ACTA ET COMMENTATIONES ORDINIS HISTORICORUM
V. M. UNIVERSITATIS

SENOVĖ

ISTORIJOS SKYRIAUS DARBAI

II

RED. PROF. L. KARSAVINAS

HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS

KAUNAS „RAIDĖS“ SPAUSTUVĖ KAUNE 1936

ACTA ET COMMENTATIONES ORDINIS HISTORICORUM V. M. UNIVERSITATIS

SENOVĖ

ISTORIJOS SKYRIAUS DARBAI

Red. PROF. L. KARSAVINAS

II

Atsiųsta
Kaunas,
1941 XII 31

HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS

KAUNAS Kooperatinė „Raidės" spaustuvė Kaune, Kęstučio 44. 1936

JUOZAS JAKŠTAS

VOKIEČIŲ ORDINAS IR LIETUVA

VYTENIO IR GEDIMINO METU

III SKYRIUS*)

GEDIMINO LAIŠKAI

§ 1. Įžanga

Nagrinėjant Gedimino santykius su rygiečiais, negalima apeiti garsių kunigaikščio laiškų. Iš tų laiškų geriausiai aiškėja bendra lietuvių ir rygiečių, prieš ordiną nukreipta, akcija, kurią atvaizduoti yra mūsų pirmas uždavinys. Be to, šie seniausi Lietuvos istorijos aktai nušviečia Gedimino su ordinu santykius ir jo vidaus politiką.

Gedimino laiškų svarbą tiek Livonijos, tiek Lietuvos istorijai mokslininkai jau seniai buvo pripažinę ir juos nemaža nagrinėjo; tad apie šiuos laiškus yra gan gausingos literatūros[142]). Jais dar ir dėl to ligšiol nemaža domėtasi, kad jų autentiškumas buvo kvestionuojamas. Kai - kurie mokslininkai stengėsi įrodyti, kad šie Gedimino laiškai esą falsifikuoti; kiti gi, priešingai, tvirtino jų autentiškumą. Mokslininkai, neigę laiškų autentiškumą, rėmėsi tarp kita ko ir metraščių žiniomis, nepasistengę jų kritiškai įvertinti. O Gedimino laiškų autentiškumo klausimui kritiškas metraščių žinių įvertinimas turėtų ypatingos svarbos, kas, manau, paaiškės iš tolesnių išvedžiojimų. Įvertinus metraščių žinias, sėkmingiau bus galima nagrinėti įvairias istorikų pažiūras ir padaryti, pagaliau, kokias išvadas apie pačių laiškų autentiškumą.

Yra išlikę šeši Gedimino laiškai, visi nuorašais. Vienas jų (nedatuotas) buvo pasiųstas popiežiui[143]), vienas 1323 m. sausio 25 d. „visai krikščionijai", būtent, kaikuriems didesniems vak. Europos

142) V. Friedrich. Der Deutsche Ritterorden und die Kurie in den Jahren 1300—1330. Diss. Königsberg 1915, 114 sq. suminėjo laiškus liečiančią literatūrą.

143) LUB. II. nr. 687.

*) Žiūr. „Senovės" N. 1.

miestams[144]), 3 laiškai 1323 m. gegužės 26 d. pasiųsti Saksų provincijos dominykonams ir pranciškonams ir keliems Hanzos miestams[145]), ir, pagaliau, šeštas 1325 m. birželio 2 d. Revelio ir Dorpato vyskupams, Rygos miesto tarybai ir Danijos vietininkui Revely[146]). Be šių 6 laiškų žinomas dar vienas. Šis laiškas tėra žinomas iš popiežiaus bulės - atsakymo Gediminui atpasakoto turinio[147]).

Visų laiškų turinį galima trumpiausiai trimis sakiniais išreikšti: 1) Gediminas pripažįsta popiežiaus autoritetą ir pasižada krikštytis, 2) jis kviečia svetimšalius apsigyventi Lietuvoj, 3) smarkiai kaltina ordiną, kad jis kliudo lietuviams krikštytis. Šis, beveik visuose laiškuose atkartojamas, ordino kaltinimas ir puolimas ir davė kai kam progos paabejoti jų autentiškumu. Buvo manoma, kad jie buvę parašyti ir paskleisti tuolaikinių ordino priešų — rygiečių arba jų arkivyskupo. Tuo laiku, mat, buvo kaip tik smarkiai kovojama tarp rygiečių ir ordino, ir todėl jie galėję sufalsifikuoti Gedimino vardu laiškus, šmeižiančius ordiną, ir paskleisti juos vak. Europoj. Tokiai išvadai daryti duoda iš dalies progos ir kai - kurie šaltiniai, kilusieji iš ordino ar jo šalininkų, kurių liudijimus apie kalbamus laiškus mes dabar ir panagrinėsim.

§ 2. Šaltinių žinios apie Gedimino laiškus

Pirmieji Gedimino laiškus minį šaltiniai yra du Prūsų vienuolių 1323 metų pabaigos raštai, kur protestuojama prieš livoniečių sutartį su Lietuvos kunigaikščiu[148]). Protestuodami vienuoliai pareiškė, jog Gediminas parašė laiškus, žadėdamas krikštytis. Atsiliepdami į jo laiškus, atvyko pas jį daug „kilnių" pasiuntinių, žinoma, ne kitu reikalu, kaip tiktai įsitikinti jo pažadų tikrumu. Atvykę pasiuntiniai gavę tik apsivilti, nes patyrę, jog Gedimino pažadas krikštytis buvęs pramanytas. Jie girdėję, esą, net patį kunigaikštį Dievą plūstant. Taip nayviai pasakojo Prūsų vienuoliai, be abejo, ne apie ką kitą, kaip tiktai apie livoniečių pasiuntinybę, kuri 1323 m. spal. 2 d. sudarė su Gediminu Vilniuj taikos ir prekybos sutartį[149]). Apie

144) LUB. VI. nr. 3069.
145) LUB. II. nr. 688, 689, 690.
146) LUB. VI. nr. 3074.
147) LUB. II. nr. 703.
148) LUB. II nr. 698, 699.
149) LUB. II nr. 693, 694.

šią pasiuntinybę turim mes kitą autentišką liudijimą Rygos miesto, arkivyskupo kurijos, Talino ir Dorpato vyskupų atstovų, — t. y. minėtosios sutarties dalyvių[150]). Jų liudijimu Gediminas pripažinęs savo anksčiau rašytus laiškus, kuriuos jam pasiuntiniai perskaitė, taip pat ir antspaudą ant jų. Nors jis ir pripažinęs laiškus, kur kalbama apie jo sumanymą krikštytis, savais, bet vis dėlto nesutikęs kalbėtis su livoniečiais krikšto reikalu, ir pasitenkinęs vien taikos sutartimi. Gediminas pareiškęs, sako minėtieji atstovai, jog jis laukiąs kiekvieną dieną popiežiaus legatų ir jiems norįs pareikšti „ką širdy turįs"[151]). Aišku, ko siekė rygiečiai ir kiti livoniečiai, skleisdami šią žinią: parodyti Gedimino laiškus esant jo paties paskelbtus. Tariant rygiečius buvus Gedimino laiškų falsifikatorius, galima būtų laikyti šį jų liudijimą priemone savam nusikaltimui paslėpti, kitaip sakant, priemone parodyti, kad šie laiškai yra autentiški. Bet jų liudijimas sutampa su minėtuoju Prūsų vienuolių liudijimu, kur buvo siekiama priešingo tikslo — įrodyti, kad Gedimino pasižadėjimas krikštytis buvęs melas. Tiek vieni, tiek ir kiti nurodo vis dėlto patį Gediminą esant laiškų autorių. Toks vieningas dviejų priešingų šaltinių laiškų autentiškumo liudijimas leidžia manyti, kad bent pradžioj — 1323 m. — nebuvo abejota jų tikrumu[152]).

Apie Gedimino laiškus kalba kai - kurie metraščiai, daugiausia ordino šalininkų parašyti. Pirmiausia tenka panagrinėti metraščio vadinamojo „Annales rigenses"[153]) pranešimą. To metraščio žiniomis, rygiečiai išsiuntinėję Gedimino vardu laiškus į Hanzos miestus ir į kitas vietas, skelbdami, kad Lietuvos kunigaikštis su savo tauta norįs krikštytis. Be abejo, metraštininkas turėjo čia galvoj Gedimino laiškus. Tik gaila, kad jis, pranešdamas, kas juos išsiuntinėjęs, vis dėlto neužsimena, kas buvo jų autorius. Jis tenkinasi nurodydamas, kad tai buvę Gedimino vardu — „sub nomine regis Letowie" — laiškai. Jie, vadinasi, turėję Lietuvos kunigaikščio aprobatą (pav. antspaudą). Ar ta aprobata buvo tikra, ar kieno sufabrikuota, met-

150) Šis liudijimas išlikęs dviem egzemplioriais. LUB. VI. nr. 3070, 3071.

151) LUB. VI. nr. 3070, p. 489: Wanne des paves boden, der ich alle dage wachtende bin, to mi komet, wat ich an mine herten habbe, dat wet Got und ich", — pareiškęs Gediminas pasiuntiniams.

152) Dėl Prūsų vienuolių liudijimo priverstas ir J. Voigtas, G. Pr. IV. 631 tvirtinti, jog Prūsuose kurį laiką buvo manoma, kad Gediminas esąs laiškų autorius.

153) K. Höhlbaum, Beiträge zur Quellenkunde Alt-Livlands, Verhandlungen d. gel. esthn. Gesellsch. zu Dorpat. 7 (1873) 23 sq.

raštininkas nepasako. Nepasako jis taip pat, kas laiškus parašęs. Atrodo, lyg metraštininkas, būdamas ordino šalininkas, pats abejojo jų autentiškumu. Bet jis vis dėlto nedrįso kaltinti rygiečių juos sufabrikavus. Jis pasirinko vidurio kelią — visai neprasitarti, kas galėjęs būti jų autorius. Pasitenkino jis tik pranešęs, kas juos išsiuntinėjęs, kas mums ir iš kitų šaltinių žinoma[154]).

Dusburgas užsimena apie Gedimino laiškus, kalbėdamas apie legatus, siųstus pas Gediminą. Popiežiaus legatai, kaip žinoma, nevyko patys į Lietuvą, bet siuntė iš Rygos žmonių pasiteirauti. Jų kelionės į Lietuvą tikslas buvo sužinoti, ar Gediminas pasiruošęs krikštytis, kaip savo laiškuose kad žadėjęs. Su grįžtančiais į Rygą legatų pasiuntiniais siuntęs Gediminas, rašo Dusburgas, savo „kilnų" vyrą, kuris padaręs legatams ir kitiems susirinkusiems tokį pranešimą: „Su kunigaikščio žinia neišėjo jokie laiškai jo paties arba jo valdinių krikšto reikalu; nebuvo jie nė popiežiui įtekti; nepaliepė jis nė pajūrio (Hanzos) miestams jų skelbti, ir kalbomis apie tai (t. y. apie krikštą) garsinti kitoms provincijoms. Pasiuntinys dar pridūrė, kad pats kunigaikštis dievų valia prisiekė, jog niekados nepriimsiąs kito įstatymo, kaip tik tą, kuriame jo pranokėjai mirė"[155]). Šį Gedimino atstovo pareiškimą, pastebi Dusburgas, patvirtinę susirinkusiems net ir pas Gediminą lankęsi pasiuntiniai. Lengva suprasti, ko siekė Dusburgas šiuo pranešimu. Jis norėjo pasakyti, kad Gedimino laiškai buvo kieno sufalsifikuoti. Tai yra tendencinga ir, kaip mes kitu autentišku šaltiniu galime patikrinti, pramanyta žinia. Šisai autentiškas šaltinis yra Gediminą lankiusių pasiuntinių pranešimas[156]). Jų liudijimu, Gediminas nesiuntęs jokio pranešimo su savo pasiuntiniu į Rygą, nors jie to ir prašė jį[157]). Rodos, negalima būtų įsivaizduoti, kad pasiuntiniai taip galėtų raportuoti, jeigu Gediminas būtų drauge su jais pasiuntęs savo žmogų. Jų melas būtų jau perdaug aiškus. Todėl į minėtąjį Dusburgo pranešimą reikia

---

154) Ordino metraštininkai, kaip Vartberge, Scr. II. 61 ir Canonicus Sambiensis, Scr. I. 284 pakartojo šią Rygos analų žinutę. Tik paskutinis metraštininkas, būdamas ordino šalininkas, prikergė prie tos žinutės žodelį „mencientes". Plg. Höhlbaum, T. p. 41.

155) Scr. I. 192.

156) LUB. VI. nr. 3073.

157) LUB. VI. p. 482: insuper rogavimus, ut mitteret responsum dominis (t. y. popiežiaus legatams) per litteras suas, qui (kunigaikščio patarėjai) dixerunt, quod rex vellet facere et mittere cum suis nuntiis, quod non fecit.

žiūrėti kaip į tendencingą prasimanymą; nes jam, kaip ordino žmogui, pirmiausia rūpėjo parodyti, kad Gediminas neturėjęs noro krikštytis[158]).

Į Dusburgo panašus yra Mykalojaus Jerošino pranešimas apie laiškus. Versdamas Dusburgą šis metraštininkas kai - kur nutolo nuo originalo, ką - ne - ką sava pridurdamas[159]). Ir apie Gedimino laiškus žino jis daugiau papasakoti nei Dusburgas. Jis sako: rygiečiai ir arkivyskupas, ordino broliams pakenkti norėdami, ėmė per pasiuntinius ir laiškus klaidingai skelbti popiežiaus kurijai ir Hanzos miestams, kad Lietuvos kunigaikštis nori krikštytis. Jie net popiežių tiek paveikę, jog jis du legatu į Livoniją pasiuntęs[160]). Šis Jerošino liudijimas buvo svarbiausia laiškų autentiškumo priešininkų parama. Jų buvo sprendžiama, jog Jerošinas čia aiškiai tvirtinąs vadinamuosius Gedimino laiškus esant rygiečių ir arkivyskupo falsifikatus. Tai esą originalus, patyrimu pagrįstas tvirtinimas, nepareinąs nuo Dusburgo[161]). Toks manymas yra vis dėlto klaidingas. Juk Jerošinas nesako, kad rygiečiai ir arkivyskupas operavo suklastotais Gedimino vardo laiškais. Jis kalba tik apie rygiečių ir arkivyskupo žinių Gedimino krikšto reikalu skleidimą. Ir šis Jerošino pranešimas nėra visai originalus. Jo prototipą randam mes, kaip ir reikia laukti, Dusburgo metrašty. Trumpą Dusburgo žinutę, apie tai, kad popiežius Jonas XXII, Rygos arkivyskupo ir miestiečių įteigtas, pasiuntė legatus į Livoniją Lietuvos kunigaikščio krikštyti[162]), Jerošinas išplėtė aukščiau minėtu epizodu. Tiesa, Jerošino vertime randam vieną naują dalyką palyginti su Dusburgu. Jis mini

---

158) Kitoj vietoj Dusburgas vadina Gediminą suvedžiotoju, Scr. I. 192: ecce qualem devocionem seductor iste habuit ad suscipiendum baptismatis sacramentum. Tuo jis pažymi, kad Gediminas nebuvo pasyvus savo krikšto reikalu, kas prieštarauja jo ankstyvesniam liudijimui.

159) Apie Jerošino vertimo darbą ir jo metraštį, aplamai, žiūr. V. Ziesemer, Jeroschin und seine Quelle. Diss. Berlin 1906.

160) Scr. I. 605 sq. eil. 26194 sq.

161) J. Voigt, Gesch. Pr. IV. 630 sq.; Jeroschin wusste aufs bestimmteste, dass der Erzbischof und die Rigaer in „gemachtir lugge" die Briefe an die Seestädte und an den Papst geschrieben und fälschlich die Nachricht verbreitet hätten: Gedimin wolle die Taufe empfangen. Voigtu pasekė Ziesemer, T. p. 64 sq.

162) Scr. I. 190: hoc anno (1324) eciam dominus Joannes papa XXII ad suggestionem fratris Friderici ordinis fratrum minorum archiepiscopi de Riga et civium ibidem misit ad partes Lyvonie duos legatos... ut regem Lethowinorum et Ruthenorum baptizarent. Plg. Jerošin, Scr. I. 665, eil. 26, 194 sq.

kažkokius arkivyskupo ir rygiečių laiškus, kuriais jie platino žinias apie Gedimino krikštą. Ar Jerošinas čia turėjo galvoj Gedimino laiškus, laikydamas juos arkivyskupo ir rygiečių falsifikatais, kaip manė Voigtas ir juo sekdamas Ziesemeras? Galima būtų atsakyti į šį klausimą teigiamai, jeigu Jerošinas kitoj savo metraščio vietoj nekalbėtų aiškiai apie paties Gedimino laiškų išsiuntimą[163]). Žinodamas „tikriausiai" (aufs bestimmteste), kaip Voigtas sako, apie rygiečių falsifikavimą, jis, aišku, nebūtų taip rašęs. Priešingai, tik turėdamas kokias žinias apie paties Gedimino laiškų išsiuntimą, Jerošinas galėjo įterpti tokį pranešimą į savo metraštį. Vadinasi, galima tvirtinti, kad Jerošino metu (jis vertė metraštį apie 1343 m.) kursavo versija apie Gedimino laiškų paskleidimą, kurią šis metraštininkas užfiksavo. Antra vertus, jam, kaip didžiojo magisterio kapelionui, turėjo būti žinoma iš ordino kilusi nuomonė, kad šie laiškai esą rygiečių falsifikatai[164]). Gal būt dėl to jis ir baigė pranešimą apie Gedimino laiškų paskleidimą žodžiais „als offentlich was gehort". Šiuose žodžiuose lyg jaučiama abejojimo tuo pranešimu. Tur būt ordino versijos įteigtas jis ir pridūrė bent dviejose savo metraščio vietose[165]), kad rygiečiai laiškais platino meluotines žinias apie Gedimino krikštą. Taigi, Jerošinas kad ir liudija Gediminą esant savo laškų autorių, bet vis dėlto, puldamas rygiečius ir jų arkivyskupą, primeta jiems laiškų apie Gedimino krikštą skleidimo kaltę. Tuo būdu jis, kad ir netiesiogiai, pareiškė, kad rygiečiai suklastoję Gedimino laiškus. Vadinasi, Jerošino metrašty mes randam dvi priešingas versijas (taip sakant, ordino ir rygiečių) apie Gedimino laiškus. Todėl nekritiškas Jerošinas[166]) yra joks tikras to kunigaikščio laiškų autentiškumo klausimu liudininkas. Jo metraštis tik rodo, kad tuo metu kursavo dvi Gedimino laiškų kilimo versijos.

163) Scr. I. 606, eil. 26, 266 sq.: als er (t. y. Gediminas) hete in vremde lant (brive manchirwegn gesant) und auch an den pabist dort als offentlich was gehort.

164) Kad ordinas tokią versiją skleidė, sužinome iš rygiečių laiško Liubeko tarybai, rašyto 1324 m. pradžioj. LUB VI. nr. 3072. p. 472.

165) Scr. I. 605, eil. 26194 sq. ir 613 eil. 26803 sq.

166) Kad Jerošinas nebuvo kritiškas ir perdaug savarankis, rodo jo aklas vienos Dusburgo klaidos atkartojimas. Dusburgas kažkodėl Scr. I. 190 apie Lietuvos kunigaikštį sako: „Dictos reges et eorum subditos", vadinasi, vartoja daugiskaitą, nors toliau visur kalba apie vieną kunigaikštį (gal būt, tai yra perrašinėtojo klaida). Jerošinas tos aiškios Dusburgo klaidos nepastebėjo ir kalba bent dviejose vietose apie du kunigaikščiu: eil. 26209: dise kunge bede; eil. 26225: di zwene kunge vorgeseit.

Vėlesnieji metraštininkai rėmėsi ankstyvesniaisiais, nieko esmingo naujo nepateikdami. Liubeko metraštininkas Detmaras antroj 14 amž. pusėj rašytam metrašty praneša, kad popiežius, Rygos arkivyskupo įprašytas, pasiuntė savo du legatus Lietuvos kunigaikščio krikštyti[167]). Toliau pasakoja jis pagal Dusburgą, kaip kunigaikštis „su savo tauta" atsisakęs nuo krikšto. Šito pasakojimo gale Detmaras priduria šiuos žodžius, kurių mes nerandam jokiam kitam metrašty: dar ane schude den godesridderen nicht lede (dėl to — vadinasi, dėl kunigaikščio atsisakymo krikštytis — ordino broliams neatsitiko nieko bloga). Galima prileisti — negalint to įrodyti, — kad Detmaras išrašęs tuos žodžius iš kokio ordino šaltinio[168]). Taip galima manyti todėl, kad tie žodžiai apibūdina ordino nusistatymą Gedimino krikšto atžvilgiu. Juk ordinas, kaip iš jo pareiškimų matyti, žiūrėjo į Gedimino krikšto projektą kaip į arkivyskupo ir rygiečių akciją, nukreiptą prieš jį. Šios akcijos pasisekimas būtų reiškęs ordino politikos pralaimėjimą. Rygiečiams gi ir arkivyskupui Gedimino krikštas būtų buvęs nemažas laimėjimas. Todėl ir tiko kaip tik ordino metraštininkui pareikšti su pasitenkinimu, kad ordinui neatsitiko nieko bloga, nes Gediminas atsisakė krikštytis. Kad nuošaliai stovįs Detmaras antroj 14 amž. pusėj, kada Livonijos kovos buvo jau seniai pasibaigusios, tuos žodžius būtų nuo savęs pridūręs, tenka labai abejoti. Veikiau šie žodžiai kilę iš ordino šaltinių ir gali todėl būti laikomi svarbiausiu liudijimu, kaip ordinas žiūrėjo į Gedimino ir, aplamai, į Lietuvos krikštą. Jis priešinosi kitų mėginimams krikštyti lietuvius. Remdamasis imperatorių ir popiežių stabmeldiškų kraštų dovanojimais, jis tarėsi vienas teturįs teisę tai daryti ir tuo būdu subordinuoti sau lietuvius. Kitų tokius bandymus laikė jis pasikėsinimu į savo teises ir stengėsi jiems todėl pasipriešinti.

Kitas, jau 15 amž., taip pat iš Liubeko kilęs, metraštininkas dominykonas Korneris, rašė apie Gedimino krikštą, remdamasis Detmaru[169]). Jis pasakoja: Rygos arkivyskupas rašęs popiežiui ir prašęs jį siųsti lietuviams legatus. Arkivyskupas rašęs, pasakoja toliau Korneris, jog kunigaikštis pasiryžęs krikštytis ir bažnyčias bei vienuoly-

---

167) Chroniken der deutschen Städte, t. 19, Leipzig 1884, p. 448.

168) Pagal Strehlke, Scr. II. 30 Detmaras atpasakoja Livonijos ir Prūsų istoriją iš Torno analų. Bet iki mūsų laikų išlikę Torno analai (tiesa, nepilni) neturi jokios žinios apie Gedimino krikštą. Strehlke prileidžia, kad cituotus čia žodžius Detmaras paėmęs iš kažkokių nežinomų Estijos metraščių.

169) H. Korner, Chronicon novella, ed Schwalm, Göttingen 1895, 235.

nus statyti, jei tik popiežius pritarsiąs[170]). Šios paskutinės žinios mes nerandam Detmaro metrašty. Galimas daiktas, kad jis ją pats sukombinavo, papildydamas savo šaltinį — Detmarą[171]). Jo pranešimas todėl neturi jokios reikšmės.

Šią Kornerio žinią atkartojo A. Krantzas[172]), šiek tiek ją praplėsdamas ir ką-ne-ką nereikšmingo pridurdamas.

16 amž. metraštininkai kartojo ankstyvesnių metraščių žinias, modifikuodami jas kiek pagal savo tendencijas. Panagrinėsim dviejų to amž. metraštininkų, S. Grunau ir L. Davido, pranešimus. S. Grunau pasiskolino, rodos, žinią apie Gedimino krikštą iš Jerošino[173]). Pagal Jerošino metraštį[174]) rašo jis, kad Gediminas „prašė popiežių gero pamokymo" (umb ein gute unterweisung bat[175]). Vadinasi, jo liudijimu, Gediminas siuntęs laiškus popiežiui, žadėdamas tapti krikščionimi[176]). Ką jis toliau apie Gedimino atsisakymą krikštytis pasakoja — nepatvirtina jokie šaltiniai. Tai yra Grunau fantazijos išausta pasaka.

Kitaip rašo Gedimino krikšto reikalu L. Davidas[177]), nors jis rėmėsi tuo pačiu Jerošinu (iš dalies ir Grunau). Jis sako, kad Gediminas neprisipažinęs rašęs bet kuriuos laiškus[178]). Popiežiaus legatai buvę atsiųsti į Rygą arkivyskupo prašymu. Jis įdeda į Livonijos magisterio lūpas Jerošino[179]) žodžius, kuriais rygiečiai kaltinami meluotinių žinių apie Gedimino krikštą skleidimu, ir kuriuos šis (magisteris) esą pareiškęs legatams[180]).

Palyginę Grunau ir Davidą, matome, kad jų žinios yra prieštaringos. Grunau liudijimu, Gediminas kreipęsis pats į popiežių, tuo

---

170) H. Korner, T. p. 235 sq.: quia rex eorum sibi promisisset, quod sacrum baptismum recepturus esset et monasteria ac ecclesias fundaturus, si auctoritas apostolica sibi ad hoc suffragaretur.

171) Plg. Schwalm, T. p. Einleitung XIX.

172) A. Krantz, Wandalia, VII. sk. 9.

173) Iš Prūsų metraščių tik Jerošinas klaidingai pasakoja, Scr. I. 606, kad legatai patvirtinę Gedimino taiką su ordinu ir rygiečiais trejiems metams. Tą pat pasakoja ir Grunau. Preussische Chronik, ed. Perlbach, I. 535.

174) Scr. I. 606. eil. 26.266 sq.

175) T. p. I. 535.

176) Grunau kalba čia ne apie Gediminą, bet apie Liutaverą, kas yra, aišku, klaidinga.

177) L. Davids Chronik, ed. Hennig Königsberg 1812, VII. 235, 236, 241.

178) T. p. VII, 241.

179) Scr. I. 665/6 eil. 26.194 sq.

180) T. p. VII. 236.

tarpu kai Davidas tai nuginčija ir kaltina rygiečius pramanytų žinių apie Gedimino krikštą platinimu. Pažymėtina, kad abu šie priešingai rašą metraštininkai remiasi tuo pačiu Jerošinu. Šitą keistą dalyką galima suprasti, prisiminus, jog Jerošino pranešimas yra dvilypis, t. y. turįs dvi prieštaringas versijas apie Gedimino laiškus ir jo krikšto projektą[181]).

Kaip matom, metraščių žinios apie Gedimino laiškus yra gan įvairios. Nors tie metraščiai ir parašyti daugiausia šio ordino šalininkų[182]), bet vis dėlto jie nesako aiškiai Gedimino laiškus buvus arkivyskupo ar rygiečių sufalsifikuotus, kaip kad skelbė ordinas. Priešingai, juose randam įvairiose modifikacijose dvi versijas: 1) Gedimino pažadas krikštytis yra rygiečių ir jų arkivyskupo prasimanymas; 2) Gediminas pats rašė laiškus ir reiškė noro tapti krikščionimi. Šios abi versijos radosi jau tuo metu, kada šie laiškai buvo parašyti, nes mes randam jas rygiečių laiške Liubeko miesto tarybai 1324 m. pradžioj[183]) ir 20 metų vėliau rašytam Jerošino metrašty. Vienos tos versijos autorius buvo, be abejo, ordinas, o antros — rygiečiai. Ordinas, norėdamas sukompromet uoti rygiečius krikščioniško pasaulio akyse, ėmė skelbti, kad Gedimino laiškai yra ne kas kita, kaip rygiečių eliaboratas. Rygiečiai gi, gindami savo — kartu ir sąjungininko Gedimino — garbę, tvirtino jų autentiškumą. Ir šitos dvi priešingos versijos perėjo į metraščius, kur jos užtinkamos įvairiose modifikacijose.

§ 3. Gedimino laiškų literatūra

Išnagrinėję šaltinius, apžvelgsime literatūrą, kur kalbama apie Gedimino laiškus. Pradėsim nuo tų veikalų, kur bandoma įrodyti laiškų neautentiškumą. Laikysimės čia, kaip ir nagrinėdami šaltinius, chronologiškos tvarkos.

Pirmas, kuris paabejojo Gedimino laiškų autentiškumu, buvo C. H. Dreyeris, išspausdinęs savo veikale „Specimen iuris publici Lubecensis" (1761 m.) vieną Gedimino laišką iš Liubeko archyvo. Jam

---

181) Iš pasakyto aiškėja, kad J. Voigtas, IV, 632, klysta, sakydamas, jog 16 a. metraštininkai, tarp kurių yra net ir Grunau, laiškų autorium laikė Rygos arkivyskupą.

182) Aiškūs ordino šalininkai buvo: Dusburgas, Jerošinas, L. Davidas, taip pat ir „annales rigenses" autorius. Jų priešininkas buvo Grunau. Detmarą ir Kornerį galima laikyti neitraliais metraštininkais.

183) LUB VI. n. 3072.

tas laiškas atrodė įtartinas dėl krikščioniškų ir, aplamai, religiškų ten randamų posakių, kas, jam rodėsi, būtų neįprasta stabmeldžiui kunigaikščiui. Politiška gi Gedimino istorija, kurią jis iš Stryjkovskio ir Kojalavičiaus težinojo, visai nerodžiusi jį buvus krikščioniškos dvasios kunigaikštį. Čia jis atvaizduotas kaip žiaurus stabmeldys kunigaikštis, be perstogės kovojąs su ordinu. Dreyeris įžiūrėjo todėl prieštaringumo tarp Gedimino istorijos ir jo laiško[184]). Kadangi Stryjkovskio ir Kojalavičiaus pasakojimai atrodė jam visiškai patikimi, tai jis ir buvo linkęs laikyti jiems neva prieštaringą laišką falsifikuotą[185]). Laiškas esąs sufalsifikuotas, Dreyerio nuomone, kažkokio vienuolio[186]), kuris sufalsifikavęs pagal savo „klerikališką skonį" (ad gustum h. e. clericalem) ir antspaudą. Nes antspaudo paveikslas vaizduojąs ne kunigaikštį, bet greičiau bažnyčios daktarą.

Dreyeriui svetima buvo mintis, kad ir vienuolis galėtų Gedimino aktą parašyti. Jis nieko nežinojo apie Gedimino santykius su Ryga. Taip pat ir Livonijos vidaus santykiai jam nebuvo žinomi. Pagal Dreyerį Gediminas buvęs visiškai atsiskyręs nuo krikščionybės ir todėl rodėsi jam negalėjęs parašyti tokio „krikščioniško" akto. Tokie Dreyerio samprotavimai šiandien atrodo visiškai klaidingi. Juk mes žinome, kad Gediminas buvo susijungęs su Ryga, jo dvare veikė, tur būt, Rygos vienuoliai. Taigi, Gediminas palaikė net glaudžius santykius su krikščionybe. Dėl jo išvedžiojimų apie antspaudą galima štai ką pasakyti. Kadangi antspaudas žinomas tik iš aprašymo[187]), tai negalima ko tikro apie jį patirti. Bet vis dėlto Dreyerio prileidimas, kad jo paveikslas vaizdavęs bažnyčios daktarą, atrodo netinkąs. Gedimino antspaudas, kiek iš aprašymo galima spręsti, greičiau panėšėjo į vakarų Europos imperatorių ir kunigaikščių sosto antspaudą (Thronsiegel)[188]). Toks antspaudas ant Lietuvos kunigaikščio doku-

184) Specimen 308: quorsumcumque nunc circumspicio, fidem diplomaticam cum historica contendere, protinus intelligo... Gediminum densissimis ethnicorum tenebris involutum, animam efflasse, narrare Koialowitzium. Diploma autem ipso die corporis Christi datum, eundem designare principem non tinctum, sed imbutum planae dogmatibus religionis christianae.

185) T. p. 309.

186) T. p. 309: composuisse videtur impostor monachus.

187) Dreyer, T. p. 185. LUB II. nr. 691.

188) Apie sosto antspaudą žiūr. H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, Leipzig 1889, I. 966. V. Ewald, Siegelkunde, München u. Berlin 1914, 186 sq.

mento būtų geriausias liudininkas apie vakarų Europos įtaką Lietuvai[189]).

Daug gilesniais argumentais nei Dreyeris laiškų neautentiškumą stengėsi įrodyti Voigtas[190]). Jis, taip pat kaip ir Dreyeris, neatsižvelgė į Gedimino santykius su Ryga ir nebandė, žinoma, iš tų santykių tuos laiškus aiškinti. Jeigu laiškai yra tikri, tai jie turėjo būti parašyti, jo manymu, be rygiečių žinios. O kadangi juose minimi gryni Rygos dalykai, kaip antai, prioro Bertoldo nužudymas ir kita, tai jie negalėję būti suredaguoti nepareinamai nuo rygiečių. „Klerikališkas klastotojas" prasitaria (verrät sich) ypač toj vietoj, kur jis skundžia ordino brolius dėl jų elgimosi su arkivyskupu[191]). Gediminui, jo nuomone, nebūtų buvę priežasties taip kaltinti ordiną.

Šitie Voigto argumentai turėtų reikšmės, jeigu Gediminas nebūtų bendravęs su Ryga. Tada, žinoma, negalima būtų prileisti, kad jis savo laiškuose minėtų grynus Rygos įvykius. Dabar betgi mes žinom, kad Gediminas ir rygiečiai veikė iš vien prieš ordiną, kaip ketvirtam skyriuj bus įrodyta. Ir Gedimino laiškai todėl galėjo būti ne be rygiečių žinios parašyti. Dėl jų įtakos ir galėjo būti įtraukti į laiškus gryni Rygos dalykai, kurie kaip tik rygiečiams buvo svarbūs. Juk jeigu Gediminas ir rygiečiai buvo susitarę iš vien ginklu kovoti su ordinu, tai kodėl jie nebūtų galėję ir raštais jį pulti?

Voigtas remiasi dar ordino metraščiais, ir iš randamų priešingumų tarp jų ir laiškų nori įrodyti šių paskutiniųjų neautentiškumą. Kad šie metraščiai gali būti tendencingi, — jis ir neužsimena. Ypatingos reikšmės jis teikia Jerošinui, nepastebėdamas, kad šio metraštininko pranešimas Gedimino laiškų klausimu yra dvejopas, prieštaringas ir todėl neturįs kiek didesnės reikšmės. Voigto cituojamas Epitomatoriaus pranešimas yra ne kas kita, kaip lotyniškas Jerošino eil. 26.194 sq. vertimas. Todėl negalima tam šaltiniui teikti autentiško šaltinio reikšmės[192]). Voigtas remiasi dar Krantzu, Davidu ir kitais 16 amž. metraštininkais lyg kokiais to paties laiko šaltiniais.

189) Ši įtaka galėjo eiti iš Rygos. Plg. V. Kameniecki, Wpływy zakonne na ustroj Litewski, Przegląd hist. 25 (1925). — Minėtoj skolų knygoj nr. 682 yra žinia, kad 1292 m. prie Lietuvos kunigaikščio veikė auksakalis iš Rygos.

190) J. Voigt, Gesch. Pr. IV, 626 sq. Laiškų falsifikavimo kaltę jis stengėsi primesti Rygos arkivyskupui Fridrichui. Visai be pagrindo, nes arkivyskupas tuo metu (1323 m.), kada laiškai buvo parašyti, gyveno ne Rygoj, bet Avignone. J. Haller, Die Verschwörung von Segewold, Mitt. d. livl. Gesch. 20 (1907) 133.

191) T. p. 628.

192) Epitomatorium Voigtas vadina, rodos, „Epitome gestorum Prussiae" autorių, kuris šio metraščio leidėjo, Töppeno, Scs. I. 272 pavadintas Cano-

Jo išvedžiojimai apie Gedimino antspaudo falsifikavimą sunku būtų kvestionuoti dėl šaltinių stokos. Tiesa, primygtinis ir žodingas antspaudo autentiškumo teigimas atrodo kažkaip nepaprastai. Gal būt, tai būtų galima išaiškinti, tuo faktu, kad šie laiškai kilo, taip sakant, iš kovos su ordinu. Jų autoriai, tur būt, numatydami, kad ordinas stengsis nuginčyti nukreiptų prieš jį laiškų autentiškumą, norėjo griežta antspaudo patvirtinamąja formule apsaugoti jį patį, kartu ir laiškus nuo įtarimo[193]).

Pati laiškų forma ir dvasia, tvirtina Voigtas, jau įrodanti jų neautentiškumą. Jam, kaip ir Dreyeriui, atrodo įtartini tie laiškai dėl jų tikybinio tono, kur ypač garbinamas popiežius ir bažnyčios hierarchai, aplamai. Bet šis dalykas negali duoti progos įtarimui, kaip teisingai pastebėjo jau Friedrichas. Toks laiškų turinys tik įrodo, kad jie buvo dvasininkų redaguojami. O dėl to nėra pagrindo laikyti juos falsifikatais, nes mes žinom tikrai apie vienuolių buvimą Gedimino dvare. Antra vertus, laiškų forma, net ir turinys buvo pritaikytas prie to tikslo, kuris jais buvo siekiamas. Pirmas laiškas[194]) popiežiui, pavyzdžiui, kupinas pagarbos žodžių jam. Matyt, norėta tuo įsigyti popiežiaus palankumo ir nuteikti jį prieš ordiną. Ar tie laiškai tikrai išreiškė Gedimino nusistatymą, — negalime žinoti. Greičiau ne jo nuoširdūs įsitikinimai[195]), bet politiški motyvai turėjo čia vadovaujamos reikšmės, kaip pastebėjo Friedrichas[196]).

---

nicus Sambiensis. Bet Töppeno paskelbtas „Epitome" neturi Voigto, G. Pr. IV, 631 cituojamos vietos. Kaip šitas dalykas reikėtų aiškinti — nežinau. Kad Can. Samb. naudojosi Jerošinu, rašydamas metraštį, buvo prileidęs Töppenas savo „Geschichte der preussischen Historiographie" 27. Bet įvadoj į Can. Samb. Scr. I. 272 sq. jis jau nieko apie tai nesako.

193) V. Friedrichas, T. p. 125 sq., kritikuodamas Voigtą, bandė griauti jo išvedžiojimus apie antspaudą, remdamasis vieno dingusio Gedimino 1325 m. laiško registru. Bet šis registras yra joks tikras šaltinis, nes jis sudarytas tik 1596 m. Th. Schiemann, Regesten der verlorenen Urkunden aus dem alten livländischen Ordensarchiv, Mitau 1873, p. IV. Iš registro mes sužinom tik jo autoriaus nuomonę, kad rygiečiai, panaudodami Gedimino antspaudą, parašė jo vardu laišką. Tai yra 16 amž. žmogaus nuomonė, atitinkanti ir ordino pažiūrą, į kurią nėr ko atsižvelgti.

194) LUB II. nr. 687.

195) Kad šie laiškai buvo nuoširdūs Gedimino pareiškimas, vadinasi, kad jis tikrai buvo pasiryžęs krikštytis, įrodinėjo A. Prochaska, O prawdziwości listów Gedymina, Rozprawy Ak. Um. 32 (1895) passim.

196) T. p. 73.

Voigto argumentams pritarė daugumas, ypač vokiečių, mokslininkų. Net tokie žymūs Livonijos istorijos tyrinėtojai, kaip K. Höhlbaumas[197]) ir K. Napierskys[198]) buvo įtikinti Voigto argumentų. Kiti gi, kaip K. Lohmeyeris, Arbusowas, Schiemannas, E. Seraphimas, svyravo, neišsitardami aiškiai jų autentiškumo klausimu.

Ryšium su Voigto išvedžiojimų kritika tinka aptarti Friedricho[199]) bandymus Voigto argumentus sistemingai atremti. Kiekvienam Voigto tvirtinimui jis stengėsi surasti priešingą, jį griaunantį argumentą, ir tuo būdu prieiti išvadą, kad „laiškai kilę iš Gedimino raštinės[200]). Kritikuodamas Voigtą Friedrichas nesiėmė arčiau tyrinėti jo cituojamų šaltinių žinių, jų kilimo ir tendencijos atžvilgiu. Jis stengėsi tik išskaityti iš šaltinių priešingą mintį nei Voigtas, kas jam, žinoma, ne visur galėjo pavykti. Taip antai, jo tvirtinimas, kad Jerošino posakis „in gemachtir lugge" turįs reikšti ne ką kitą, kaip staigų Gedimino nusistatymo (krikšto reikalu) pakitimą (sich auf den plötzlichen Wechsel in Gedimins Gesinnung bezieht), yra mažiausia nieku nepagrįstas. Tą pat galima pasakyti apie priešingą Voigtui Dusburgo[201]) pranešimo aiškinimą. Be to, Friedrichas visiškai nepaisė Voigtui dar nežinomų šaltinių (pav., legatų pasiuntinių pranešimo[202]), Rygos miesto tarybos rašto Liubeko tarybai[203]) ir kai kurių, su Gediminu sudariusių sutartį pasiuntinių, pranešimo[204]). Jo kritika todėl gali būti laikoma nepakankama. Jis pajudino, tiesa, kai kuriuos Voigto argumentus, bet priešingai tezei, būtent, kad laiškai yra autentiški, įrodyti jis nieko nepateikė.

Paskutiniu laiku atgaivino Voigto tezę, naujais argumentais ją paremdamas, Karaliaučiaus archyvo patarėjas dr. K. Forstreuteris[205]). Forstreuterio darbas vertas ypatingo dėmesio jau dėl to, kad

197) Hansisches Urkundenbuch II, 175.

198) Pagal Napiersky, Russisch-livl. Urkunden 44, Voigtas įtikinamai įrodęs (überzeugend dargetan), jog Gedimino laiškai esą falsifikuoti. Bet jie vis dėlto esą, jo nuomone, parašyti Vilniuj pranciškono Bertoldo. Net ir kunigaikštis kai-ką žinojęs apie laiškų išsiuntimą, tik nežinojęs jų turinio. Tai yra, aišku, savavališkas, nieku nepagrįstas išvedžiojimas ir todėl nepaisytinas.

199) T. p. Priedėlis.

200) T. p. 127.

201) Scr. I. 192.

202) LUB VI. nr. 3075.

203) LUB VI. nr. 3072.

204) LUB VI. nr. 3070, 3071.

205) K. Forstreuter, Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden, Altpreussische Forschungen 5 (1928) 242 sq.

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO BIBLIOTEKA Inv. Nr. A-53224

jis tyrinėjo pačius laiškų — ir kitų turinčių su jais sąryšį dokumentų — rankraščius - kopijas (originalai pražuvę) ir galėjo todėl paremti savo tezę kai kuriomis paleografiškomis pastabomis. Jis ėmėsi to darbo nuodugniai tyrinėdamas šaltinius ir literatūrą ne tik vokišką, bet net rusišką ir lenkišką, kas vokiečių tyrinėtojų tarpe retai pasitaiko. Pažindamas literatūrą, jis galėjo pateikti vykusių pastabų prie tų autorių argumentų, kurie gynė laiškų autentiškumą. Daugiausia paliečia jis Prochaskos išvedžiojimus, juos kritikuodamas. Bet jis neliečia tų autorių, kurie gynė tokią pat tezę, kaip ir jis. Voigtui jis, rodos, visai pritaria, nors kai - kurie jo įrodymai silpnesni už Prochaskos. Nepaisant šio mažo nenuosakumo, Forstreuterio straipsnis yra vis dėlto viena giliausių ligšiol pasirodžiusių studijų apie Gedimino laiškus[206]). Forstreuteris pirmas parodė, kokia sunki — net, tur būt, galutinai neišsprendžiama — yra Gedimino laiškų autentiškumo problema. Ir paties Forstreuterio gan atsargūs tvirtinimai, kuriais norima pagrįsti tam tikrą tezę, neišlaiko, kaip matysim, kritikos. Jo pateikiami faktai gali būti ir kitaip išaiškinti. Bandysim kiek plačiau nagrinėti Forstreuterio straipsnį, stengdamiesi pažymėti, kad jo (kad ir gili) kritika neįrodo Gedimino laiškų neautentiškumo. Aiškumo dėliai suskirstysim Forstreuterio įrodymus į kelius punktus ir kiekvieną jų skyrium svarstysim.

1) Forstreuteris pirmiausia tvirtina: Gediminas negalėjęs turėti sumanymo krikštytis todėl, kad krikštas būtų pakenkęs jo rytų politikai, nes Lietuva Gedimino metu jau buvusi patapusi daugiau rusišku kraštu, ir stačiatikių misija tada turėjusi Lietuvoj didesnį pasisekimą nei katalikų.

Tiesa, Gediminas žymiai praplėtė Lietuvos valstybę, užimdamas rusiškus kraštus. Tik šaltiniai mums neleidžia tvirtinti, kad jis jau pirmaisiais savo viešpatavimo metais (pagal F. 1320—1322) „laimingais įsibrovimais" (Vorstösse) į dalines rusų kunigaikštijas Lietuvos galybę (die litauische Grossmacht) kūrė". Žinios apie Gedimino pietų Rusijos plotų užkariavimus 1320 m. visiškai nepatikimos[207]). Aplamai, šaltiniai mums neleidžia nustatyti, kada Gediminas prijungė rusų kraštus; taigi, negalima įsprausti Gedimino užkariavimus į 1320—1322 m., vadinasi, prieš jo laiškus išsiuntus, ir iš to daryti išvadą, kad

---

206) Plg. Forstreuterio studijos recenzijas: K. Chodynickio, Ateneum Wileński VI (1929) 271 sq. ir St. Zajączkowskio, T. p. 275 sq.

207) Plg. M. Hruševskij, Istoria Ukr.-Rusi III², 117.

„vietinės (t. y. rytų) krikščionybės priėmimas būtų buvęs tos politikos linkmėj".

Dar labiau abejotinai atrodo jo samprotavimai apie stačiatikių bažnyčios misiją Lietuvoj[208]). Žinia apie rusų kankinius Vilniuj Gedimino metu, kuria jis, remdamasis Abrahamu[209]), nori pagrįsti savo išvedžiojimus, yra naujųjų laikų pasaka[210]). Mes nerandam jokių stačiatikių misijos pėdsakų stabmeldiškoj Lietuvoj ir jokių įrodymų, kad rusų bažnyčia čia būtų turėjusi didesnės įtakos.

Antra vertus, Gedimino rytų politika greičiau liudytų už laiškų autentiškumą. Jo toli siekianti rytų politika būtų reikalavusi taikos su ordinu ir, aplamai, su krikščionišku vakarų pasauliu. Galima sakyti, su krikščionišku vakarų pasauliu, nes ordino eilėse kovojo su lietuviais daug vakarų Europos riterių krikščionybės vardu.

2) Kad Gediminas siekė taikos su ordinu ir su rygiečiais, įrodo rygiečių atsakymas į vieną Gedimino raštą[211]). Rygiečiai dėkoja Gediminui už raštą, kur jis žada padaryti su jais taiką, kaip ir jo „brolis" Vytenis kad buvo padaręs, ir prašo jį nesitarti skyrium su ordinu dėl taikos. Forstreuteris ir iš šio rygiečių atsakymo nori išvesti, kad pirmas Gedimino laiškas[212]) popiežiui negalėjęs būti jo paties išsiųstas. Mat, šis laiškas (kurio užsilikusi kopija neturi datos) turėjo būti išsiųstas vėliausiai 1322 metų antrosios pusės pradžioj. O kad jis tada turėjo būti išsiųstas, sprendžiama iš to, kad Gediminas 1323 m. sausio 25 d., laiške kalba jau apie popiežiaus atsakymą į jo laišką žodžiais: „cuius responsum novimus". Taigi pasiuntinys, nunešęs Gedimino laišką Avignonan, turėjo būti tuo metu jau grįžęs. Kadangi jam reikėjo keliauti ten ir atgal maždaug 6 mėnesiai, tai jis vėliausiai 1322 metų antros pusės pradžioj turėjo iškeliauti iš Lietuvos su laišku. Forstreuteris prileidžia, kad Gediminas, išsiuntęs tą laišką popiežiui, rašęs rygiečiams raštą, į kurį rygiečiai 1322 m. lapkr. m. atsakė. Gediminas dėl to turėjęs paminėti rygiečiams savo laišką popiežiui, ir rygiečiai, atsakydami jam, tai būtų pažymėję. Kadangi rygiečiai apie tai nieko nesako, tai ir Gediminas neminėjo jiems jokio laiško popie-

208) T. p. 243.

209) V. Abraham, Powstania organizacji kościoła łacińskiego na Rusi, Lwów 1904, 83.

210) K. Chodynicki, Geneza ir rozwój legendy o trzech męczenikach wileńskich, Ateneum Wileński IV (1927) 417 sq.

211) LUB VI, nr. 3068. D. lapkr. 29 d. 1322 m.

212) LUB II. 687.

žiui. Iš to jis veda, kad Lietuvos kunigaikštis apie tą laišką nieko nežinojęs, t. y. jo nebuvęs siuntęs.

Forstreuterio išvada eina per toli. Juk rygiečiai atsakydami neatkartojo viso Gedimino laiško turinio. Jie, matyt, suminėjo tik tas laiško vietas, kurios jiems itin buvo svarbios (k. a., apie taiką, apie arkivyskupą ir apie tuolaikinį Pskovo valdovą Dovydą). O antra, Gediminas galėjo laiške rygiečiams ir nutylėti laišką popiežiui, jeigu šis laiškas su rygiečių žinia buvo išsiųstas.

3) Laiškų neautentiškumui įrodyti Forstreuteris cituoja rygiečių pareiškimą[213]) Liubeko tarybai, kad Gediminas tuo metu, kada Dorpato ir Danijos kunigaikščio žemė buvo siaubiama, nebuvo išsiuntęs jokių laiškų. Jo tvirtinimu, šis puolimas buvo atliktas 1323 m. vasario m.[214]), t. y. išsiuntus pirmą laišką popiežiui ir kitą laišką 1323 m. sausio 25 d.

Forstreuteris nepastebi, kad šiam žygiui vadovavo ne Gediminas, bet tuolaikinis Pskovo valdovas Dovydas[215]). Lietuviai dalyvavo tame žygy kaip pskoviečių pagalbininkai, ir patį Dovydą rygiečiai laikė nepriklausomu Gediminui, bet tik jo „ypatingu draugu" (amicus specialis)[216]). Taigi rygiečiai galėjo laikyti Gediminą neatsakingą už šį žygį. Patys lietuviai siaubė Danijos karaliaus kraštą 1322 m. kovo m.[217]). Greičiausiai rygiečiai ir bus turėję galvoj šį lietuvių, t. y. Gedimino, žygį, kai jie rašė, kad jis buvo atliktas prieš bet - kuriuos laiškus išsiunčiant. (Kitam skyriuj bandysim šią išvadą dar kitais argumentais pamatuoti). Negalima dėl to vadinti šio rygiečio tvirtinimo melu, kaip Forstreuteris kad daro.

4) Kadangi sausio ir gegužės mėn. (1323 m.) laiškuose, kurie buvo adresuoti didesniems vak. Europos miestams, neminima Gedimino sąjungininkė Ryga, Forstreuteris mano, kad tų laiškų autorių reikia ieškoti Rygoj.

Ne būtinai jau tuose laiškuose turėjo būti minima Ryga. Juk jie buvo siunčiami į vak. Europą, ir Ryga neįėjo į adresatų tarpą. Rygiečiams, kaip Gedimino sąjungininkams, greičiau jau buvo žinomas laiškų turinys prieš juos išsiunčiant; todėl jiems dėl to nebuvo reikalo jų adresuoti.

---

213) LUB VI, nr. 3072.

214) T. p. 245.

215) Can. Samb. Scr. I. 284. Dusburg, Scr. I. 187.

216) LUB VI, nr. 3068.

217) Can. Samb. Scr. I. 284. Dusburg, Scr. I. 186.

5) Iš ordino atstovų pareiškimo viename 1323 m. liepos m. 18 d. susirinkime Liubeke, kur buvo transumuojami Gedimino (gegužės m.) laiškai, Forstreuteris sprendžia, kad jie abejojo Gedimino laiškų autentiškumu[218]). Bet atstovų žodžiai neduoda progos taip manyti. Jie džiaugdamiesi sutiko žinią apie Gedimino sumanymą krikštytis ir pasiūlė susirinkusiems tuojau siųsti delegaciją į Lietuvą, pasižadėdami patys ją remti ir padengti net pusę jos išlaidų. Jie norėjo siųsti delegaciją ne todėl, kad „dalyką apgaule laikė ir kaip galima greičiau jį išaiškinti stengėsi" (Forstreuterio žodžiai), bet todėl, kad jie Lietuvos krikšto geidė. Jie pasižadėjo susirinkusiems stengtis, kad „ad Dei gloriam et profectus fidelium animarum apud Lethowinos invalesceret fides Christi"[219]). Iš to paties pareiškimo sužinom, dėl ko atstovai rodė tokio uolumo Lietuvos krikšto reikalu. Jie išsitarė: po krikšto lietuvių didikai ir prastieji pasilaikys savo luomus ir laisves[220]). Nėra abejojimo, kad turėdami prieš akis politišką ordino tikslą Lietuvos atžvilgiu, atstovai yra taip kalbėję. Prasitardami apie Lietuvos visuomeninių santykių palaikymą, atstovai išdavė ordino intenciją: pasinaudojus Lietuvos krikštu, paimti ją savon įtakon. Tai rodėsi ordino atstovams gera proga įsigyti šį kraštą taikiu būdu, ko ordinas nepajėgė ligšiol ginklu. Aplamai, ordino pasiuntiniai visiškai pasitikėjo Gedimino laiškais ir tikėjo jo krikšto projektu.

6) Iš rygiečių pranešimo[221]) apie derybas Vilniuj Forstreuteris sprendžia, kad „Gediminas aiškiai krikšto siūlymą atmetęs[222]). Taip spręsdamas, jis prileidžia, jog Gediminui buvo pasiūlyta krikštytis. Kokia prasmė būtų buvusi livoniečiams, atvykusiems į taikos derybas, siūlyti kunigaikščiui krikštytis, jeigu jis jokio pažado anksčiau tuo reikalu nebūtų davęs? Iš minėtojo rygiečių pranešimo, tiesa, nė negalima išvesti, kad Gediminas visiškai atsisakė krikštytis. Jis savo krikšto reikalą norėjo atidėti tik iki popiežiaus legatui atvykus. Su livoniečiais gi jis norėjo sudaryti tik taiką[223]), kas ir buvo padaryta. Visiškai nepamatuotas yra Forstreuterio tvirtinimas, jog ordino atstovai per derybas 1323 m. spalių 2 d. sužinoję Gedimino laiškus

---

218) T. p. 246.

219) LUB II. nr. 691: ...manentibus singulis gentis illius nobilibus et ignobilibus utriusque sexus in suo statu et conditionis libertate.

220) LUB II, nr. 691.

221) LUB VI. nr. 3070, 3071.

222) T. p. 247.

223) Žiūr. psl. 7 sq.

buvus sufalsifikuotus[224]). Pagal Forstreuterį ordino atstovai prisidėję prie taikos tik dėl to, kad nenorėję pasirodyti taikos ardytojais. Iš kitos pusės, jis mano, kad jie siūlę Gediminui Daugpilio ir Mezoteno tvirtoves[225]), jei jis krikštytųs. Vadinasi, ir ordino atstovai, Forstreuterio nuomone, buvę palankūs Gedimino krikštui, nors jie laikę jo laiškus apgaule (Schwindel) ir nenoromis dėjęsi prie taikos sutarties. Galimas daiktas, kad ordino atstovai ragino nuo savęs Gediminą krikštytis, siūlydami jam net savas pilis. Toks ordino atstovų žygis visiškai atitiktų taip pat ordino žmonių pareiškimą jau minėtam 1323 m. liepos 18 d. susirinkime Liubeke (psl. 21). Kad jie per Vilniaus taikos derybas būtų patyrę Gedimino laiškus esant netikrus, — tai tėra nieku nepamatuotas Forstreuterio tvirtinimas. Aplamai, 1323 m. spalių 2 d. taika negali būti panaudota laiškų neautentiškumui įrodyti. Kadangi krikšto klausimas buvo atidėtas, tai nebuvo reikalo jo kokia forma įtraukti į taikos sutartį. Tas klausimas turėjo būti aptartas su popiežiaus legatais.

7) Iš popiežiaus atsakymo į Gedimino laiškus Forstreuteris nori ištraukti įrodymą prieš jų autentiškumą. Nesuprantama, kodėl jis, sekdamas Friedrichu[226]), tvirtina, kad popiežiaus atsakymas buvęs nepasitikimas ir nepalankus (misstrauisch und unfreundlich). Rodos, galima būtų kaip tik priešingai tvirtinti; popiežius reiškė džiaugsmo Gedimino laiškais, sakydamas: missa nobis tuae magnitudinis littera devotione... grata nimirum nostris ac fratrum nostrorum venit affectibus[227]). Forstreuterio nuomone, popiežiaus atsakymas ir legatų siuntimas buvę tik „politiška priemonė" (politische Massnahme). Nesuprantama, kam popiežius būtų davęs tiek daug instrukcijų tiems legatams, kur jiems buvo nurodyta, kaip jie turi varyti Lietuvos krikštijimo darbą, jei jis nebūtų tikėjęs kunigaikščio pažadu krikštytis[228]).

8) Forstreuteris smulkiai analizuoja legatų pasiuntinių pas Gediminą pranešimą, stengdamasis čia rasti įrodymų prieš laiškų autentiškumą. Jis pirmiausia nurodo, kad šiame pranešime išrašyti iš-

---

224) T. p. 248.

225) Šią prielaidą daro Forstreuteris, tur būt, iš to, kad Gediminas 1325 m. birželio 2 d. paskelbtam rašte, LUB VI. nr. 3074, skundėsi, jog ordinas jam neatiduodąs Daugpilio ir Mezoteno.

226) Der Deutsche Ritterorden und die Kurie, 67.

227) LUB II, nr. 703, p. 171.

228) Visos instrukcijos legatams paskelbtos T u r g e n e v o, Historia Russiae Monumenta I, nr. nr. 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111.

tisi sakiniai iš minėto jau rygiečių pranešimo apie derybas Vilniuje 1323 m. spalių 2 d., ir todėl jam šis pranešimas atrodo įtartinas[229]).

Abiejuose aktuose randamieji bendri sakiniai rodo, kad legatų pasiuntinių pranešimas parašytas Rygoj, naudojantis ankstyvesnių rygiečių bendrininkų pranešimu. Žinoma, negalima laiduoti, kad šie legatų pasiuntiniai derybas su Gediminu taip aprašė, kaip jos vyko. Jie galėjo kai ką užmiršti arba iš tam tikros tendencijos ir iškraipyti[230]). Bet šitas pranešimas vieną dalyką rodo: rygiečiai, kaip legatų pasiuntiniai, vedė derybas su Gediminu dėl krikšto. Būtų visiškai nesuprantama, kaip rygiečiai būtų galėję vykti tartis su Gediminu krikšto reikalu, jei jis nebūtų davęs jokio pažado krikštytis ir jei rygiečiai būtų sufalsifikavę jo vardu laiškus. Tuo atveju, rodos, jokių derybų krikšto reikalu su rygiečiais negalėtų būti.

Forstreuteris kreipia dėmesį į prieštaringą pasiuntinių pasakojimą apie laiškų popiežiui transportą. Jis mano, kad Gediminas tik du laišku popiežiui tegalėjęs pasiųsti. Su pirmuoju laišku jo pasiuntinys buvęs Ašeradene ordino žmonių sugautas, įmestas į kalėjimą, o laiškas sunaikintas[231]). Vadinasi, popiežių galėjęs pasiekti tik vienas laiškas. Bet iš popiežiaus atsakymo tikrai žinom, kad jis yra gavęs du Gedimino laiškus. Išeitų tada, jog popiežiui buvo pasiųsti ne du, bet trys laiškai, kaip manė Chodynickis[232]). Forstreuteriui Chodynickio nuomonė nepriimtina pirmiausia dėl to, kad patys vienuoliai, rašiusieji Gedimino laiškus, kalba tik apie dviejų laiškų popiežiui rašymą[233]). Tai dar neduotų, rodos, pagrindo priešintis Chodynickio nuo-

229) T. p. 251.

230) Pasiuntiniai net patys prisipažino, kad negalį viso, ką Gedimino dvare girdėję, atsiminti, LUB VI, psl. 483.

231) Šio pasiuntinių protokolo atradėjas ir jo pirmas leidėjas Napierskys tik viename iš dviejų jo konceptų išskaitęs sakiny, kur kalbama apie to laiško perėmimą Ašeradene, žodį „confracta" (littera domino papae confracta). Tuo tarpu kitame koncepte jis išskaitęs žodį „aportata", Napierskys laikė šį paskutinį žodį teisingą ir dėl to tvirtino, kad pirmas laiškas popiežiui buvo nusiųstas. Juo pasekė Bunge, Prochaska, Schiemannas ir kiti. Hildebrandas, Mitteil. aus d. livl. Gesch. 12 (1875) 263, patikrinęs rankraštį, ištaisė Napierskio „aportata" į „confractą". Vadinasi, abiejuose konceptuose pasakyta, kad laiškas popiežiui buvo sunaikintas.

232) Próby zaprowadzenia... etc.

233) Pasak Forstreuterį Rygos arkivyskupas 1325 metų bal. m. bulėj, kur ekskomnikavo ordiną, būtų užsiminęs apie Gedimino laiško sunaikinimą, jei tai būtų atsitikę. Bet šioj bulėj arkivyskupas neužsimena nei apie Gedimino laiškus, nei apie jo bet kokius pasiuntinius į Livoniją. Jis skundėsi vien tik, kad ordinas trukdo jo misijonieriams vykti Lietuvon ir atgal.

monei. Ne būtinai jau Gedimino dvare turėjo būti suminėti pasiuntiniams visi čia rašyti laiškai. Du laiškai galėjo būti paminėti dėl jų ypatingos svarbos. Pirmas laiškas (kuris buvo Ašeradene perimtas ir sunaikintas) svarbu buvo paminėti rygiečiams ir Gediminui todėl, kad jis davė jiems progos kaltinti ordiną. Kadangi pagal antrą laišką buvo pasiųsti popiežiaus legatai ir patį laišką nunešė į Avignoną kaip tik vienas iš Rygos pasiuntinių, atvykusių dabar pas Gediminą, tai ir jis tiko būti šiame pranešime paminėtas.

Laiškų siuntimas per Rygą ir dar per to miesto žmones negali eiti įrodymu prieš jų autentiškumą. Rygiečiai, kaip Gedimino sąjungininkai, galėjo padėti jam susisiekti su vakarų kraštais, ypač tuo atveju, kada tai ir jiems buvo naudinga[234]). Kadangi laiškai buvo transportuojami rygiečių, tai suprantama, kodėl pasirinktas kelias į Vakarus per Rygą, o ne per kitą vietą. Tas kelias gal buvo vienintėlis rygiečiams ir lietuviams žinomas kelias į vakarus; dėl to juo ir buvo gabenami laiškai. Taigi Forstreuterio įtarimas dėl laiškų autentiškumo jau ir dėl to, kad jie buvo siunčiami per Rygą, rodos, neturi pagrindo.

9) Iš neaiškaus pasiuntinių atpasakojimo, kaip laiškai buvo siunčiami, Forstreuteris nori spręsti, kad šie laiškai išėję iš Rygos[235]). Tai jis tariasi galįs patvirtinti jau minėtuoju registru[236]) vieno žuvusio Gedimino laiško. Jis nepastebi, kad šis registras nėra koks tų laikų šaltinis, bet 16 amž. parašytas dokumentas. Jis todėl neturi jokios reikšmės.

10) Forstreuteris, kaip ir Voigtas, nori savo tezę pagrįsti dar laiškų patvirtinamąja formule. Jis net stengiasi iš tos formulės išvesti, kad pirmas Gedimino laiškas popiežiui buvęs pasiųstas be antspaudo[237]). Girdi, rygiečiai tik vėliau susigriebę pasigaminti Gedimino antspaudą ir jau vėlesnius laiškus juo antspauduodavę.

Patvirtinamojoj formulėj nėra jau taip aiškiai pasakyta, kad kryžiuočiai būtų sunaikinę popiežiui skirto laiško antspaudą. Čia kalbama aplamai apie kryžiuočių vieno antspaudo sunaikinimą ir pasakoma, kad šis siunčiamas laiškas patvirtintas tokiu pat antspaudu, kaip

---

234) Kad rygiečiai rėmė Gedimino pasiuntinybę, rodo Rygos skolų knygoj nr. nr. 1887, 1892 pažymėtos išlaidos Lietuvos kunigaikščio pasiuntiniams.

235) T. p. 253.

236) Žiūr. psl. past.

237) T. p. 254.

ir ankstyvesnis laiškas popiežiui[238]). Galima tik prileisti, kad čia turėtas galvoj Ašeradene perimtas ir sunaikintas laiškas su jo antspaudu. Šiaip ar taip, nėra mažiausios progos manyti, kad vienas Gedimino laiškas popiežiui buvo be antspaudo ir kad Gedimino laiškų autoriai (pagal Forstreuterį rygiečiai) šia formule būtų norėję pasiteisinti.

11) Forstreuteris tyrinėja kunigaikščio tituliatūras laiškuose ir pastebėtais čia nevienodumais nori savo tezę paremti. Jam atrodo įtartinas pirmas laiškas popiežiui jau dėl to, kad jo tituliatūroj trūksta žodžių „dei gratia", kurie buvo įrašyti į Gedimino antspaudą ir kuriuos turėjo kitų laiškų tituliatūros. Šis nevienodumas galima išaiškinti nepakankamai tobula Gedimino kanceliarijos organizacija. Visai suprantama, kad ką tik besikuriančios stabmeldiškos valstybės kunigaikštis galėjo ir neturėti tiek gerai organizuotos kanceliarijos, tiek pastovaus titulo. Viskas čia tebuvo dar darymosi stadijoj ir parėjo nuo svetimų, kad ir laikinių, įtakų. Ir pati tituliatūra šiuose laiškuose paimta iš Vakarų. O Lietuvos kunigaikščiai iki unijos su Lenkija neturėjo pastovios tituliatūros, kaip įrodė J. Adamus[239]).

Labiausiai krinta į akis sausio ir gegužės mėn. laiškų tituliatūros žodžiai „princeps et dux Semigallie". Pagal Forstreuterį tai buvusi tendencinga pretenzija (rygiečių) į Žiemgalių kraštą, nes šis „ruožas ordino savasties skyrė Rygą nuo Lietuvos"[240]). Gal būt galima šį priedėlį tituliatūroj ir kitaip aiškinti. Iš eilinio metraščio žinom, kad žiemgaliai, kovodami antroj 13 amž. pusėj su ordinu, naudojosi lietuvių pagalba. Lietuviai (arba žemaičiai) ėjo į pagalbą žiemgaliams kaip jų „svečiai" ir drauge su jais kovėsi su ordinu[241]). Net žiemgalių paimtieji ordino belaisviai buvo siunčiami į Lietuvą[242]). Vienas

---

238) Taip ypač aiškiai pasakyta laiške dominykonams, LUB II, nr. 688, p. 142: licet cruciferi, huius negotii causa, praescripti sigillum nostrum in contumeliam nostram igne cremaverunt, videbitur ut a Deo inceptum extinguerunt, et oculis hominum obsecarent, tamen hanc cartam cum ipso sigillamus, prout sigillari fecimus litteras domini patris apostolici praedelicti. — Laiške pranciškonams, LUB II, nr. 689, p. 143 sq. ta mintis nėra taip aiškiai išreikšta; tad ji gali būti dvejopai suprasta.

239) J. Adamus, O tytule panującego i państwa Litewskiego parę spostrzeżen, Kwart. hist. I (1930) 318, 330.

240) T. p. 255.

241) eil. 8615 sq., 9989 sq., 11163 sq.

242) eil. 8615 sq., 9193 sq.

tuolaikinis žiemgalių kunigaikštis Nameise[243]) priklausė, rodos, Lietuvos kunigaikščio Traidenio, nes šis kunigaikštis jį buvo pasiuntęs į Prūsus, pavesdamas jam sugriauti vieną ordino pilį[244]). Apie 1290 m. ordinas sunaikino visas žiemgalių pilis, matyti, pavergdamas juos. Nuo to laiko dingsta šaltiniuose bet kokios žinios apie tą kraštą. 1321 m. pasirodo pirma žinutė, kad ordinas pastatė čia Mesoteno pilį. Gal būt, Gedimino metu ordinas dar nebuvo visiškai įsigyvenęs Žiemgalių krašte, ir todėl jis galėjo reikšti pretenzijas į tą kraštą, prikergdamas prie savo titulo priedėlį „dux et princeps Semigallie".

Išdėjęs motyvus prieš laiškų autentiškumą, Forstreuteris imasi aiškinti, kas galėjęs būti jų autorius. Čia jis vengia duoti tikrą atsakymą ir tenkinasi padaręs vieną kitą prielaidą. Jis spėlioja, kad pirmas laiškas popiežiui galėjęs būti parašytas pačiame Avignone, nors neneigia, jog ir Vilniaus pranciškonai galėję jį parašyti[245]). Prileisti, kad šis laiškas parašytas Avignone, būtų per drąsu. Vargiai rygiečiai būtų tada žinoję apie tą laišką. O jie turėjo žinoti, nes 1323 m. sausio m., pagal Forstreuterį, jų parašytam Gedimino vardu laiške minimas laiškas popiežiui. Aiškiai prieštaringa yra ši prielaida jo paties tvirtinimui, kad minėtasis pirmas laiškas popiežiui kiek panašus į 1325 m. birželio 2 d. laišką. Iš panašumo reikėtų spręsti, jog abu laiškai kilę iš tos pačios vietos. Tos vietos reikėtų ieškoti Vilniuj arba Rygoj.

Šių abiejų laiškų kilmės atžvilgiu 1325 m. birželio 2 d. laiškas turi ypatingos svarbos. Čia kaltinamas ordinas, kad nesilaikąs sudarytos taikos sutarties. Panašų kaltinimą randam Rygos arkivyskupo ordino ekskomunikos bulėj, tik visai kitokia forma — bendriau ir trumpiau — pareikštą (pav., bulėj sakoma: vokiečių ordinas buvo pasižadėjęs Gediminui Daugpilio ir Mesoteno pilis sunaikinti; birželio 2 d. laiške Gediminas skundžiasi, kad ordinas jam šių pilių neatiduodąs). Kadangi tie patys dalykai yra visai skirtingai abiejuose raštuose atpasakoti, tai negalima prileisti, kad Gedimino laiškas (kaip vėlesnis) būtų parašytas naudojantis arkivyskupo bule. Dėl to, tur būt, ir Forstreuteris prileidžia, kad šis laiškas negalėjęs būti parašytas arkivyskupo raštinėj[246]).

---

243) eil. 9041, 9607.
244) eil. 9669 sq.
245) T. p. 258.
246) T. p. 259.

Iš to, kad šiame Gedimino laiške minimi tik Lietuvos dalykai, galima spręsti jį esant parašytą Vilniuj. Ordinas čia kaltinamas sulaužęs taikos sutartį, apiplėšęs kelius lietuvius, suėmęs Lietuvos pasiuntinius ir kai - kuriuos jų net nužudęs. Čia pat paminėtas vienas pasiuntinys vardu Lesse (rusiškas vardas Aleksandras), kurį kitais (1326) metais randam Rygoj, kur jis viešai rygiečių susirinkime skundė ordiną.

Jeigu į šį Gedimino laišką kiek panašus pirmas laiškas popiežiui, tai ir jis turėjo būti parašytas Vilniuj.

Negalima nieko tikro pasakyti apie sausio ir gegužės mėnesių laiškų kilimo vietą. Forstreuterio tvirtinimas[247], kad „sausio ir gegužės mėn. laiškai turi daug žymių, kurios rodo juos kilus iš Rygos miesto kanceliarijos", yra nieku nepagrįstas ir nesiderina su jo paties išvedžiojimais. Forstreuterio nuomone, kolonistų kvietimas į Lietuvą galėjęs išeiti iš paties Gedimino[248]. Tuo būdu, ir jis prileidžia, kad Gediminas nors netiesiogiai prisidėjo prie laiškų rašymo.

Forstreuterio studijos apžvalga baigiam nagrinėję tuos autorius, kurie stengėsi įrodyti laiškų neautentiškumą. Dabar apžvelgsime trumpai autorių, gynusių laiškų autentiškumą, argumentus.

Tuo tarpu kai vokiečių mokslininkai daugiausia akceptavo Voigto pažiūrą, arba laikė laiškų klausimą atvirą, — lietuvių, lenkų ir rusų tyrinėtojai gynė jų autentiškumą. Pirmas Gedimino laiškų gynėjas, kartu ir pirmas Lietuvos istorikas buvo Teodoras Narbutas[249]. Šis entuziazmo kupinas Lietuvos istorikas karštai gynė Gedimino laiškus, „tuos seniausius Lietuvos dokumentus", nuo Voigto puolimų. Stengdamasis atremti Voigto argumentus, jis jau suponavo — nežinodamas popiežiaus legatų pasiuntinių pranešimo, — kad laiškų redaktorius galėjęs būti koks pranciškonas. Jis prileido, dar neturėdamas tikrų duomenų apie Rygos ir Gedimino santykius, kad šie laiškai kilę iš bendrų Lietuvos ir Rygos (pagal jį — arkivyskupo) interesų[250]. Tuo būdu jis atrėmė Voigto tvirtinimą, kad Rygos įvykių minėjimas kalbąs prieš laiškų autentiškumą. Nežiūrint šių vykusių pastabų, jo Voigto kritika vis dėlto galima laikyti paviršutinišką. Jis nesiėmė, pav., nagrinėti Voigto cituojamų metraščių, bet atmetė

247) T. p. 257.

248) T. p. 260.

249) T. Narbutt, Dzieji narodu Litewskiego IV, Vilno 1830, Priedėlis IV, 58 sq.

250) T. p. 59 sq.

juos kaip tendencingus ordino šaltinius. Vadinamuosius Voigto vidaus argumentus jis arba visai aplenkė (kaip, antai, antspaudo klausimą), arba klaidingai stengėsi sugriauti (kaip, antai, Mozūrijos kunigaikščio Bonislavo klausimą). Narbuto Voigto tezės kritika todėl galima laikyti nepakankamą.

Narbuto argumentus plėtojo toliau A. Prochaska[251]). Jis, papildydamas Narbutą, stengėsi dar įrodyti, dėl ko Gediminas pakeitė savo nusistatymą krikšto reikalu. Jo nuomone, Gediminas, rašydamas laiškus, t. y. 1322 / 3 metais, buvęs tvirtai pasiryžęs tapti krikščionimi. Tik ordino elgimasis po 1323 m. spal. 2 d. taikos sutarties privertęs jį atsisakyti nuo to. Jis remiasi daugiausia Rygos šaltiniais, ypač legatų pasiuntinių pranešimu. Tuos šaltinius laiko Prochaska visai patikimai ir nemato juose jokios prieš ordiną nukreiptos tendencijos. Priešingai, ordino šaltiniams, kur puolami rygiečiai ir arkivyskupas, jis neteikia jokios reikšmės, laikydamas juos tendencingais ordino prasimanymais. Aplamai, per visą Prochaskos studiją traukiasi viena įkaltinė mintis: arkivyskupas ir rygiečiai buvo teisingi, jie tik gynėsi nuo ordino; tuo tarpu kai ordinas buvo užpuolikas, neteisus[252]). Šis Prochaskos šalingumas gali būti išaiškintas jo prokatalikišku (ir prolenkišku) nusistatymu[253]).

Rygiečiai, Prochaskos išvedžiojimu, turėję maža įtakos laiškams. Pirmas laiškas popiežiui buvęs nusiųstas Gedimino be rygiečių žinios. Tą tvirtinimą remia jis rygiečių laišku Gediminui 1322 m. lapkr. 29 d.[254]) Šis laiškas liudija apie draugiškus santykius tarp Rygos ir Gedimino ir vargiai gali eiti Prochaskos tvirtinimo įrodymu. Visiškai pasitikėdamas Rygos šaltiniais, Prochaska galėjo lengvai įrodyti, kad Gediminas rimtai manęs tapti krikščionimi. Svarbiausias jam tuo atžvilgiu šaltinis buvo antras legatų pasiuntinių pranešimas — pirmojo pranešimo (protokolo) papildymas[255]). Kai-kurie nayvūs šio rašto liudijimai (pav., kad Gediminas net verkė, būdamas privers-

---

251) A. Prochaska, O prawdziwości listów Gedymina, Robpr. Ak. Um. 32 (1895) 222 sq.

252) Ši Prochaskos tendencija yra dar aiškesnė kitam jo straipsny: Stosunki krzyżaków z Gedyminem i Lokietkiem, Kwart. hist. 10 (1896).

253) Plg. vykusią Prochaskos, kaip istoriko, charakteristiką: J. Pfizner, Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann, Brünn 1930, 10.

254) Šis laiškas užsilikęs dviem redakcijomis. Prochaska, T. p. 233 klaidingai mano, kad tai esą du laiškai.

255) LUB VI. nr. 3073.

tas nuo krikšto atsisakyti) verčia juo nepasitikėti. Prochaska yra perdaug nekritiškas, kai jis šį raštą laiko tikru šaltiniu ir juo remiasi.

Prochaskos nuomonė įsigalėjo lenkų literatūroj. Lenkų istorikai, kaip V. Abrahamas[256]), K. Chodynickis[257]), remdamasis Prochaska, neabejojo laiškų autentiškumu.

Pagaliau išdėsim trumpai argumentus tų istorikų, kurie tarp suminėtų dviejų kraštutinių nuomonių eina vidurio keliu, stengdamiesi jas abi lyg suderinti. Tokiai, sakysim kompromisinei, nuomonei atstovavo žymus Livonijos istorijos tyrinėtojas E. Bonnelis[258]). Jis mano, kad laiškai yra paties Gedimino įsakymu jo sekretoriaus Bertoldo parašyti. Šis sekretorius, jau Rygos arkivyskupo patartas, savavališkai įrašęs, kad kunigaikštis sutinkąs krikštytis. Bonnelio mintį išplėtojo ukrainiečių mokslininkas V. Antonovičius[259]). Jis pažymi laiškus buvus Gedimino sekretorių mistifikaciją. Jau 1323 m. rudenį Gediminas patyręs apie šią pranciškonų mistifikaciją ir dėl to juos iš savo dvaro pašalinęs[260]). Bonnelis, kaip ir Antonovičius, remiasi legatų pasiuntinių pranešimu. Bet tame pranešime, iš tikrųjų, nekalbama apie jokią rygiečių (ar arkivyskupo) intervenciją. Čia pasakojama, kad Gediminas buvęs tikrai pasiryžęs tapti krikščionimi ir tik vėliau nuo to atsisakęs[261]). Tiesa, kitoj pranešimo vietoj, kur kalbama apie kunigaikščio vienuolių, rašiusių laiškus, tardymą, vienuoliai pasako, kad kunigaikštis sakęsis neliepęs nieko rašyti apie krikštą ir kad pranciškonas Bertoldas tai savavališkai įrašęs[262]). Jie nesako, kad Bertoldas būtų veikęs čia Rygos įtakoj. Gal būt, pranešėjai tyčia nutylėjo rygiečių bendradarbiavimą berašant laiškus, parodydami, lyg Gediminas savo iniciatyva juos būtų rašęs.

---

256) V. Abraham, Powstania organizacji kościoła łacinskiego etc.

257) K. Chodynicki, Próby zaprowadzenia chrescijanstwa na Litwe przed. r. 1386. Przegląd. hist. 18 (1914) 257 sq.

258) E. Bonnel, Russisch - livländische Chronographie, Petersburg 1862, 167.

259) V. Antonovič, Očerk istorii Vel. Kniaž. Litowskago, 75 sq.

260) T. p. 76.

261) LUB VI. nr. 3073, p. 478: habito consilio inter nos (čia kalbama apie pasikalbėjimą su Gediminu), videbatur nobis consultum, ex quo percepimus eum aversum. Ši mintis ypač aiškiai išreikšta antram šį protokolą papildančiam pranešime. LUB VI, nr. 3073 p. 483.

262) LUB. VI. nr. 3073, p. 481.

§ 4. Laiškų autentiškumas

Iš visų ankstyvesnių samprotavimų galima daryti išvadą, kad Gedimino laiškų neautentiškumo įrodymai neišlaiko kritikos. Vien iš to dar negalima būtų tikrai spręsti tuos laiškus esant autentiškus. Juk kartais ir klaidingo istorijos fakto negalima įrodyti tokį esant, jeigu trūksta tam reikiamų duomenų. O Gedimino laiškų autentiškumui, kaip ir neautentiškumui įrodyti duomenų kaip tik trūksta. Svarbiausias trūkumas bus bene tas, kad nėra palyginamosios medžiagos. Jeigu turėtumėm iš Gedimino arba iš Rygos miesto bei arkivyskupo kanceliarijos daugiau panašios rūšies raštų, galėtumėm tikriau ką spręsti. Laiškų tyrinėjimas būtų daug sėkmingesnis, jeigu jie būtų išlikę originalais.

Sprendžiant iš jų turinio, neatrodo, kad jie būtų rygiečių, be Gedimino žinios, parašyti. Falsifikuodami Gedimino laiškus, jie būtų pasitenkinę surašę tik tuos faktus, kurie jiems buvo artimi ir svarbūs. Kadangi jie buvo parašyti kovos su ordinu metu, tai rygiečiams būtų tik rūpėję koneveikti ordiną ir save teisinti. Tiesa, kaip jau minėta, ši tendencija laiškuose smarkiai pasireiškia. Pav., jau pirmam laiške popiežiui sakoma apie ordino brolius: Item dominos archiepiscopos et episcopos et clericos capiunt, ut patet in domino Johanne,... et in domino Frederico archiepiscopo, quem fraudulenter de ecclesia eiecerunt. Item clericum unum, dominum Bertoldum, quem in civitate Rigensi in propria domo crudeliter occiderunt. Item terras ponunt desertes, ut patet in Semigallia et in aliis multis[263]). Tik ordino priešai taip galėjo rašyti. Rygiečiai ir jų arkivyskupas ir buvo tie ordino priešai. Bet tuose laiškuose mes randam minint ir tokį dalyką, kuris rygiečiams tėra visiškai svetimas, neturįs nieko bendro nei su jų konfliktu su ordinu, nei su Livonija, aplamai. Šis dalykas — tai prašalaičių kvietimas į Lietuvą apsigyventi. Jis kartojamas bent keturiuose Gedimino laiškuose ir plačiausiai, kaip ir reikia laukti, laiške Hanzos miestams. Čia rašo Gediminas: Insuper ex regali dono damus iam in praesenti carta, nostram terram liberam esse, sine theoloneo, exactione angariarum et perangariarum, super omnes praedecessores nostros, omnibus mercatoribus, militibus, vasallis, quos dotabo redditibus, unicuique suam secundum dignitatem, mechanicis conditionis cuiuscunque, scilicet fabris, sutoribus, carpentariis, lapicidis, in arte salis peritis, pistoribus, argentariis, balistariis.

263) LUB II, nr. 687, p. 140 sq.

piscatoribus, cuiusve conditionis veniant, cum liberis, uxoribus et iumentis intrent turbatione procul mota, quod spopondimus in his fide data, quod ab omni iniusta impetione meorum subditorum manebunt securi et exemti[264]). Kaip matom, Gediminas primygtinai kvietė atvykti į Lietuvą pirklius, karius ir tarnus (vasalus), t. y. įvairių verslų amatininkus. Jiems net su šeimomis leido laisvai apsigyventi, pasižadėdamas iš jų nerinkti mokesčių ir nereikalauti pastočių. Net ir žemdirbius kvietė Gediminas, žadėdamas per 10 metų leisti jiems ūkininkauti, nemokant jokių mokesčių. Išūkininkavę 10 metų, jie turėtų pradėti mokėti dešimtinę: Agricolis, nostrum regnum intrandi commorandique volentibus, damus et concedimus ad decem annos colere libere absque censu, et medio tempore ab omni opere regio sint exemti; termino praedicto exspirato, et etiam secundum terrae fertilitatem, dabunt decimam, prout in allis regnis vel populis dare consueverunt. Be to, Gediminas žadėjo apsigyvenantiems Lietuvoj prašalaičiams leisti naudotis Rygos teise: Jure civili untantur Rigensis civitatis.

Kviesti įvairios profesijos kolonistus ir išdėti smulkiai apsigyvenimo sąlygas, rygiečiams, rodos, nebūtų buvę jokios prasmės. Juk tai grynai Lietuvos vidaus dalykas, nieko bendro neturįs su Livonija. Rygiečiams negalėjo nė į galvą ateiti pranešti tokią sensaciją Hanzos miestiečiams ir kitiems vakariečiams, jeigu jie ir būtų Gedimino laiškus rašę. Tai juo labiau neįsivaizduojama, kad nuostate apie kolonistus nematyti tos tendencijos, kuri šiaip laiškuose pasireiškia, būtent, kaltinti bei koneveikti ordiną. Tad šis be tendencijos ir išsemiamas nuostatas galėjo išeiti iš lietuvių arba Gedimino iniciatyvos. Taip galvoja, kaip matėme, ir Forstreuteris, nors nėra linkęs pripažinti laiškų autentiškumo. Santykiuodamas su rygiečiais Gediminas turėjo progos pažinti europiečius ir jų aukštesnę kultūrą. Norėdamas savo krašto kultūrą pakelti ir susiartinti su vakariečiais, jis ir kvietėsi dabar kolonistų iš jų tarpo.

Bet ir pripažinus laiškų autentiškumą, negalima vis dėlto ginčyti, kad jie ne be rygiečių įtakos bus parašyti. Juose minimi grynai Rygos bei Livonijos dalykai, lietuviams svetimi. Tad laiškai tėra ne vien tik lietuvių, bet ir rygiečių kūriniai. Su šių pastarųjų žinia ir pritarimu jie galėjo būti Vilniuj parašyti. Laiškai yra tuo būdu lietuvių ir rygiečių bendradarbiavimo

264) LUB II, nr. 690, p. 145.

vaisius. O kad Gediminas su rygiečiais iš tikrųjų artimus santykius palaikė, rodo be kitų šaltinių, jau minėta Rygos skolų knyga. Iš jos sužinom, kad Lietuvos kunigaikščio įprašyti rygiečiai išpirko iš nelaisvės lietuvį Ašeradene[265]). Jo prašymu jie sumokėjo kažkokiam Zigfridui Hogemanui 4,5 markių[266]). Rygiečiai teikė, kaip matėm, lėšų lietuvių pasiuntiniams į kuriją ir į Daniją[267]). Iš kito šaltinio sužinom, kad lietuviai 1322 m. tikrai sąjungininkavo su Ryga[268]).

Lietuvoj veikiantieji vienuoliai buvo greičiausiai kilę iš Rygos diecezijos. Mes turim porą metraščių žinių apie Rygos vienuolių veikimą Lietuvoj. Rygos arkivyskupas 1325 m. eskomunikos bulėj pasakoja, kad kryžiuočiai suėmę Ašeradene pranciškoną Gerhardą su draugais, bandžiusiais iš Lietuvos sugrįžti į Rygą[269]). Iš ordino ir arkivyskupo atstovų 1366 m. derybų Dancige sužinom, kad dvasininkai iš Rygos ėję į Lietuvą ir į Rusiją Dievo Žodžio skelbti[270]).

Šių faktų akivaizdoj per drąsu, rodos, būtų tvirtinti laiškus esant rygiečių, be Gedimino žinios sufalsifikuotus. Jie buvo greičiausiai Rygos vienuolių Gedimino dvare parašyti ir rygiečių išplatinti.

IV SKYRIUS

GEDIMINO SĄJUNGA SU RYGA

Gedimino laiškai paveikė livoniečius: jie įsitikino, kad Lietuvos kunigaikštis nori taikingai su jais gyventi. Tad 1323 m. rugpiūčio 10 d. susirinko Livonijos ir Estijos didikai į Ermes (Edermes) miestą ir, išklausę Gedimino paskaitytų laiškų, nutarė siųsti atstovus į Lietuvą. Svarbu būtų žinoti, ar dalyvavo šiame susirinkime ordino atstovai. Deja, tiesiogiai to negalima patirti, nes šaltiniai nepasako, kurie krašto didikai buvo susirinkę[271]). Vienintėlis šaltinis, kuris liudija apie ordino atstovų dalyvavimą, yra popiežiaus 1324 m. rugs. 31 d. bulė ordinui, kur jis patvirtino livoniečių sutartį su Gedimi-

265) Nr. 1884.

266) Nr. 1886.

267) Nr. 1887, 1890.

268) LUB VI, Reg. 805, a. p. 38. Strehlke, Scr. II, 60, past. 2.

269) LUB II, nr. 710, p. 191.

270) Scr. II, 155.

271) Apie šį susirinkimą kalba tik Rygos šaltiniai. LUB VI, nr. 3071, II, nr. 707, 710.

nu[272]). Rašydamas apie Ermes susirinkimą popiežius rėmėsi rygiečių raštu, kur jie prašė jį patvirtinti tą sutartį[273]). Taigi, rygiečiai ir bus parašę, kad ir ordino atstovai buvo Ermes susirinkime. Nebūtų pagrindo įtarti rygiečius tyčia įterpus tą žinią į raštą popiežiui. Juk jie tuo nebūtų daug ko laimėję. Antra vertus, jeigu jie ir būtų sumelavę, tai jų melas tuojau būtų išėjęs aikštėn, nes popiežius rašė ordinui ir jam tą žinią pranešė. Be to, iš bemaž prieš mėnesį atlikto Gedimino laiškų transumavimo Liubeke numanu, kad ir ordino žmonių gyvai domėtasi Gediminu, ypač jo krikšto projektu. Ermes susirinkimas ir buvo sušauktas taikai su Gediminu ir, galimas daiktas, jo krikšto projektui apsvarstyti. Tad visiškai tiko ir ordino atstovams jame dalyvauti. Pagaliau, ordino atstovų siuntimas deryboms su Gediminu dar patvirtina supoziciją, kad ir jų žmonių netrūko Ermes susirinkime, kur nutarta siųsti delegaciją pas Lietuvos kunigaikštį.

Ermes susirinkimas ir jo nutarimas derėtis su Gediminu dar kartą patvirtina, kad bent iki 1323 metų pabaigos niekas — neišskyrus nė ordiną — neabejojo laiškų autentiškumu.

Po 1323 m. rugsėjo 8 d. Livonijos pasiuntiniai atvyko į Vilnių, Tai buvo įvairių krašto viršininkų atstovai: arkivyskupo ir jo kapitulos, Ezelio ir Dorpato vyskupų, Dorpato miesto, Danijos karaliaus vietininko Estijoj, magisterio ir Rygos miesto; be to, dalyvavo dar dominykonų ir pranciškonų atstovai[274]). Iš tokios gausingos delegacijos pasiuntimo galima būtų spėlioti, kad čia daugiau nei apie taiką buvo galvojama. Tur būt, livoniečiai, tikėdamiesi kunigaikščio krikšto, taip gausingai atvyko į Lietuvą. Kaip kapitulos, vienuolynų viršininkų ir Rygos miesto atstovai liudija, Gediminui iš tikrųjų buvo siūloma krikštytis po to, kai jis prisipažinęs parašydinęs savo laiškus[275]). Bet kunigaikštis atsisakęs tuo reikalu su livoniečiais kalbėtis; jis norėjęs su jais daryti tik taiką.

1323 m. spalių 2 d. taika buvo sudaryta. Abi pusės pateikė beveik vienodo turinio aktus[276]) su šiomis taikos sąlygomis. Visiems

---

272) LUB VI, nr. 707, p. 181 sq.: nobiles viri universi domini terrarum Livonie et Estoniae, in festo beati Laurentii anni proximi praeteriti certo loco, una cum aliquibus ex vobis colloquendi gratia convenerunt.

273) Tai aišku iš šių popiežiaus žodžių: quare pro parte advocati, consulum et universitatis praedictorum fuit nobis humiliter supplicatum. T. p. 183.

274) LUB II, nr. 694.

275) LUB VI, nr. 3071, 3072.

276) Livoniečių išduotas aktas (vokiečių kalba rašytas) išlikęs originalu, Rygos miesto archyve. LUB II, nr. 693. Reg. 816. Netobulas šito akto lotyniškas

keliautojams į Lietuvą ar į Livoniją kelias turi būti laisvas tiek sausuma, tiek ir vandeniu. Paminimi šie Gedimino kraštai, kurie įtraukiami į taikos sutartį: Aukštaičiai, Žemaičiai, Pskovas su Lietuvai priklausomomis rusų žemėmis. Iš livoniečių pusės įtrauktos į sutartį šios vietos: Rygos miestas su arkivyskupija, ordino Klaipėdos miestas, Kuršas, Livonija ir visos ordinui priklausomos žemės, Ezelio ir Dorpato vyskupijos, Dorpato miestas ir, pagaliau, Danijos valdomos sritys: Harien, Virland ir Alentaken. Toliau nustatomos visokios teisinės garantijos keliautojams. Jeigu padaryta kokia skriauda, dalykas turi būti ištirtas pagal įstatymus to krašto, kur keliautojas nuskriaustas. Jeigu nuskriaustasis neranda teisybės, jis gali kreiptis į patį krašto valdovą, ir šis jam turi padėti. Kilę tarp susitariančiųjų pusių kivirčiai turi būti sprendžiami pagal teisę ir „meilę". Abi pusės pasižada nedaryti viena antrai bet kokių nuostolių. Iš vieno krašto į kitą perneštas pavogtas turtas turi būti sugrąžintas, jeigu jis bus reikalaujamas, taip pat turi būti sugrąžintas į savo kraštą į kitą valstybę pabėgęs nelaisvas žmogus (servus proprius, drell). Abi pusės tvirtai pasižadėjo laikytis šios sutarties. Livonijos krašto atstovai nusprendė, kad niekas iš jų be visų susitariančių patarimo negali šios sutarties sulaužyti. Gediminas taip pat pasižadėjo savo ir savo valdinių vardu laikytis sutarties. Jeigu katra pusė norėtų taiką laužyti, ji turi apie tai pranešti antrajai pusei prieš du mėnesius. Sutartis baigiama pareiškimu, kad Gediminas leidžia visiems atkeliaujantiems į Lietuvą naudotis Rygos teise[277]).

Šis paskutinis nuostatas rodo Gediminą ypač palankų buvus rygiečiams, nes jisai leido jiems gyventi Lietuvoj pagal savo teisę. Iš to matyti, kad tarp Gedimino ir Rygos būta artimų santykių. Kadangi Gediminas jau savo laiškuose buvo pažadėjęs visiems apsigyvenantiems Lietuvoj krikščionims duoti Rygos teisę[278]), tai siekė to paties tikslo, matyt, ir dabar: pritraukti kolonistų į Lietuvą[279]).

---

vertimas žinomas iš popiežiaus bulės. LUB II, nr. 707. — Gedimino akto originalas nėra išlikęs. Žinomas tik jo nuorašas, prikergtas prie minėtojo Rygos miesto ir kapitulos, pranciškonų ir dominykonų viršininkų liudijimo apie 1323 m. spal. 2 d. taiką. Russisch - livl. Urk. nr. 58. Lotyniškas jo tekstas išlikęs čia pat minėtojo popiežiaus bulėj.

277) LUB II, nr. 693, p. 152; damus et concedimus omni homini ad nos venienti et recedenti ir omnibus ius rigense.

278) LUB II, nr. 690, p. 145.

279) Krikščionių teisės Livonijoj buvo, rodos, apibrėžtos tuo sutarties punktu, kur sakoma, kad jiems padarytos skriaudos bus tyrinėjamos ir sprendžiamos

Tuo būdu buvo sudaryta pirmoji taikos ir prekybos sutartis tarp Lietuvos ir ordino bei kitų Livonijos krašto grupių. Gediminas, rodėsi, pasiekęs savo tikslą, vadinasi, įgyvendinęs taiką su ordinu, ko jis skleisdamas laiškus pirmiausia siekė. Bet pasirodė, kad ši gan išsemiama sutartis be reikalo buvo sudaryta, ji neturėjo jokios praktiškos reikšmės. Pirmiausia ją neigė ne katra susitariančioji šalis, bet — kas yra nuostabu — pašaliečiai: Prūsų ordino žmonės. Tur būti iš baimės, kad Gediminas, susitaikinęs su Livonija, smarkiau ims pulti Prūsus, šis ordinas paskatino savo dvasininkus protestuoti prieš sutartį. 1323 m. spalių 24 d. 4 Prūsų vyskupai ir jų kapitulos pasiuntė Livonijos dvasininkams, ordino nariams ir miestams raštą, reikalaudami anuliuoti sutartį su Gediminu[280]). Panašius raštus išsiuntinėjo taip pat ir Prūsų vienuoliai popiežiui ir „visai krikščionijai"[281]). Kiek anksčiau nei vienuoliai Varmijos vyskupas Eberhardas paskelbė aplinkraštį[282]), stengdamasis apginti ordiną nuo kaltinimų, kad jis kliudąs lietuviams krikštytis. Vaizduodamas lietuvių žygius į Mozūriją, Prūsus ir į Livoniją, jis nori įrodyti žinias apie Gedimino sumanymą krikštytis esant pramanytas.

Prūsų dvasininkų protestai rado atgarsį Livonijoj. Subruzdo šio krašto ordinas, kratydamasis spal. 2 d. sutartimi. Kaip tik tuo metu įvykusiam Pernavos susirinkime kryžiuočiai pareikalavo iš rygiečių ir jų sąjungininkų atsisakyti nuo sutarties su Gediminu. Tuo būdu jie aiškiai pasirodė pamynę tą sutartį ir vėl virtę Lietuvos priešais. Jie stengėsi ir rygiečius įtraukti į antilietuvišką politiką, kas jiems vis dėlto nepavyko. Rygiečiai, kaip ir jų bendrininkai, Dorpato vyskupas su savo diecezija ir Dorpato miestas, nenusileido ir nesutiko atsisakyti nuo sutarties[283]). Jie gynė sutartį su Gediminu, kaip sava dalyką, stengdamiesi parodyti, kad ordinas yra taikos ardytojas. Gindami 1323 m. spal. 2 d. sutartį rygiečiai pasireiškė buvę Gedimino sąjungininkai; tuo tarpu kryžiuočiai, paneigę tą sutartį, veikė kaip priešai ne tik lietuvių, bet ir rygiečių. Liubeko miesto tarybai jie rašė, kad vadinamieji Gedimino laiškai rygiečių tėra sufabrikuoti

---

pagal įstatymus to krašto, kur pirklys bus nukentėjęs. Atrodo, lyg Rygos teisė jiems nebūtų pritaikinta. Gal būt, tą teisę suteikė Gediminas ne laikinai atvykstantiems į Lietuvą pirkliams, bet jau apsigyvenantiems (kolonistams).

280) LUB II, nr. 696.

281) LUB II, nr., 698, 699.

282) LUB III, nr. 695.

283) LUB II, nr. 710, p. 192.

ir antspauduoti[284]). Tai bus bene ankstyviausia žinia apie laiškų sufalsifikavimą, išėjusi, kaip matom, iš ordino. Jis siekė aiškaus tikslo skleisdamas tą žinią: niekinti rygiečius vakarų Europos, ypač Hanzos miestų akivaizdoj.

Stiprindamas prieš lietuvius ir rygiečius užimtą poziciją, ordinas drauge su Danijos vasalais sudarė 1323 m. gruodžio 23 d. sąjungą net su tolimu Naugardo miestu[285]). Sutarty pasakyta, jog susijungusieji išvien veiks prieš lietuvius ir jų pagalbininkus arba draugus. Iš lietuvių pagalbininkų įsakmiai paminėtas tik Pskovas, kurį tuo metu valdė iš Lietuvos kilęs kunigaikštis Dovydas[286]). Šis miestas nuo senų laikų buvo Naugardo filialė (prigorod), vadinasi, jo priklausomas[287]); patekęs minėtojo kunigaikščio Dovydo valdžion, jis emancipavosi iš Naugardo ir tapo Lietuvos valstybės dalimi[288]). Tuo būdu Lietuva lyg paveržė Naugardo teises į Pskovą. Dėl to

---

284) Apie tai sužinom iš rygiečių rašto Liubeko tarybai, parašyto apie 1324 m. vidurį LUB VI. nr. 3072, p. 472: ...fratres ordinis Theoton. domus apud vos suis litteris nos graviter infamarunt ratione litterarum regis Lethowiae, quas vobis in aestate praeterita misimus, eiusdem regis ex parte, quas quidem fratres praedicti a nobis dicunt confectas et sigillatas.

285) LUB II. nr. 685.

286) LUB VI nr. 1368. Dusb. Scr. I, 187. Can. Samb. Scr. I. 284. Detmar, Scr. II. 66.

287) Platonow Lekcii po ruskoj istorii, p. 119 N. Kostomarow, Severno-ruskija narodnoprawstwa, Sobranie sočin. VII, 114.

288) Iš susitarimo akto išeitų, kad Gediminas tada buvo susijungęs su kažkokiu Naugardo kunigaikščiu, tų pačių naugardiečių priešu. Iš rusų šaltinių, PSRL. IV. 184 sužinom, kad vienas Naugardo kunigaikštis Jurgis, Danielio sūnus, 1323 metų pradžioj gyveno Pskove, iš kur jis tų pačių metų kovo mėn. buvo vėl pakviestas į Naugardą. Šis faktas davė progos S. Bonneliui, Komm. 157 sq tvirtinti, kad Naugardo - ordino sutartis esanti sudaryta ne gruodžio 23 d., bet sausio 28 d. (1323 m.), kada minėtasis Naugardo kunigaikštis gyveno Lietuvos priklausomam Pskove ir galėjo būti susidėjęs su Gediminu. Sutarties datos tekstą „kerstes dage" laiko Bonnelis ne Kalėdomis, bet Grabnyčiomis (vasario 2 d.) — Bonnelio prielaida turi racijos, nes ja remiantis galima išaiškinti pirmą sutarties nuostatą. Bet Höhlbaum, Hansisches Urkundenbuch II, 174, Stavenhagen, Akten und Rezesse der livl. Ständetage, nr. 20 ir Prochaska pasipriešino Bonneliui, laikydami 1323 m. gruodžio 23 d. tikra sutarties data. — Kad ordinas po 1323 m. spal. 2 d. sudarė sąjungą su Naugardu prieš lietuvius ir rygiečius, negali būti abejonės. Žinoma, negalima būtų nugincyti, kad čia buvo jau antra, žuvusi sutartis. — Sprendžiant iš pačios datos reikėtų greičiau manyti, kad kalbama sutartis sudaryta ne sausio 28 d., bet gruodžio 23, nes viduramžiais „kerstes dag" žymimos dažniau Kalėdos, o ne Grabnyčios. H. Grotefend, Zeitrechnung, I. 121.

suprantama, kad naugardiečiai reiškė pretenzijas į Pskovą ir traktavo lietuvius, tą miestą iš jų paveržusius, savo priešais. Tad bendras priešas — Lietuva ir buvo akstinas ordinui ir naugardiečiams susitarti.

Iš pasakyto aiškėja, kad jungdamiesi su ordinu naugardiečiai pirmiausia stengėsi atsiimti Pskovą iš lietuvių. Dėl to sutarty abi šalys pasižadėjo išvien kariauti su Pskovu, kol jis neatsiskirs nuo Lietuvos ir nepasiduos Naugardui. Ne vien tik Pskovo reikalai joj aptariami. Abi šalys susitarė dar bendrai pulti lietuvius, gintis nuo jų ir nesiderėti skyrium su jais dėl taikos.

Kalbama sąjunga, matyt, buvo nukreipta ne tik prieš Lietuvą ir Pskovą, bet ir prieš rygiečius[289]). Taip galima spręsti iš jau minėto rygiečių laiško Liubeko tarybai[290]), kur jie nusiskundė, jog naugardiečiai, po to kai jie susitarę su ordino žmonėmis, ėmę juos persekioti. Jie atėmę iš rygiečių pirklių Naugarde turtus ir juos pačius uždarę į kalėjimą. Tik Hanzos, ypač Liubeko, pirklių pastangomis jiems buvusi sugrąžinta laisvė.

Taip rašydami rygiečiai norėjo parodyti liubekiečiams, kad ordinas jau sulaužęs 1323 m. spal. 2 d. sutartį. Jie patys sakęsi esą ištikimi šiai sutarčiai ir dėl to ordino persekiojami. Tuo rygiečiai pasisakė dar kartą — nors netiesiogiai, — kad jie yra Gedimino sąjungininkai. Jie ir stengėsi šiam rašte išteisinti jį nuo Varmijos vyskupo ir Prūsų vienuolių raštuose paskelbtų kaltinimų. Šie Prūsų dvasininkai kaltino Gediminą keturiais karo žygiais, atliktais į kaimyniškus kraštus neva 1323 m. Tais kaltinimais, ordino dvasininkai, norėjo įtikinti vakariečius, kad žinios apie Gedimino krikštą esančios pramanytos ir kunigaikštis iš tikrųjų nėsąs linkęs krikštytis. Tarp keturių Gedimino žygių vienas minimas į Dobryniaus žemę (Mozūrijoj). Pateisindami Lietuvos kunigaikštį, rygiečiai tvirtina, kad šį žygį darė jis savo žento[291]) įprašytas, teikdamas jam pagalbą prieš jo tetą (Dobryniaus žemės kunigaikštienę)[292]). Ir šis žygis bu-

289) Abi šalys pasižadėjo viena antrai padėti kariauti su lietuviais ir su jų draugais bei pagalbininkais: uppe alle de gene vrunt und ere helpere sint der Lettowen. LUB II. nr. 685. p. 138. Tarp šių „vrunt und helpere" galėjo būti dar, be pskoviečių, ir rygiečiai.

290) LUB VI. nr. 3072.

291) Vienas Mozūrijos kunigaikštis Venceslaus arba Vanko turėjo per žmoną Gedimino dukterį. Balzer, Genealogia Piastów. Kraków 1895, 145.

292) LUB VI. nr. 3072, p. 475: dux Masoviae... magna precum instantia apud eundem regem abtinuit in adiutorio Lethovinorum exercitum super inimicos suos, in terram scilicet materterae suae ducissae de Doberrin.

vęs baigtas prieš taikos sutartį sudarant (turėta, be abejo, galvoj 1323 m. spal. 2 d. sutartis). Dėl žygio į Dorpato ir į Danijos karaliaus kraštą (t. y. į Danų koloniją Estijoj), apie kurį kalbėjo Varmijos vyskupas, rygiečiai pareiškė, kad kunigaikštis jį darė prieš išsiųsdamas bet kokius laiškus. Varmijos vyskupo pranešimu, kalbamas lietuvių puolimas darytas užgavėnėj, t. y. vasario 8 d. (1323 m.). Kadangi pirmas datuotas Gedimino laiškas išsiųstas 1323 sausio 25 d., o nedatuotas popiežiui turėjo būti išsiųstas dar anksčiau, tai išeitų, kad minėtasis rygiečių pareiškimas tėra melas, kaip pastebėjo Forstreuteris[293]). Norėdami patikrinti, ar rygiečiai iš tikrųjų melavo, peržvelgsime kitų metraščių žinias, kur minimas šis žygis. Apie jį kalba ne tik ordino, bet ir rusų metraščiai. Jų žiniomis, tai buvo pskoviečių puolimas, kuriems vadovavo jų kunigaikštis Dovydas ir talkininkavo lietuviai[294]). Panašiai kalba apie šį žygį Dusburgas[295]) ir Can. Sambiensis[296]). Dusburgas rašo, kad Gardino kaštelionas Dovydas vedė lietuvių kariuomenę (jis, matyti, painiojo pskoviečius Lietuvos priklausomus su pačiais lietuviais) į Danijos karaliaus žemę. Can. Samb. pranešimas beveik sutampa su minėtuoju rusų metraščių pranešimu: Rutheni de Pleskow terram regis Daciae intraverunt. Tiek Dusburgas, tiek ir Can. Sambiensis praneša dar apie vieną lietuvių puolimą į šiaurės Livoniją, būtent į Dorpato vyskupo žemę 1322 m. kovo m. Tad pagal šiuos metraštininkus išeina, kad 1323 m. vas. m. Dovydas siaubė su savo pskoviečiais Danijos žemes Estijoj, o 1322 m. kovo m. lietuviai — Dorpato vyskupo teritoriją. Taigi, vietoje vieno Varmijos vyskupo Gediminui primesto 1323 metų žygio šie metraštininkai kalba apie du žygius (1322 ir 1323 m. m.). Kadangi 1323 m. puolė šiaurės Livoniją pskoviečiai ir tik 1322 m. — lietuviai, tai rygiečiai galėjo priskirti Gediminui 1322 metų kovo mėnesio žygį ir todėl teisingai tvirtinti, jog jis buvo atliktas prieš bet kokius laiškus išsiunčiant. Šią supoziciją galima paremti ir tuo faktu, kad rygiečiai savo rašte nutylėjo dar du Varmijos vyskupo minimus Gedimino puolimus. Taip darė jie greičiausiai todėl, kad negalėjo dėl jų kunigaikščio pateisinti. Mat, abu šie puolimai įvyko jau laiškus išsiuntus[297]). Metraščių žiniomis

293) T. p. 246.

294) PSRL IV. 184.

295) Scr. I. 187.

296) Scr. I. 284.

297) Klaipėdos pilį lietuviai užpuolė 1323 m. kovo 14 d. Dusburg. Scr. I. 187, t. y. išsiuntus pirmą laišką popiežiui ir kitą laišką Hanzos miestams 1323 m. sau-

1322 m. lietuviai buvo įsibrovę tik į Dorpato vyskupiją. Tur būt jie palietė kiek ir Danijos karaliaus žemę, kaip iš rygiečių laiško matyti[298]). Tad iš to, kas čia pasakyta, galima daryti išvadą, kad per drąsu būtų laikyti rygiečių pranešimą apie Gedimino žygį į šiaurės Livoniją melu.

Kurijoj atkreipta dėmesys į Gedimino laiškus pirmiausia 1323 metų pabaigoj. 1323 m. lapkričio 7 d. popiežius Jonas XXII pranešė Prancūzų karaliui, kad jis gavęs Gedimino laišką[299]). Tai buvo, tur būt, antras laiškas popiežiui, kurio turinys težinomas iš popiežiaus atsakymo. Bet popiežius nepatenkino tuojau Gedimino prašymo: jis neskubėjo pasiųsti į Lietuvą savo legatus. Kodėl kurija delsė, mes negalime tikrai žinoti. Forstreuteris iš to delsimo linkęs spręsti, kad kurijoj buvo abejojama laiškų tikrumu[300]). Bet minėtasis popiežiaus raštas Prancūzų karaliui prieštarauja tokiam sprendimui. Greičiau ordino atstovo, o gal ir paties gan žymaus to laiko didžiojo magisterio Karolio Trieriečio įtaka kurijoj tormozavo kurį laiką popiežiaus veikimą[391]). Juk jeigu Hanzos miestuose ordinas skelbė Gedimino laiškus esant sufalsifikuotus, tai juo labiau jis tai galėjo daryti kurijoj. Tik 1324 m. vasario 10 d. popiežius išleido bulę vokiečių ordinui, kur pakartojo senus arkivyskupo ir rygiečių skundus[301]). Kaip iš bulės įžangos matyti, progą jai išleisti davė tam tikras rygiečių skundas, iš kurio paimti ir ordino kaltinimai[303]). Kas nuostabu, kad šioj bulėj visiškai neminimi Gedimino laiškai, nors apie lietuvius kalbama pirmoj vietoj. Popiežius įsako ordinui nekliudyti dominykonams, pranciškonams ir kitiems tikintiesiems varyti misijos darbą

---

sio 25 d. Kitą puolimą į Sambijos kraštą jie padarė 1323 m. rugpiūčio 2 d. Dusb. Scr. I. 188.

298) Plg. E. Bonnel, Kommentar 158 sq.

299) LUB II. 697.

300) T. p. 249.

301) Ordino ginčui su Ryga ir su Lenkų karaliumi Lokietka spręsti buvo pakviestas pats didysis magisteris Karolis Trierietis į kuriją. Čia išbuvo jis — Dusburgo pranešimu — ištisus metus, ir jam pavykę niekais paversti skundas prieš ordiną. Kada jis kurijoj buvo, negalima tikrai patirti. Kad jis 1323 m. rudenį ten būtų buvęs pakviestas, kaip Voigtas, G. Pr. IV, 373 ir Caro, G. Pol. II. 106 prileidžia, nėra tikra. Lohmeyeris, G. v. Ost - und Westpreussen (1908) 229 ir Arbusowas, G. Livlands[3] 52 mano, kad tai buvo 1319 m. Strehlke, Scr. II. 59, past. 1. — 1320 m.

302) LUB II. nr. 700.

303) Bulės įvadoj sakoma: fuerunt nostro apostolatui referata.

stabmeldžių tarpe[304]). Jis uždraudžia jam daryti kokias kliūtis rygiečiams ar kitiems krikščionims, kariaujantiems su stabmeldžiais, įsakydamas net juos (krikščionis) paremti. Tokie įsakymai ordinui aiškiai rodo popiežių ignoravus arba nepaisius Gedimino laiškų. Dėl ko taip keistai kurijoj pasielgta, lieka paslaptis; gal būt ir dėl ordino kaltės[305]).

1324 m. birželio 1 d. popiežius Jonas XXII pasiuntė Gediminui gan ilgą bulę[306]). Visiškai pasitikėdamas kunigaikščio laiškais, jis atkartojo jų abiejų turinį, reiškė džiaugsmo jo sumanytu krikštu ir pasisakė numatęs siųsti į Lietuvą du legatus. Be to pažadėjo, lig tik Gediminas priims krikštą, griežtai uždrausti ordinui puldinėti Lietuvą[307]). Gale popiežius prašė Gediminą tinkamai priimti legatus ir visokeriopai juos paremti.

Ryšium su šia bule tą pačią dieną iš kurijos išėjo raštas vokiečių ordinui, kur jam įsakoma liautis puldinėjus Lietuvą nuo to laiko, kai Gediminas taps krikščionimi[308]).

Popiežiaus atsakyme mes nerandam nieko, kas duotų progos tvirtinti jį abejojus Gedimino pažadu krikštytis. Kai - kas, tiesa, linkęs manyti popiežių nepasitikėjus Gediminu iš to, kad jis draudęs ordinui puldinėti Lietuvą tik po Gedimino krikšto. Girdi, jis tuojau turėjęs rūpintis įgyvendinti taiką tarp Lietuvos ir ordino, užgindamas jam pradėti kariauti. Tokio nuostato popiežius negalėjo paskelbti ir pasitikėdamas Gedimino laiškais, nes toksai nuostatas prieštarautų jo bendrai bažnytinei politikai: negi galėjo popiežius, kaip bažnyčios galva, uždrausti ordinui kovoti su stabmeldžiais lie-

---

304) Forstreuteris, T. p. 249 mano, kad šis įsakymas buvo duotas dėl Gedimino nusiskundimo. Bet nei pirmam laiške nei antro laiško turiny panašaus Gedimino nusiskundimo nėra. Šitas įsakymas geriau pasakius, skundas, paimtas greičiausiai iš rygiečių rašto, kurio paskatintas popiežius išleido šią bulę.

305) Kad ordino žmonės kurijoj stengės savo priešų skundus atremti, aiškėja iš šių bulės žodžių: ipsi (t. y. ordino atstovai) licet omnino illaque asserant esse falsa.

306) LUB II. nr. 703.

307) T. p. 175: ceterum quod contra dictos magistrum et fratres expositis,... nos athendentes, quod ex recta confidentia et pura devotione procedit... eisdem magistro et fratribus, te post susceptionem eiusdem fidei ad gremium eiusdem aecclesiae redeunte, nostris dabimus litteris in mandatis, quod ad huiusmodi molestiis, dampnis et iniuriis tibi de ceteris inferendis penitus resipiscant.

308) LUB. II. nr. 705.

tuviais. Antra vertus, gal šis sąlyginis draudimas puldinėti Lietuvą kaip tik ir buvo taikomas paskatinti Gediminui krikštytis.

Pagal popiežiaus pažadą 1324 m. rugsėjo m. legatai atvyko į Rygą[309]) — vyskupas Baltramiejus ir abatas Bernardas, lydimi, tur būt, arkivyskupo Friedricho[310]). Jie pradėjo savo misiją, parašydami Prūsų ordinui raštą ir įsakydami jam laikytis 1323 metų spal. 2 d. taikos sutarties. Taip išplėsdami 1323 metų spal. 2 d. sutartį legatai veikė, be abejo, rygiečių įteigti, kuriems kaip tik rūpėjo padidinti sutarties reikšmę. Nežinia kodėl legatai nevyko patys į Lietuvą, bet pasitenkino nusiuntę pasiuntinius rygiečius. Gal būt, Rygą jau buvo pasiekusi žinia, kad Gediminas nėra linkęs krikštytis, kaip laiškuose prieš metus su viršum kad žadėjęs, ir todėl legatai tuo tarpu nematė reikalo patys vykti pas jį. Jie siuntė kaip ir žvalgus rygiečius. Apie rygiečių pasiuntinių tarimąsi Gedimino dvare sužinom iš ilgo pranešimo — protokolo, kurį jie parašė sugrįžę į Rygą. Šis pranešimas, kaip jau pastebėta, turi kai - kurių neaiškumų, gal ir prasimanytų tvirtinimų, todėl negali būti laikomas visai patikimu šaltiniu. Bet iš šito, kad ir tendencingo, rašto sužinom tikrai du dalyku: 1) Rygiečiai buvo atvykę į Vilnių ir vedė derybas su Gediminu dėl jo krikšto; 2) Gedimino dvare veikė pranciškonai ir domynikonai. Rygiečių derybos su Gediminu liudija, kad jis anksčiau kokia forma turėjo pareikšti rygiečiams pageidavimą krikštytis. Kitaip vargiai būtų galėję rygiečiai — kad ir legatų įgalioti — vykti pas Gediminą derėtis dėl jo krikšto. Juo labiau būtų neįmanomas šis rygiečių pasiuntinių žygis, jei Gedimino laiškai būtų buvę Rygos falsifikatai ir Lietuvos kunigaikštis būtų nieko apie juos nežinojęs. Pranciškonų ir dominykonų buvimas Gedimino dvare rodo, kad jis palaikė artimus santykius su krikščioniškų pasauliu. Turint galvoj tuolaikinį Lietuvos ir Rygos bendravimą, galima spėlioti, kad šie vienuoliai buvo kilę iš Rygos diecezijos. Jie galėjo būti geriausi tarpininkai tarp Rygos ir Gedimino.

Pranešimo autoriai kalba, kad Gediminas atsisakė krikštytis. Ir tuo, sako jie, esąs kaltas ordinas; nes jis graseęs sukurstyti žemaičius ir rusus prieš Gediminą ir jo visą giminę, jei jis drįs tapti krikščio-

---

309) Dusb. Scr. I. 191.

310) Birželio 5 d. (1324 m.) popiežius išleido rekomendacinį raštą arkivyskupui Friedrichui grįžti į savo diecezijį, adresuotą visiems vyskupams ir arkivyskupams. LUB. VI. nr. 2788.

nimi. Šis motyvavimas yra tendencingas ir, galimas daiktas, prasimanytas. Tik mes negalim šios žinios patikrinti dėl šaltinių stokos.

Atsisakius Gediminui krikštytis, lietuviai puolė Livoniją ir Mozūriją. Nežinia, ar šie puolimai buvo daromi su Gedimino žinia. Dusburgas[311]) kaltina jais Gediminą ir sako, kad jie įvyko esant dar Rygos pasiuntiniams jo dvare. Šie lietuvių puolimai davė progos Dusburgui pravardžiuoti Gediminą suvedžiotoju, t. y. lyg sakyti, kad jis neturėjo intencijos krikštytis. Panašiai kalba apie lietuvių žygį į Mozūriją ir kai - kurie šio krašto kunigaikščiai su Plocko vyskupu rašte popiežiui[312]). Tiek Dusburgo, tiek ir mozūriečių pranešimu, žygiui į Mozūriją vadovavęs Dovydas, minėtasis Gardino kaštelionas.

Nors Gediminas ir atsisakė krikštytis, jo sąjunga su Ryga vis dėlto neiširo. Tai rodo minėta jau Rygos arkivyskupo ekskomunikos bulė 1325 m. bal. 4 d.[313]), kur tarp kitų kaltinimų ordinui prikišama, kad jis nepildo 1323 metų spal. 2 d. sutarties[314]). Dviem mėnesiais vėliau, birželio 2 d. jau pats Gediminas išleido raštą Dorpato ir Ezelio vyskupams, Danijos karaliaus vietininkui Revely ir Rygos miesto tarybai, skųsdamasis ordinu dėl 1323 m. spal. 2 d. taikos sulaužymo[315]). Kunigaikštis skundėsi, kad ordinas suėmęs 6 žemaičius[316]) kurių 2 nužudęs, o likusieji 4 turėję išsipirkti iš nelaisvės. Ordino žmonės nužudę vieną medžiotoją iš Upytės ir kitus 2 suėmę. Kažkokiam Voinatoniui jie išvedę 3 arklius. Jie būtų užgrobė net kunigaikščio Medelių pilį, jei jis nebūtų buvęs apie tai perspėtas. Pskovo kraštas buvęs du kartu ordino siaubiamas, daug žmonių į nelaisvę išvesta ir kai - kurie iš jų nužudyti. Baigdamas kunigaikštis dar primena, kad ordinas apie 300 jo tarnų (famulos obnoxios) yra suėmęs. Suminėjęs ordino skriaudas, Gediminas prašė savo sąjungininkų patarimo, klausdamas, ką jis turįs daryti ir su kuo dar galįs taikoj gyventi. Po šio akto eschatokolo prikergti dar 3 skundai prieš ordiną, kurių randam ir arkivyskupo bulėj 1325 m. bal. 4 d. Tik šioj bulėj jos visai kitokia forma pareikštos nei kalbamam Gedimino

311) Scr. I. 192.

312) Cod. d. Pr. II. nr. 114.

313) LUB. II nr. 710.

314) T. p. 192.

315) LUB VI. nr. 3074. Nuostabu, kad tarp adresatų trūksta žymiausių Gedimino sąjungininkų, būtent Rygos arkivyskupo ir Kapitūlos. Gal būt jiems buvo parašytas atskiras panašus raštas.

316) Akte parašyta „Sinogthones" (Hildebrando, Mitt. d. livl. Gesch. 12, 264 ištaisyta „Sinogthowes"). Žodis reiškia, be abejo, žemaičius.

rašte[317]). Lietuvos kunigaikštis dar nusiskundė, kad kryžiuočiai buvo suėmę Ašeradene jo pasiuntinį Lessę su draugais. Šiuo vardu Gedimino pasiuntinį kaip tik randam kitais, 1326 m., kovo 2 d. Rygoj, kur jis kunigaikščio vardu išdėjo miestiečiams eilę skundų prieš ordiną[318]). Lessė pasakoja, kaip jis Ašeradene su savo palydovais buvo suimtas, kankinamas, kol popiežiaus legato protesto dėka buvo paleistas. Paleistieji rusai, pasakoja toliau Lessė, buvę Daugpily vėl suimti. Ypač nusiskundė Lessė, kad kryžiuočiai šmeižia Lietuvos kunigaikštį, skelbdami popiežiui, kardinolams, karaliams, kunigaikščiams, miestams ir kai - kuriems krikščionims, kad jis nesilaikąs 1323 metų spal. 2 d. sutarties. Tai esą netiesa, nes kunigaikštis ir jo valdiniai tos taikos nelaužą. Toliau nurodo Lessė, kad ordino broliai užgrobę Daugpily rusų laivus, vadinamus „lodigen". Taip pat jie suėmę lietuvių prikrautus vežimus, važiavusius į Lietuvą. Kai Lietuvos kunigaikščiui paaiškėję, kad ordinas nepaisąs 1323 metų sutarties, jis pasiuntęs patį Lessę į Prūsus, o kitus pasiuntinius į Livoniją. Bet pasiuntinybė į Livoniją buvusi Ašeradene suimta. Toks pats likimas ištikęs ir kitą Lietuvos pasiuntinybę Mintaujoj. Baigia savo dekliaraciją Lessė pridurdamas, kad kunigaikštis ir jo žmonės stebisi, kaip gali ordinas nepaisyti net popiežiaus patvirtintos sutarties[319]).

Šie du raštai, kur liečiami grynai Lietuvos dalykai, negalėjo, aišku, be lietuvių žinios būti parašyti. Nors rygiečių įtakos ir čia negalima ginčyti. Jau Gedimino laiške randam 2 ordino kaltinimus, kuriuos — tik visai kita forma — buvo pareiškęs ir arkivyskupas savo ekskomunikos bulėj[320]). Gal būt šie kaltinimai ir lietuviams bus iš Rygos inspiruoti. Aiškiausiai Rygos ir lietuvių bendradarbiavimą rodo nukreiptas prieš ordiną Lessės pranešimas, vadinamas notarialinis instrumentas. Šį aktą užrašė Rygos notaras ir patvirtino to miesto konsulai. Tad lietuviai ir rygiečiai ėjo išvien prieš ordiną ir bendrai su juo kovojo ne tik ginklu, bet ir raštais. Nenuostabu todėl, kad tiek rygiečių, tiek lietuvių raštuose pasitaiko kai - kurių

---

317) Plg. Forstreuter, T. p. 258.

318) LUB VI. nr. 3075.

319) Lessės pranešimas užrašytas Rygos notaro Arnoldo Vyfhuseno. To pranešimo liudytojai yra ir 6 Rygos konsulai. LUB VI. p. 488.

320) Tai yra pranešimai apie Daugpilį ir Mesotenąą ir apie vieno pasiuntinio nužudymą. LUB. VI. nr. 3074, p. 485 ir II. nr. 710, p. 191.

bendrų vietų. Ir šiame notarialiniame instrumente atsikartoja vienas ordino kaltinimas, užtinkamas ir minėtojoj arkivyskupo bulėj[321]).

Kai rygiečiai jau paskutinį kartą griebėsi ginklo prieš ordiną, jie vėl šaukėsi savo sąjungininkų lietuvių pagalbos. Lyg krislas akyje buvo rygiečiams ordino pasisavinta Diunamiundės pilis, iš kurios jų priešininkai nuolat galėjo grasyti jiems. Tad ryžosi dar kartą ją sunaikinti. 1328 m. liepos m. naktį užpuolė jie tą pilį, sudegino ją, iššudydami net kiek gyventojų[322]). Tuo jie pradėjo vėl karą su ordinu. Matyti, nepasitikėdami savomis jėgomis, rygiečiai siuntė kelius tarybos narius pas Gediminą pagalbos prašyti. Šaltinių žiniomis, Gediminas, tenkindamas rygiečių prašymą, 1329 m. rugsėjo mėn. įsibrovė į Livoniją[323]). Nors ordinas, numatydamas lietuvių įsiveržimą, pastatė penkiose Lietuvos pasieny esančiose pilyse įgulas, lietuviai vis dėlto prasiveržė ir atsidūrė į šiaurę nuo Rygos. Čia jie siaubė Karkuso, Helmeto, Paistelio ir Tarvasto apylinkes. Minėtasis 1366 metų protokolas, Dancige surašytas, ir Vartbergės metraštis plačiai pasakoja, kaip lietuviai plėšė kraštą ir profanavo bažnyčias. Šis lietuvių, rygiečių pasikviestų, žygis, matyt, ir paskatino ordiną imtis paskutinių priemonių prieš rygiečius. Pasitraukus lietuviams, ordinas apsiautė Rygą. Rygiečiai šaukėsi kurijos, Hanzos miestų, taip pat ir Livonijos krašto miestų ir viršininkų pagalbos[324]). Bet niekas neatsiliepė į jų šauksmą[325]). Ir jie turėjo, gynęsi 6 mėnesius, bado verčiami atkelti priešui vartus (1330 m. kovo mėn. 20 d.).

1330 m. kovo 30 d. rygiečiai išdavė ordinui vadinamąjį atgailos raštą (Sühnebrief), kur tarp kita ko prisipažino, kad susidėdami su

---

321) Tai yra pranešimas apie Gediminą šmeižiančius ordino laiškus. LUB II. 710, p. 192 ir VI. nr. 3075, p. 487.

322) Can. Samb. Scr. I. 284.

323) Apie šį lietuvių puolimą pasakojama gan plačiai 1366 m. Dancige rašytam protokole. Scr. II. 150. Tą pačią žinią atkartojo su mažais pakeitimais Vartberge, Scr. II. 63 sq., kuris, jo leidėjo Strehlkės įrodinėjimu, Scr. II. 11, buvęs minėtojo protokolo autorius.

324) LUB II. nr. 739.

325) Rygos apsiausties metu lietuviai buvo įpuolę į Kuršą. Can. Samb. Scr. I. 284, Vig. Scr. II. 475. Ar tai plėšimo tikslu padarytas žygis, ar rygiečiams padėti norėta, kaip šalingas šaltinis — Vartberge, Scr. II. 65 sako, negalima žinoti. — Tuo metu Gediminas buvo susijungęs su Lenkų karaliumi Lokietka prieš ordiną ir tuo, matyt, atitrauktas nuo Rygos įvykių. Apie Gedimino ir Lokietkos sąjungą žiūr. nuodugnų St. Zajączkowskio straipsnį: Przymierze polsko-litewskie 1325 r., Kwart. hist. 40 (1926) 567 sq.

stabmeldžiais prieš ordiną, padarę jam daug žalos[326]). Tai yra paskutinė žinia apie rygiečių sąjungą su lietuviais. Kai Ryga atiteko ordinui, sąjunga, žinoma, savaime iširo. Gediminas, netekęs pagalbininkų, turėdavo per 10 likusių viešpatavimo metų vienas atremti gausingus ordino puolimus arba derėtis su jais. Lieka mums dar išdėti Gedimino karus ir, aplamai, jo santykius su ordinu paskutiniam jo viešpatavimuo dešimtmety.

V SKYRIUS

VOKIEČIŲ ORDINAS IR GEDIMINAS PASKUTINIAM SAVO VIEŠPATAVIMO DEŠIMTMETY

Paėmęs Rygą ordinas sudavė smūgį ne tik rygiečiams, bet ir Gediminui, kuris neteko žymios paramos prieš ordiną. Dabar Livonijos ordinas vėl galėjo imti pulti Lietuvą, kas jam anksčiau sunku buvo daryti. Mat, Gediminas, būdamas sąjungoj su Ryga, laikė jį kaip ir užšachavęs, ir jis vargiai galėjo iš savo krašto pasitraukti. Be to, kivirčai su Ryga neleido Livonijos ordinui imtis tolimesnių karo žygių. Po Rygos aneksijos atsidarė jam kelias brautis į Lietuvą. Tad ir prasidėjo dažni Livonijos ordino puolimai, nesiliovę per visą Gedimino viešpatavimą. Šalia šio ordino tęsė žygius į Lietuvą ir jo Prūsų brolis. Tuo būdu, Gediminas, kovodamas su abiem ordino šakom, buvo priverstas tik gintis ir negalėjo pats pulti priešininkų. Todėl beveik visos kovos su ordinais vyko Lietuvoj[327]).

Pirmą kartą, užėmęs Rygą, ordinas puolė Lietuvą, Žemaičius, 1330 m. rugp. m.[328]). Dabar jis nesitenkino vien žemaičiais, bet traukė ir į Aukštaičius, pasiekdamas gan tolimas šio krašto sritis. 1333 m. jis siaubė Ukmergės apylinkes[329]), metais vėliau nusidangino net iki Šešuolių ir Dubingių[330]). Tuo pat metu Livonijos ordinas buvo įsibrovęs ir į Lietuvos priklausomą Polocko kraštą[331]).

Po kelerių metų pertraukos atnaujino karo žygius į Lietuvą ir

326) LUB. II. nr. 741, p. 252: ..: magister et fratres praedicti per nos et paganos tunc temporis nostrae guerrae coadiutores importabilia damna, multas tribulationes et graves persecutiones sustinuerunt.

327) Plg. T. Schiemann, Russland, Polen und Livland bis ins 17 Jhrh., II, 229 sq.

328) Vartb. Scr. II. 66. Hoeneke, T. p. 3.

329) Vartb. Scr. II. 67.

330) Vartb. Scr. II. 67.

331) Vartb. Scr. II. 67.

Prūsų ordinas[332]). Įsibroveęs 1336 m., apgulė jis ir sudegino Pilėnų pilį[333]). Lietuvių įgulos gynimąsi ir pilies sunaikinimą plačiai aprašė 15 amž. pradžios ordino metraštininkas Vigandas Marburgietis[334]). Iš kur šitas metraštininkas, maždaug po 80 metų aprašęs tą įvykį, sėmėsi žinių, negalima patirti. Tų laikų metraščiuose panašaus aprašymo neužtinkama. Tiesa, Can. Sambiensis, kurį galima laikyti amžininku metraštininku, mini trumpai, analistiškai tos pilies (nepateikdamas jos vardo) sunaikinimą[335]). Matyt, Vigando šaltinis buvo lūpų padavimas, kurį jis savo vaizduote išplėtojo ir suformavo[336]). Kiek šiame aprašyme yra tiesos ir kiek prasimanyta, negalima, žinoma, patirti. Vigandui rūpėjo čia, rodos, sukurti gražus ir įspūdingas epizodas, kuriuo jo metraščio klausytojai (kryžiuočiai) galėtų gėrėtis. Tik tenka stebėtis, jog Vigandas, buvęs, rodos, ordino heroldas, ryžosi vaizduoti stabmeldžių nepaprastą narsumą ir pasiaukojimą, ginant savo pilį. Tiesa, ne vien tik stabmeldžius išgyrė Vigandas: neaplenkė jis nepagarbinęs ir ordino žmonių. Jis baigė epizodą, vaizduodamas, kaip kryžiuočiai stengėsi išgelbėti nuo mirties stabmeldžius. Kai jie pamatė, — pasakoja Vigandas, — kad apgultieji lietuviai padegė pilį ir leidosi savo vado (Margirio) nukertami ir į ugnį įmetami, tai šoko kuo greičiausiai pilies paimti ir likusių dar gyvų lietuvių nuo kardo ir ugnies išgelbėti[337]). Tuo vaizdavimu Vigandas parodė krikščionis buvus itin humaniškus ir širdingus, kurie net savo priešų stabmeldžių gyvybę branginę. Šiam kryžiuočių dorovingumui pademonstruoti ir sukurtas, rodos, visas epizodas. Tad lietuvių narsumo ir didvyriškumo vaizdas Vigandui buvo priemonė, tikslas gi — parodyti kryžiuočius buvus gailestingus net priešams stabmeldžiams.

332) Nuo 1331 iki 1335 Prūsų ordinas smarkiai kariavo su lenkais, todėl nepuldinėjo lietuvių. Krumbholtz, T. p. 63.

333) Pagal Vigandą, Pilėnų pilis gulėjusi žemėj „Troppen". Kurioj vietoj buvusi ta žemė — tikrai nežinoma. Hirschas, Scr. II, 489, past. 250 taria ją buvus kur prie Nemuno tarp Veliuonos ir Neries įtakos. Plg. Zajączkowski, Studya, 40.

334) Scr. II. 488. Schütz, Scr. II. 489.

335) Scr. I. 288.

336) Vigandas buvo ne tik metraštininkas, bet ir dainius (poetas). Jis ne tik kopijavo ankstyvesnius metraščius, bet ir laisvai kūrė. Plg. Hirsch, Scr. II. 420 sq. Töppen, Geschichte der preussischen Historiographie 28 sq.

337) Šitas pasakojimas yra išlikęs ne Vigando vertime, bet Schütze metrašty, kur sakoma: „Die schreckliche spectakel (vadinasi lietuvių žudymasis) kunten die ordensbruder den mehrern teil wol sehen und nicht ohne threnen und groszen iammer, dorumb yhr volk desto mehr eileten, das sie noch den rest vom feur und Schwert erreten mochten.

Ryždamiesi, matyti, pavergti lietuvius, kryžiuočiai ėmė dabar statyti Lietuvoj pilis. Dar tais pačiais (1336) metais atstatė jie Jurbarką[338]) ir bandė vienoj Nemuno (Romainių) saloj statyti naują pilį, kurią pavadino Marijamburgu[339]). Bet lietuviai juos sutrukdė ir kryžiuočiai turėjo pasitraukti jos nebaigę.

Kitų metų pradžioj atvyko į Prūsus keli vak. Europos kunigaikščiai, kurių tarpe žymiausi buvo čekų karalius Jonas ir jo sūnus Karolius, Moravijos margrafas. Jie atkeliavo padaryti žygio prieš stabmeldžius lietuvius[340]). Bet dėl žiemos polaidžių to negalėjo įvykdyti ir turėjo grįžti nieko nepešę namo. Vėliau atvyko į Prūsus žemutinės Bavarijos kunigaikštis Henrikas[341]). Jis drauge su didžiuoju magisteriu Teodoriku Altenburgiečiu traukė į Lietuvą[342]). Dabar kryžiuočiai baigė praeitais metais pradėtą Marijamburgo pilį Romainių saloj[343]) ir pastatė dar kitą Nemuno pakrantėj, kurią Henriko Bavariečio garbei pavadino Bajerburgu. Jie pastatė šioj pily įgulą, aprūpino ją dvejiem metam proviantu ir ginklais, planuodami iš jos Lietuvą užkariauti[344]). Lietuviai bandė sugriauti Bajerburgą, bet jiems tai nepavyko[345]).

338) Can. Samb. Scr. I. 280.

339) Vig. Scr. II. 490. Can. Samb. Scr. I. 288.

340) Vig. Scr. II. 490. Chronicon aulae regiae, Fontes rerum Bohemicarum, ed. Emler, 334 § Vita Caroli, Rerum Bohemicarum scriptores, ed. Freher, 104.

341) Fr. Palacky, Gesch. v. Böhmen, II. 225, M. Emmelmann, Die Beziehung des Deutschen Ordens su König Johann v. Böhmen und Karl IV. Diss. Halle, 34 ir Voigt, G. Pr. IV. 543 pažymi, kad Henrikas Bavarietis drauge su Čekų karaliumi Jonu ir jo sūnumi Karoliu atvyko į Prūsus ir drauge darė žygį į Lietuvą. Bet šaltiniai rodo, kad Henrikas vėliau atvyko nei Čekų valdovai. Taip antai, Karolius savo autobiografijoj — vita Caroli, Rerum Bohemicarum scriptores, 97, 104 — tarp dalyvių, žygiavusių su juo į Prūsus, mini tik Vengrų karalių ir Olandų grafą. Jis būtų neapleidęs nepaminėjęs žymiausio dalyvio, imperatoriaus giminaičio ir savo svainio — Henriko Bavariečio, jeigu jis būtų drauge su juo keliavęs. Taip pat ir Vigandas, Scr. II. 490 skiria Jono žygį nuo Henriko Bavariečio; tik jis šį pastarąjį nukelia klaidingai į kitus, t. y. 1338 metus. Klysta todėl Hiršas, Scr. II. 493, past. 280, kai jis Vigando minimus du žygius sutraukia į vieną. Henrikas turėjo vėliau ateti į Prūsus nei Jonas ir Karolius.

342) Vig. Scr. II. 493. Can. Samb. Scr. I. 281. Chronicon aulae regiae, T, p, 334 (su klaidinga 1334 metų data).

343) Taip galima, tur būt, interpretuoti neaiškią Vigando vietą. Scr. II. 493. Plg. Hirsch. Scr. II. 493, past. 283. Krumbholtz, T. p, 64, past, 1,

344) Chronicon aulae regiae, T. p. 334: Henricus dux Bavarie... fortalicium in terminis Lythwanorum... construxit, in quo milites et audaces viros strenuos ad duos annos iam preparatis necessariis collocavit, ut Lythwanos frequenter impugnent et infestent. Plg. Vig. Scr. II. 493,

345) Vig. Scr. II. 493 sq.

Senesnėj literatūroj buvo tvirtinama, kad bandant sunaikinti Bajerburgo pilį žuvęs kunigaikštis Gediminas[346]). Tai tvirtinti davė pagrindo Vigando pranešimas. Vigandas pasakoja, kad prie Bajerburgo žuvęs kažkoks „rex de Tracken"[347]). Šis metraštininko „rex de Tracken" identifikuojamas paprastai su Gediminu. Kažin ar tokia identifikacija pateisintina. Juk Gedimino vardas buvo gerai žinomas Vigandui ir, aplamai, kryžiuočiams. Tad vargiai jis galėjo jį pakeisti tokia blankia ir neaiškia „rex de Tracken" sąvoka. Antra vertus, Gedimino mirties prie Bajerburgo faktas būtų lyg nesuderinamas su to paties kunigaikščio sudaryta su Livonijos ordinu sutartimi 1338 m. lapkr. 1 d.

Kad Gediminas ne savo mirtimi mirė, liudija XVI amž. pabaigoj Maskvos kunigaikštijoj sukompiliuotas vadinamasis Voskresensko metraštis[348]). Į šį metraštį ta žinia bus patekusi greičiausiai iš lenkų šaltinių (Dlugošo), kaip ir minėtoji žinia apie Gedimino arklininkystę. Ji neturi todėl jokios reikšmės.

Kad ordinas iš Bajerburgo pilies projektavo Lietuvą užkariauti, rodo imperatoriaus Liudviko Bavariečio 1337 metų aktas didžiajam magisteriui, kur ordinui dovanojama visa Lietuva. Šis aktas, tiesa, paliko tik popiery ir neturėjo jokios praktiškos vertės. Bet ordino santykiams su Lietuva jis vis dėlto yra reikšmingas, nes parodo jo politiškus planus. Ordinas, dėdamasis esąs kovotojas dėl bažnyčios reikalų, tarėsi turįs teisę krikštyti Lietuvą, ir tuo būdu ją sau subordinuoti[349]). Savo teisę į Lietuvą galėjo jis paremti tiek popiežiaus[350]),

---

346) Długosz. IX. 35. ed. Przezdziecki (lenkiškas vertimas; klaidinga 1307 metų data). Stryjkowski, Kronika. I. 385 (Karaliaučiaus 1582 metų leidimas), vietoj Bajerburgo nurodo Veliuoną kaip Gedimino žuvimo vietą). Voigt. G. Pr. IV. 556 past.

347) Scr. II. 493: accidit, quod quidam frater Tilemannus de Sunpach magister sagittariorum telo igneo vexillum combussit et statim post paganorum regem de Traken telo vulnerat... et mortuus est.

348) PSRL. VII. 22: o umertvii Gedimanov.

349) Kad ordinas vis tikėjosi Lietuvą pagrobti ir ją pakrikštyti, parodo kai - kurie jo dovanojamieji aktai lietuviams pabėgėliams į Prūsus. Viename tokiame 1303 m. akte sako magisteris, dovanodamas lietuviui pabėgėliui Gygailiui 2 hakus žemės Pronitės laukuose (Prūsuose): ...darnach als das lant der Littowin mit den gnadin gotis kristenem gelouben und unsern brudern wird undirthan, danne sal Gygaile ufgeben dysse czwen hoken mit irer czugehorunge und sal nemen sin erb, das her etzwan hatte in sime lande Oukaim. Preussisches Urkundenbuch, ed. Seraphim, I. nr. 791. p. 488. Plg. 792 ir 529.

350) Cod. dipl. Pr. I. nr. 35. Grigaliaus IX bulė 1234 m. rugpiūčio 3 d. Plg.

tiek ir imperatoriaus[351]) dovanojamaisiais dokumentais, kuriuos jis gavo dar kurdamasis Prūsų žemėj. Dabar, pastačius su imperatoriaus giminaičio pagalba Bajerburgo pilį pačioj Lietuvoj, jam rodėsi esą galima savo sena teisė įgyvendinti. Eidamas prie to tikslo, ordinas ryžosi pasinaudoti ir imperatoriaus pagalba. Iš tuolaikinio imperatoriaus Liudviko Bavariečio jis juo labiau galėjo tikėtis paspirties, nes jis jį rėmė kovoj su popiežiumi[352]). Liudvikas Bavarietis jau 1332 m. pasirodė esąs ordino rėmėjas, kai jis gegužės 8 d. aktu patvirtino ordino nuosavybės teises į Rygos miestą[353]). Šiuo atveju jis elgėsi visai kitaip nei popiežius, kuris delsė pripažinti ordinui jau faktinai valdomą Rygos miestą[354]). Bet ypatingo palankumo parodė imperatorius ordinui, dovanodamas jam visą Lietuvą. Matyt, paties magisterio Teodoriko Altenburgiečio prašomas, Henriko iš Žemutinės Bavarijos tarpininkaujamas, išdavė imperatorius ordinui minėtąjį aktą[355]).

Dviem beveik vienodo turinio aktais priskyrė imperatorius didžiajam magisteriui Lietuvą, Žemaičius ir rusų kraštus[356]). Nepasitenkinta vien tik paprasta deklaracija, jog ordinui dovanojama pago-

---

E. Caspar, Hermann v. Salza und die Gründung des Deutschordensstaates in Preussen, Tübingen 1924. p. 34.

351) Imperatoriaus Fridriko II aktas 1226 m. kovo m. Dogiel, Cod. dipl. Pol. IV. nr. 4. ir 1245 m. birželio mėn. LUB I. nr. 185. Plg, Caspar, T, p, 27,

352) Apie Liudviko Bavariečio ir ordino santykius žiūr. J. v. Pflugk-Harttung, Die Johanniter und der Deutsche Orden im Kampfe Ludwigs des Bayern mit der Kurie, Leipzig 1900, 130 sq.

353) LUB II. nr. 759.

354) 1330 m. gegužės 7 d. popiežius išleido raštą Padovos, Dorpato ir Ezelio vyskupams, pavesdamas jiems daryti žygius, kad ordinas atsitrauktų nuo Rygos (Dar popiežiui, matyt, nebuvo žinoma, kad Ryga jau buvo ordino paimta) LUB II. nr. 742. Vėliau 1332 m. birželio 13 d. raštu popiežius įsakė padaryti tardymą vietoj Rygos priklausomumo reikalu. LUB II. nr. 759

355) Kad Henrikas tarpininkavo, aiškėja iš šių imperatoriaus žodžių: ob eiusdem patruelis nostri (t. y. Henriko) interventum... terram Lythwinorum... donamus Tabulae ordinis Theutonici, ed. Strehlke (Berlin 1869) nr. 210. p. 201.

356) Yra dvi šio akto redakcijos skirtingomis datomis: „XVII nonas Decembres a. D. 1337", kur pagal Strehlke, Tabulae, 201 ir pagal Werminghoffą, Archiv. für Urkunderforschung 5 (1914) 29, vietoj „nonas" reikia įstatyti „kalendas" ir aktą datuoti 1337 m. lapkričio 15 d.; ir „feria sexta ante Lucie Virginis proxima a. D. 1337", t. y. 1337 m. gruodžio 12 d. Be to, dar yra trečias, nedatuotas to paties akto egzempliorius su didžiojo magistro ir Henriko antspaudais. — Apie šio akto redakcijas ir kopijas kalba plačiai J. v. Pflugk-Harttung, T. p. 181 sq. ir A. Werminghoff, Urkunden Ludwigs d. Bayren für den Hochmeister d. Deutschen Ordens, Arch. f. Urkundenforsch. 5, 21 sq.

niška valstybė, kaip ankstyvesniuose panašiuose dokumentuose kad buvo daroma. Buvo pažymėta net ordino valdomos Lietuvos sostinė ir suplanuota jos bažnytinė organizacija. Sostinė numatyta naujai pastatytas Bajerburgas, kuriam Liudvikas padovanojo ir Bavarijos vėliavą. Šis miestas taip pat turėjo būti ir Lietuvos bažnytinis centras, kai ordinas privers lietuvius priimti krikštą. Jame turėsiąs rezidiuoti Lietuvos arkivyskupas — metropolitas, kurio priklausys visi krašto vyskupai. Visai teisingai šiame nuostate apie būsimos Lietuvos bažnyčios sutvarkymą įžiūrėta ordino (ir imperatoriaus) prieš Rygos arkivyskupą nukreipta politika[357]). Juk Rygos arkivyskupas buvo visų ordino žemių metropolitas. Todėl jam turėjo būti pavedama ordino valdomos Lietuvos bažnyčia. Atskiros Lietuvos arkivyskupijos kūrimas tad nebuvo suderinamas su normalia ordino bažnyčios santvarka. Ordinas ryžosi suardyti savo krašto bažnyčios santvarką ir įkurti atskirą Lietuvos bažnyčios provinciją, kad tik ji būtų išskirta iš metropolitaniškos Rygos arkivyskupo valdžios. Imperatorius ir rėmė šį ordino planą, tur būt todėl, kad jis netiesiogiai prieš jo priešą popiežių buvo nukreiptas. Mat, tada kaip tik Rygos arkivyskupas gyveno kurijoj ir čia, popiežiaus remiamas, vedė bylą prieš ordiną. Tiesa, ir vien ordino ištikimumas būtų pakankamas pagrindas imperatoriui patvirtinti jo projektus, kurių tarpe buvo ir savotiškas Lietuvos bažnyčios sutvarkymas. Šiaip ar taip, šiame akte pasireiškė bendra imperatoriaus ir ordino politika, priešinga arkivyskupui ir popiežiui. Ir suprantama, kodėl ordinas veikė prieš Rygos arkivyskupą, stengdamasis neprileisti, kad būsima Lietuvos bažnyčia jo priklausytų.

Iki Rygos 1330 m. pagrobimo lietuviai buvo smarkioj rygiečių ir jų arkivyskupo įtakoj. Maža ko trūko, kad jie, rygiečių misionierių skatinami, būtų priėmę krikštą. Ordinas kaip įmanydamas priešinosi tai rygiečių misijai pirma dėl to, kad jis visokeriopai stengėsi išardyti lietuvių - rygiečių sąjungą, ir antra, — tai bus bene svarbesnis motyvas, — kad jis nenorėjo kam kitam leisti krikštyti lietuvius. Jis tik vienas tarėsi turįs teisę juos krikšyti ir tuo būdu savo valdžion paimti. Rygą pagrobęs, ordinas galėjo tikėtis tai įvykdyti, nes žlugo pavojingiausias konkurentas — Rygos arkivyskupas. Kad ordinas tokias pretenzijas turėjo, liudija imperatoriaus Liudviko Bavariečio dovanojamasis aktas. Nusmelkęs galutinai rygiečius ir jų arkivysku-

357) J. v. Pflugk-Harttung, T. p. 159. A. Werminghoff, T. p. 34.

pą, jis nenorėjo leisti jiems ir ateity turėti bet - kurios įtakos Lietuvoj. Savarankiškos Lietuvos metropolijos projektas parodo ordiną turėjus tokį sumanymą.

Nors ordinas stiprinosi pačioj Lietuvoj, lietuviai vis dėlto 1338 m. rugpiūčio m. įsibrovė į Prūsus ir nusiaubė Galelaukės apylinkes prie Ragainės[358]).

Tuo tarpu kai Gediminas su Prūsų ordinu beveik be perstogės kariavo, jis tiek susiartino su Livonijos ordinu, kad net sudarė su juo prekybos sutartį dešimčiai metų (1338 m. lapkričio 1 d.[359]). Ši sutartis yra svarbus abiejų kraštų politiškiems ir ypač prekybos santykiams šaltinis. Tad tinka ją kiek nuodugniau panagrinėti. Sutartis sudaryta Gedimino ir Livonijos krašto magisterio vardu. Kadangi magisteris atstovauja visam Livonijos kraštui, tai aišku, kad jis jau buvo suskubęs patapti vieninteliu krašto valdovu[360]). Nei rygiečiai, nei arkivyskupo žmonės nefigūruoja kaipo kontrahentai. Pirmiausia sutarty nustatomi vadinamieji taikos ruožai (befriedete Landstriche) tiek Livonijoj, tiek Lietuvoj. Ordino žemės taikos ruožas tęsėsi maždaug nuo Evsto upės įtakos į rytus iki Polocko ir Vitebsko apylinkių[361]), ir į pietus iki linijos Užpaliai — Daugpilis[362]). Be to, į taikos ruožą įtrauktas Evsto upės baseinas[363]). Prie ordino taikos srities prišlietas ir Gedimino žemės taikos ruožas. Jis apėmė Balnikų, Giedraičių ir Nemenčino apylinkes. Taigi, abiejų valstybių taikos ruožas tęsėsi nuo Dauguvos aukštupio iki Lietuvos centro — maždaug iki Vilniaus apylinkių. Galimas daiktas, kad jis buvo paskirtas keliauti Livonijos pirkliams į Lietuvą, ypač į jos sostinę, ir Lietuvos pirkliams — į Livoniją. Nutarta, kad taikos ruožą negali puldinėti nei lietuviai,

---

358) Can Samb. Scr. I. 283. Vig. Scr. II. 495. (Jis vadina vietovę Galekauke). Ši vietovė nėra ligšiol lokalizuota.

359) Russisch-livländische Urkunden, ed. Napiersky, nr. 83, LUB VI. nr. 3084. Daug geresnis leidimas yra: K. Höhlbaum, Hansisches Urkundenbuch, II. nr. 628.

360) Klysta Napiersky, Höhlbaum ir kiti, kai jie be magisterio dar ir rygiečius mini kaip Livonijos atstovus šioj sutarty. Jos įžangoj aiškiai pasakyta, kad sutartis sudaroma tarp magisterio ir Gedimino.

361) Iš tikrųjų sutarty pasakyta nuo Evsto upės iki „Nycevre". Pagal Höhlbaumą, Hansisches Urkundenbuch. II. 361, tai esąs vardas upelio Polocko ar Vitebsko apylinkėse.

362) Höhlbaum, T. p. II. 364 sq.

363) Höhlbaum, T. p. II. 351.

nei livoniečiai, nei, aplamai, plėšikai (struter)[364]. Iš sutarties matyti, kad vienas svarbesnių prekybos kelių tarp Lietuvos ir Livonijos buvo Dauguvos upė. Kelias ta upe ir jos visais intakais nuo Evsto upės aukštyn paskelbtas atviras visiems pirkliams (lietuviams, rusams ir vokiečiams). Žemiau Evsto taip pat laisvas kelias pačia Dauguvos upe ir jos abiem krantais, kiek siekia nusviesta ietis.

Kiekvienas vokiečių pirklys gali nekliudomas keliauti po visą Gedimino kraštą be pavojaus netekti gyvybės arba turto. Taip pat ir lietuvių pirkliai gali laisvai keliauti, atvykę į Rygą, po visą magisterio valdomą kraštą. Toliau nustatomos teisinės garantijos abiejų kraštų pirkliams. Jeigu vokiečių pirklys Lietuvoj lietuviui arba rusui ką pavogtų, — jis turėtų būti teisiamas nusikaltimo vietoj. Tuo pat nusikaltęs Lietuvos pirklys Livonijoj turėtų būti ir ten pat teisiamas. Ginčai tarp vokiečių pirklių ir lietuvių arba rusų nagrinėjami ir sprendžiami vietoj, t. y. ten, kur jie iškilo. Ginčai gi vokiečių pirklių tarp savęs, kilę Lietuvoj arba rusų žemėse, nagrinėjami ir sprendžiami Rygoj. Lietuvių ar rusų pirklių tarpusavio ginčai, kilę Livonijoj, taip pat sprendžiami Lietuvoj arba rusų žemėse vietinių viršininkų.

Be minėtų prekybos dalykus liečiančių taisyklių, mes randam šioj sutarty dar ir kitokių nuostatų, apibūdinančių jau daugiau politiškus abiejų kraštų santykius. Iš šių nuostatų mes sužinom, jog šia sutartimi nemanoma buvo stabilizuoti taiką dešimčiai metų tarp Lietuvos ir Livonijos, vadinasi, kol ši sutartis truks. Visai nebuvo numatyta, kad bet - kurie karai tarp abiejų valstybių per tą laiką neturėtų ištikti. Priešingai, susitariantieji kaip tik turėjo galvoj karo veiksmus tiek iš vienos, tiek iš antros pusės, ir ryšium su tuo aptarė savo santykius su pirkliais. Tuo reikalu susitarta: jeigu krikščionis pirklys (vokietis) Lietuvoj krikščionių karių būtų sumuštas, — kunigaikštis už tai nėra atsakingas[365]; taip pat ir magisteris nieku neatsako, jeigu lietuvių ar rusų pirkliai Livonijoj būtų lietuvių karių užpulti. Vadinasi, nei viena nei antra pusė nesiėmė atsakomybės už priešininkų,

---

364) Taip interpretuoju šią labai neaiškią sutarties vietą, LUB VI. p. 506: boven dem dorpe scal nen her dvers den wech, noch in den wech slan, noch van Lettowen, noch van des mesterslude, noch scrodere.

365) Taip tegali būti interpretuojamas šis miglotas sakinys: vortmer is dat de Dutsche kopman imme lande to Lettowen is, queme tot eme ein Kerstèn (= Heer?) de kopman scal bliven bi sineme gude veligh; men worde he gesclagen von deme here, dar an sculde de konig nen schult ane hebben. LUB VI. p. 507. — Kad tokia šios vietos interpretacija teisinga, aiškėja iš to, kas kitame sakinyje apie lietuvių pirklius, Livonijoj esančius, pasakyta.

įsiveržusių į kraštą, padarytus nuostolius saviems pirkliams[366]). Į nepertraukiamą karo būklę tarp abiejų valstybių rodo ir tas skirtumas, kuris tiek Livonijos, tiek Lietuvos buvo padarytas tarp taikos ruožų ir likusių (netaikos, unbefriedet) žemių. Jeigu iš Lietuvos ar Livonijos taikos ruožo pabėgėlis nusineštų svetimą turtą į Livoniją ar į Lietuvą, tai turtas turi būti sugrąžintas, jei kunigaikštis arba magisteris konstatuos turtą tikrai svetimą esant. Priešingai, jeigu lietuvis ar rusas iš netaikos žemės pabėgtų į Livoniją su svetimu turtu, — tai turtas neturėtų būti sugrąžinas[367]). Šis skirtingas netaikos žemės traktavimas palyginti su taikos ruožu leidžia manyti, kad ji (netaikos žemė) buvo laikoma permanentiniu karo lauku. Todėl savininkas negalėjo reikšti pretenzijų iš tos žemės į priešininko kraštą nuneštą turtą. Netaikos žemė — o tokia žemė buvo beveik visa Livonija ir Lietuva — neįtraukta, tuo būdu, į taikos sutartį. Joje galėjo būti vedamas karas, nelaužant šios sutarties.

Palyginę šią sutartį su 1323 metų spalių 2 d. sutartimi, matom nemaža skirtumą tarp jų. 1323 m. spalių 2 d. buvo sudaryta ne tik prekybos, bet ir besąlygė taikos sutartis. O 1338 m. lapkričio 1 d. sutartos tik, kaip L. Goetzas sako[368]), pirkliškos paliaubos (befriesteter Kaufmannsfriede). Šia sutartimi stengiamasi pirmoj eilėj apdrausti prekybos laisvę pirkliams, nepakeičiant politiškų Lietuvos ir Livonijos santykių, kurie daugiausia karais tesireiškė. Tuo būdu, ši antroji sutartis yra, palyginti, siauresnė už pirmąją.

Kyla klausimas, kodėl 1338 metais Gediminas sudarė su Livonija kitokią sutartį, nei 1323 metais. Matyt, tai įvyko dėl skirtingų politiškų Lietuvos ir Livonijos santykių 1338 ir 1323 metais. Mat, pirmosios sutarties sudarymo metu Gediminas buvo susijungęs su Ryga, buvo paskleisti laiškai, kur jis reiškė noro krikštytis. Gedimino laiškai ir paskatino livoniečius tartis su juo. Aptariant 1323 metų taikos sąlygas, tur būt, buvo vadovaujamasi viltimi, kad Gediminas su visu savo kraštu ilgainiui priims krikštą ir liausis buvęs ordino ir, aplamai, krikščionių priešu. Kaip su būsimu krikščionimi livoniečiai ir tarėsi su Gediminu dėl neaprėžtos taikos. Visai kitokiose aplinkybėse sutartos 1338 metų lapkričio 1 d. paliaubos. Tarp ordino ir Ge-

366) Plg. H. G. v. Schröder, Der Handel auf Düna im Mittelater, Hansische Geschichtsblätter, 23 (1917) p. 68.

367) Tenka stebėtis, jog apie krikščionis pabėgėlius iš Livonijos netaikos žemės į Lietuvą nieko panašaus nepasakyta, kaip, rodos, turėtų būti.

368) L. K. Goetz, Handelsverträge, 342.

dimino vyko kaip tik tuo metu gan intensyvūs karai. Apie Lietuvos krikštą jau negalėjo būti jokios kalbos, nes Gediminas buvo atsisakęs krikštytis. Su tokiu atkakliu stabmeldžiu, koks dabar buvo Gediminas, ordinas negalėjo sutarti besąlygės taikos. Tad abi pusės pasitenkino vien paliaubomis dešimčiai metų abiejų kraštų pirklių interesams ir jau nuo senų laikų išsiplėtojusiai prekybai, ėjusiai daugiausia Dauguvos upe, apsaugoti.

Kad šia sutartimi pirmiausia buvo siekiama sutvarkyti prekybą Dauguvos upe, ypač matyti iš to, jog dviejų žymiausių rusų Padauguvio miestų, Pskovo ir Vitebsko — priklausiusių Gedimino — valdovai dalyvavo tą sutartį sudarant. Apie tai sužinom, tiesa, ne iš pačios sutarties, bet iš Smolensko kunigaikščio Jono, Aleksandro sūnaus, rašto Livonijos magisteriui, Rygos arkivyskupui ir to miesto tarybai[369]). Jis rašė, kad su magisteriu ir Rygos miesto tarybos pasiuntiniais sudaręs sutartį, panašiai, kaip ir jo „vyresnysis brolis" Gediminas[370]) ir jo sūnūs Glėbas ir Algirdas kad yra padarę. Glėbas kaip tik tuo metu buvo Polocko valdovas, o Algirdas — Vitebsko[371]). Kaip iš Smolensko kunigaikščio rašto aiškėja, jis kaip tik ir tarėsi su livoniečiais dėl prekybos santykių. Pagal jų susitarimą, vokiečiai gali važiuoti į Smolenską, ir kunigaikštis imasi juos apsaugoti, kaip savo smolenskiečius; smolenskiečiai taip pat be kliūčių gali vykti į Rygą, kuriems magisteris ir miesto taryba turi teikti globą, kaip savo vokiečiams.

Kovos su Prūsų ordinu truko toliau. 1339 m. vasario mėn. jis puolė Žemaičius; pats didysis magisteris Teodorikas Altenburgietis buvo apgulęs Veliuonos pilį. Paimti jos jam nepavyko[372]).

---

369) LUB II. nr. 769.

370) Iš to, kad Smolensko kunigaikštis vadina Gediminą savo „vyresniuoju broliu", galima spręsti, jog ir Smolenskas tada parėjo bent kiek nuo Gedimino.

371) Russisch-livl. Urk. p. 53. (Glėbas — tai rusiškas Gedimino sūnaus Narimanto vardas. Apie Algirdo įsiviešpatavimą Vitebske žiūr. prof. Jonyno straipsnį liet. enciklopedijoj „Algirdas".

372) Vig. Scr. II 497. Vartb. Scr. II. 68. — Krumbholtz, Samaiten und der Deutsche Orden, 65 linkęs manyti, kad Žemaičių kraštas nebuvo įtrauktas į 1338 m. lapkričio 1 d. sutartį. Taip mano jis todėl, kad po šios sutarties ir Livonijos ordinas puolė Žemaičius. Kadangi tai nebuvo, kaip matėme, taikos sutartis, o aptarė tik abiejų kraštų pirklių reikalus, tai ir Krumbholtzo pareikšta dėl Žemaičių mintis yra bereikšmė.

Šių kovų metu, 1340/41 m. žiemą mirė Lietuvos kunigaikštis Gediminas[373]). Lietuva paliko dar 40 metų su viršum stabmeldiška, ir jo įpėdinių vadovaujama tęsė kovas su ordinu dėl savo laisvės ir nepriklausomybės. Gedimino sąjunga su Ryga buvo tik epizodas, pasibaigęs beveik be pėdsakų. Gal ta sąjunga būtų davusi kokius vaisius, gal lietuviai ir būtų priėmę krikštą iš Rygos, jei ordinas nebūtų to miesto užgrobęs. Dabar, kada ordinas, paėmęs Rygą, tapo vieninteliu Livonijos krašto valdovu, kaip ir jo Prūsų brolis, lietuviai atsidūrė vėl prieš sujungtas ordino jėgas. Tik nesiliaujami karai galėjo ir toliau lemti Lietuvos ir ordino santykius. Ordinas negalėjo įskiepyti krikščionybės Lietuvai. Įsišaknijęs priešingumas tarp jo ir lietuvių buvo tam nenugalima kliūtis. Juk ordinas buvo ne tiek tikybiška, kiek militariška institucija, siekusi pirmiausia politiškų tikslų. Karai su stabmeldžiais — tai jo egzistencijos pagrindas. Jam rūpėjo ne tiek stabmeldžių lietuvių krikštas, kiek jų pavergimas. Ordino politika Lietuvos atžvilgiu Gedimino metu kaip tik ir rodo jį turėjus tokį tikslą. Todėl ir Gedimino santykių su ordinu epizodas, kuris šiame darbe buvo stengiamasi atvaizduoti, turi ypatingos svarbos. Jis padeda suprasti beveik du šimtus metų trukusių Lietuvos ir ordino karų esmę.

---

373) Naugardo I metr. PSRL. III. 81: Toj že zimy 6849. umer kniaz velikij Gidemen litovskij poganyj. Kiti rusų šaltiniai, kaip Naugardo II. metr. T. p. III. 131, ir III. T. p., IV. 255 (1917 m. leidimas), Sofijos I metr. T. p., V, 223 ir Voskresensko, T. p. VII. 207, kartoja tą pat pirmo Naugardo metraščio žinią. Apie šį metraštį ir apie jo santykius su minėtaisiais metraščiais žiūr. Ikonnikov, Opyt ruskoi istoriografii, II. 1. p. 702, 734 sq.

Panaudotų šaltinių ir literatūros

SĄRAŠAS

1. V. Abraham, Powstania organizacji kościoła łacinskiego na Rusi. Lwów 1904.
2. V. Abraham, Polska i chrzest Litwy, Rinkiny „Polsk i Litwa w dziejowym stosunku". Wilno 1914.
3. J. Adamus, O tytule panującego i państwa Litewskiego parę spostrzeżen, Kwart. hist. I. 1930.
4. V. Antonovič, Očerk istorii Vel. Kniaž. Litovskago, Kiev. 1878.
5. L. Arbusow, Grundriss der Geschichte Liv-Est und Kurlands. Riga 1908.
6. O. Balzer, Genealogia Piastów, Kraków 1895.
7. E. Bonnel, Russisch - livländische Chronographie. Petersburg 1862.
8. H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, Leipzig 1889. I.
9. A. Brückner, Starožytna Litwa i jej Bogi, Warszawa 1904.
10. Fr. v. Bunge, Die Stadt Riga im XIII und XIV Jhrh. Leipzig 1878.
11. J. Caro, Geschichte Polens II. 1869.
12. E. Caspar, Herman v. Salza und die Gründung des Deutschordensstaates in Preussen, Tübingen 1924.
13. K. Chodynicki, Geneza dynastji Gedymina, Kwart. hist. 40 (1926).
14. „ Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386, Przegląd hist. 18 (1914).
15. K. Chodynicki, Geneza i rozwoj legendy o trzech męczenikach wilenskich, Ateneum Wilenski IV (1927).
16. Chroniken der sächsischen Städte XVIII, Leipzig 1899 (Alberto iš Bardeviko metraštis).
17. Codex epistolaris Vitoldi, ed. Prochaska, Krakow 1882.
18. Codex epistolaris saeculi XV, ed. Szujski et Sokolowski.
19. Codex diplomaticus, Prussicus II., ed. Voigt.
20. Ig. Danilowicz, Skarbiec dipłomatów Litwy i Rusi Litewskiej I. 1860.
21. L. Davido, metraštis, ed. Hennig. Königsberg 1812.
22. Detmaro, metraštis, Chroniken der deutschen Städte 19.
23. Dlugosz, Historia Poloniae ed. Przezdziecki (lenkiškas vertimas).
24. Dogiel, Codex diplomaticus Poloniae IV.
25. C. H. Dreyer, Specimen iuris publici Lubecensis. 1761.

26. T. Działynski, Zbiór praw litewskich, Poznań 1841.

27. M. Emmelmann, Die Beziehung des Deutschen Ordens su König Johann v. Böhmen und Karl IV, Diss. Halle 1910.

28. V. Ewald, Siegelkunde, München. 1914.

29. J. Fijałek, Kościół rzymsko - katolicki na Litwie, Rinkiny „Polska i Litwa w dziejovym stosunku", Wilno 1914.

30. Fontes rerum Bohemicarum, ed. Emler.

31. K. Forstreuter, Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden, Altpreussische Forschungen 5 (1928).

32. V. Friedrich, Der Deutsche Ritterorden und die Kurie in den Jahren 1300—1330. Diss. Königsberg 1915.

33. L. K. Goetz, Deutsch - russische Handelsverträge des Mittelalters, Hamburg 1916.

34. L. K. Goetz, Deutsch - russische Handelsgeschichte, Hamburg 1922.

35. H. Grotefend, Zeitrechnung des deutschen Mittelalters u. d. Neuzeit, Hannover, 1891, I.

36. Grunau, Preussische Chronik, ed. Perlbach.

37. O. Halecki, Litwa, Żmuidż i Ruś, Rozp. Ak. Um. 59 (1916).

38. J. Haller, Die Verschwörung von Segewold, Mitt. z. livl. Gesch. 20 (1907).

39. Hansisches Urkundenbuch, ed. Höhlbaum, II.

40. K. Heinl, Fürst Witold von Litauen, Berlin 1925.

41. Heinrici, Chronicon Lyvoniae, ed. W. Arndt, Hannoverae 1874 (cituojama: H. d. L.).

42. H. Hildebrand, Das Rigaische Schuldbuch (1286—1352), Petersburg 1872.

43. H. Hildebrand, Das deutsche Kontor su Polozk, Baltische Monatsschrift, 22.

44. K. Höhlbaum, Beiträge zur Quellenkunde Alt - Livlands, Verhandlungen d. gel. esthn. Gesellschaft zu Dorpat, 7 (1873).

45. Hoeneke, Jüngere livländische Reimchronik, ed. Höhlbaum.

46. V. Holtzmann, Die Gründung des Bistums Samayten, Zeitschrift f. Gesch. d. Oberrheims. N. F. 32 (1917).

47. M. Hruševskyj, Istoria Ukraini - Rusi², III, IV, VI.

48. „ Istoria Ukraini literaturi, Kiev 1923, III.

49. V. Ikonnikov, Opyt ruskoj istoriografii II, 1.

50. J. Jakubowski, Opis księstwa Trockiego, Przegląd. hist. 5 (1907).

51. „ Ziemskie privilei Vel. Kniaž. Litovskago, Žurnal Min. Nar. Prosv. 6 (1903).

52. Ig. Jonynas, „Algirdas", Lietuviškos enciklop. straipsnis.

53. V. Kameniecki, Wpływy zakonne na ustroj Litewski, Przegląd hist. 25 (1925).

54. J. Kolankowski, Dzieji Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów, I. Warszawa 1930.

55. F. Koneczny, Jagiello i Witold I. Lwów 1893.

56. H. Korner, Chronica novella, ed. Schwalm, Göttingen 1895.

57. N. Kostomarow, Severno - ruskia narodnoprawstwa, Sobranie sočinenii VII.

58. A. Krantz, Wandalia VII.

59. M. Krasauskaitė, Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des 15. Jhrhs. Lepzig 1927.

60. R. Krumholtz, Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno See. Königsberg 1890.

61. J. Kulišer, Istoria russkago narodnago choziaistva, Moskva 1925, II.

62. J. Latkowski, Mendog, król Litewski, Rozp. Ak. Um. 28 (1892).

63. Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque cruciferorum[2] II. 1892, ed. Działyński.

64. M. Liubavskij, Oblastnoe delenie i mestnoje upravlenije lit. - rusk. gosud. Moskva 1892.

65. Liv. — Est. — und Curländisches Urkundenbuch (cituojama LUB), II, III, VI, ed. Fr. G. v. Bunge.

66. K. Lohmeyer, Geschichte West— und Ostpreussens, Gotha 1908.

67. H. Lowmiański, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego II, Wilno 1930.

68. T. Narbutt, Dzieji narodu litewskiego, Wilno 1838.

69. Fr. Palacky, Geschichte v. Böhmen, II.

70. Fr. Papée, Początki Litwy, Kwart. hist 41 (1927).

71. J. Pfizner, Grossfürst Witold von Litauen als Staasmann. Brünn, 1930.

72. J. v. Pflugk - Harttung, Die Johanniter und der Deutsche Orden im Kampfe Ludwigs d. Bayern mit der Kurie, Leipzig, 1900.

73. S. Platonow, Lekcii po ruskoi istorii.

74. Polnoe sobranie ruskich letopisei (cituojama: PSRL.), II. III. IV, VII, XVIII.

75. Preussisches Urkundenbuch I, ed. Seraphim.

76. A. Prochaska, O prawdziwosci listów Gedymina, Rospr. Ak. Um. 32 (1895).

77. A. Prochaska, Stosunki krzyżaków z Gedyminem i Lokietkiem, Kwart. hist. 10 (1896).

78. A. Prochaska, Dzieji Witolda, wielkiego księcia Litwy, Wilno 1914.

79. A. Prochaska, Władysław Jagiełło I, Kraków 1908.

80. G. Rathlef, Das Velhältnis des livl. Ordens zu den Landesbischöfen und zur Stadt Riga, Dorpat 1875.

81. Russisch - livländische Urkunden, ed. Napiersky, Petersburg 1868.

82. Rerum Bohemicarum scriptores, ed. Freher.

83. A. Salys, Die Žemaitischen Mundarten, Kaunas 1930.

84. D. Schäfer, Die deutsche Hansa, Berlin 1925.

85. T. Schiemann, Russland, Polen und Litauen bis zum 17. Jhrh. Berlin 1886-7. 2 tom.

86. T. Schiemann, Regesten der verlorenen Urkunde aus dem livl. Ordensarchiv, Mitau 1878.

87. H. G. v. Schröder, Der Handel auf der Düna im Mittelalter, Hansische Geschichtsblätter 23 (1917).

88. Scriptores rerum Prussicarum (cituojama: Scr.), I, II, III, V, ed. M. Töppen, E. Strehlke, Hirsch.

89. Scriptores rerum Livonicarum, ed. Hansen.

90. A. Seraphim, Zeugenverhör des Franciscus von Moliano, Königsberg 1912.

91. M. Stryjkowski, Kronika I (Karaliaučiaus 1582 metų leidimas).

92. Stavenhagen, Akten und Recessse der livl. Ständetage, I (1904).

93. Tabulae ordinis Theutonici, ed. Strehlke, Berlin 1869.

94. M. Töppen, Geschichte der preussischen Historiographie, Königsberg 1858.

95. Turgenev, Historica Russiae Monumenta 1840.

96. A. Werminghoff, Urkunde Ludwigs d. Bayern für den Hochmeister des Dautschen Ordens, Archiv für Urkundenforschung, 5 (1914).

97. Voigt, Geschichte Preussens, IV.

98. Wolff, Ród Gedymina, Petersburg 1890.

99. St. Zajączkowski, Studja nad dziejami Żmudzi wieku XIII, Lwów 1925.

100. St. Zajączkowski, Przymierze polsko - litewskie 1325 r. Kwart. hist. 40 (1926).

101. V. Ziesemer, Jaroschin und seine Quelle, Diss. Berlin 1906.

A. ŠAPOKA

ATSAKINGIEJI LIETUVOS POLITIKOS VADAI REFORMŲ SEIMO METU

1

Didžiųjų kunigaikščių Lietuvos valstybė jau XVI amž. vidury buvo perorganizuota į luominę bajorų valstybę. Savo socialine struktūra ji palengva susilygino su Lenkija, ir joje, kaip ir Lenkijoje, be lygiavertės ir lygiateisės (teoretiškai) bajorijos, kitų politinių jėgų nebeliko. Lietuvos bajorija, jausdamasi su Lenkijos šlėkta sudaranti vieną luominę visuomenę, savąją valstybės organizaciją vis dėlto visą laiką stropiai gynė, nes ją laikė nepaliečiama savo luomo prerogatyva (taip XVIII amž. išsigimė savosios Lietuvos valstybės idėja). Taigi toje plotmėje Lietuvos bajoriškai visuomenei teko susidurti su ketveriamečio (1788—1792 m.) seimo „patriotų" partija, pasiryžusia įkūnyti Respublikoje eilę unitarinių reformų. Kadangi tai rėmė ir karalius Stanistolas Augustas, kuris jau žymiai anksčiau pats buvo užsimojęs „baigti uniją")[1], o Lenkijos šlėkta jau iš sena apie tai galvojo, tai spirtis tam tegalėjo tik pati Lietuvos bajorija. Dėl to čia ir bus įdomu įvertinti jos organizuotumo ir valstybinio susipratimo laipsnį.

XVIII amž. tiek Lietuvos, tiek Lenkijos politinis vidaus gyvenimas reiškėsi partijų varžytinėmis dėl valdžios ir valstybės turtų (valstybės dvarų). Senasis, iki XVII amž. pabaigos dar gyvas, reiškinys, kad Lietuvos bajorija grupuojasi apie didžiausius savo magnatus, kurie tuo būdu galėdavo atstovauti visam kraštui ir jo vardu kalbėti, jau buvo išnykęs. Bendri luominiai interesai ir bendros valstybių nelaimės Lietuvos ir Lenkijos bajoriją jau tiek buvo suartinusios, kad partijos jau buvo susipynusios. Lietuvos ir Lenkijos didikai

---

1) Apie jo projektą „Ucalenia unii W. Ks. Litewskiego z Koroną Polską" (1766 m.) žiūr. Wł. Konopczyński, Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej, Kraków 1917, 92 sqq. psl.

gynė savo interesus ir siekė savų tikslų, ieškodami paramos vieni pas kitus, o smulkesnioji bajorija grupavosi apie juos. Tie susigrupavimai ir buvo partijos. Jos būrėsi ne apie idėjas, bet apie socialines ir politines jėgas — apie rivalizuojančius ponus bei jų šeimas ir karalių. Ir tokios grupės vadams net ne visuomet reikėjo skelbtis kokių nors bajorijos budriai saugojamų principų gynėjais. Dažnai pakako tuo momentu jų turimojo ekonominio bei politinio lyginamojo svorio. Masės daug negalvojo. Vieni buvo paklusnūs šalininkai dėl gaunamos protekcijos karjerai, kiti rūpinosi nenustoti gaunamos materialinės naudos, o plikbajorių masės tenkinosi retkarčiais (seimelių metu) gavę vieną kitą auksiną ir gerai papuotavę. Bene gražiausiai šiuos žmones apibūdino vienas iš sumaniausių tokių ano meto partijų vadų Lietuvos kancleris M. Čartoriskis: „Prieš valandėlę 50 žmonių čia ūžė ir po kiekvieno mano žodžio šaukė: v i v a t! Bet ar nors vienas iš jų suprato mano mintį, ar numatė galą to kelio, kurio pradžioje triukšmavo?“[2]). Taip skundėsi vadas partijos, kuri turėjo ir plačių politinių planų. Kiti, kurie, be užgaidos nustelbti konkurentus, nežinojo daugiau nieko ir grūmėsi tik dėl magnato prestižo, to nė nepastebėjo. Kai rusai sunaikino Čartoriskių galybę ir R-kos vidaus gyvenimą paėmė savo kontrolėn pats jų ambasadorius, jokia šeima ar partija jau nebegalėjo iškilti. Pretendentų buvo nemaža, bet kovoti su perdaug iškilti neleidžiančiu ambasadorium buvo neįmanoma. Kadangi Rusija po pirmo padalinimo kraštą stengėsi valdyti per naujai įkurtą Nuolatinę Tarybą ir jai nuolankų karalių, tai ir R-kos vidaus santykiuose karalius įgavo daugiau reikšmės. Jis sugebėjo net sukurti savą partiją tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. Bet, žinoma, kiekvienoje tų valstybių dar buvo eilė didikų, apie save subūrusių didesnius ar mažesnius bajorijos būrius, kurių karaliui teko paisyti, siekti jų pritarimo.

Ieškant žmonių, kurie Lietuvos politikos gyvenime galėjo turėti lemiamos reikšmės ir į kuriuos karaliui teko atsižvelgti, pirmiausia tenka kreipti akis į tuos, kurie turėjo svarbiausius postus valstybėje. Paminėsim tik tuos, kurie veikė reformų seimo išvakarėse ir jo metu. Štai jų sąrašas:

---

2) K o n o p c z y ń s k i, Mrok i świt, Kraków 1911, 17 psl. Šitam rinkiny antrą kartą išspausdintas autoriaus straipsnis „Z. dziejów naszej partyjności“, be abejo, yra pati gražiausia ir tiksliausia XVIII amž. R-kos partijų grupavimosi charakteristika.

MINISTERIAI

D. hetmonas — M. K. Oginskis (1768—1793).

Kancleris — A. M. Sapiega (1775—1793).

Iždininkas — St. Poniatovskis (1784—1791), L. Skuminas Tiškevičius (1791—1793).

D. Maršalka — V. Gurovskis (1781—1790), Ig. Potockis (1791—1793)

L. hetmonas — L. Skuminas Tiškevičius (1780—1791).

Vicekancleris — J. Chreptavičius (1773—1793).

K. maršalka — I. Potockis (1783—1791), St. Soltanas (1791—1793)

K. Iždininkas — A. Dziekonskis (1785—1795).

VAIVADOS

Brastos — J. T. Syberg von Wischling (1778—1795)

Minsko — A. Chmara (1784—1795)

Mstislaulio — Pr. Ks. Chominskis (1788—1795)

Naugarduko — J. Niesiolovskis (1773—1795)

Polocko — T. Žaba (1784—1795)

Smolensko — J. Tiškevičius (1775—1790), Pr. Ks. Sapiega (1791—1793)

Trakų — M. J. Radvila (1788—1795)

Vilniaus — K. Radvila (1762—1764, 1768—1790), M. J. Radvila (1790—1795)

Vitebsko — Kosakovskis (1787—1794)

Žemaičių sen. — A. Gelgaudas (1783—1795).

KAŠTELIONAI

N. J. Ščitas (1783—1795)

S. Zabiela (1787—1793)

J. Chrapovickis (1786—1792), Ig. Daškevičius (1792—1795)

G. Jelenskis (1780—1795)

J. Sielickis (1784—1791), R. Brzostovskis (1791—1795)

A. Zienkovičius (1770—1790), A. Suchodolskis (1790—1793)

T. Bilevičius (1788—1790), K. K. Plateris (1790—1793)

M. J. Radvila (1775—1790), M. Radvila (1790—1795)

A. E. Völkersahm (1787—1790), A. Rzevuskis (1790—1793)

St. Tiškevičius (1783—1795).

Kaip matyti iš šio sąrašo, pirmosios senatarijos ir ministerijos yra didžiųjų Lietuvos magnatų valdomos, bet, jei neskaitysime tris pirmąsias senatorijas valdančių Radvilų (NB. jie neturi nei vienos ministerijos), nematome nė vienos nors keletą pirmųjų urėdų turinčios šeimos. Daugumas jų yra visiškai homines novi. Ministerių tarpe matome daugumą karaliaus artimųjų bendradarbių (jo brolvaikis Poniatovskis, giminaitis Tiškevičius ir kreatūros Chreptavičius su Dziekonskiu). Yra jų tarpe ir lenkų (tas pats Poniatovskis, Gurovskis, Potockis), kurie Lietuvai atstovauti nė negalėjo. Nesant nei vienos visus kitus nustelbiančios, šeimos, nei bet kokiais ryšiais surištos grupės, žinoma, daugiausia įtakos turėjo karalius, kuris veikė per sau palankius ministerius ir N. Tarybą.

Bet visa tai dar geriau paaiškės pasvarsčius atskirų šeimų ir asmenų reikšmę. Pradėsim nuo turtingiausių ir daugiausia vadovauti šansų turėjusių Radvilų.

2. Radvilos.

Radvilų šiuo metu buvo dvi šakos: vyresnioji šaka buvo Nesvyžiaus ir Olykos, o jaunesnioji — Klecko ordinatai. Ši pastaroji savo rėžtu vėl buvo suskilusi į tris šakas, ir jau vien dėl to su vyresniąja šaka negalėjo lygintis nei reikšme nei turtais.

Dėl to mums teks daugiausia kalbėti apie vyresniąją šaką. Ji buvo vadovaujanti, ji saugojo visų Radvilų garbę bei interesus ir jos visi kiti laikėsi. Bet tenka pastebėti, kad prasikišusių ir gerai išauklėtų asmenybių nebuvo ne tik Nesvyžiaus Olykos ordinatų šakoje, bet ir iš viso to meto Radvilų tarpe. XVIII amž. vidury šeima garsėjo tik ekscentriškais originalais. Čia galima tik paminėti tokį keistuolį literatą ir mokslo mėgėją Udalriką (+1760 m., jauniausios Klecko šakos atstovas)[3] arba tokį pakvaišėlį, į judaizmą perėjusį Klecko ordinatą D.L.K. raikytoją Martyną (+1784 m.), kuris, berinkdamas savo hareman moteris ir kitokiomis kvailybėmis, sukėlė tokį triukšmą, kad giminės buvo priversti apšaukti jį nepilnaprociu ir laikyti areštuotą, o jo dvarams paskirti globą[4]). Visokiais originališkais ekscesais taip pat garsėjo ir pirmasis to Martyno globėjas, Nesvyžiaus ordinato Karolio St. Radvilos (+1719 m.) sūnus, Bialos paveldėtojas, D. L. K. vėliavininkas Jeronimas Florijonas (+1760 m.). Tai vienas pretenzingiausių ir labiausiai didybės manijos prisigėrusių magnatų. Be to, visas jo gyvenimas neabejotinai rodė daug pataloginių reiškinių. Būdamas nepaprastai turtingas, jis dėjosi Bialos karaliuku ir nieko nenorėjo pripažinti. Ta prasme jis su magnatų siekimais ėjo iki galo ir jautėsi sau ponas. Toks būdamas, jis visiškai nesiveržė į jokius urėdus, nesistengė pasidaryti figūra valstybėje, bet taip pat neleido niekam kištis į savo „valstybę". Turėdamas net 6000 kariuomenės (neskaitant jo miestuose ir dvaruose esančių įgulų), jis galėjo nieko nepaisyti. Kiekvieną jam nepatikusį žmogų jis kišo į savo kalėjimą ar žudė;

---

3) Apie jį žiūr. Konopczyński, Ks. U. Radziwiłł, Mrok i świt, 136—187 pp. J. Bartoszewicz, Xiąże U. Radziwiłł, Pismo zbiorowe wileńskie, 1859 II, 133—149 pp. K. Bartoszewicz, Radzwiłłowie, Warszawa 1927, 119—142 pp. E. Kotłubaj, Galerja Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich, Wilno 1857, 365—6 pp. E. Starczewski, Możnowładstwo polskie, II, Kijów 1917, 264 p.

4) K. Bartoszewicz, op. c. 88—101 pp. Starczewski 260—263 pp. Kotłubaj 353—358 pp. M. Matuszewicz, Pamiętniki, I-IV, Warszawa 1876 (wyd. A. Pawiński). žiūr. I t. 200 psl. ir atitinkamas vietas pagal registerį.

niekad jis nevyko šaukiamas į kokį nors teismą, nemokėjo jokių mokesčių, nes, esą, savo kariuomenei išleidžiąs daugiau, negu sumokėtų valstybei; o ją, kilus karui, pasiųsiąs krašto ginti. Iš tikro, šiaip labai šykštus, kariuomenei pinigų jis negailėjo[5]).

Jis buvo žymiai turtingesnis net už savo brolį Nesvyžiaus ir Olykos ordinatą hetmoną Mykolą Kazimierą („Rybeńku"), nes tik jam buvo pasisekę įsigyti Biržų Radvilų šakos dvarus. Iš karto jis ruošėsi vesti visų tų vad. Neuburgo dvarų paveldėtoją Sulzbacho kunigaikštytę, bet, viešėdamas Manheime, nuotakos seneliui Neuburgo kunigaikščiui padarė tokį blogą įspūdį, kad tas bevelijo atšaukti jau duotą žodį ir sutiko tuos dvarus labai pigiai parduoti, negu leisti savo dukraitę (anūkę) už tokio keistuolio. Tuo būdu 1744—1749 m., keliais atvejais sumokėjęs 320.000 dukatų Neuburgo kunigaikščiui ir atlyginęs į tuos dvarus iš seno pretenzijas reiškiantiems Sapiegoms, jis pasidarė visų tų didžiulių dvarų ponas (jų tarpe buvo visa Slucko kunigaikštija ir daugybė dvarų ir miestų). O visa tai jam nekainavo nė 10 milijonų auksinų. Jis mirė bevaikis, ir visi didžiuliai jo turtai atiteko nemylimam jo vyresniajam broliui hetmonui Mykolui Kazimierui. Tuo būdu Nesvyžiaus ir Olykos ordinatas pasidarė pats turtingiausias ponas ne tik Lietuvoje, bet ir visoje R-koje. Jeronimas R. mirė 1760 m., o jo brolis Mykolas 1762 m., taigi visus tuos milžiniškus dvarus jis valdė vos 2 m. Jais tinkamai pasinaudoti jau nebebuvo kada. Bet jis tam ir netiko, kaip netiko ir jo paveldėtojas Karolis St., apie kurį mums teks ilgiau kalbėti.

Mykolas K. Radvila buvo sūnus D. L. K. kanclerio Karolio Stanislovo ir energingos bei veiklios jo žmonos Onos Sanguškaitės (jis žinomas „Rybeńku" vardu). Gimė 1702 m. Buvo gana minkšto ir nuolaidaus būdo, nelinkęs į jokias avantiūras, skrupulingai susi-

---

5) Keistai, pav., atrodo jo pramogos, kad, pastatęs vienam savo dvare pilį, paskiria jos karalių iš savo dvariškių, užmezga su juo diplomatinius santykius, paskelbia jam karą ir, nužygiavęs su visa savo kariuomene, sunaikina karalystę, karalių nuteisia mirti, bet tik reikšdamas ypatingą malonę pagaliau dovanoja jam gyvybę ir grąžina valstybę. Neblogai jį charakterizuoja ir, pav., toks jo laiškas. Savo Kšičevo dvaro ūkvaizdžiui jis rašo tituluodamas jį „Jasnie Wielmożny Mości Panie Gubernatorze" ir reiškia savo „nuolankią intenciją", kad jeigu per dvi savaites neprisiųsiąs į Slucką transporto degtinės, tai „galėsiąs pasidžiaugti neišvengiama šimto lazdų smūgių dovana". O po šitokio gražaus pažado laišką jis baigia tokia formule: „Pranešu tatai teisingai Šviesiausiojo Pono žiniai, kaip nuolankus Tamstos tarnas". Apie jį smulkiau žiūr. K. Bartoszewicz, op. c. 101—119 p. Starczewski 243—246 pp. Kotłubaj 423—431 pp.

rūpinęs populiarumu masėse, bet be gabumų ir prastai išauklėtas. Jaunystėje, gindamasis nuo motinos verčiamų vedybų su turtingąja Seniovskaite, kuriuos turtai vėliau sukūrė Čartoriskių galybę (po Denhofo ji ištekėjo už Augusto Čartoriskio), jis net dvejus metus bastėsi po Europą, bet ten nieko neišmoko. 1725 m. jis vedė vienturtę Krokuvos kašteliono Jonušo Višnioveckio dukterį Uršulę (tai šviesi moteris ir literatė, nors ir nelabai vykusi). Tuo būdu iš tėvo paveldėtų orlinacijų turtai buvo padidinti stambiu įnašu, ir turtingumo atžvilgiu Lietuvoje su juo tegalėjo lygintis nebent jo brolis Jeronimas. Bet jis turėjo dar ir to, ko trūko Jeronimui. Nuo 1744 m. jis Vilniaus vaivada ir D. L. K. hetmonas, taigi jo rankose pirmoji senatorija ir svarbiausioji ministerija. Tiesa, tais visuotinio pakrikimo laikais kariuomenės karo reikalui buvo per maža, bet remtis ja vidaus santykiuos jos pakako. Ir vis dėlto, nors buvo turtingas ir turėjo svarbius urėdus, Mykolas Radvila Lietuvos valstybės gyvenime dominuojančio vaidmens nepasiekė. Tuo metu, kai ėjo kova tarp „familijos" ir Potockių, Radvila nežinojo, kur čia būtų geriausia jam prisidėti. Idėjos jis, žinoma, neturėjo, bet tik visiems pavydėjo, su visais varžėsi, dėjosi pirmuoju asmeniu Lietuvoje, palaikė santykius su savo svainiu Lenkijos hetmonu Branickiu (šis buvo vedęs jo seserį Kotryną, †1730), su karaliaus dvaru, gerinosi tai pačiai Rusijai, kuria rėmėsi jo priešai Čartoriskiai, ir galutinoj išvadoj „familijos" įtakos atsverti nepajėgė. Pajėgė tik laiks nuo laiko jiems sutrukdyti; už tai tie savo rėžtu atkeršydavo. Žodžiu, tais sumaiščių bei visuotinės anarchijos laikais vadovauti gyvenimui, suburti apie save visuomenę ir vesti ją prie kokio nors vieno tikslo jis nepajėgė. Jis sugebėjo tik palaikyti savo didelio pono prestižą, išlaikyti patriarchalinę magnato aureolę. Ir mirdamas savo sūnui Karoliui Stanislovui jis nepaliko nei savo partijos, nei savo politikos linijos, tiktai didžiulius turtus ir visokiais asmeniniais ryšiais prie savęs pririštus skaitlingus bajorijos pulkus[6]); bet tai, žinoma, ne jo, o jo didžiulių turtų nuopelnas.

Karolis Stanislovas Radvila, žinomas savo priežodžio „P a n i e K o c h a n k u" vardu, 1762 m. mirus tėvui, kartu su broliu Jero-

---

6) Apie Mykolą Kazimierą Radvilą skait. K o t ł u b a j, op. c. 433—459 p. S t a r c z e w s k i, op. c. 246—250. I. M y c i e l s k i, Książe „Panie Kochanku" w swietle własnej korespondencji, Petersburg 1891, 17—19 p. Daug įdomių žinių apie jį duoda ilgametis jo dvariškis M a t u s z e w i c z; žiūr. jo Pamiętniki I—IV t.

nimu paveldėjęs milžiniškus jo turtus, buvo nepaprastai turtingas ponas. Be didžiulių Nesvyžiaus ir Olykos ordinacijų ir Miro grafijos dvarų į Mykolo rankas per brolį dar buvo patekę platūs jau minėti buvusios Biržų Radvilų šakos, išmirusių Sobieskių ir Višnioviečkių dvarai. Tai buvo milžiniški dvarų kompleksai. Jų daugumas teko Karoliui Radvilai, kaip vyriausiajam broliui; be to, jaunesnysis brolis Jeronimas, kaip ne Višnioveckaitės sūnus, negavo jokios dalies iš jos įnašo. Reikia dar nepamiršti, kad, be šeimos dvarų, Radvila visada turėjo daugybę plačių seniūnijų. Pav., iš 1778 m. seimo dienoraščio žinome, kad tuo metu Karolis R. iš vad. karaliaus dvarų turėjo 16 miestų, 503 kaimus ir 25 vaitijas. O vienas to laiko šaltinis jo privačios nuosavybės priskaito 5000 kaimų ir 1290 miestų bei miestelių. Jo metines pajamas amžininkai skaičiavo iki 40 mil., o kiti net iki 200 mil. auksinų[7]). Savo turtų jis nežiūrėjo, jų netvarkė ir švaistė be atodairos; bet kai, jam mirus, jaunučio paveldėtojo — brolio sūnaus Dominyko — globėjai patikrino pajamas, tai jų pasirodę dar 5 milijonai su viršum[8]). Krezo titulą nešiojęs didikas[9]) tarė savo turtus esant neišsenkamus. Kai, dar neseniai tapęs nevaržomu šeimininku, 1763 m. iš artimo savo dvariškio Brastos kašteliono Abramavičiaus išgirdo perspėjamą pastabą gyventi taupiau, nes tiek išleisdamas galįs sulaukti laikų, kad turtai išsibaigsią, tai jis perpykęs iškoliojo geraširdį senelį biauriausiais žodžiais. Jo įsiutimą suminkštinę, pasakoja įvykio dalyvis Matuševičius, tik paplūdusios Abramavičiaus ašaros. Tik tada jis susigriebęs ėmęs švelninti įspūdį juokais[10]).

Valstybinėj karjeroj, kol buvo gyvas tėvas, jam kelias buvo nuklotas rožėmis. 5 metų vaikas jis jau gavo Pfalzo kurfiursto Šv. Huberto ordeną, 13 metų maršalkavo Vilniaus seimely, 14 metų Ašmenos paviete buvo išrinktas atstovu į seimą, 16 metų buvo tribunolo nariu, 17 metų tapo pulkininku, 18 metų jau D. L. K. pataurininkas, po keleto mėnesių kardininkas, 21 metų jis jau buvo Lietuvos tribunolo maršalka, o 1762 m. mirus tėvui, turėdamas 28 metus, tampa Vilniaus vaivada — pirmuoju Lietuvos senatoriu[11]).

---

7) K. Bartoszewicz, op. c. 160—161 psl.

8) Ochocki, Pamiętniki I-IV, (Warszawa 1882, 1-oji laida — 1857 m.), II 47 psl.

9) S. Bukar, Pamiętniki, Drezno 1871, 38 psl.

10) Matuszewicz, IV, 79—80 p.

11) Bartoszewicz, op, c. 147 p. Starczewski, op. c. 252—3 pp.

Būdamas turtingiausias ponas, jis turėjo tūkstančius jo priklausomos bajorijos ir pulkus pataikūnų bei išnaudotojų. Pats būdamas didelis girtuoklis ir nuolat puotaudamas su visos apylinkės ir šiaip kur sutiktais bajorais, jis buvo įgijęs nepaprasto populiarumo masėse. Buvo dievinamas ir nešiojamas ant rankų, nors neretai dažnas jo puotos „bičiulis" gaudavo paragauti ir labai karčių jo tvirtos rankos smūgių, už kuriuos jis vėliau dažniausiai atsilygindavo gausiomis dovanomis. Jis mėgo rodyti savo didybę, pasirodyti su skaitlingais palydovų būriais, nustelbti kitus, bet pasinaudoti savo populiarumu ir iš turtų gaunamomis pirmenybėmis jis nemokėjo. Kur tik ėjo, ten sukėlė didelį triukšmą, visus vertė apie save kalbėti, bet valstybėje didesnės rolės už savo nuolaidųjį tėvą nesuvaidino, nors į politinių suiručių sūkurius nekartą buvo puolęs su visa savo azartiška siela.

Karolis Radvila buvo gimęs dvynuku 1734 m. vasario 27 d. kartu su broliu Jonušu, kuris pasimirė dar jaunystėj (1750 m.)[12]). Apie jo jaunystę nedaug težinoma. Žinoma tik, kad motinos buvo labai lepinamas ir, kol ji buvo gyva, jam nebuvo nieko uždrausta ir nieko priverstina. Mokslo jis daug neįgijo, nes jam geriau patiko medžioti, išdykauti su jaunais bajorėliais ir girtauti (į tą jis įprato dar jaunystėj), o mokslas jo nedomino. Kiek žinoma, iš pradžių abu dvynukai buvo mokomi namie vieno tėvo jėzuito, o vėliau lankė vietinę Nesvyžiaus mokyklą. Daugiau nesimokė niekur. Bet iki paskutiniųjų laikų literatūroj užtinkama nuomonė, kad jis net rašyti nemokėjęs, be abejo, yra išgalvota, viena iš daugelio apie jį susikūrusių legendų.

---

12) Apie K. Radvilą literatūra labai gausinga. Pirmiausia jį užtinkame apgaubtą visokiomis legendomis, bajorijoj likusiais jo pramuštgalviškų ir geraširdiškų žygių padavimais, o vėliau jau vertinant rimtai, kaip istorinę asmenybę. Čia paminėtina: literatūriškas H. Rzewuskio „Pamiątki pana Seweryna Soplycy" (yra kelios laidos), toliau „Pamiętnik o ks. K. Radziwiłłe". Yra paskelbti net 3 jo laiškų rinkiniai: Cz. Jankowski, Korespondencya ks. K. St. Radziwiłła wojewody wileńskiego „Panie Kochanku" 1744—1790, Kraków 1898; E. Luniński, Listy ks. K. St. Radziwiłła „Panie Kochanku" (1751—1790). Warszawa 1906; K. Waliszewski, Korespondecya ks. K. St. Radziwiłła wojew. Wileńskiego „Panie Kochanku" 1762—1790, Kraków 1888. Jis liečiamas beveik visuose 18 amž. pabaigos atsiminimuose (Matuszewicz, Ochocki, Niemcewicz ir kt.). Jo gyvenimą aprašė jau mūsų cituotieji — Kotłubaj, Starczewski (ne visą), Bartoszewicz ir Mycielski. Šios studijos, paremtos Waliszewskio laiškų leidinėlių, yra 2 laidos. Čia cituojama 1891 m. laida. Kai kurių šaltinių liudymu, padikęs ponaitis mokytis labai nemėgęs ir, kad išmokytų jį abėcėlės, mokytojas turėdavęs iškabinti ant lentos abėcėlę, o jis į nurodomas raideęs šaudydavęs.

Dabar yra žinomų net jo paties ranka rašytų lenkiškų, prancūziškų ir lotyniškų laiškų, bet tas, žinoma, visų amžininkų ir šaltinių liudijimo apie prastą jo išauklėjimą nepaneigia[13]). Užsienin, kaip buvo įprasta visose ponų šeimose, jaunas ponaitis nevažiavo, o būsimai veiklai buvo pradėtas ruošti traukiant į visuomeninį darbą. Ir dėl to, kaip minėta, politikos gyvenime jis pradėjo dalyvauti labai anksti. Žinoma, tai nebuvo joks rimtas darbas, tėvas jam nedavė net jokio rimto pedagogo nei patarėjo; visuomeninės veiklos epizodai buvo tik trumpi protarpiai tarp nežabotų jo aistringos dvasios jaunuoliškų siautėjimų bei orgijų, medžioklių ir skandalingos sauvalės. Jaunystėj įpratęs, skandalų, girtuokliavimo ir trukšmingų pasirodymų girtų kompanijoj jis nepaliko ir visą savo gyvenimą. Dėl to visi amžininkai mini jį labai nepalankiai. Ekaterina II, 1787 m. nesutikdama priimti į savo šalininkų tarpą, jį vadina amžinai girtu. Dumouriez, kuris jį pažino Baro konfederacijos laikais, vadina jį „kvailu gyvuliu", Kitowicz girtuokliu, o Klaczkos leistajam „Roczniki Polskie" (1863.I) jis šitaip apibūdinamas: „Pusiau žvėris, pusiau žmogus, ir kiekvienu atveju pusgalvis, tikrasis mūsų tautinės tragedijos Falstafas... maniakas, kuris kiekvienoj kitoj sveikoj visuomenėj labai greit būtų buvęs išmestas iš protingų žmonių draugijos ir labai greit būtų radęs sau tinkamą vietą in fundo"[14]). Bet visa tai labai perdėta. Mes turime ir visai patikimų šaltinių, kad „pirmasis Lietuvos pilietis ir lyg jos globėjas", kaip jį vadina Niemcevičius[15]), nebuvo idijotas. Kartais jis parodydavo ir visai sveiko proto ir net takto. Bet jis neturėjo tvarkos. Diena iš dienos pasikartojančios jo krečiamos kvailystės ir nuolatinis girtuokliavimas, žinoma, tokią opiniją turėjo sukelti. Tų visų kvailysčių bei skandalų čia neminėsim. Jų galima rasti visuose amžininkų atsiminimuose (ypač daug aprašo jo paties dvariškis Matuševičius) ir literatūroj. Mus tas nuvestų per toli nuo tikslo.

1753 m. pramuštgalvis 19 metų jaunuolis, rodos, pagal tėvo norą, veda Mariją Liubomirskaitę, bet savo gyvenimo nepakeičia. Jis pasidaro dar audringesnis. Kaip tik šituo periodu jis labiausiai ir išgarsėja bajorijos tarpe. Ir daugumas jį liečiančių legendų sukurta tik šitam dabar prasidėjusiam jo nerūpestingo siautimo dešimtmety. Žmona tokio audringo gyvenimo pakelti nepajėgia, ir 1760 m. jį pa-

13) Apie tai žiūr. Konopczyński — Ptaszycki, Pamiętniki St. Augusta, I cz. 1, Petersburg 1914, 146, 148 p. H. Kołłątaj, Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III, Warszawa 1905, 29 psl.

14) Cituota pagal Mycielskį 16—17 p., Bartoszewicz 144—145 psl.

meta. Jis pats šiuo laikotarpiu politikos gyvenime beveik nedalyvauja. Tik 1755 m., tėvui karštai užsispyrus, tampa tribunolo maršalka. Tai buvo 21 metų išdykėlis teisdarys. Tiesa, būdamas maršalka, pačiam tribunole didelių neteisybių jis nepridarė, bet už tai iškilo daugybė skandalingų avantiūrų ne posėdžių metu. Stanislovas Augustas tą jo maršalkavimą charakterizuoja kaip darbą „greičiau išdykusio mokinio, negu blogo teisėjo“[16], o tam pat tribunole bylą turėjęs Matuševičius duoda tokių skandalų pavyzdžių[17]. Antras jo viešas pasirodymas buvo 1760 m., kai pakliuvo į nepalankaus tribūnolo rankas jo visų siautimų dalyvis ir artimiausias bičiulis Mykolas Valadkavičius. Tas nuolatinis triukšmadarys, girtuoklis ir duelininkas, tiek anksčiau tiek to tribunolo metu buvo pridaręs daugybę šunybių, bet jam vis praeidavo lengvai. Karolio Radvilos dėka, būdamas tribunolo deputatas iš Naugarduko vaivadijos, jis vieną vakarą atėjęs girtas tribunolan, kur tuo metu išvykusį maršalką M. K. Sapiegą pavaduojąs vicemaršalka Myk. Marikonis, regentai ir keletas deputatų rašė sprendimą, pareikalavo iš Marikonies, kad įsakytų orkestrui teismo salėj ką nors sugriežti. Kai į jį niekas nekreipė dėmesio, jis iškapojo žvakes ir besiausdamas sužeidė du deputatu. Tuojau kilo didžiausias triukšmas. Čartoriskiams paklusni tribūnolo dauguma pasmerkė jį mirti. Sužinojęs apie vykstantį teismą, K. Radvila skubėjo Minskan savo bičiulio gelbėti, bet pavėlavo. Valadkavičius buvo sušaudytas keletą valandų anksčiau. Sprendimas, be abejo, buvo neteisingas, nes už tokią kaltę normaliai turėjo bausti areštu. Jį pasmerkė mirti, žinoma, kaip Radvilos bičiulį ir skubiai sušaudė tik bijodami, kad atvykęs išvaduos. Karoliui R., kuris prie Valadkavičiaus buvo nepaprastai prisirišęs ir jį mylėjo, kaip savo brolį, tatai padarė labai gilų įspūdį. Neapykanta Čartoriskiams buvo sustiprėjusi, ir jis laukė progos, kada galės atkeršyti. Žuvusio draugo jis nepamiršo nė girtaudamas.

Tokio audringo jo gyvenimo metu, visai nelauktai, 1762 m, gegužės mėn. miršta jo tėvas. Jis lieka visos šeimos galva, jaunos pamotės ir jos sūnelio bei 4 dukrelių globėjas. Tapęs pirmųjų Lietuvos magnatų galva, lig tol nerūpestingas puotautojas turi išeiti viešumon, turi mesti savo svarų žodį ant vienos ar antros įniršusiai kovo-

---

15) J. U. Niemcewicz, Żywoty znacznych XVIII w. liudzi, Kraków 1904, 79 psl.

16) Konopczyński — Ptaszycki, Pamiętniki St. Aug., I cz. 1.148 p.

17) Matuszewicz, Pamiętniki II, 169—170 psl.

jančių partijų svarstyklių lėkštės. Jo rankose milžiniški turtai, platūs ryšiai, ir jau dėl to jo žodis, jo pozicija labai svarbi. Kurgi jis eina?

Jau iš tradicijos ir savo paties jausmų jis smarkiausias Čartoriskių priešas. O tai buvo laikotarpis, kada jie, gavę paramos pažadų iš tik ką sostan sėdusios Ekaterinos, pradėjo smarkiausią kampaniją laimėti visa. Pirmas susidūrimas turėjo įvykti 1762 m. rudens seime. K. Radvilai bei jo artimiesiems ir Lenkijos sąjungininkams (Liubomirskiams, Potockiams, Mniškams) pirmiausia rūpėjo, kad vėlionies Radvilos turėti urėdai netektų „familijos" žmonėms. Po triukšmingos agitacijos ir seimelių nemažiau triukšmingame seime negavo visiško laimėjimo nė viena pusė. D. hetmono buožė buvo atiduota „familijos" žmogui Masalskiui, o lauko hetmanystę iš jo perėmė Aleksandras Sapiega. Čia K. Radvilai nepasisekė, bet savo konkurentą į Vilniaus vaivadiją, Čartoriskio žentą Oginskį, jis nugalėjo. Sumokėjęs Brühliui didelius pinigus ir savo draugų kardais parėmęs seime jo reikalą prieš puolančius Čartoriskius, kurie norėjo atimti Brühliams pilietybę, jis laimėjo. Jis jautėsi patenkintas ir tuo. Triukšmingai įvažiavęs į savo vaivadiją, jis ėmė budriai saugoti Lietuvą nuo „familijos" persvaros. 1763 metų tribūnolas buvo sudarytas visiškai pagal jo norą. Priemonių jis nežiūrėjo ir savo tikslo siekė labai brutaliai savo milicijos pagalba. „Familijos" interesams atstovaująs hetmonas Masalskis čia jam sukliudyti nepajėgė. Bet kaip tik tada, kai Karolis R. jau tarėsi tapsiąs Lietuvos viešpats, kai jau buvo atsitraukusi ir Čartoriskių prieš jį pakviestoji rusų kariuomenė, atėjo žinia apie Augusto III mirtį. K. Radvilos gyvenime turėjo atsiversti naujas lapas, pilnas skaudžių nepasisekimų.

Prasidėjusiose tarpkaralio partijų kovose Radvila dalyvauja labai uoliai. Čartoriskiams apsisupus rusų kariuomene, jis, kartu su Lenkijos hetmonu Branickiu pradeda atvirą karą, bet neatlaiko. Rusų kariuomenė ir Čartoriskių milicija juos išveja už R-kos sienų. Čartoriskių giminė (Poniatovskaitės vyras) Branickis ir kiti opozicininkai greit nusilenkia ir grįžta, o Radvila net 3 metus lieka emigracijoj. Jis klabena į visų užsienio sostinių duris, tikisi, kad kitos valstybės Rusijai šeimininkauti R-koje neleis. „Varšuvos karalius soste ilgai neišsilaikys. Į sostą bus pasodintas vienas iš Saksų šeimos. Tada tai bus atlygintos ir visos mūsų skriaudos"...[18]), rašo jis viena-

18) Mycielski, 41 psl.

me laiške. Bet niekas įsikišti nenori. Radvila vis dėlto nenusilenkia, nors užsieny net nebeturi iš ko gyventi[19]). Patiria jis tuo metu ir šeimyninių nemalonumų. Pirmiausia jį labai sujaudina mylimosios sesers Teofilės netikėtos vestuvės su jo buvusiu pulkininku Ig. Moravskiu. Kremtantis, kad negali to „akiplėšiško bajorėlio" pasiekti ir nubausti už šeimą žeminantį mezaliansą, jį ištinka naujas smūgis — su jo sekretoriu Bohušu pabėga jo paties žmona, Lenkijos lauko hetmono Rzevuskio duktė Teresė. Jam lieka tik vienintėlis ištikimas žmogus, tai pamotė, kuri atvažiuoja pas jį į Prahą, važinėja jo reikalais po Europos dvarus, kur jo paties įsileisti nenori. Už tai jis ją vadina „ne pamote, bet motina".

Tuo tarpu jis dedasi bajorų laisvių gynėjas. Savo pompastinį c r e d o jis pareiškia laiške pusseserei Jablonovskienei, kuri buvo pasiūliusi nusilenkti ir grįžti: „Šviesiausioji kunigaikštienė mane vis dėlto kiekvienu atveju pripažinsi laisvės, teisių ir prerogatyvų gynėju. Viešpatį Dievą garbinu, velnio netikiu, teisės laikausi, karaliaus nepripažįstu (n i e z n a m), nes laisvo žodžio dėka, kuris yra vienas garbingųjų tėvų palaikų, esu šlėkta ir neklausiu patarimų tų, kurie savo laisvo žodžio atsisako... savo laisvę vildamasis atpirkti krauju, kitiems ponams turtų ir laimės nepavydžiu, bet, Dievo pagalbos ir savo rūpesčių dėka, trokštu pasisveikinti ne kaip valdinys, bet kaip laisvas žmogus". Kameneco kaštelionienei Kosakovskienei, kuri buvo nemažesnė Čartoriskių priešininkė, kaip jis pats, jis rašo šitaip: „Svetimos kariuomenės jėgomis išmestas iš savo motinos tėvynės prieglobsčio, nežinodamas nei nusikaltimo, nei kaltės, o už taurumą ir visų laisvių saugojimą prispaustas tų, kurie veržiasi patys iškilti, netekęs dvarų ir turtų, likau klajokliu svetimam krašte. Bet vis dėlto labiausiai man skaudu dėl nelaimingo tėvynės likimo, senųjų teisių ir tėvynės garbės subiaurojimo. Visa tai išgriauta iš

---

19) Jo dvarai Lietuvoje buvo konfiskuoti Brzostovskio vedamos konfederacijos sprendimu, o Lenkijoje esančių dvarų pajamų jo plačiam gyvenimui nepakako. Kaip jis ten pasirodydavo, galima suprasti iš Vienos laikraščių pastabų 1790 m. minint jo mirtį. „P o l i t i s c h e G e s p r ä c h e d e r T o d t e n..." žinias paprastai skelbdavo dviejų kokių nors mirusių žymių žmonių pasikalbėjimo forma. Taigi, Radvilai mirus, 1790 m. gruodžio 23 d. (Nr. 52, 425 psl.) ten matome pasikalbėjimą tarp jo ir rusų generolo Demikovo (to paties, kuris jį 1764 m. išvijo užsienin). Pirmasis žodis, kurį taria Radvilą pamatęs D., yra: „O, Radvila. Tavo didybė (H e r r l i c h k e i t) jau pasibaigė? Tu čia?..." Taigi prisiminus Radvilą, Vienos žurnalistams pirmiausia atėjo į galvą būdinantis žodis „H e r r l i c h k e i t".

pat pagrindų, o tam atpirkti negailėčiau nė paskutinio kraujo lašo...[20]). Aiškus dalykas, kad šį kartą jis kalbėjo nuoširdžiai. Šiuo metu jis iš tikro jautėsi idėjos kankinys, nors iš esmės buvo tik nesutaikomas Čartoriskių priešas, kurie išdrįso paneigti, jo galva, visagalę Radvilų didybę. Kadangi visos reformos buvo įgyvendintos Čartoriskių, tai jis vienų nuo antrų neskyrė. Be to, išdykėliui, savo turtų nesuskaitančiam magnatui Saksų dinastijos laikais iškerojusios laisvės geriausiai tiko ir jis iš tikro galėjo būkštauti neteksiąs laisvės.

Nors ir labai užsispyręs ir išdidus, bet prasiskolinęs ir šeimyninių nemalonumų paveiktas, Radvila pradeda ieškoti kelio atgal. Po ilgų derybų jis jau buvo pasiryžęs pripažinti karalių ir sutiko net nebereikalauti grąžinti Oginskiui atiduotos Vilniaus vaivadijos. Bet kaip tik tuo metu jis sulaukė išsigelbėjimo iš ten, iš kur mažiausiai galėjo tikėtis. Mat, kai 1766 m. seime buvo atmestas Rusijos Prūsijos reikalavimas disidentus sulyginti su katalikais, Ekaterina II pasiryžo to paties pasiekti kitu keliu ir kartu nubausti Čartoriskius ir karalių. Prieš Čartoriskius ir karalių nukreiptais šūkiais buvo pradėta organizuoti konfederacija, o jos maršalka parinktas Radvila, nes kito tokio kandidato, kuris tiek nekęstų jų ir tiek priklausytų Rusijos malonės, nebuvo. Gavęs pažadą, kad jam bus sugrąžintos visos teisės ir turtai, Radvila konfederacijos maršalko pareigų sutiko imtis, o kad galėtų lengviau sužinoti Ekaterinos valią ir norus, jis sutiko net prisiimti prie savęs skirtą rusų pulkininką Karą, ir 1767 m. birželio 3 d. iš Dresdeno, per Dancigą ir Karaliaučių, atvyko Vilniun[21]). Iš pradžių naujųjų savo pareigų jis griebėsi su dideliu entuziazmu ir Ekaterinai dėkojo „už gražiausią savo gyvenimo epochą", bet labai greit jo nuotaika pasikeitė. Konfederacija, kuri buvo suburta šūkiais pašalinti karalių, visai nelauktai išėjo „susibūrusi apie karalių"; pats Radvila pasijuto esąs pulkininko Karo ir Repnino pastumdėlis, rusų siekimų dingstė. O pikčiausia buvo, kad jam neleido atkeršyti nei Čartoriskiams, nei karaliui. Dėl to jis porą kartų net buvo sumanęs viską metęs išvažiuoti Lietuvon. Bet seimui pasibaigus jis vis dėlto jaučiasi atlikęs gerą darbą, grąžinęs senąsias laisves, ir grįžęs į Nesvyžių tęsia bakchanalijų pilną senovišką

---

20) Mycielski, 39—40 pp.

21) Apie tai žiūr. A. Kraushar, Książe Repnin i Polska (1764—1768) I, II, Warszawa 1900. Mycielski, 49—54 pp.

gyvenimą, o apylinkių bajorija vėl spiečiasi apie jį į tokias pat puotas bei medžiokles, kaip ir prieš emigracijos laikus[22]).

K. Radvila buvo įsikūnijęs XVIII amž. pabaigos R-kos pono tipas. Kad ir apsėstas pavydo ir kerštо, veikdamas tarėsi dirbąs dėl idėjos. Dėl to, kai, vos pasibaigus 1768 m. seimui, prasidėjo judėjimas prieš svetimųjų priespaudą, už bajorų laisves ir prieš karalių, Radvila, kuris labiausiai nekentė karaliaus ir jo dėdžių Čartoriskių, kuris, nepatenkintas Repninu, jau abejojo savo paties vadovybėje priimtų konstitucijų išganingumu, prie to judėjimo negalėjo neprisidėti. Jis turėjo ką nors veikti. Negalėdamas veikti su karalium, jis prisideda prie konfederatų. Iš karto jis, matyt, užsimoja pakartoti 1764 m. savo žygius, bet konfederatams nesisekant, pabūgsta ir pasiduoda be kovos. Visą 1768—9 m. žiemą jis tenkinasi pinigine ir morale parama konfederatams, o 1769 m. pavasarį išvyksta į užsienį ir pradeda akciją, labai panašią į pirmosios savo emigracijos akciją. Tikėtos konfederacijos vadovybės jis negauna, bet atsidėjęs rūpinasi diplomatine konfederatų veikla ir net pats ruošiasi važiuoti į Turkiją. Kai, Rusijai, Prūsijai ir Austrijai susitarus dėl padalinimo, Austrijos vyriausybė įsako konferedatams jos žemes apleisti, visi pakrinka, bet Radvila dar lieka kurį laiką Vengrijoj, visomis jėgomis remia Lenkijoj tebekovojančius konfederatų būrius ir vėl pats vienas pradeda diplomatinius rūpesčius. Negrįžta jis namo ir tada, kai padalinimą pravedusios valstybės šaukė grįžti į seimą visus, kas tik turėjo kokio nors svorio krašte; palieka emigracijoj ir tada, kai jau seimas buvo nustatęs galutinį grįžimo terminą ir kai daugumas grįžo. Jis lieka su mažu būreliu. Visi jie nusigyvenę ir reikalingi jo paramos net pragyvenimui, o jis pats taip pat maža ką beturi. Jo dvarai dabar buvo konfiskuoti ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje, ir pajamų jis tegalėjo gauti tik iš Prūsijos užimtose srityse buvusių dvarų. Gautieji už užstatytąsias brangenybes 20 milijonų auksinų smarkiai tirpo[23]), o jo tebelaikoma kariuomenė ir dvaras labai daug kainavo. Visa jo šeima taip pat buvo emigravusi (pamotė Dresdene, 1771 m., ir mirė). Jaunutį savo brolį Jeronimą jis palieka Prahoje, seseris apgyvendina dar užsilikusiuose dvaruose ties Dancigu, o pats

---

22) Be jau minėtos literatūros, šiam perijodui dar duoda daug medžiagos W. Konopczyński, Liberum veto, Kraków 1918. W. T. Kisielewski, Reforma ks. Czartoriskich na s. konwokacyjnym, Sambor 1880. Be to, žiūr. bendro pobūdžio veikalus: Szujski, Schmitt, Hist. polit. Polski ir kt.

23) Waliszewski, 42 psl.

visą laiką klajoja po Europą. Konfederatams pakrikus, jis pats vyksta net į Paryžių, o ten gavęs patarimą nusilenkti, ruošiasi vykti Turkijon (1774 m. pradžioje), bet, sužinojęs apie Kučuk - Kainardži Rusų Turkų taiką, nustoja visų vilčių ir net dvejus metus išgyvena Venecijoje. Čia jis linksminasi su audringais buvusios galingos jūrų valstybės senjorais, gyvena labai plačiai, išlaiko puikų dvarą, laiko net orkestrą, ruošia priėmimus ir, žinoma, įlenda į skolas, nes nieko nebegauna nė iš brolio Jeronimo dalies[24]).

Pagaliau toks tremtinio gyvenimas jam įkyri, ir pats ima ieškoti kelių grįžti. Bet grįžti ir nusilenkti dar tebeposėdžiaujančiam seimui ir karaliui jam atrodė perdaug negarbinga. Dėl to jis kreipiasi į Ekateriną. Ilgam nuolankiam laiške Ekaterinai jis rašo, kad visada veikęs pagal jos valią, dėl jos idėjų ir savo tėvynės labo, dėl to ir tebekenčiąs. Tikėdamas jos visam pasauly pagarsėjusiu maloningumu, prašąs savo likimo sprendimo. Jis taip pat rašo laiškus Ekaterinos ministeriams, prašo užtarimo Fridricho II ir jo ministerio Varšuvoj Benoit, susirašinėja su bičiuliais ir savo agentais Lietuvoje ir Lenkijoje[25]).

Iš Ekaterinos atsakymo jis vis nesulaukia, o tuo tarpu jį ištinka nauji smūgiai: sekvestruotiems jo dvarams sutvarkyti ir Radvilų skoloms apmokėti seimas paskiria iš jam nepalankių žmonių sudarytą komisiją ir kartu patvirtina 1764 m. konstituciją, kuria visų skirtu laikų negrįžusių emigrantų dvarai konfiskuojami[26]). Ir kaip tik tuo metu Radvila sulaukia paramos vėl iš ten, iš kur mažiausia galėjo tikėtis. Jam pasiūlo bičiulystę buvę didžiausi priešai Čartoriskiai, kurie tuo metu buvo susirūpinę opozicijos organizavimu[27]). Užmezgęs ryšius su Čartoriskiais (paskiau ir su vysk. Masalskiu), išsiuntinėjęs laiškus daugybei savo bičiulių ir seimelių, prieš 1776 m. seimą pasiekia to, kad beveik visų atstovų instrukcijose atsiranda jo reikalą remiąs punktas. Pagaliau ir Ekaterina savo ambasadoriui Stackelbergui įsako jį paremti. Bet seime, klausimą iškėlus bendroje plotmėje, vis dėlto laimi Stackelbergo paremtas karalius, ir priima-

---

24) Ten jis, matyt, buvo įžymybė, nes pasak Niemcevičiaus (Żyvoty znacznych ludzi, 81 psl.), net po keleto dešimtų metų venecijiečiai jo nuomotus namus tebevadinę „passage de Radziwille".

25) Laišką Ekaterinai II paduoda Kotłubaj 526—528 pp. Mycielski 100—104 psl. išnašoje. Waliszewski duoda ištraukas. Laiškas datuotas 1775 m. kovo 22 d.

26) Vol. Leg. VIII 514—515 pp. (815—816 ff.).

27) Waliszewski, Koresp. Nr. 140 (122—123). Palyg. NN. 79 ir 118.

ma konstitucija, leidžianti visiems emigrantams grįžti tik iki 1777 m. lapkričio mėnesio pasirašius nuo konfederacijos atsisakymo (r e c e s o) aktą. Dėl Radvilos priimama speciali konstitucija, kuria grąžinama jam visi turtai ir Vilniaus vaivadystė, o jo skoloms sureguliuoti paskiriama jau iš daug palankesnių žmonių sudaryta komisija. Taip laimėjęs, jis dar ilgai spiriasi, derasi dėl atsisakymo formulės, reikalauja iš jos išbraukti žodį „sąmokslas", bet karaliui nenusileidžiant vis dėlto ją pasirašo pačią paskutinę termino dieną[28]).

Grįžus iš emigracijos, Radvilos gyvenime prasidėjo naujas ramus periodas. Rusų ambasadoriaus kontroliuojamas valstybinis gyvenimas dabar eina ramia vaga, jokių neramumų neatsitinka, tad ir Radvilos gyvenime didelių politinių užsimojimų jau nebėra. Pats jis jokios srovės nesukūrė anksčiau, nepadarė nieko žymesnio ir dabar. Jei dar būtų kilęs koks nors judėjimas, tai, savo didžiulių išteklių dėka, jis būtų galėjęs vėl suvaidinti žymų vaidmenį, bet, jau paties karaliaus vadovaujamas, politikos gyvenimas ėjo ramia vaga. Opozicija jokių griežtų žygių jau nesigriebė, ir Radvilai neliko nieko kita, kaip ūžti savo dideliuose dvaruose ir vesti nedidutę kovą dėl tribūnolo ar seimo. Kadangi jo svorį įvertinęs karalius jam gerinasi ir pataikauja, tai ir jis su karaliumi geruoju gyvena.

Pirmieji grįžusio Radvilos rūpesčiai buvo sutvarkyti ilgai trukusios emigracijos metu pašlijusius ekonominius reikalus. Žymi jo dvarų dalis dar tebebuvo jo kreditoriaus pirklio Saturguso valdoma, Nesvyžiuje buvo rusų kariuomenė. Atgauti juos buvo netaip jau sunku. Daug sunkiau buvo atgauti dvarus, patekusius rusų valdžion. Visų Rusijai tekusių sričių dvarų savininkai, pagal 1772 m. rugsėjo mėn. išleistą generalgubenatoriaus Černiševo įsakymą, per 5 mėn. turėjo prisiekti carienei ištikimybę arba tuo pat laiku savo dvarus parduoti ir išvažiuoti užsienin; kas to nepadarys, dvarai sekvestruojami[29]). Tuo būdu didžiuliai jo dvarų kompleksai apie Nevelį ir Siebežą atiteko Rusijos iždui. Grįžęs jis ėmė rūpintis juos susigrąžinti, bet, nors ir turėjo daugybę santykių ir prašėsi svetimų valdovų paramos, jam nepasisekė. Dvarai jau seniai buvo išdalinti Ekaterinos artimiesiems, ir juos atgauti buvo negalima. Jam net nepasisekė išgauti Ekaterinos sutikimą jį priimti. Bet kiti reikalai tvarkėsi daug geriau.

28) V o l. L e g. VIII 564 psl. (920—921 fol.); 569—571 pp. (932—935 ff.). M y c i e l s k i, 109—115 pp.

29) H. M o s c i c k i, Dzieje porozbiorowe Polski w aktach i dokumentach, (1907) I, 27 psl.

Iš pradžių jo finansinis būvis buvo labai sunkus. Dvarų ūkis buvo išardytas, viskas sunaikinta, išvogta, išplėšta. Visos brangenybės, kurių nespėjo išsivežti užsienin arba užkasti žemėje, buvo išvežtos rusų. Buvo išvežta į Petrapilį net Nesvyžiaus biblioteka ir kiti kultūriniai turtai; rūmai išgriauti, suardyti. Jau ir be to iki ausų įlindęs į skolas, jis turėjo dar atstatyti pirmiausia Nesvyžių ir mokėti skolas, išpirkinėti emigracijos metu Europos bankininkams užstatytas brangenybes. O jų ten buvo daugybė. Vien Olandijoj jis buvo užstatęs 12 aukso apaštalų stovylų už 20 milijonų auksinų[30]). O tuo pat metu audringas jo gyvenimas kainavo vėl nepaprastai daug[31]). Ir nenuostabu, kad pirmaisiais 3—4 metais po emigracijos jis jaučiasi nepaprastai nuskurdęs. Kai 1779 m. brolis Jeronimas paprašo duoti 4000 raudonųjų jo sesers (iš motinos pirmųjų vedybų) Juozapatos vestuvėms, jis prisaikdinėdamas aiškinasi esąs visai plikas ir vos sugebėjęs gauti 100 raudonųjų sumokėti už tam pačiam broliui suteiktą D. L. K. pakamario diplomą. Iš gausiosios jo milicijos nebuvo likę nieko. Brolio prašomas jis negali vestuvių iškilmėms pasiųsti nė 100 grenadierių, pats neturi su kuo važiuoti į vestuves, o broliui pataria taupumo sumetimais kraitį supirkti Klecke ir Slanime, o ne Varšuvoj, ir siūti Nesvyžiuje. Sekančiais metais vėl pataria broliui į seimą Varšuvon važiuoti vienam, be žmonos ir seserų, nes ten labai daug kainuoją. 1781 m. susirūpinęs vėl klausia: „Iš ko gyvensiu?“ Bet po šių ketverių blogų metų atėjo geresni[32]). Milžiniški dvarai davė didžiulių pajamų, ir viskas išsilygino. Ūkis susitvarkė, skubotos skolos buvo apmokėtos, šeimos brangenybės išpirktos, Nesvyžiaus pilis, kurioje grįžęs iš emigracijos negavo vietos prisiglausti ir buvo priverstas apsigyventi mieste, buvo atstatyta didinga ir jos užrašas skelbė: Restauratur regnante Principe Carolo II. 1780 m. seimas vėl naujai sprendė jau 1768 m. seimo pripažintos iždo skolos Radviloms klausimą. Tada maršalkaujant pačiam Radvilai, jiems buvo pripažinta 7.346.037 auks., o dabar ta suma buvo sumažinta iki 4 milijonų auksinų[33]). Kadangi iždas buvo tuščias, tai Radviloms buvo dovanota visa Vilniaus seniūnija, kuri buvo įvertinta 2 mil. auks., o kiti du milijonai turėjo

30) Waliszewski, Koresp. 42 psl., Politische Gespräche, 1790. Nr. 52, 432 p.

31) Bartoszewicz, 159, Mycielski, 125 psl.

32) K. Bartoszewicz, op. c. 157—159 pp.

33) Vol. Leg. VII 306—307 p. (652—654 ff.) Waliszewski, Koresp. 125, 131 pp.

būti išmokėti vėliau. Iš kur juos paimti, turėjo išspręsti sekantis seimas[34]). Tada buvo priimta konstitucija, pagal kurią tie 2 mil. užkraunami Lenkijos iždui, nes savą dalį, esą, Lietuva jau sumokėjusi atiduodama tą Vilniaus seniūniją. Kadangi ir Lenkijos iždе tuo tarpu pinigų nebuvo, tai skola buvo paskirstyta: kasmet turėjo būti išmokama po 200.000 auksinų. Bet visa ta suma niekad nebuvo sumokėta. Reformų seime ji tebebuvo ginčų objektas[35]).

Tenka pasakyti, kad K. Radvila iš skolų neišbrido niekad[36]), ir jas turėjo sutvarkyti tik jo įpėdinio globėjai.

Nesusitvarkė niekad ir šeimyninis K. Radvilos gyvenimas su žmona, kuri jį pametė dar pirmosios emigracijos laikais; jis nebesusitaikė niekad, ir jam mirštant (1790 m.) ji gyveno Vienoje. Pairo taip pat ir jo brolio šeima. Dar tebebūdamas emigracijoj, (1775 m.) broliui Jeronimui jis leido vesti Thurn - Taxis kunigaikštytę Zofiją. Grįžus iš emigracijos, jaunavedžių gyvenimas kurį laiką ėjo sklandžiai, bet 1784 m. jaunoji kunigaikštienė, susidėjusi su vienu savo dvaro muzikantu Dušeku, pabėgo. Po ilgų rūpesčių, į bylą įtraukus ne tik visas vietos galybes, bet ir Ekateriną II (jos sūnaus Povilo žmona Marija Württembergietė buvo Zofijos giminaitė), Jeronimui Radvilai pasisekė savo mylimąją žmoną susigrąžinti tik po pusantrų metų (1785 m.). 1786 m. Bialoje ji padovanoja visų Radvilų taip nekantriai laukiamą įpėdinį Dominyką Jeronimą Karolį, būsimąjį visų turtų paveldėtoją. Bet su vyru tuo metu ji jau visiškai nesugyveno. Sūnui gimstant, jis viešėjo Nesvyžiuje, kur Karolis stengėsi jį atkalbėti nuo sumanymo skirtis su žmona. Sužinojęs gimus sūnų, jis neskuba namo, ir po pusantro mėn., susirgęs karštlige, miršta sūnaus nė nematęs. Radvilų šeimos likimu vėl tenka rūpintis vienam Karoliui. Iš palaidos motinos jis atima sūnų, o ją pačią taip pat budriai saugo, neleidžia jai ištekėti už visokių pačios pasirinktų svieto perėjūnų. 1787 m. Dominyko globą Karolis perleidžia savo pamotės ir pirmojo jos vyro sūnui Motiejui Radvilai, kuris sūnų su motina apgyvendina Zabludavoje (1790 m.)[37]). Čia aistringoji našlė pagaliau (1793 m.)

---

34) Vol. Leg. VIII, 588 psl. (978 fol.).

35) Vol. Leg. IX, 15 psl. Korzon, Wewnętrzne Dzieje Polski, III 194 psl. (cituojama 1897—1898 m. laida).

36) Kękopism Bagińkiego dominikana prowincyi litewskiej (1747—1784 r.) wydany przez E. Tyszkiewicza, Wilno 1854, 145 psl. Korzon, W. Dz. P. I, 249 psl.

37) Čia jaunučio Dominyko mokytoju kurį laiką buvo žinomas poetas Karpinskis, bet, kaip pats rašo savo atsiminimuose, po metų tą darbą metė, nes ne-

ištekėjo už globėjo pasiųsto ūkvedžio, pasak Ekaterinos II ambasadoriaus Siewerso, „pasipūtusio kvailio, kuris net prancūziškai nemoka nė vieno žodžio".

Iš visų giminių Karolis Radvila artimai sugyveno tik su seserimi Teofile, kurios pirmą nusikaltimą, ištekant už Moravskio, jis dovanojo. Mirus pamotei, ji vėl pasidarė artimiausias jo žmogus ir namų šeimininkė. Jiems sugyventi buvo juo lengviau, kad ir ji savo prigimtimi buvo labai artima broliui: mėgo išsigerti, paūžti[38]). Jos vyras, ypač emigracijos laikais, taip pat pasidarė artimas K. Radvilos padėjėjas. Jis gina grobstomus turtus, prižiūri jaunutį brolį Jeronimą ir t. t. Žinoma, tik Radvilos dėka jis gavo Lietuvos kariuomenės generolo leitenanto laipsnį, o 1783 m. Liet. raštininko dignitoriją[39]).

Kaip jau minėta, iš antros emigracijos grįžusio K. Radvilos gyvenimą užėmė nebe aukštoji politika, bet ramus pilnas puotų gyvenimas ir smulkios politinės rungtynės viduje. Kova dėl tribūnolo ir įtakos seimuose ėjo ne dėl kokių plačių valstybinių sumetimų, bet dėl išdidumo, rivalizacijos su kitais didikais ir savo asmeninių reikalų. Kad ir nebe taip audringai, kaip jaunatvėje, jis vėl ūžė apsistatęs bajorija, dalino jai savo paties medalius su užrašu „v i n c u l a e a m i c i t i a e"[40]) ir visur krėtė savo keistus pramuštgalviškus juokus. Dėl to niekas jo nevertino kaip asmenybės, bet tik kaip turtingą ir bajorijos masėse populiarų poną.

Kaip matėme, pirmieji K. Radvilos santykiai su St. Augustu buvo labai blogi. Prieš jį, kaip prieš neapkenčiamą Čartoriskių partijos žmogų, K. Radvila stojo į kovą rizikuodamas visu savo paties likimu ir ilgai tikėjo, kad „Varšuvos karalius" neatsilaikys. Be to, toks Radvila, kuris nežinojo savo turtų skaičiaus, kurio šeimos praeitis buvo glaudžiai susijusi su kelių šimtmečių tautos istorija, kuris buvo susigiminiavęs su daugeliu Europos valdančių šeimų, į tik ką naujai iškilusios neturtingos Poniatovskių šeimos narį St. Augustą be tam tikros dozos paniekos bei ironijos negalėjo žiūrėti. Majestoto

galėjęs apsiprasti su keistais aistringosios našlės dvaro papročiais. (K a r p i ń s k i, Pamiętniki, Warszawa 1898, IV laida).

38) M a t u s z e w i c z, Pamiętniki IV, 81 psl.

39) Vėliau jis buvo Lietuvos divizijos vadas (+1790 m.) Žiūr. S u p l e m e n t G a z e t y W i l e ń s k i e j 1790 Nr. 22. Apie šeimyniškus Radvilų santykius žiūr. M y c i e l s k i 118—125 p. p. K. B a r t o s e w i c z 163—166, 204—227 p. p.

40) M i c h a ł o w s k i, Pamiętniki (I-III, Petersburg i Mohilew, 1856—1857), III, 174 psl.

St. Augustui nepripažino ir daugumas kitų R-kos magnatų. Apie jį vaikščiojo daugelis pajuokos epigramų[41]), ir didikai iš pradžių jo kitaip nevadino, kaip tik Lietuvos stalininku. Audringasis Kaniovo seniūnas Potockis viešai jį vadino „ekonomo vaiku"[42]). Jautė tai ir smulkioji bajorija. J. U. Niemcevičius savo atsiminimuose pasakoja, kad, kai jo tėvas, 1764 m. grįžęs iš Varšuvos, pranešęs apie St. Augusto išrinkimą karaliumi, tai autoriaus senutė pasakiusi: „Kažin ar bus geriau? Kas gi p. Lietuvos stalininką Poniatovskį laikys karaliumi? Didieji mūsų ponai jodys ant jo, kaip varnos ant avinų"[43]). Ir iš tikro, St. Augustas buvo labai neturtingas. Jo iš tėvų paveldėti turtai negalėjo lygintis nė su vidutinio įsigyvenusio bajoro turtais. 1767 m. jis gaudavo iš jų vos 67.399 auks., o, pav., toks vidutinis bajoras, garsus seimų rėksnys, Suchorzevskis gaudavo apie 150.000. Su didikais jo negalima nė lyginti[44]). Dėl to jis ir pradėjo ir baigė savo karaliavimą sulindęs į skolas, nors ne kartą jas mokėti jam buvo padėjusi ir valstybė.

K. Radvila, be bendros visų ponų jaučiamos paniekos, tam „prašalaičiui" aukštybėse dar jautė asmeninės neapykantos. Juk jis buvo dėl jo tiek iškentėjęs, turėjęs tiek nuostolių. Jis negalėjo pamiršti, kad buvo banitas St. Augustą soste pasodinusios partijos, kad karalius jos nepanaikino, nors karūnacijos seime buvo įrašytas daugelio atstovų instrukcijose toks reikalavimas, kad dėl to paties jam teko pakelti antrosios emigracijos vargus. Kaip jis buvo nusiteikęs karaliaus atžvilgiu grįžęs iš pirmosios emigracijos, kai, tikėdamas savo galia, vylėsi galėsiąs atsiteisti visiems savo priešams ir kai karaliaus giminėms Čartoriskiams už patirtus nuostolius kėlė 100 milijonų ieškinį, gražiai liudija jo pirmas pasikalbėjimas su karalium. Tada jis pareiškė: „Ta ranka, kuri Jūsų K. Malonybę pasodino soste, grąžino tėvynėn ir mane. Tas turėtų man suteikti J. K. M. malonės". Karalius jam atsakė: „Tikiuosi, kad J. Kunigaikštiškoji Malonybė, sekdamas tėvų pėdomis, liksit sostui ištikimas". „J. K. M. pirmtakūnų viešpatavimas mums buvo malonus, o aš esu spau-

41) Tokią vieną duoda Karpinskis savo atsiminimuose (35 psl.): „Przedziwne to jest dzieło Boskiej opartrznośći — Syn królem, ojciec w krzesle, o dziad podstarośći".

42) Zaleski, Korespondencya krajowa St. Augusta z lat 1784 do 1792, Poznań, 1872 (atspaudas iš „Rocznik Tow. Hist. - Literackiego w Paryżu na rok 1870) 8 psl.

43) Niemcewicz, Pamiętniki czasów moich... 9 psl. (1868 mt. laida).

44) Korzon, W. Dz. P. III, 10 p.

džiamas", atsakė Radvila. Karalius visa tai turėjo pakęsti, o pasikalbėjimą girdėjęs pulk. Karas nustebo, kad su karaliumi kalbama taip, kaip jis, esą, nedrįstų pasakyti nė Repninui. M. Čartoriskiui, kuris tada jam padarė vizitą, į pastabą: „Bet kaip šiandien karšta", Radvila atkirto: „Ir man per tris ištrėmimo metus buvo karšta, bet dabar vėsiau"[45]. Tai buvo pirštinė sukelti naujoms kovoms. Tada jis nesusitaikino nei su Čartoriskiais nei su karaliumi, bet jų sunaikinti nepajėgė — neleido Repninas. Grįžus iš antrosios emigracijos, santykiai buvo švelnesni. Radvilai, kuris dabar nesijautė toks galingas, teko paisyti ir karaliaus ir Čartoriskių. Griežtai pasipriešinęs, jis vargu ar būtų pajėgęs atsigauti. Su Čartoriskiais jo santykius sušvelnino jau tas faktas, kad Adomas Čartoriskis, kaip minėta, pats buvo pakvietęs bendradarbiauti opozicijoj dar prieš 1776 m. seimą, kuriame Radvilos likimas ir buvo išspręstas. Tada jis buvo priverstas pasisiūliusio sąjungininko neatmesti, bet grįžęs pasirodo vėl nesutaikomas priešas, ir 1779 m. net iškelia Čartoriskiams bylą. Karaliui tarpininkaujant, 1780 m. padaroma bent formali taika tarp jo ir Čartoriskių, bet tikrai nuoširdaus sutarimo tarp jų nematome niekad[46]. Atsisakoma tik nuo kovos. Bet kadangi tuo periodu ir Radvila, ir Čartoriskiai politika maža tesirūpino, prie valstybės vairo nesiveržė, tai jie nė nesusidūrė.

K. Radvilos pažiūra į St. Augustą liko ta pati ir vėliau. Tą mes galim gražiai matyti, pav., iš vieno jo pasikalbėjimo su karaliumi 1780 m.. 1776 m. seimas, „Obiaśniene Legis sumptuariae" įstatymu, St. Augusto fantazijos dėka, nuo 1778 m. gegužės 1 d. įvedė vaivadijų mundurus[47]. Radvila, kuris ypatingai pamėgo kontušą ir visada jį nešiojo[48], atsilankė pas karalių visiškai nunešiotu ir sulopytu granatiniu savo vaivadijos kontušu. Karalius neiškentęs paklausė, kodėl jis taip apdrįskęs vaikščiojąs. Radvila, patekšnojęs per kontušą, jam atsakė: „Panie Kochanku, Šviesiausias Viešpatie, mat, šis kontušas jau ant šešiolikto Vilniaus vaivados... (Iš tikro jis buvo 11-tas Radvila Vilniaus vaivada). Ne kiekvienam, Panie Kochanku, tokiais senais skarmalais puoštis..."[49].

---

45) Szujski, Dz. P. IV 462 psl. Michałowski, Pamiętniki II, 138-9 psl.

46) Mycielski, 127 psl.

47) Vol. Leg. VIII 552 p. (893-4 ff.).

48) Apie jo išvaizdą žiūr. Ochocki, Pamiętniki II t. 42-4 psl.

49) Ochocki, Pamiętniki II. 65-6 psl. Be to, palygink kitą pasikalbėjimą, užrašytą paties karaliaus: Wasilewski - Skałkowski, Kr. St. Augusta, Rozmowy z Ludzmi, Lwów 1930.

Karalius, žinoma, suprato, ką toks Radvilų giminės senumo priminimas reiškia.

Bet nors ir dažnai pasikartodavo Radvilos išsišokimai, jis vis dėl to prieš karalių nebekovojo ir, karaliaus takto bei nuolaidumo dėka, sutarimas neišjro. Karaliui, kuris šiuo laikotarpiu, kaip jau minėta, pats rūpinasi turėti savo partiją ir sau paklusnių atstovų seime, Radvilos palankumas svarbus kaip didžiausio Lietuvos pono, o Radvilai karaliaus palankumas svarbus kovojant dėl senosios padėties atstatymo, nes jokios užsienio paramos jis dabar neturi. Jis patenkintas, kad karalius per jį apdovanoja jo šalininkus vietomis bei ordinais, kad paremia jį tribūnoluos apspistą skolininkų, o karalius patenkintas, kad Radvila pasiunčia į seimą jam tinkamų atstovų[50]).

Ypatingai karaliaus ir Radvilos sutarimas buvo pademonstruotas prieš 1784 m. seimą. Į didžiules skolas sulindusiam karaliui, prašant seimo paramos, buvo labai svarbu gauti kuo daugiau palankių atstovų. Kadangi seimas turėjo susirinkti Gardine, tai ypač buvo svarbu laiduoti Lietuvos paramą. Kad viskas geriau sektųsi, St. Augustas sumanė atsilankyti į Lietuvą. Pirmiausia jis norėjo atvykti į Vilnių, o vėliau pas Radvilą į Nesvyžių, nes Radvilos pozicija turėjo nusverti labai daug. Iš karto karalius norėjo tą kelionę atlikti dar 1783 m. vasarą, bet vėliau ji buvo atidėta kitiems metams, kad kartais padarytasis efektas iki seimo neišbluktų. Kai gegužės mėnesį St. Augustas galutinai pranešė Radvilai, kad atsilankysiąs pas jį Nesvyžiuje, jis nepaprastai pradžiugęs dėkoja ir pradeda ruoštis iškilmingam sutikimui, nori parodyti, ką Radvila gali. Na, ir parodo, nors tas jam kainoja keletą milijonų auksinų. Jis sukviečia visus didžiuosius Lietuvos ir Lenkijos ponus, suvaro mases bajorijos, miestų cechus, medžioklių reikalui atgabena didžiųjų Lietuvos girių šaulius, kelias mylias nuo Nesvyžiaus kelią apstato bajorija ir puošnia savo milicija. Rugsėjo 16 d., armotų salvėms trenkiant, karalius per daugelį išpuoštų ir visokiais šūkiais pažymėtų vartų, pusę mylios atstu nuo Nesvyžiaus sutiktas paties K. Radvilos su visais savo puošniaisiais palydovais, įvažiuoja į miestą. Tuojau prasideda didžiausios iškilmės, puotos, baliai, teatriniai vaidinimai, medžioklės, vakarais nuolatinės iliuminacijos bei fejerverkai, visus nustebinusi pilį supančioj kūdroj suruošta didinga Gibraltaro puolimo insceniza-

50) Žiūr. Luniński, Listy, 69, 100 psl. Michałowski, Pamiętniki, III, 202-3 psl. Zaleski, Koresp. 51 p.

cija, lankymas Albos kolonijos[51]), kitų jo dvarų ir vizitai giminėms. Karaliui teko pamatyti išdidžiai rodomus lobynus, istoriškų brangenybių kolekcijas, čia saugojamą D. L. K. archyvą ir ta proga nuryti ne vieną karčią pastabą, kad ir jis daug kaltas dėl neseniai pergyventų audrų, kurių metu tiek daug tų brangenybių žuvo, o jų savininkas tiek daug kentėjo. Visos tos iškilmės truko lygiai pusę mėnesio. Karalius iš Nesvyžiaus išvyko tik spalių 1 d. Jis buvo taip pat triukšmingai išlydėtas, kaip ir sutiktas[52]).

Ir nenuostabu, kad po šitokių iškilmių, kuriose dalyvavo visa Lietuva ir daugybė Lenkijos ponų, kurių metu taip pat buvo tariamasi dėl seimelių, seime karaliaus prašymas buvo patenkintas. R-ka apsiėmė sumokėti 7 milijonus jo skolų. O posėdžių metu, kaip liudija Michalovskis, veik lemiantį vaidmenį vaidinęs tas pats Radvila. Iškėlus karaliaus skolų apmokėjimo klausimą, jis pasakęs: „Kad daug negaištume, už visą Lietuvą sakau — affirmative". Iš lietuvių, žinoma, niekas jo teisės kalbėti už visus neginčijo, o lenkų daugumas irgi sutiko[53]). Karalius už tai jam buvo labai dėkingas. Jo paramos jis siekia ir vėliau. Radvila nesišalina. Jis palaiko karalių net 1786 m. seime, kada, po garsiosios Diugromovienės bylos sprendimo, prieš karalių stojo tiek daug galingų šeimų. Jis tik pastato keletą savo kandidatų ir su karaliaus agentais veikia sutartinai. Seimeliai Lietuvoje tuo būdu praeina ramiai, karaliui palankiai ir vyriausias jo agentas Lietuvoje vicekancleris Chreptavičius tuojaus praneša, kad karaliui būsią palankūs veik visi Lietuvos atstovai. Nepalankūs esą tik iš Brastos, Smolensko ir Lydos. Radvila saviškių surinkęs 11, bet Chreptavičius jų karaliaus priešais nelaiko[54]).

Bet negalima sakyti, kad šiuo laikotarpiu Radvila būtų pasidaręs paklusnus karaliaus šalininkas. Jų santykiai geri, bet paremti principu do ut des. Radvila padeda, bet už tai reikalauja protekcijos, o savo artimiesiems vietų bei dignitorijų. Dėl to jis kartais sueina su karaliumi į konfliktą ir grąsina parodysiąs ragučius. Čia

---

51) Fantazijas mėgstąs K. Radvila buvo surinkęs daugelį savo bendravardžių ir šiokių tokių giminių būrių ir apgyvendinęs savo paties Albos slėny pastatytoje kolonijoje, nedideliuos namukuos. Šioj vienų vyrų kompanijoj, kurie sudarė savotišką lyg juokdarių broliją, lyg kokią Europoj mėgtą kaimo idiliją, jis mėgdavo praleisti savo laisvą laiką ir ruošdavo ten įvairias pramogas.

52) Kotłubaj 503-6 psl. Bartoszewicz, 153-7 p. Mycielski, 130—132 psl.

53) Michałowski, Pamiętniki III, 202-3 psl.

54) Zaleski, Koresp. 52, 61-2 p.

charakteringas paties karaliaus užrašytas pasikalbėjimas 1786 m. seimo metu. Tada Radvila, negalėdamas išprašyti po brolio Jeronimo mirties likusio D. L. K. pakamario urėdo Motiejui Radvilai, skundžiasi: „Aš, kuris ir dabar pristačiau tiek daug gerų atstovų, niekad negalėjau ką išprašyti ar gauti...“ O vėliau grasina: „Juk ir kunigaikštis Adomas (t. y. Čartoriskis) mano kuzinas, ir Rusų vaivada (t. y. F. Potockis) mano kuzinas, o kai susiimsime už rankų, tai galėsime išlaikyti savus ir seimelius ir deputatus ir atstovus...“ Karalius tuo tarpu vis dėl to nenusileidžia, bet kitą dieną, pastebėjęs, kad iš jo „ko neišprašys, prievarta neišreikalaus“, pakamario dignitoriją vis dėl to atiduoda Motiejui Radvilai[55]). Prieš 1788 m. seimą, tam pačiam K. Radvilai prašant, jis apdovanoja Motiejų ir ordinu, nors, pats sako, buvęs pasižadėjęs iki seimo neduoti jų niekam. Duoda taip pat daugybę jo prašomų įvairių smulkių dignitorijų bei urėdų diplomų Radvilos šalininkams. Tuo būdu sutarimas tarp karaliaus ir Radvilos tebėra ir didžiojo seimo išvakarėse. Prieš seimelius susitarti dėl kandidatų pas karalių Radvila pasiunčia Lietuvos raštininką Sulistrovskį. Kiek karaliui buvo svarbu susitarti su Radvila, matyti jau iš to, kad savo giminaičiui lauko hetmonui Tiškevičiui, kuris vadovavo visai akcijai Lietuvoje, jis rašo niekam galutinai nepažadėti nieko, kol negausiąs galutinių nurodymų, kuriuos pasiųsiąs tuojaus pasikalbėjęs su Sulistrovskiu. Pagaliau Sulistrovskis atvažiavo, viskas buvo sutarta, ir karalius laiške Radvilai pareiškia vilties, kad išrinktieji atstovai būsią naudingi abiems[56]). Lyg tai būtų atliekamas koks asmeninis jų reikalas.

Kiek K. Radvila šiuo metu jautė reikalo palaikyti gerus santykius su karaliumi, gerai liudija 1787 m. kovo 10 d. jo laiškas sesers vyrui Moravskiui. Tuo metu, kai St. Augustas pilnas vilčių keliavo pasimatyti su Ekaterina į Kaniovą, Radvila pasipiktinęs rašo, kad jo namus suteršęs savo atsilankymu Kališo kaštelionas Gurovskis, kuris, pasirodo, esąs išleidęs karalių žeminančių paskvilių. Jis apgailestaująs to nežinojęs, o jei būtų žinojęs, tai, esą, jo būtų nepakentęs, kaip negalėjęs pakęsti savo sesers (Kotrynos) sūnaus Adomo Rzevuskio: kaip tik jis pasirodęs „monarchui nedėkingas“, jo akyse pasidaręs „nepakenčiama biaurybė“[57]).

Bet vis dėlto šitas iš apskaičiavimo einąs palankumas karaliui visai nuoširdus nebuvo. Senoji opozicininko dvasia iš K. Radvilos

55) Lunińśki, Listy 104 psl.

56) Zaleski, Koresp. 87-8 p.

57) Lunińśki, Listy 107 psl.

tebebuvo dar neišėjusi. Derėdamasis su karaliumi, jis kartu derėjosi su kitais Lietuvos magnatais, kaip vysk. Masalskis, hetmonas Oginskis, su kuriais, nors ir buvo sutaręs grįždamas iš antrosios emigracijos, antagonizmas atsinaujino vėl[58]). O svarbiausia, jis, kaip ir Oginskis, palaiko santykius su Fridrichu Vilhelmu II. Rašo jam karštus, ištikimybę liudijančius laiškus, siunčia pas jį savo įgaliotinį susitarti dėl veikimo[59]). Kalbasi dėl bendros akcijos su Berlyne paramos ieškančiu Oginskiu, kurį net pasikviečia pas save ir patvirtina veiksiąs visiškai sutartinai[60]). Pagaliau jis kandidatuoja prieš karaliaus ir Rusų politiką numatomosios konfederacijos maršalka. Jo kandidatūrą iškelia Sulkovskis, apie jį galvoja ir Berlyne[61]). Be abejo, Radvila, kuris jau buvo pradėjęs ruoštis, rinko pinigus ir supirkinėjo amuniciją bei mundiruotę[62]), gal būtų dar sutikęs vieną kartą šokti į avantiūras, bet, dėl atsargios bei labai rezervuotos Berlyno dvaro politikos, įvykiai nuėjo kita linkme. Prie konfederacijos nepriėjo.

Vertinant šią suktą K. Radvilos politiką, tenka pasakyti, kad iš vienos pusės tai tradicinė visų ponų taktika, neužsidaryti sau nė vienų durų, o iš antros — linkimas prie Prūsų, be abejo, bus buvęs sukeltas artimo karaliaus bendradarbiavimo su Rusija. K. Radvilos santykiai su Ekaterina, kai nepasisekė atgauti po pirmo padalinimo Rusijai tekusių dvarų, buvo labai šalti. Taigi jis negalėjo laukti, kad Rusų prieglobsty suorganizuotam konfederaciniam seime turės didelės reikšmės. Tad natūraliai teko apčiupinėti dirvą kitur. Kai iš to nieko neišėjo, su karalium santykių jis nenutraukė, bet vis dėlto seime pasirodo karštai remiąs patriotų partijos reikalavimus. Pasak Buchholtzo raporto savo ministerijai, kovojant dėl Karo Departamento panaikinimo, jis kartu su Oginskiu pareiškęs nesustosią prieš jokias priemones, ir jei departamento panaikinti nepasiseksią, tai jie kovosią ir su ginklu rankose. Ir ypatingai imponuojąs atrodo Buchholtzui Radvilos žodis, kuris turįs 6000 milicijos ir savo tvirtovę[63]).

Į seimą Varšuvon, kaip ir visada, jis atvyko triukšmingai, su daugybe palydovų ir laikė atvirą stalą, kur rinkdavosi daugumas

---

58) Zaleski, Koresp. 87-8 p.
59) Mycielski, 136 p.
60) Luniński, Listy 113—114 psl.
61) Br. Dembiński, Polska na przełomie, Lwów 1913, 96-8 psl.
62) Mycielski 136-7 p.
63) Ten pat 138 p.

Lietuvos atstovų ir senatorių, „nes jis, — rašo įvykių dalyvis Niemcevičius, — dėl turtų, giminės senumo, giminystės santykių su daugybe bajorų šeimų, dėl jo paties pamėgimo kompanijos bei grubumo, buvo, galima sakyti, didysis Lietuvos kunigaikštis“[64]). Bet seimo darbuose, kaip slegiamas kondemnatas, iš pradžių jis nedalyvavo. Pačioje seimo pradžioje buvo išskirtas greta su 8 kitais senatoriais (jų tarpe Turkų vaivada M. Radvila)[65]). Seimo darbus jis veikė tik netiesiogiai, o jo vardas seime skambėjo daugiausia tik kalbant apie aukas kraštui. Seimui nutarus suorganizuoti 100.000 armiją ir atėmus iš Nuolatinės Tarybos kariuomenės vadovybę, kai visuotinio pakilimo metu visi lenktyniuodami nešė kariuomenės reikalams aukas, 1788 m. gale ir Radvila pasisiūlė savo lėšomis pastatyti net 6210 kareivių legioną. Bet kadangi tą kariuomenę jis norėjo pasilaikyti savo šeimos žinioje ir savuose dvaruose, tai seimas jo aukos nepriėmė. Tik 1789 m. rudenį jam vėl pasiūlius panašiomis sąlygomis pastatyti vieną (iš 2 batalijonų) pulką, seimas jo auką priėmė. 1790 m. vasario mėn. tas pulkas iš tikro jau buvo suformuotas. Ir tenka pastebėti, kad, nors seimas dėjo visas pastangas sutvarkyti ir kitiems pulkams, prasidėjus 1792 m. karui Lietuvos kariuomenėje tik tas vienas Radvilų pulkas teturėjo pilną etatų numatytą sudėtį. Visi kiti pulkai teturėjo tik po vieną batalijoną[66]).

Kaip minėta, pats K. Radvila, ir Varšuvoj gyvendamas, seimo posėdžiuos nedalyvavo. Šiaip jis palaiko santykius ir su karalium ir su patriotais, o ypač su Prūsų atstovais ir su Berlynu. Būdamas senųjų laisvių šalininkas, jis pritaria patriotų kovai su Nuolatine Taryba, bet tebėra linkęs į griežtas kovas su ginklu rankoje. Dar 1789 m. pradžioje jis per savo agentą Radziševskį siūlo sudaryti konfederaciją, kuri, susijungusi su Prūsais, galutinai sunaikintų Rusų įtaką R-koje. O Prūsų politikos tyrumu jis šventai tiki[67]). Tai vaisius to paties jo naivaus įsitikinimo, kad svetimos valstybės, visiškai nežiūrėdamos pelno sau, galinčios padėti tokiems, jo galva, riteriškiems kovotojams dėl R-kos laisvės, kaip jis pats ir visi jam panašūs žmonės. Dėl to paties įsitikinimo jis ir emigracijos metu

---

64) Niemcewicz, Pamiętniki czasów moich, 100 psl.

65) Kalinka Sejm I, 172 psl. Palygink Luniński, Listy 114 psl. Jis prisirašė prie konfederacijos tik lapkričio 3 d. Vol. Leg. IX, 470 psl. Dyaryusz krótko zebrany sejmu g. o. W. 1788. Cz. I, 60 psl.

66) Smulkiau Radvilos auka ir to meto Lietuvos kariuomenė bus paliesta autoriaus jau paruoštame spaudai darbe „Lietuva reformų seimo metu“.

67) Mycielski, 141-3 psl.

kūrė fantastiškus planus ir, tikėdamas savo darbo taurumu, laukė, kad jį riteriškai paremsią visi, į kuriuos jis kreipsiąsis.

Gyvendamas Varšuvoj, jis būrė apie save Lietuvos atstovus, davė jiems pietus, vakarienę, pas jį rinkdavosi Lietuvos provincijos posėdžiai, ne kartą jis pats posėdžius atidarydavo ir pirmininkaudavo, bet politinis vadas jis nebuvo. Jis nevadovavo, bet pats ėjo su srove, nors tą savo kelią jis suprato savotiškai. Toks gyvenimas neramiam Radvilai pagaliau įkyrėjo, gal atrodė perdaug brangus, o taupiau gyventi jis nemokėjo, ir 1789 m. kovo 14 d. jis grįžta į savo Nesvyžių. Lietuvos atstovų prašomas pasilikti, atsako negalįs, nes Nesvyžiuje ruošiąsis įtaisyti jūrą[68]). Iš čia jis dar santykiauja su Lucchesini ir, jo prašomas, rašinėja laiškus savo šalininkams, ragindamas veikti kartu su Prūsais. 1789 m. seimui iškėlus Poninskiui bylą už valstybės išdavimą 1773-5 m., jis pabūgsto, kad ir jam nebūtų iškelta byla už 1767—1768 m.[69]), bet niekas jo jau neliečia. Jis ramiai artėja prie savo gyvenimo galo. Nusilpus regėjimui, 1789 m. vasarą jis važiuoja pasitarti pas garsųjį to meto okulistą dr. Trales į Vroclavą (Breslau). Čia atvyksta, kaip paprastai, su didžiuliu palydovų būriu ir, kaip Prūsų karaliaus giminaitis bei Juodojo Erelio Ordino kavalierius, sutinkamas labai iškilmingai. Jo teatriškus pasirodymus stebi minios. Kadangi pats Fr. Wilhelmas tuo metu su savo kariuomene buvo netoli Vroclavo, tai tuojau pakvietė Radvilą atsilankyti. Jis nuvyko lydimas R-kos atstovo Saksonijoj Malachowskio, savo svainio gen. leit. Moravskio, Motiejaus Radvilos, gen. Judickio ir daugelio kitų. Karaliaus stovykloj viešįs Prusų atstovas Varšuvoje Lucchesini pristatė jam visus Prūsų didikus. Po to atsilankymai karaliaus stovykloj įvykdavo veik kasdien, tik ligonis Radvila pats jau ne visada važiuodavo[70]). Tai buvo jau paskutinis Radvilos pasirodymas tiek užsieny, tiek namie. Grįžus Nesvyžiun, jo akys dar susilpnėja. 1790 m. seimelių akcijoj jis nedalyvauja visiškai, nes jau buvo apakęs[71]). Galą gyvenimo jis praleido Bialoje, kur 1790 m. lapkričio 22 d. ir mirė[72]). Mirdamas testamentu ordinacijaspaliko brolio sūnui Dominykui, kuriam paskyrė 4 globė-

68) Schönfeldské c. kr. Pražské noviný, 1789. IV. 4, Nr. 114. 110 psl. Niemcewicz, Pamiętniki czasów moich. 100 psl.

69) Mycielski, 142 psl. Jankowski, Koresp. 292-5 psl.

70) Gazeta Warszawska, 1789. IX. 12, Nr. 73. Korespondento iš Vroclavo rašyta VIII. 29. Kraszewski, Polska w czasie trzech rozbiorów, 1772—1799 (I-III, Warszawa, 1902—1903), II, 333—334 psl.

71) Zaleski, Koresp. 166 psl.

72) Gazeta W. Nr. 96. XII. 1 d. Luniński, Listy 118—120 p.

jus: D. L. K. pakamarį Motiejų Radvilą, Trakų vaivadą M. Juozą R., Vilniaus kaštelioną Mykolą R. ir D. L. K. kanclerį Sapiegą, paskyrė dideles sumas savo artimiesiems bei ištikimiesiems tarnams ir 200.000 pamaldoms už savo vėlę[73]).

Jo mirtis to meto visuomenėj buvo didelis įvykis. Buvo svarbu, kaip elgsis naujasis jo paliktųjų didžiulių turtų šeimininkas. Apie jo mirtį plačiai rašė laikraščiai, o kažkoks Kosakovskių korespondentas iš Varšuvos 1790 m. gruodžio 8 d. dėl to rašo šitaip: „Tas D. L. K. kolosas nuvirto; namą, į kurį vietos bajorija plaukė, kaip pašaukta visuotinai stoti karan, uždarė mirtis. Vilniaus vaivados kunig. Radvilos jau nebėra — mirė. Šį likimą skelbia ir čionykščiai varpai"...[74]). 1790 m. gruodžio 9 d. paskutinę duoklę savo pirmajam senatoriui atidavė Lietuvos atstovai seime. Jų maršalkai Sapiegai paprašius, seimas savo posėdį nukėlė po 12 val. ir visi nuėjo misionorių bažnyčion į pamaldas[75]).

Baigiant apie K. Radvilą tenka pasakyti, kad tikrasis Lietuvos politinio gyvenimo vadas, nors ir turėjo šansų, jis nebuvo. Jis turėjo subūręs apie save daugybę bajorijos, bet neturėjo pakankamai išminties jai vadovauti, nežinojo, kur ją reikėtų vesti. Jis buvo patenkintas savo turimu visuomeniniu svoriu ir svarbiausias jo principas buvo n o l i m e t a n g e r e. Kiekvieną jį palietusį jis buvo pasiryžęs sutriuškinti. Į kovą visada puolė azartiškai, rizikuodamas viskuo ir visada tikėjo dirbąs tautai išganingą darbą. Legendos dažnai jį vaizduoja puspročiu, bet toks jis nebuvo. Tik gale savo gyvenimo, kurį praleido krėsdamas originališkas kvailystes, dėl kurių niekas niekad nedrįso jį perspėti ar jam ką užginčyti, jis priėjo prie to, kad imdavo pasakoti absurdiškiausius savo fantazijos sukurtus tariamuosius nuotykius ir karščiausiai įrodinėdavo, kad tai tiesa. Tai buvo dėl audringo gyvenimo anksti prisiartinusioj senatvėj (iš tikro jis mirė ne senas — vos 56 metų). Bet, kad jis nebuvo kvailas, mums liudija tokie šviesūs amžininkai, kaip Vibickis, Niemcevičius ir kiti. Niemcevičius apie jį sako: „Be trupučio lotynų kalbos jokio mokslo neturėjo, bet turėjo blaivų protą ir gana lengvai galėjo kalbėti". Prisimenąs, kad atidarydamas Lietuvos provincijos posėdį ketveriamečio seimo metu, jis tiesiog nustebinęs patį Niemcevičių

73) Jo testamentas įtrauktas į Brastos pilies knygas 1790 m. XI. 22. V. V. Arch. Nr. 7024, 1509-12 p.

74) C. V. A. (Centralinis Valstybės archyvas), Kosakovskių korespondencijos V. t., Nr. 27.

75) G a z e t a W a r s z. 1790. XII. 11. Nr. 99.

ir kitus, kurie jo sugebėjimais abejoję, taip tiksliai ir sklandžiai nupasakodamas būsimojo seimo posėdžio uždavinį ir pastatydamas tuo tarpu spręstinus klausimus[76]). Pagaliau gyvą jo sąmojų rodo ir daugybė pasklidusių anekdotų.

Savo aiškaus nusistatymo jis neturėjo nė D. L. kunigaikštijos savitumo išlaikymo klausimu. Iš vienos pusės jis savo lietuviškumu didžiuojasi, keikia lenkus (gal dėl to, kad ten jo didžiausi priešai), o iš antros pusės, pav., 1783 m. sausio 9 d., pranešdamas Vilniaus vaivadijai karaliaus sumanymą atsilankyti Vilniuje, rašo: „D. Lietuvos kunigaikštystės provincija, surišta su Lenkija šventuoju vienybės ryšiu, džiaugėsi dažnu savo viešpačių karalių apsilankymu..."[77]). 1789 m. lapkričio 25 d., St. Augusto vainikavimosi dieną, Lietuvos Lenkijos Unijos paminėjimui jis suruošė savo rūmuose puikiausią balių Lenkijos garbei, į kurį buvę pakviesta 4000 svečių[78]). Nors iš tikro jam buvo svarbu tik pasirodyti lygiai taip pat, kaip 1784 m. St. Augustui atsilankant Nesvyžiuje, kada jis, atsakydamas į karaliaus prašymą sutikti jį kukliai, pastatė trejus vartus. Pirmieji vartai, toliau nuo Nesvyžiaus, buvo kuklučiai su užrašu: „Taip norėjo karalius". Antrieji buvo papuošti daug brangiau ir su užrašu: „Taip Radvila įprato", o ant trečiųjų, puikiausių, apkarstytų brangenybėmis buvo užrašyta: „Šitaip Radvila dar gali"[79]). Suprantama, kad šitoks figūrantas, kuris, be to, sprendžiant opiausius Lietuvos savarankiškumo klausimus jau nebegyveno, įtakos jiems neturėjo. Tik jo laikymasis skyrium nuo Lenkijos, o ne ginami principai, tegalėjo paveikti Lietuvos bajorijos mases saugoti savo valstybinę organizaciją. Jis pats niekad nekovojo dėl Lietuvos separatizmo, bet tik dėl savo paties reikšmės. Lietuvos svorį jis visada sutapatybindavo su savuoju ir džiaugėsi, kad jam pirmajam lietuviui Radamo konfederacijos metu teko vadovauti „visai lenkų tautai".

——/——

76) Niemcewicz, Pamiętniki cz. moich 100 psl. Żywoty znacznych... ludzi 78, 79, 82 p. Wybicki, Pamiętniki (1927 laidos) 34, 39 p.

77) Waliszewski, Koresp. 138 psl.

78) Jo aprašymą žiūr., pav., pas Ochocki, Pamiętniki I. 277—282 psl. S. Bukar, Pamiętniki, Drezno 1871, 38-9 psl.

79) Niemcewicz, Żywoty zn. ludzi 83-4 psl. Amžininkų, be to, buvo aiškinama, kad tais vartais Radvila norėjęs simboliškai atvaizduoti savo santykius su karaliumi. Esą, pliki kuklieji vartai dar turėję pasakyti, kad karalius anksčiau norėjęs jį patį palikti pliką ir puošnesnių vartų įrengti nepajėgiantį. Antrieji ir tretieji vartai turėję parodyti, kas Radvilos tebesą.

Be Karolio Radvilos tuo pat metu gyveno dar daugybė kitų Radvilų, kurių keletą čia vis dėlto tenka paminėti. Jų vardai jau minėti. Tai trys priešakiniai Lietuvos senatoriai: po Karolio Vilniaus vaivadiją gavęs Mykolas, greta jo Vilniaus kaštelionas Motiejus ir Trakų vaivada Mikalojus Juozas. Visi trys jie buvo Klecko Radvilų šakos nariai.

Mikalojus Juozas Radvila, kaip vyresnysis D. L. K. raikytojo, jau minėto, Martyno sūnus (gimė 1736), buvo Klecko ordinatas. Dar vaikystėje nuo žiaurių tėvo smūgių jis susilaukė kuprос. Kai tėvui buvo paskirtas globėjas Jeronimas R., tai ir jis su visais keturiais broliais ir seserimi irgi pateko to paties keistuolio globon. Jis išaugo staigus, karšto temperamento. Maloniausias jo darbas buvo medžioklė. 1764 m. greta abiejų Masalskių ir M. Čartoriskio, Liet. konfederacijos jis buvo paskirtas konfiskuotųjų K. Radvilos dvarų ir jaunučio jo brolio globėju[80]). Jo parašą matome ir konvokacijos seimo konfederacijos akte[81]). 1764 m. jis gavo D. L. K. raštininko dignitoriją, 1773 m. Minsko vaivadiją, 1784 m. Trakų kaštelioniją, o 1788 m. tą pačią vaivadiją. Mirė 1813 m.[82]). Valstybės politiniam gyvenime jis beveik nedalyvavo. Nedalyvavo jis ir ketveriamečiam seime. Jo parašo nėra net konfederacijos akte[83]). Čia jo vardas buvo paminėtas tik 1791 m. gegužės 13 d., kada buvo pranešta seimui, kad jis uždaręs savo kalėjiman bajorą Družilovskį, kuris, būdamas Motiejaus Radvilos skirtu Nesvyžiaus komendantu, nenorėjęs jo įleisti Nesvyžiun. Kadangi seimui buvo paaiškinta, kad areštas esąs nesunkus ir kad Družilovskis esąs suimtas už disciplinarinį nusikaltimą, tai seimas nurimo. Buvo pasitenkinta tik nutarimu, kad seimo maršalkos parašysią Radvilai laišką, reikalaudami tą bajorą paleisti[84]). Daugiau viešajam gyenime šiuo metu jo nesutinkam. Jis mirė be vyriškos lyties palikuonių ir Klecko ordinaciją po jo paveldėjo brolio Mykolo sūnus Liudvikas[85]).

Mykolas Jeronimas, jauniausias judaisto Martyno Radvilos sūnus, gimė 1744 m. Jis vienintelis iš Martyno sūnų paliko vy-

---

80) Matuszewicz, Pamiętniki IV, 260.

81) Vol. Leg. IV, 73 p. (147 fol.), 92 psl. (190 f.) be prierašo (tik m. p.).

82) Wolff, Senatorowie i D.

83) Žiūr. Vol. Leg. IX, 470—471 psl.

84) Gazeta Warszawska 1791. Nr. 40., Gazeta nowadowa y obca, Nr. 40.

85) Kotłubaj, 355-6 psl.

riškų palikuonių, kurie galutinai paveldėjo ne tik Klecko, bet ir Nesvyžiaus Radvilų turtus, ir vienintelis daugiau dalyvavęs politiniam gyvenime. Be minėto Mikalojaus Juozo, iš kitų trijų jo brolių Antanas buvo dvasininkas, Jokūbas nesveikas psichiškai, o Dominykas gyveno ramų privatų gyvenimą.

Mykolas Jeronimas, kaip ir brolis, auklėtas žiauraus Jeronimo Radvilos, nepasižymėjo nei geru išauklėjimu, nei išmokslinimu, nei, pagaliau, padorumu. Apskritai, reputacijos buvo nekokios, bet buvo gana turtingas; Nieborove buvo įsitaisęs vieną puošniausių krašto dvarų ir buvo imponuojančios poniškos išvaizdos. Ochockis jį charakterizuoja šitaip. Buvęs vidutinio ūgio, malonios veido išraiškos, visada vilkėdavęs prancūziškai (Karolis ir Motiejus Radvila visada vilkėjo vietos rūbais, kaip ir visa bajorija). Jo laikysena bei judesiai buvę kažkaip išdidūs ir iš pirmos pažiūros jau rodę kažką poniška. Buvęs visiems malonus, mandagus, bet pasitikėjimo nuoširdumu nesukeldavęs. Pasižiūrėjus į jį, visada buvę pajuntama esant didelį poną[86]). Kada jis pradėjo savo politinę karjerą, mes nežinome. 1764 m. konvokacijos seime, 20 metų jaunuolį, jį jau matome atstovu iš Ašmenos pavieto. (Išrinktas greta D. L. K. konfederacijos maršalkos Mykolo Bžotovskio[87]). 1768 m. jis L. Brastos atstovas konfederaciniam Varšuvos seime, kurio maršalka buvo Karolis Radvila. Jis taip pat įeina į iš seimo išskirtą vadinamąją delegaciją traktatui sudaryti[88]). Baro konfederacijos metu jį matome švaistantis Vakarų Europoj, kur, „Panie Kochanku" žodžiais tariant, suteršia Radvilų garbę, kai, Tiešine pridaręs skolų, pasprunka nuo arešto[89]). Karolis Radvila prašė Mikalojų Juozą Radvilą saugoti jį, kad per savo lengvapėdiškumą kaip nenusikalstų ir nepažemintų Radvilų šeimos garbės, bet Mykolas, kuris per žmoną Eleną Przezdzieckaitę (vicekanclerio dukterį) buvo suartėjęs su Čartoriskiais, sutiko būti Brastos vaivadijos atstovu 1773-5 m. seime. To dar negana. Jis sutiko būti net seimo konfederacijos Lietuvos maršalka. Karolis Radvila, dėl to nepaprastai susijaudinęs, tuojau pranešė emigracijoj tebesantiems konfederantams ir užsienio dvarams, su kuriais jis tuo tarpu palaikė santykius, kad tokį savo giminaičio žingsnį griežčiausiai

---

86) Ochocki, Pamiętniki (1857 mt. laidos) I. 367 psl. (II laidos II t. 94—5 psl.).

87) Matuszewicz, Pamiętniki IV, 168 psl.

88) Kraushar, Ks. Rapnin i. P. II, 319 psl.

89) Bartoszewicz, 233-4 p.

smerkiąs ir apgailestaująs, kaip šeimą žeminančią dėmę. „Reikia turėti išsigimusį kraują, kad suteptum savo protėvius“, rašo jis konfederatams apie Mykolą[90]). Šitas maršalkavimas blogai paveikė visuomenės opiniją, ir jo niekas nepamiršo[91]). Bet iš tikro Mykolas R. maršalkaudamas ne kažin ką tenuveikė. Vadu jis nebuvo, nors neparodė ir jokio patriotizmo, tik vieną savanaudiškumą. Atlyginimui už savo darbą seimo metu jis 1775 m. balandžio 25 d. gauna Vilniaus kaštelioniją (nuo 1771 m. jis buvo D. L. K. kardininkas), o seimas (jau paleidus D. L. K. konfederaciją) priėmė konstituciją, kurioje R-ka, atsidėkodama už jo darbą ir ilgo seimo metu padarytas išlaidas, jo turimas Grabovo ir Balemovo seniūnijas (Lenkijoje) dar 50 metų po jo gyvos galvos palieka įpėdiniams, skiria jam 400.000 auksinų iš D. L. K. iždo, kurie turį būti sumokėti iš pirmųjų įplaukusių mokesčių, ir duoda ekspektatyvą D. L. K. maršalkienės našlės Oginskienės valdomai Borisovo seniūnijai, su ta pačia 50 metų teise įpėdiniams. Kartu pareiškiama, kad jo nuopelnai, esą, reikalautų daug didesnės padėkos, bet, deja, tuo tarpu tuščias esąs iždas[92]). Vis dėlto, tomis dovanomis M. Radvila nepasinaudojo. 400.000 auks. jis negavo niekad. 1776 m. konstitucija laidavo juos ta pačia Borisovo seniūnija: kol ta suma jam ar jo įpėdiniams nebus išmokėta, tol ji turėsianti būti jų valdoma[93]). Bet ketveriamečiam seime, iškėlus pasiūlymą visas bet kam seniūnijose pripažintas sumas panaikinti, 1790 m. gegužės 4 d. Mykolas Radvila per karalių pranešė, kad jam Borisovo seniūnijoj pripažintą 400.000 auks. sumą aukojąs iždui[94]). Tuo būdu jam teko pasinaudoti tik viso seimo metu rusų mokėta mėnesine 1000 dukatų suma ir vienkartinėmis dovanomis, kurių kiekis mums tiksliai nežinomas[95]).

Po šito negarbingo maršalkavimo Mykolas Radvila iš politinio gyvenimo pasitraukė iki pat reformų seimo. Šiuo laiku jis pasidaro tikras šykštuolis ir rūpinasi tik savo turtais. Jam sekasi neblogai, ypač jo garsiosios gražuolės žmonos dėka. Ji labai artimai sugyvena su Rusų ambasadoriu Stackelbergu, kuris, pasidaręs šeimos draugu, jų reikalus visur palaiko. Gražuolė Elena tampa centru daugybės

90) Ten pat 234 psl. Mycielski 85 p.
91) M. Zaleski, Pamiętniki, Poznań 1879, 46 psl.
92) Vol. Leg. VII 409—410 (661 f.), 420 psl.
93) Vol. Leg. VII, 573 p. (940 fol.).
94) Gazeta Warsz. 1790. V. 8. Nr. 37.
95) Kalinka, Sejm I, 357, Korzon W. Dz. P. III 179—180 psl.

salioninių intrigų, kuriomis naudojosi ir jos vyras. 1774 m. Pagiry įsigytam Nieborovo dvare šiuo metu jie įsitaiso puikią rezidenciją. Ten pat gražuolė Elena įkūria savo garsiąją Arkadiją, kur visų atvykstančių akį stebino puikiausi architektūros kūriniai: Minervos ar Dianos šventykla išpuošta itališkomis freskomis bei užrašais, pripildyta marmuro, alebastro, paveikslų, brangių kaurų, graikiškų smilkytuvų ir puošiama aukuro. Ten pat, greta šventyklos, buvo įrengtas romėniškas cirkas, etruskiški griuvėsiai. Buvo ir gotiškas statinys, o sodne įrengta dykuma, vad. „burtų ir dvasių šalis" arba „angelo giesmė paveiksle"[96]).

Prieš reformų seimą Myk. Radvila kaž kuriais reikalais buvo išvažiavęs Londonan, paskui kurį laiką gyveno Paryžiuje (grįžo 1789 m. birželio mėn.). Taigi nei priešseiminėj akcijoj, nei seimo darbų pradžioje jis nedalyvavo. Ir prie seimo konfederacijos jis prisirašė 1790 m. gruodžio 9 d., jau Vilniaus vaivada[97]). Seimo darbuose mes jo neužtinkame. Be minėtos 400.000 auksinų „aukos", apie jį ten nė nekalbama. Kaip tik tuo momentu, kada jis grįžo iš užsienio, seime buvo pradėta rūpintis iškelti bylą už valstybės išdavimą 1773-5 m. seimo maršalkai Poninskiui, kuris pagaliau buvo areštuotas ir nuteistas. M. Radvilai tada buvo labai didelio pavojaus atsisėsti kaltinamuoju greta Poninskio. Tiesa, tiek jam, tiek kitiems ano seimo veikėjams rusų samdiniams teismo išvengti pasisekė, bet jis vis dėlto jaukiai jaustis seime negalėjo.

Karolis Radvila apie jį geros nuomonės neturėjo niekad ir su juo artimai negyveno. Mykolas, būdamas 1773-5 m. seimo maršalka, bandė tarpininkauti tarp Karolio Radvilos ir karaliaus, bet iš to nieko neišėjo. Grįžęs iš emigracijos, Karolis su juo artimų santykių nepalaiko, bet mirdamas vis dėlto rekomenduoja jį savo vieton Vilniaus vaivada ir paskiria trečiuoju savo įpėdinio Dominyko globėju[98]). Vilniaus vaivadiją Mykolas R. gauna, bet prie seimo varomo darbo neprisideda ir tebesijaučia artimas Rusijai, nors aktyviai neveikia nieko. Kai 1792 m. Ekaterina II pradeda rūpintis sau paklusnios konfederacijos sudarymu ir pareikalauja iš Bulgakovo padaryti jai visiškai patikimų ir seimo darbais nepatenkintų žmonių sąrašus, Mykolą Radvilą Bulgakovas priskiria prie nepatenkintųjų

---

96) Bukar, Pamiętniki 39—40 pp. Bartoszewicz 237-9 psl. Korzon W. Dz. P. IV, 55 psl.

97) Vol. Leg. IX, 471 psl.

98) C. V. A. Kosakovskių korespondencijos V, Nr. 27.

ir laukiančių progos pasireikšti[99]). Gegužės 3-5 d. konstitucijai jis nepritarė. Jo žmona Elena, su kuria jis visada veikė sutartinai, laiške vicekancleriui Chreptavičiui apie žmones, džiūgaujančius dėl konstitucijos, pasisako šitaip: „Dėl šių bepročių aklumo norisi verkti"[100]). Prasidėjus Targovicos konfederacijai, Mykolas Radvila jau aktyvus jos narys ir tarėjas. Čia jį matome nariu atgaivintoj Nuolat. Taryboj, Edukacijos Komisijoj, pirmininku komisijoj, perimančioj savo žinion iždą, komisijoj naujai valdymosi formai nustatyti ir t. t.[101]). Tuo tarpu jo gražuolė, dabar jau virš 30 metų turinti, žmona susiartina ir su naujai prisiųstu Ekaterinos ambasadoriu Siewersu. Viso tiek jos, tiek jos vyro veikimo negalima pavadinti kitaip, kaip savanaudišku. Viskas pagaliau pasibaigia emigracija nuo Kosciuškos sukilimo, prie kurio Mykolas Radvila neprisideda ir neleidžia prisidėti savo sūnums [102]).

Mykolas R. mirė žiloj senatvėj (1831 m.), palikęs tris sūnus (vyresnysis sūnus Liudvikas Mikalojus mirė 1830). Klecko ordinacija perėjo vyriausio sūnaus Liudviko palikuonims, o antrasis sūnus Antanas Henrikas (+1833) paveldėjo po Dominyko Radvilos Nesvyžiaus ir Olykos ordinacijas[103]).

Motiejus Radvila (1749—1800) buvo sūnus D. L. K. sargybinio Leono. O Leonas buvo Martyno judaisto (tik ką minėtų Juozo ir Mykolo tėvo) pusbrolis. Taigi Motiejus, kuris buvo viduriniosios Klecko Radvilų šakos atstovas, Trakų vaivadai Mikalojui Juozui ir Vilniaus vaivadai Mykolui buvo antros eilės pusbrolis. 1751 m. mirštant tėvui, jis tebuvo 2 metų vaikas. Jo motina Ona Liudvika Micielskaitė (Poznanės kašteliono duktė) netrukus ištekėjo už Vilniaus vaivados ir D. L. K. hetmono Mykolo Kazimiero Radvilos, tuo būdu Karolis Radvila „Panie Kochanku" jam bei jo broliui Mikalojui (visą gyvenimą praleido privačiu asmeniu, + 1795) ir seserei Teofilei (St. Brzostovskienė, vėliau generolienė Ferseniėnė) pasidarė netikru broliu. Gi Nesvyžiaus Radviloms įpėdinį palikęs Je-

---

99) Sbornik russk. ist. obščestva, T. 47, 272-3 psl.

100) Bartoszewicz, 240 psl.

101) Bartoszewicz, 245, Korzon, W. Dz. P. V. 261, 265 psl. S. Korwin, Trzeci maj i Targowica, Kraków 1890, 148 psl. Smoleński, Konfed. Targowicka, Kraków, 1903, 267, 297 p.

102) Bartoszewicz, op. c. 445—58 psl.

103) Kotłubaj, 356-7, 507 psl. T. Żychliński, Złota księga szlachty Polskiej, IV, (Poznań 1882), Tabelė IV.

ronimas Radvila jam buvo brolis tik kito tėvo. Tuo būdu Motiejus ir Karolis Radvilos su Jeronimu buvo to pačio giminystės laipsnio, tik vienas iš motinos, o antras iš tėvo pusės. Jeronimo sūnui Karolio Radvilos įpėdiniui jie abu buvo lygūs dėdės. Tas, be abejo, daug paveikė, kad jau 1787 m., atėmęs nuo netvarkingos motinos sūnų Dominyką, Karolis Radvila jo globėju paskyrė kaip tik Motiejų.

Apie Motiejaus motiną bei Karolio R. pamotę jau buvo užsiminta. Tai buvo šviesi ir visais atžvilgiais vertinga moteris[104]). Motiejaus gerieji būdo bruožai, be abejo, susiformavo jos įtakoj. Tėvą jis vos begalėjo prisiminti ir išaugo motinos globoje. Apie jo jaunystę žinių nėra. Kur jis mokėsi, neaišku. Bet kai 1765 m. jo motina atvyko pas visų apleistą posūnį Karolį Prahon ir atvežė ten sūnų Jeronimą, tai greičiausiai kartu nusivežė ir 16 metų savo pirmo vyro sūnų Motiejų. Ten jis bus kur nors ir mokęsis, nes visa motinos šeima dar keletą metų po to tebegyveno Dresdene[105]).

Visų amžininkų liudijimu, Motiejus visą savo gyvenimą turėjęs rimto ir nesuteptos doros žmogaus vardą. O tuo tarpu jo pusbrolį ir konkurentą dėl Karolio Radvilos paveldėtojo Dominyko globos, Niemcevičius charakterizuoja šitaip: „Didžiausio laipsnio savimyla, blogas pilietis, savanaudis“[106]). Liublino tribūnole sprendžiant ginčą dėl Dominyko globos, buvęs Mykolo samdinys ir veikęs prieš Motiejų advokatas Ochockis vis dėlto daug daugiau simpatijos rodo pastarajam. Jis duoda štai kokią jo charakteristiką. Buvęs žemo ūgio, visada nešiojęs vietos kirpimo apdarus, skutęs galvą ir turėjęs nusvirusius ūsus. Veide buvę matyti kaž kokia liūdesio išraiška; jo ir kalba ir judesiai lėti. Jis visiems prieinamas. Nors žmonių sau pajungti labai nesistengiąs, bet visuomenėj turįs nesutepto žmogaus vardą. Lygiai taip pat maloni buvusi jo žmona Chodkevičiūtė[107]).

Be ko kita, Motiejus Radvila buvo ir rašytojas. 1784 m. St. Augustui atsilankius Nesvyžiuje, buvo pastatyta jo 3 veiksmų opera „A g a t k a“, kuriai muziką buvo parašęs Nesvyžiaus orkestro dirigentas olandas Jonas Dovydas. Vėliau opera buvo statyta Varšuvoj, Lvove ir kitur. Tenai jis, be ko kita, smarkiai propaguoja reikalą palengvinti valstiečių būvį. Dėl to vėliau, cenzūrai verčiant

---

104) Apie ją skt.: J. M y c i e l s k i, Matka ks. „Panie Kochanku“ (Przegląd Polski 1882.III). M y c i e l s k i, Ks. „Panie Kochanku“ 46—9 psl.

105) M y c i e l s k i, 64 psl.

106) B a r t o s z e w i c z, 236 psl.

107) O c h o c k i, Pamiętniki (I laida) I t. 376—8 psl. (II laida, I t. 95 psl.).

taisyti, ji buvo pavadinta nauju vardu: „Geras ponas yra savo valdinių tėvas“[108]). Ir, žinoma, ne be šių savo idėjų įtakos vėliau jis atleido visus 1794 m. sukilime dalyvavusias savo baudžiauninkus[109]).

Mirus Jeronimui Radvilai (jo netikram broliui), Motiejus, Karolio Radvilos dėka, gavo D. L. K. pakamario dignitoriją, o prieš reformų seimą Šv. Stanislovo ordeną[110]), bet politikos gyvenime jis žymaus vaidmens nevaidino. Svarbiausia, žinoma, dėl to, kad buvo neturtingas. Karolis Radvila į politiką jo kaž kodėl neįtraukė. Nematome jo nei seimuose, nei Nuolatinėj Taryboj. Bet vaizdas labai pasikeitė, kai, Karoliui mirus, Mykolas R. gavo Vilniaus vaivadiją, o jis po Mykolo tą pačią kaštelioniją ir, kaip Dominyko globėjas, valdė visus Nesvyžiaus Radvilų turtus. Penkiamilijoninės turtų metinės pajamos, iš kurių jam tekdavo 10%, Vilniaus kašteliono urėdas ir turima reputacija tuojau jį padarė centriniu asmeniu Lietuvoje. Kai 1792 m. jau grėsė karas su Maksva ir konfederatais, K. N. Sapiega siūlo Karaliui pastatyti Lietuvoje priešaky visos akcijos vieną žmogų ir neranda tinkamesnio už Motiejų Radvilą. Jam patarėjais siūlo paskirti Sulistrovskį, Jelskį ir Vavrzeckį[111]).

Reformų seimo konfederacijon Motiejus Radvila įsirašo, gavęs Vilniaus kaštelioniją, 1790 m. gruodžio 28 d., bet jo darbuose jis veik nedalyvauja, nors aiškiai pritaria visam patriotų partijos veikimui. Reikšdamas savo pritarimą gegužės 3—5 d. konstitucijai, jos metinių progą, jis duoda privilegijas Nesvyžiui, Olykai ir Biržams, kuriomis sulygina juos su laisvaisiais R-kos miestais[112]). Be to, išdidžiais gestais jis dar nepasitenkina. 1792 m. gegužės 11 d., prašydamas visas savo karines jėgas šiuo kritingu momentu pavesti Respublikai, karalius jam rašo: „O labiausiai aš žinau, kokią didelę įtaką turi lietuviams jau vienas Radvilų vardas ir kiek jis gali padėti tos provincijos visuomenės dvasiai sustiprinti. Ir juo daugiau Jūsų kunigaikštiškosios malonės taurusis pavyzdys ras sekėjų, juo didesnė bus nemirštanti Jūsų vardo garbė“[113]). Bulgakovas savo dieno-

108) Bartoszewicz, 55—6 p.

109) J. Iwaszkiewicz, Litwa w roku 1812, Warszawa 1912, 169 psl.

110) Zaleski, Koresp. 87 psl.

111) Bartoszewicz, 53—4 psl.

112) Gazeta narodowa y obca, 1792.V.30 Nr. 43, 255 psl.

113) K. Fr. Eichhorn, Stosunke xiążęcego domu Radziwiłłów do domów książęcych w Niemczech, Warszawa 1843, Dodatek Nr. 11, 123 psl.

rašty rašo, kad gegužės 23 d. Starodubovo atstovas Radziševskis atvežęs karaliui Motiejaus Radvilos laišką, kuriame rašo atiduodąs R-kos dispozicijon 800 karių, 62 patrankas ir 200 kazokų[114]).

Pagal seimo priimtą konstituciją, Respublikai perimant ponų karo pajėgas, turėjo būti atlyginta[115]), bet, trūkstant lėšų, Motiejus Radvila sutiko pavesti R-kai visas savo karo jėgas iki pat karo pabaigos be atlyginimo. Kada šis jo sutikimas atėjo į Varšuvą, neaišku. Bet gegužės 26 d. seimas jau priima konstituciją, kur jam dėkojama už R-kai paskolintus ginklus, patrankas, pilis ir viską, kas tinka kraštui ginti. Seimas garantuoja, kad po karo viskas būsią grąžinta, o kas kare žūsią, būsią atlyginta[116]). Gegužės 27 d. karalius, atskiru laišku dėkodamas už auką ir pranešdamas seimo susižavėjimą jo kilniadvasiškumu bei patriotizmu, prašo paaukotąsias jėgas laikyti paruoštas ir perduoti kunig. Würtembergui arba gen. Judickiui, kai jie kreipsis. Greta pridėtam paaukotosios kariuomenės sąraše matome, kad jos buvo štai kiek: pėstininkų 6 karininkai ir 200 kareivių, šaulių 6 karininkai ir 300 kareivių, artilerijos 4 karininkai ir 60 kareivių, kavalerijos 31 karininkas ir 300 kareivių iš Nesvyžiaus ir 9 karininkai su 500 kareivių iš Slucko ir Kaidanovo[117]) (išviso 56 karininkai ir 1360 kareivių). Bet tai nebuvo visos Radvilų karo jėgos. Matyt, dalis jų turėjo likti senosiose savo vietose įgulomis. Korzono apskaičiavimu, Radvilų arsenale atsargos buvę 106 patrankos, ginklų pėstininkams 800, kavalerijai 1900, 700 porų pištalietų, 500 akmenų parako, 7200 patrankų sviedinių (įvairių rūšių) ir 600.000 kulkų rankiniams ginklams[118]). Yra žinoma, kad 1792 m. iš buvusių K. Radvilos karių Motiejus bandė suorganizuoti dar 2000 kareivių, bet jau nepasisekė. Apskritai, Radvilų karo jėgos kare didelio vaidmens nevaidino, nes daugumas jų pateko rusams. Nesvyžiaus komendantas Dederka pasidavė be kovos[119]).

Pats Motiejus Radvila buvo aiškus konfederatų priešas. Jau 1792.VI.8 jis pirmasis iš 130 Naugarduko vaivadijos bajorų pasirašė

---

114) Kalinka, Ostatnie lata panowania St. Augusta, Kraków 1891 (I laida 1868, Poznani), cz. II 373 psl.

115) Vol. Leg. IX, 443—445 psl.

116) Ten pat, IX, 451 psl.

117) Eichhorn, ten pat. 123—4 psl.

118) Korzon W. Dz. P. V. 52, 133 p.

119) A. Kitowicz, Pamiętniki (I-III, Przemyśl, 1882), II, 160 psl. Smoleński, Konfed. Targow. 144—5 pp.

karaliui pasiųstą aktą, žadantį ištikimybę iki paskutiniųjų[120]). Tas jam daug pakenkė, ir prie konfederacijos prisidėjęs Mykolas Radvila galutinai atėmė iš jo Dominyko globą.

Mirdamas Karolis Radvila savo įpėdinio globėjais, kaip minėta, paskyrė Motiejų, Trakų vaivadą M. Juozą, Vilniaus kaštelioną (vėliau vaivadą) Mykolą Radvilą ir kanclerį Aleksandrą Sapiegą. Sapiega laikėsi nuošaliai, o 1791.II.14 nuo globos atsisakė visiškai[121]). Bet kiti du Radvilos savo vaidmens būti patarėjais nenorėjo suprasti. O Motiejus jokiu būdu nesutiko prileisti prie globos Mykolo. Jis net sutiko atsisakyti nuo savo teisių, bet tik vieno Mikalojaus Juozo naudai, t. y., kad atsisakytų nuo pretenzijų ir Mykolas. Nenusileisdamas, Mykolas pirmiausia kreipėsi į karalių, kuriam ypač turėjo didelės įtakos per savo gražuolę, su karalium labai artimai gyvenančią žmoną. Motiejus pasiduoti karaliaus sprendimui nesutiko ir meilijo, kad ginčą išspręstų teismas. Byla turėjo būti sprendžiama 1791 m. Gardine. Pavasarį visi Radvilos suvažiavo Gardinan agituoti tribūnolo narių tarpe, ir dėl to nė vieno jų nebuvo Varšuvoj gegužės 3—5 d. konstitucijos priėmimo metu. Nors gražioji Elena išgavo net kelius karaliaus raštus tribūnolo maršalkai ir deputatams, bylą vis dėlto laimėjo Motiejus. Jis buvo pripažintas vieninteliu teisėtu globėju[122]). Bet jo konkurentai dar nenusileido. Mykolas Radvila iškėlė Motiejui naują bylą Liublino tribūnole (mat, Radvilų dvarų buvo ir Lenkijoj). Karalius ir M. Juozas R. dabar ragino Motiejų taikintis, bet tas vėl meilijo teismo. Gražiai šią bylą Liubline aprašo ten advokatavęs Ochockis[123]). Dabar prieš Motiejų bylą vedė vienas Mykolas. M. Juozas nedalyvavo. Į Liubliną abu Radvilos, kaip pasakoja Ochockis, atvažiavę su savo talkininkais ir tuojau ėmę verbuoti tribūnolo deputatus bei advokatus. Pirmiausia susikvietęs 31 „mecenatą“ ir apie 50 praktikantų Mykolas. Kiekvienam advokatui jis davęs po 100 raudonųjų, o praktikantams po 30. Motiejus padaręs tą patį. Medžioklė tribūnolo deputatų davusi daugumą Mykolui. Bet kadangi, kokiam vienam deputatui atsimetus arba neatėjus į posėdį, dauguma gali iširti, tai numatę dar paveržti nuo Motiejaus Ochockio draugą Jasinskį. Ochockiui, jei tą atliktų, Mykolas siūlęs 1000 raudonųjų. Ochockis, žinodamas, kad Jasinskis yra įsimylėjęs gražiosios Elenos dvaro damą Marikonytę, pasiūlė veikti per ją. Sa-

120) Zaleski, Koresp. 248 psl.

121) Atsisakymo raštas Sapiehowie III, 387 psl.

122) Bartoszewicz, 241—3 psl.

123) Ochocki, Pam. I, 360—68 p. (II l. II t. 90—95).

vo mylimosios prašomas, Jasinskis sutikęs balsuoti už Mykolą, o kad jis neapgautų, davę jam prie balsavimo gumulėlio prilipdyti gabalėlį vaško. Taip sukontroliuota jo ištikimybė parodė, kad Mykolas laimėjo tik jo dėka, nes iš viso tegauta vieno balso dauguma. Už gerą patarimą Ochockiui Mykolas R. atsiuntęs puikų kinišką kilimą ir dėžutę su 400 dukatų.. Taip Lenkijos tribūnolas paskelbė, kad globa priklauso Mykolui. Kokia tai teisybė, galima matyti ir iš nupasakotosios bylos eigos. Pasak Ochockio, per 5 savaites Liubline abu Radvilos išleidę apie 1,5 milijono auksinų.

Bet Mykolo R. laimėjimas nebuvo galutinis. Lietuvoje, kur buvo daugumas Radvilų turtų, Lenkijos tribūnolo sprendimas neturėjo jokios galios, o Lietuvos tribūnolas jo pretenzijas buvo atmetęs. Dėl to 1793 m. seimo metu Mykolas pasiryžo bylą atnaujinti ir globą iš Motiejaus atimti visiškai. Savo padėties konfederacijoj, pinigų ir žmonos santykių su naujuoju Ekaterinos ambasadoriu Siewersu dėka jis savo pasiekė. Vėl vieno balso dauguma iš Motiejaus globa buvo atimta ir trylika sekančių metų vieninteliu globėju liko Mykolas[124]). O kai išlaidusis Dominykas, kuris, būdamas savo paties pulko Napoleono armijos pulkininku, 1813 m. Prancūzijoj, krisdamas nuo arklio, susižeidęs mirė nepalikęs vyriškų įpėdinių, tai visi ordinacijų turtai teko to paties Mykolo antrajam sūnui Antanui[125]).

Ketveriamečio seimo metu gyveno dar eilė kitų Radvilų, bet nė vienas iš jų nesuvaidino svarbesnio visuomeninio vaidmens. Be čia paminėtų, nebuvo nė vieno, kuris galėtų patraukti mūsų akį ar savo asmenybe, ar turtais, ar užimamu valstybiniu postu. Visi jie skendo bajorijos masėse. Dėl to jų nė neminėsim.

3. Oginskiai

Oginskiai didikų tarpe buvo palyginti jauna šeima. Jie kildinasi iš Černigovo Riurikaičių[126]), bet nuo XVI amž. vidurio savo kunigaikščių titulą buvo pamiršę ir vėl jį pradėjo vartoti tik XVIII amž gale. Magnatų tarpan kai kurie iš Oginskių įžengė jau XVII amž. vidury. Mūsų kalbamuoju periodu buvo dvi Oginskių magnatų šakos: vyresnioji, arba hetmoninė, ir jaunesnioji, arba senatorinė.

---

124) Bartoszewicz, 56, 246—7 psl.

125) Kotłubaj, 507 p. Bartoszewicz, 56—8 p.

126) Jų genealogiją žiūr. J. Wolff, Kniaziowie, Warszawa 1895, 284 psl. sqq.

Pirmasis anksčiausiai iškilęs Oginskis buvo Trakų kaštelionas Aleksandras (+1652). Jo sūnus Martynas Aleksandras (kancleris) (+1690) mirė bevaikis, o vėlesnių Oginskių tėvas yra vyresnysis Aleksandro brolis (aukšto urėdo neturėjo) Samuelis Karolis. Nuo jo sūnaus Jono (lauko hetmono, 1684) eina vyresnioji, o nuo Simono Karolio (Mstislaulio vaivados, +1699) jaunesnioji šaka, kuri nuo 1812 m., Mykolui Kleofui nupirkus Rietavą, dar vadinamą rietaviške. Jonas Oginskis turėjo net 6 sūnus; jo sūnūs ir buvo garsieji Lietuvos bajorijos vadai kovojant su Sapiegomis XVII amž. gale ir XVIII amž. pradžioje, bet tik šeštojo iš eilės Kazimiero Dominyko (Vilniaus vaivados, +1733) palikuonys tepasiekė mūsų kalbamuosius laikus. Tai buvo Kazimiero Dominyko sūnaus Juozo Jono (Trakų vaivados, +1736) sūnus Mykolas Kazimieras (+1800)[127].

Simono Karolio palikuonys buvo gausesni. Nuo jo sūnaus Boguslovo ėjo vad. Darsūniškio Oginskių šaka, kuri gyveno ir mūsų kalbamaisiais laikais, bet niekuo nepasižymėjo. Daug didesnį vaidmenį vaidino palikuonys penktojo jo sūnaus Martyno Mykolo (+1750) — tai vad. rietaviškė Oginskių šaka. Jis pats yra žinomas karštas St. Leščinskio šalininkas ir jo naudai susikūrusios Lietuvos konfederacijos maršalka. Mirė būdamas Vitebsko vaivada, palikęs 6 dukteris ir 9 sūnus. Paveldėję neperdaug turtingo tėvo palikimą, jie nebuvo nei turtingi, nei garsėjo kitais savumais, bet net trys iš jų pasiekė senatorių krėslų. Tai buvo Ignas (1744—1750 m. kiemo, 1750—1768 m. krašto maršalka, 1768—1775 m. Vilniaus kaštelionas), miręs bevaikis; Stanislovas (1740—1748 m. Vitebsko kaštelionas), kurio sūnūs mirė bevaikiai, ir pagaliau Tadas (+1783), kuris buvo pasiekęs Trakų vaivados vietą[128]. Jo palikuonys ir išsilaikė ilgiausiai. Iki pat XX amžiaus. Tadui Oginskiui mirus, Trakų vaivadiją gauna jo sūnus Andrius Ignas (+1787). Niekuo ypatingu nepasižymėjęs Tadas Oginskis vis dėlto buvo praktiškas ir protingas senatorius. Jo žodžio buvo paisoma, o jis pats vadinamas net „senato dekanu". Laikydamasis taktikos nelįsti į pavojingus sukūrius ir dėtis visada prie galingesniųjų, jis savo gyvenime jokių di-

---

127) Starczewski I, 527—8 p. II, 324—6 psl. Matuszewicz, Pamiętniki I 172-3, 223-6 psl. T. Żychliński, Złota księga szlachty Polskiej, Rocznik V, 177—200 psl. R. VIII—164—5 psl.

128) Yra likę jo atsiminimai, kuriuos K. Bartoszewiczius 1913 m. paskelbė žurnale „Przegląd Polski". Yra ir atspaudas: „Tadeusz Oginski wojewoda Trocki i jego pamiętnik".

delių sukrėtimų nesulaukė ir mirdamas paliko dviem savo sūnums gana didelius turtus. Jaunesnysis jo sūnus d. Lietuvos k. kuchmistras Pranciškus Ksaveras mirė (1814) bevaikis, ir galutinai visi turtai teko Andriaus Igno sūnui Mykolui Kleofui (+1833). Šis yra žinomas kaip vienas reformų seimo laikotarpio veikėjų, paskutinysis D. L. K. iždininkas ir žymus politikas R-kai žuvus. Jo dėdė yra žinomas tik kaip Baro konfederacijos ir Kosčiuškos sukilimo dalyvis. Dėl to ir iš visos jaunesniosios Oginskių šakos ilgėliau mums teks sustoti tik ties Mykolu Kleofu.

Saksų laikais, einant kovai tarp dviejų didžiųjų R-kos partijų, Potockių ir Čartoriskių, Oginskiai buvo Potockių pusėje. Tadą Oginskį 1750 m. matome Potockių partijos sąraše. 1754 m. jis yra vienas iš 32 senatorių, prašančių karalių paskirti Ostrogo ordinacijai globą. Visos Oginskių šeimos galva Ignas aiškiai eina prieš Čartoriskius ir Lietuvoje veikia kartu su Radvilomis[129]). Bet 1760 m. situacija pasikeičia. Tuo metu originalusis D. L. K. vėliavininkas Jeronimas Radvila susipyksta su broliu hetmonu ir ima remti Čartoriskius. Ignas Oginskis, bijodamas, kad tas iš jo neatimtų pigiai užstatytų Slucko dvarų, hetmoną irgi apleidžia. Šitas atsimetimas sukelia Radvilos kerštą. Prasideda Radvilų Oginskių bylos, ir santykiai įsitempia taip, kad susitaikinti jau nebegalima. 1762 m. triukšmingam Vilniaus tribūnolo atidaryme Oginskiai jau Čartoriskių pusėje. 1764 m. tarpkaralio įvykiuos irgi. Ir Stanislovą Augustą D. L. K. vardu karaliumi nominuoja Jonas Oginskis, jos maršalka[130]). Norėdamas taip užsimezgusius santykius dar labiau sutvirtinti, M. Čartoriskis 1761 m. išleidžia už Mykolo Kazimiero Oginskio, būsimojo Lietuvos hetmono, savo dukterį našlę Aleksandrą Sapiegienę.

Mykolas Kazimieras Oginskis, gimęs 1738 m., buvo Trakų vaivados Juozo Jono (+1736) ir Onos Višnioveckaitės sūnus. Likęs našlaičiu, 2 metų Mykolas Kazimieras pateko savo senelio Vilniaus vaivados ir D. L. K. hetmono Višnioveckio, o šiam 1744 m. mirus, Myk. Čartoriskio globon[131]). Šviesaus vicekanclerio (nuo 1752 m. kanclerio) globoj jis gavo gerą išauklėjimą ir pagaliau buvo išsiųstas į Paryžių. 1760 m., Oginskiams pakrypus familijos pu-

---

129) K. Waliszewski, Potoccy i Czartoryscy I, 11, 14, 233 psl. Matuszewicz, Pamiętniki I, 200—1 p. II, 254, 256 p.

130) Ten pat, II, 84, 89; III, 163; IV 14—18, 110, 284 psl.

131) Matuszewicz, I, 172—3, 223—4 psl.

sėn ir tais pat metais rudenį mirus D. L. K. vicekancleriui Mykolui Antanui Sapiegai, M. Čartoriskis sugalvoja našle likusią dukterį apvesdinti su savo auklėtiniu. Tuometinį Lietuvos lauko raštininko dignitoriją turintį Myk. Oginskį Matuševičius charakterizuoja šitaip: „Tai gražus, aukšto ūgio, elegantiškas ponas... Kadangi svetimuose kraštuose buvo praktikavęs daugelį romanų su pirmaeilių šeimų damomis, tai į šitą meną yra gerai įgudęs". Kai jis atvyko, graži turtingoji našlė jau buvo veik pasirinkusi Lietuvos maršalkaitį Sangušką. Dėl to iš pradžių jis buvo sutiktas labai šaltai, bet, kavalieriškos elegancijos ir muzikalinių sugebėjimų dėka, jis laimėjo greit. Vestuvės buvo 1761 m. lapkričio 18 d.[132]). Nuo dabar jis pasidaro tvirtas ryšys tarp Oginskių ir Čartoriskių ir šių dėka padaro labai gražią karjerą.

Mykolas K. Oginskis, visų amžininkų liudymu buvo vienas puikiausiai išauklėtų to meto Lietuvos ir Lenkijos ponų (7 metus buvo praleidęs užsieniuos). Mėgo viską, kas gražu, meną, pats buvo neblogas kompozitorius bei muzikas, poetas, literatas ir elegantiškiausias salionų žmogus. Labai mėgo ištaigą, savo rezidenciją Slamine buvo įrengęs karališkai. Pasak M. Zaleskio, Slaminas „muzika, stalu, teatru, atrodė, varžėsi su karaliaus sostine"[133]). Antrą puikiausią dvarą buvo įsirengusi jo žmona (Siedlicuose). Bet apie kariuomenę, kurios hetmonu išbuvo net 25 metus, jis neišmanė nieko, ir tiko tik priimti paradams. Savo politikos linijos bei pastovumo neturėjo. Saksų atstovas Varšuvoj, apsukrusis Essenas, jį charakterizuoja šitaip: „Neįsivaizduojamai silpnas, labai mažų gabumų ir krašte žinomas tik iš to, kad niekad negalėjo galutinai kam nors ryžtis"[134]). O stačiokas Repninas jį tiesiog vadina „šlapia višta"[135]). Suprantama, kad toks žmogus didelio vaidmens suvaidinti negalėjo, nors turėjo ir turtų ir gerų santykių.

1762 m., mirus hetmonui Radvilai, Čartoriskiai labai karštai jį proteguoja Vilniaus vaivada, bet laimi veliuonies sūnus Karolis[136]). Mirus Augustui III, jis greta Adomo Čartoriskio, yra familijos kandidatas į sostą. Tuo reikalu 1764 m. jis net važiuoja į Petrapilį, kur tikisi savo gražia išvaizda bei elegancija sudominti jaunąją carienę

---

132) Ten pat III, 141-6, Żychliński V, 188 psl.

133) M. Zaleski, Pamiętniki 37 psl.

134) Żychliński, V, 186 psl.

135) Kraszewski, Polska I, 198—9 psl. (I leidimas) 194 psl. (1902 mt. leid.). Korzon, W. Dz. P. II, 327 psl.

136) Matuszewicz, Pamiętniki III 204—5, IV, 47 psl.

Ekateriną. Bet veltui. Ekaterina laiko žodį, duotą buvusiam savo meilužiui Poniatovskiui, ir pasiekti su ja intymesnių santykių Oginskiui nepasiseka. Grįžęs namo, tarpkaralio metu jis aktyvus familijos veikėjas, išlaiko būrį kariuomenės ir už tai gauna Rusų pensiją — 300 dukatų kas mėnesį[137]). Be to, dabar jis gauna iš Karolio Radvilos atimtą Vilniaus vaivadiją[138]), kurią 1768 m. pradžioje vėl turi grąžinti iš emigracijos grįžusiam Radomo konfederacijos maršalkai K. Radvilai. Atlyginimui jis gauna po Masalskio neužimtą D. L. K. hetmono urėdą. Visą šį laikotarpį jis tvirtai laikosi Čartoriskių politikos ir pats nepasireiškia niekur. Būdamas privatus ponas, jis pasižymi remdamas ekonominio krašto pakėlimo sumanymus. Be paaukotosios 20.000 auks. sumos magistraliniam keliui į Voluinę, didžiausias jo viso gyvenimo nuopelnas, be abejo, yra ir dabar jo vardu tebevadinamas kanalas, jungiąs Ščarą su Jaselda. 6,5 mylių kanalas tada kainavo apie 12.000.000 auksinų. 1767—8 m. seime Oginskis praneša, kad kanalo trečdalis jau iškastas ir turįs vilčių, kad per 2 metus būsiąs baigtas visas. „Išlaidas, rūpesčius, darbą, atlyginimą, viską dedu ant dėkingumo aukuro ir atlyginimas man bus tik palikuonims palikta žinia", sako jis. „Man pakaks, kad tėvynė tą darbą priims kaip reikalingą, o gyventojai — kaip keliantį gerovę". Baigdamas jis prašo paskirti pinigų to kanalo išlaikymui. Seimas jo patiektą projektą priėmė džiaugsmingai, jo garbei Vilniaus pilies kieme nutarė pastatyti paminklą, o kanalui išlaikyti paskyrė dalį valstybės pajamų. Bet užslinkę audringi Baro konfederacijos laikai darbus keletai metų sutrukdė. Kanalas buvo baigtas tik 1783 m., ir pirmasis laivas iš Dniepro į Nemuną atplaukė tik 1784 m.[139]).

Prasidėjus Baro konfederacijai, hetmonas Oginskis ilgai laikėsi neutraliai, nors buvo kalbinamas iš visų pusių. Prie konfederatų jis pradėjo linkti tik 1771 m. vasarą. Tuo metu, kai Lietuvoje veikė antrą kartą čia grįžęs S. Kosakovskis, Oginskis jau buvo nutaręs prisidėti prie konfederatų. 1771 m. birželio mėnesį, pradėjęs grupuoti kariuomenę paliai Chomską, jis atkreipė dėmesį Ekaterinos atstovo Solderno, kuris carienės vardu įsakė kariuomenę tuojau išskirstyti stovyklauti, o pačiam atvykti Varšuvon. Jam teisinantis, kad nieko bloga nemanąs, ir kariuomenės subūrimui nurodant ne-

137) Korzon, W. Dz. P. IV, 42 psl.

138) Matuszewicz, Pamiętniki IV, 289—302 psl.

139) Kraushar, Ks. Repnin i Polska, II 264—7, 277, Korzon W. Dz. P. II 67—8 psl.

kalčiausias priežastis, Soldernas kitame laiške (1771.IV.21) rašo: „Gėdinuos vadinti bičiuliu tą, kuris bičiulystės nemoka branginti. Žmogui, kuris proto neturi, protingų išvadžiojimų neduosiu. Ambasadorius hetmonui pakartoja savo monarchės įsakymus". Toks ambasadoriaus tonas išdidžiam Oginskiui buvo greičiau atstumiąs negu sulaikąs. Bet dar du mėnesiu jis praleidžia nieko neveikdamas. Tik sužinojęs, kad pro šalį traukia rusų pulkininkas Albiševas, jis išeina priešais. Čia dar gauna trečią ambasadoriaus įsakymą išskirstyti kariuomenę ir laukti „tolimesnių karaliaus ir ambasadoriaus įsakymų", bet jis jau nesusilaiko. Rugsėjo 6 d. ties Bezdziežų puola Albiševą ir kitą dieną, džiaugdamasis laimėjimu, — 300 rusų buvo užmuštų ir 500 pateko belaisvėn, — pasirašo savo garsųjį manifestą, skelbdamas prisidedąs prie konfederatų[140]). Jam prisidėjus, konfederatai ruošėsi platiems užsimojimams ir pradžia atrodė vykusi. Oginskiui pasisekė sunaikinti ir dar vieną rusų kariuomenės tuntą. Susirūpinęs, iš visų pusių spaudžiamas ir niekieno nepalaikomas, Saldernas ima rašyti į Petrapilį graudžius laiškus, šaukdamasis daugiau paramos. Stanislovas Augustas iš karto į Oginskio žygius žiūri palankiai, bet kai tas jam apie laimėjimus nieko nepraneša ir kai gauna jo manifestą apie prisidėjimą prie konfederacijos, pradeda reikalauti iš Solderno griežtesnių veiksmų. Mat, Lenkijoj visur siaučiant konfederatams, Lietuva buvo likusi vienintelis karaliaus pajamų šaltinis, o dabar uždaromas ir jis[141]).

Bet Oginskio triumfas neilgai tetruko. Rugsėjo 23 d. naktį visai netikėtai jį sumuša tuo metu dar tik kylanti rusų kariuomenės žvaigždė Suvorovas. Hetmonas Oginskis buvo sustojęs su visomis savo jėgomis Stvolovičiuos ir tą naktį kaip tik kūrė vieną savo operą. Netikėtai užpultas, žuvus kariuomenei, jis pats suskubo pabėgti vos su pora palydovų ir per Balstogę nuskubėjo į Prūsus. Jis turėjo pustrečio tūkstančio karių, o Suvorovas vos 700, ir viskas žuvo tik dėl netvarkingo kariavimo. Puikus jo dvaras, kasa, kanceliarija ir visos brangenybės, kurias jis vežiojosi su savimi, teko laimėtojui. Jis pats paspruko tik per langą. Ekaterina, iš jo tyčiodamasi, pasiuntė jam

---

140) Szujski, Dz. P. IV, 523—5;Manifestas lenkiškai atspaustas Żychlinskio V, 198—200 psl. prancūziškai, A. Theiner, Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, IV, pars, 2, Nr. 123, 378—80 psl. Be to, yra tuometinis leidinys.

141) Solovjov, Istorija Rosii (cituojama „Obščestvennaja Polza" leidinys), VI, 804—5 psl.

į Karaliaučių užuojautą ir dėžutę kvepalų. Saldernas Varšuvoj tuojau irgi pakėlė galvą[142]).

Tuo hetmono Oginskio dalyvavimas konfederatų veiksmuos ir pasibaigė. Gyvendamas emigracijoj, jis daugiau dairėsi, ar konfederacijos reikalai nepagerės, negu veikė[143]). Nuvykęs į Paryžių, jis galutinai įsitikino, kad konfederatai paramos negali laukti iš niekur, kad prieš padalinime dalyvavusias valstybes niekas nekils, ir, kai susirinkęs seimas pašaukė visus emigrantus skirtu laiku grįžti namo, jis kartu su buvusiu konfederacijos atstovu Paryžiuje D. L. K. kuchmistru, savo sesers vyru, Wielhorskiu grįžta (1773 m.), nusilenkęs atgauna sekvestruotuosius dvarus ir apgina hetmono urėdą, kurį jau buvo norėta perduoti lauko hetmonui Sapiegai[144]).

Nors formaliai hetmono padėtis buvo atstatyta, bet, kaip ir K. Radvilai, Ekaterina jam 1771 m. nusikaltimo nedovanoja[145]). Dėl to jis pasidaro nuolatinis opozicininkas, nes karalius visą laiką eina ranka rankon su rusų ambasadorium. Bet iki pat ketveriamečio seimo jokios aktyvios politikos jis nevaro. Net garsiojoj Diugrumovienės byloj daugiau dalyvauja jo žmona, negu jis pats. Jis, tiesa, daug prisideda prie akcijos prieš Tyzenhauzeną[146]), bet ir čia jis ne pirmasis.

Atgauti Ekaterinos malonę Oginskis bandė ne kartą, bet vis veltui. Paskutinį kartą jis bandė kreipdamasis per Prūsų karalių Fridrichą Vilhelmą ir per Stanislovą Augustą, kai jis pasimatė su Ekaterina Kaniove. Bet Ekaterina atsakė griežtai neigiamai. Hetmono nedėkingumo ir įžeidimo ji neužmiršusi[147]). Dėl to nenuostabu, kad, kai 1788 m. buvo pradėta ruoštis seimui, kuris turėjo padaryti

---

142) Żychliński, V, 186-7 psl. Szujski, IV, 526, Solovjov, VI, 805—6 psl. Zaleski, Pamiętniki 41—42 psl.

143) Iš pradžių jis tikėjosi vadovauti visiems konfederatų veiksmams Lietuvoje, bet jokiu būdu neužsileidžiant tuometiniam regimentatoriui J. Sapiegai, generalybė tą darbą padalino tarp abiejų. Tada nuo pretenzijų atsisakė abu, ir vadovybę paėmė S. Kosakovskis. Žiūr. J. Bartoszewicz, Józef Sapieha, Pismo zbiorowe Wileńskie, 1859, I, 124—125 pp.

144) Mycielski, Ks. „Panie Kochanku" 87 psl. Zaleski, Pamiętniki 57 psl.

145) Solovjov, VI, 1145 psl.

146) Zaleski, Pamiętniki 76—102, 105, 121—123, 136 psl. J. Kossakovski, Pamiętniki, Warszawa, 1891, 102 p.

147) Kalinka, Ostatnie lata II (1868 m. laidos) 17—19 p. (1891 m. l.) 19—22 psl.

R-kos sąjungą su Rusija, hetmonas Oginskis visomis išgalėmis ruošiasi tam sukliudyti ir dedasi su Prūsija. Nes pagelbėti čia tegalėjo ji viena[148]).

Prasidėjus seimui, hetmonas Oginskis savo santykių su Prūsais neišsižada ir išganymo tebelaukia iš Berlyno. Su Prūsų atstovais (Buchholtzu ir Lucchesini) jis nuolat palaiko artimus santykius ir laikomas Prūsų partijos galva. Fridricho Wilhelmo II gerais norais bei intencijos tikrumu jis tiki ir kiekviena proga stengiasi tai pabrėžti. Stengdamasis paveikti seimą, jis kalba: „Nelaimės traukia tiesiu keliu, ir jeigu lig šiol tebėra laikomas traktatų šventumas, jeigu galingųjų būriai dar nelieja mūsų brolių kraujo, tai turime būti dėkingi Jo Malonybės Šviesiausio Prūsų karaliaus draugiškumui. Į jo žygius tenka žiūrėti su didžiausia pagarba". O laiške pačiam karaliui jis rašo, kad po jo globos sparnais norįs gyventi ir mirti[149]). Rūpindamasis, kad pagaliau būtų padaryta su Prūsais sąjungos sutartis, kuri garantuotų R-kai apsaugą nuo Rusijos keršto bei užkirstų kelią jos įtakos grįžimui, 1788 m. gruodžio pradžioje jis, jau antrą kartą, siunčia į Berlyną savo ištikimąjį pulkininką Lachnickį. Pasitikėdamas savo įtakos svarumu Berlyne, jis įgalioja Lachnickį kalbėti savo ir visų patriotų vardu. Savo tezės išdėsto to paties Lachnickio nuvežtame memorandume „Les idées d'un patriote" ir paties ranka rašytam laiške. Visas memorandumas sukasi apie reikalą sudaryti R-kos — Prūsų sąjungą, kuri būsianti tikrai naudinga abiem pusėm. Net anarchiškoji R-ka buvusi naudinga Rusijai, o ką jau bekalbėti apie jos naudingumą būsimajai sąjungininkei, kai dabar kylanti iš letargo ir kurianti pastovią valdžią bei armiją. Visas kraštas esąs atsidavęs Prūsijai, ir šios progos praleisti nereikią. Rusija, tuo tarpu negalėdama savo įtakoj išlaikyti R-kos jėga, veikianti intrigom ir skelbianti, kad Prūsų politika R-koje norinti tik priversti Rusiją atnaujinti su ja gerus santykius, kad patriotai už savo pasitikėjimą Prūsija brangiai apmokėsią Dancigu bei keliomis vaivadijomis arba sulauksią, kad Prūsija paliksianti juos Rusijos kerštui. Toliau sakoma: „Pikti šmeižtai. Jie visiškai negali imponuoti tiems, kurie turi retą laimę patys pažinti Prūsų karalių. Ir neįtikins jų niekad, kad toks kilniadvasis bei taurus monarchas, kaip J. K. M., galėtų apleisti tuos, kurie taip atsidėję dirba abiejų tautų interesui bei paties Prūsų

---

148) Dembiński, Polska 94-6 psl. Wegner, Dzieje dnia 3 i 5 maja 1791 roku, Poznań 1865, 67 psl.

149) Dembiński, Polska 140, 184 psl.

karaliaus garbei". Rusija skleidžianti gandus, kad R-ka siūlyti sąjungos Prūsijai nedrįsianti, o jei pasiūlysianti, tai Fr. Wilhelmas atmesiąs. Tai biauriai intrigai sunaikinti, reikią kuo grečiausiai padaryti sąjungą, o R-ka nieko taip netrokštanti, kaip bičiulystės su Prūsija. Jei Fr. Wilhelmas nuo sąjungos iš tikro atsisakysiąs, tai Rusija pasiūlysianti savąją. O juk sąjunga Prūsijai galinti duoti daug naudos. Pirmiausia, esą, pašalintų kliūtis prekybai ir duotų naują laisvą 1773 m. traktato patvirtinimą, o svarbiausia — visam laikui sugriautų Rusų įtaką R-koj. Savo laiške Oginskis kalba maždaug tą patį bei tuo pačiu tonu ir rekomenduoja Lachnickį, kuris galįs duoti daugiau informacijų ir turįs sulaukti atsakymo. Bet ir šis žygis nepavyko, nes Prūsijos politika buvo iš tikro tokia, kaip vaizduojama tariamosiuose Rusijos šmeižtų paskalose. Fridrichas Wilhelmas II ant memorandumo užrašė, kad nuo pasiūlymo reikią išsisukti ir laukti, ką atneš žadamasis Potemkino atsilankymas Petrapily. Prūsija vis laukė, kad Rusija savo politiką pakeisianti[150]). Ir sąjungos sutartis buvo padaryta (1790 m.) tik tada, kai pati Prūsija pasijuto priversta ją daryti dėl ne jos naudai pakrypusios tarptautinės situacijos.

Seimo darbuos Oginskis dalyvauja iš pat pradžių. Iš pirmos pažiūros jį galima skirti prie tokių pat patriotų, kaip Ig. Potockis, Malachovskis ir pan., nes jis beveik visada veikė su jais kartu. Bet tenka nepamiršti, kad juos suvedė į krūvą ne bendros politinės programos, bet priemonės, kuriomis kiekvieni norėjo siekti savo tikslų: jie visi stengėsi remtis Prūsais. Oginskiui rūpi ne tiek pati valdžios reforma, kiek, sugriovus senąją sistemą, sugriovus Nuolatinę Tarybą ir ypač Karo Departamentą, grąžinti senąjį oligarchų viešpatavimą, grąžinti hetmonų valdžią. Reformų partijos ir karaliaus siūlomasis kariuomenės padauginimas jam irgi prie širdies, bet svarbiausia, kad tos kariuomenės nevaldytų karalius, o hetmonai. Ir 1788 m. lapkričio 1 d. Buchholtzas rašo į Berlyną, kad Oginskis ir Radvila pareiškę prieš Karo Departamentą kovosią net su ginklu rankose, nes tai esąs jų jungas[151]). Kovoti su ginklu rankose, sukurti kontrkonfederaciją — štai jo ir jam panašių oligarchų metodas, kuris seimo daugumai bei jos vadams buvo tolimas. Kai tie pirmiausia veržėsi suskubti sudaryti R-kai palankią tarptautinę situaciją, Oginskis ir jo tipo žmonės, žiūrėdami į tuos pačius Prūsus, kiekvieną momentą buvo pasiryžę

150) Ten pat 173-6 psl.

151) Mycielski, Ks. „Panie Kochanku" 138 p. Dembiński, Polska 134 psl.

griebtis smurto priemonių, kurti konfederaciją, kurios pagalba galėtų pasiekti kuo daugiau naudos sau.

Būdamas Karo Departamento narys, Oginskis seimo pradžioje aktyviai dalyvauja sprendžiant kariuomenės padidinimo bei jos vadovybės sudarymo klausimus. Seime prikišus hetmonams, kad jie savo nuožiūra leidžią iždo pinigus, 1788 m. spalių 3 d. jis išeina ginti hetmonų garbės. Esą, jis pats pastatęs prie kanceliarijų kasų sargybas, nes sužinojęs, kad iš vienos jų pinigai dingę, bet be Iždo Komisijos asignacijų pinigų neėmęs niekad. Tai buvę tada, kai D. L. K. iždininkas Tyzenhauzenas neišduodavęs 1775 m. seimo numatytų sumų. Ir kad jis tada niekur nesusitepęs, galį paliudyti tuometiniai jo bendradarbiai: Mstislaulio vaivada ir D. L. K. kiemo iždininkas. Jis pats nepasiėmęs nė skatiko. Kartu su Ad. Čartoriskiu, kariuomenės algoms apmokėti davęs 180.000 auks., o juos galėjęs atgauti tik dalimis. Toliau jis griežtai pasisako prieš Karo Departamentą. Esą, geriau tebus komisija net be hetmonų, negu departamentas iš jų vienų[152]). Seimui svarstant kariuomenės padidinimo klausimą, Oginskis rūpinasi Lietuvos kariuomenės etatų projektu, rūpinasi karininkų kadro parinkimu ir iškelia mintį įvesti priverstiną bajorų karo tarnybą[153]). Panaikinus Karo Departamentą ir įkūrus K. Komisiją jis, kartu su lauko hetmonu Tiškevičiu, prisiekia naujam įstatymui (1788. XII. 23)[154]). Karo Komisijos darbuose jis aktyvus. Seime kariuomenės reikalais jis kalba taip pat dažnai, nors kartais iš viso to išeina tik trukdymas. Pav., 1789 m. lapkričio 12 d. jo įneštas pasiūlymas pakeisti kareivių apginklavimą sutrukdė net kelis posėdžius. O visas reikalas sukėsi tik apie tą, ar verta pėstininkams vietoj turimojo kalavijo duoti kastuvėlį ir kirvuką. Hetmonas savo siūlymui pailiustruoti buvo net atsivedęs į seimą naujoviškai apginkluotų kareivių[155]).

Be Karo Komisijos, hetmoną Oginskį matome dar dalyvaujant komisijoj naujai valdymosi formai išdirbti[156]). Bet reformatorių vadų tarpe jo nėra. Jis neveda, bet eina su srove vis laukdamas, kada ateis jo valanda ir Fr. Wilhelmas pašauks jį „dideliems veiksmams".

---

152) Zbiór mów i pism niektórych w czasie seymu... 1788. I, 263—8 p.

153) Ten pat, IV, 239—249 psl. Dziennik czynności seymu, V, 192 sesija.

154) Dyaryusz seymu 1788, Cz. I, 280 psl.

155) Dziennik V, 188 sesija, Zbiór mów X 41—55, 125—129, 245 psl.

156) Oginski, Denkwürdigkeiten über Polen I-III, Belle Vue 1845 (originalas, prancūzų kalba, I-IV, Paris 1826—1827), I, 46-7 p.

Pagaliau 1790 m. kovo 29 d. padarius su Prūsija sąjungos sutartį, laukti kokių nepaprastų įvykių nebėra ko, ir jam eilinio vieta, matyt, įkyri. 1790 m. gegužės pradžioje jis dar važiuoja į Berlyną, norėdamas ištirti visas galimybes pats. Važiuoja, matyt, nesiruošdamas greit grįžti, nes savo dvarams paskiria ne tik administratorių pulk. Lachnickį, bet ir globėjus įgaliotinius: vicekanclerį Chreptavičių, Vilniaus kašt. M. Radvilą ir Naugarduko vaivadą Niesielovskį[157]). Berlyne neradęs karaliaus, jis nuvyko Vroclavan, kur tuo metu atvyko ir seimo siųstas Morskis (buvo dar daugelis kitų Lenkijos ponų), bet išgauti kokių pažadų tada nepasisekė niekam. Tai buvo kaip tik Prūsų Austrų Reichenbacho traktato sudarymo momentas[158]).

Atgal į seimą Oginskis greit negrįžo. 1790 m. seimeliuos jo veikimo pėdsakų nematome. Bet 1791 m. gegužės 3 d. jį matome jau Varšuvoj. Suprantama, kad triukšmingajam tos dienos posėdy jis buvo priešingas siūlomajai konstitucijai[159]). Iš seimo jis vis dėlto nepasišalina ir Karo Komisijoj dirba, bet jau viskuo nepatenkintas, nors į aktyvią opoziciją neina, (mat, opozicija rėmėsi Rusija, o jam ten nepakeliui). 1792 m. gegužės 8 d. jis rašo karaliui: „Podagra mane sučiupo už kojų, o seimas, nepaisydamas tiek mano jau atneštų aukų, ją dar erzina. Tik J. K. M. malonė bei teisingumas tegali ją pašalinti. Man skaudžiausia, kad nuo kariuomenės vadovavimo būsiu pašalintas visam laikui"[160]). Gegužės 15 d. jis protestuoja, kam seimas hetmono titulą keičiąs karo ministeriu. Atrodą, lyg dabartiniai hetmonai būtų kuo nusikaltę. Kiek tas liečią jį, tai pamiršęs esąs hetmonu, eisiąs su karaliumi ir tauta ten, kur tėvynei gresiąs pavojus; bet vis dėlto neteisinga esą siaurinti hetmonų prerogatyvas, kai kitiems ministeriams jos paliekamos. Karalius tada irgi prašo atsižvelgti į jo nuopelnus. Maršalka Sapiega paaiškina, kad vardo pakeitimas išeinąs iš gegužės 3 d. konstitucijos, bet dabartiniams hetmonams titulą esą galima palikti iki gyvos galvos atskiru įstatymu. Butrimavičius tuojau įteikia tuo reikalu projektą. Bet jis nepriimamas. Priimtajam komisijos įstatyme kompromiso keliu matome sakant: „hetmonas, t. y. karo ministeris"[160a]). Bet labiausiai hetmoną Oginskį įžeidė jau ci-

157) Kosakovskių korespondencija C. V. A. V, Nr. 26.

158) Dembiński, Polska 349—350 psl.

159) J. Dihm, Trzeci maj, Kraków 1932, 16—17, 39—40 psl.

160) Smoleński, Konfederacya Targowicka, Kraków 1903, 266 psl.

160a) Gazeta narodowa y obca Nr. 40, 236 psl. Vol. Leg. IX, 457—464 pp.

tuotam jo laiške minimasis kariuomenės vadovybės atėmimas. 1792 m. gresiant karui su Rusija bei konfederatais, priešingai senąjai R-kos praktikai, kariuomenės vadovybė buvo pavesta ne hetmonams, bet specialiems vadams. Lietuvos kariuomenės vadovybę gavo išsyk Liudvikas Württembergietis, paaiškėjus jo išdavystei—gen. Judickis, o vėliau — Myk. Zabiela. Jausdamasis įžeistas, Oginskis skundžiasi, bet nuo gynimo akcijos iš karto neatsisako. Jis net apsiima pastatyti ir savo lėšomis išlaikyti 50 šaulių. Kai prie konfederacijos prisideda ir karalius, jis išsiprašo atostogų ir išvyksta Silezijon į Alt-Wasser kurortą. Čia iš Varšuvos pabėgę seimo vadai (ypač Kolontajus ir K. N. Sapiega) ima jį tiesiog maldauti, kad grįžtų Lietuvon ir, kaip hetmonas, paimtų kariuomenės vadovybę, kas labai susilpnintų Kosakovskius, bet Oginskis nedrįsta — nenori susipykti su konfederatais. Jis, esą, sutiktų grįžti tik gavęs karaliaus laidą, kad tam perėmimui nebūsią kliūčių. Karalius to pažadėti, žinoma, negalėjo, ir jis negrįžta. Tuo tarpu D. L. K. konfederacijos generalybė slaptu aktu sekvestruoja jo dvarus ir užkvestijonuoja jo gaunamą hetmono algą. Susirūpinęs Oginskis tuojau pasiunčia Vilniun savo akcesą prie konfederacijos ir skubiai grįžta. Dar prieš grįžtant jo žmona buvo pradėjusi ieškoti protekcijos visagalio konfederacijos maršalkos F. Potockio, bet ne kažką laimi ir jis pats. Norėdamas atgauti sukvestruotuosius dvarus, jis turi ne tik atsisakyti pretenzijų perimti kariuomenės vadovybę, bet 1793 m. liepos 6 d. atsisako nuo hetmono urėdo. Jis rezignuoja savo giminaičio Mykolo Kleofo Oginskio naudai, bet, Siewersui reikalaujant, karalius urėdą atiduoda S. Kosakovskiui[161]). Oginskis išvyksta užsienin ir grįžta tik po trečiojo R-kos padalinimo. Jis miršta 1800 m. savo puikiajam Slanimo dvare. Būdamas bevaikis ir paskutinysis vyresniosios, arba hetmoninės, Oginskių šakos palikuonis, visus savo turtus palieka irgi vieninteliam rietaviškės Oginskių šakos nariui Mykolui Kleofui, kuriam jis savo dvarus fiktyviai buvo pardavęs jau daug anksčiau. Mykolui Kleofui jis buvo tolimas dėdė — šio tėvo Andriaus trečios eilės pusbrolis.

Mykolas Kleofas (1765—1833) yra iki XX amž. užsilikusių Oginskių tėvas. Tai žinomas Lietuvos bajorijos politikų vadas XIX amž. pradžioje, autorius D. L. K. atstatymo projekto Napoleono

161) Smoleński, Konfed. Targow. 266, 315, 407 psl. Korzon, W. Dz. P. V, 150 psl.

laikais. Yra palikęs labai įdomius 4 tomų atsiminimus[162]). Tai buvo neabejotinai aukštos inteligencijos, puikaus išauklėjimo ir pakankamos energijos vyras, bet apie jo vadovavimą kuriai nors visuomenės daliai mūsų kalbamuoju laiku kalbėti dar negalima. Jei jo dėdė hetmonas ir turėdamas šansų vadovauti nesugebėjo, tai jis jų dar nė neturėjo. Reformų seimui susirenkant, jis tebebuvo vos 23 metų jaunuolis ir lig tol niekur nepasireiškęs. Jo politinę karjerą R-kos laikais galima aptarti labai trumpai. Būdamas 19 metų jaunuolis, 1784 m. jis jau dalyvauja seime atstovu. Sekančiam 1786 m. seime jis vėl atstovas nuo Trakų vaivadijos ir išrenkamas D. L. K. iždo komisijos nariu[163]). Kai kurie jo biografai tvirtina[164]) jį buvus išrinktą atstovu į seimą 1789 m., bet, kaip žinome, tais metais jokių rinkimų nebuvo, o vykstančiam seime jo vardo niekur nematome. Jo nėra nei 1788 nei 1790 m. rinktųjų atstovų sąrašuos. Atstovu jis ir nebuvo. Dirbdamas iždo komisijoj, jis iš tikro buvo pasižymėjęs geru darbininku; tarp ko kita, buvo padaręs Žemaičių - Kuršo sienos planą ir turėjo gerą vardą. 1789 m. rugpiūčio 4 d. jis gauna D. L. K. kardininko urėdą, o už poros mėnesių karalius savo iniciatyva, nieko neprašomas, apdovanoja jį Baltojo Erelio ordenu[165]). 1790 m. vasario gale seimas jį paskiria atstovu Olandijon[166]), iš kur vėliau gauna specialią misiją Anglijon[167]). 1791 m. pradžioje grįžęs iš Anglijos atgal Hagon, jis gauna atostogų ir, palikęs savo vietoje atstovybės sekretorių Maddletoną, išvyksta tėvynėn. Jis vyksta šeimyniniais reikalais. Dėdė hetmonas, paskendęs skolose, norėdamas gelbėti šeimos turtus, sumanė fiktiviai parduoti juos savo būsimajam įpėdiniui Mykolui Kleofui, nes tikėjosi, kad šis sugebės juos apsaugoti nuo gresiančio skolintojų išgrobstymo. Mykolas Kleofas tuo reikalui ir vyko namo[168]). Grįžęs iš karto jis įtariamas esąs konstitucijos priešas. Tuo labiau,

---

162) Memoires sur la Pologne et les Polonais de 1782 a 1815, Paris 1826-7; II laida 1833. Yra du vertimai vokiečių kalbon: Fr. Gleich 2 t. (1827) ir Pipitz ir Finke (1845). (Šią pastarąją laidą ir mes visur cituojam). Yra ir lenkiškas vertimas J. K. Županskio leistoje serijoje, „Pamiętn. XVIII wieku", 3 t. (1870-71).

163) Vol. Leg. IX 33 p.

164) Żychliński, V, 194 p. Cz. Jankowski, Powiat Oszmianski, II. 146 psl.

165) Žiūr. Oginskių korespondenciją C. V. A. Kažkieno laiškas, datuotas 1789. X. 15.

166) Vol. Leg. IX 170 psl. Oginski, Denkwürdigkeiten I, 96.

167) Ten pat 78—90 psl.

168) Ten pat 91—95 p. Jo dvarų naujas administravimo sutvarkymas įtrauktas į Gardino pilies knygas 1791. VI. 11. V. V. Arch. Nr. 6608, 263-4 fol.

kad kito savo dėdės Prano Ksavero turtų perėmimo reikalais turėjo vykti į Rusijos Baltgudžius. Tai buvo aiškinama noru ieškoti Petrapilio dvaro protekcijos. Bet greit jis nuo tų kaltinimų išsisuka ir pasirodo artimas reformų partijai žmogus. Kai karalius jam vieną kartą pasiskundžia, kad Lietuvoje naujosios reformos priimamos šaltai, ypač miestų įstatymas, Oginskis specialiai nuvyksta Vilniun, sukviečia apie 50 ponų ir visus prikalba įsirašyti miestiečiais, kaip tai buvo daroma Varšuvoj ir Krokuvoj. Įsirašymas, kaip luomų solidarumo ženklas, buvo atliktas labai iškilmingai ir miestiečiams keliant ovacijas. Po to Oginskis iškelia puotą, kur, municipalinėmis spalvomis papuoštoje salėje, pirmą kartą Vilniaus miesto istorijoj susirenka bajorija kartu su miestiečiais. Džiugaują miestiečiai padaro jį savo miesto atstovu bei įgaliotiniu prie karaliaus ir seime[169]). Tas pareigas einantį jį užtinkame Varšuvoj dar 1792 m. karaliaus vardinių iškilmėse[170]), bet ar pasisekė jam išrūpinti ką nors Vilniaus ir kitų Lietuvos miestų naudai, neaišku. Be abejo, jis ten buvo tik reprezentacijai ir padėjo palaikyti santykius su miestiečiams vis dėlto sunkiai prieinama ponija, o tikrasis Vilniaus atstovas seime buvo pirklys Tikelis[171]).

1792 m. konfederacija M. Kl. Oginskį užklumpa vėl Hagoje. Konfederacija paskelbia sekvestruojanti visų jai neprisiekusių dvarus. Į tą neprisiekusiųjų skaičių pakliūva ir jis. Be to, jam grėsė kitas konfederacijos paskelbtas dėsnis, kad visi, kurie buvo įsirašę į miestiečių luomą ir parodę negerbią bajorystės, nustoją pilietinių teisių, nebegalį būti urėdais, netenką laisvo balso teisės. Tą sužinojęs, jis skubiai grįžta. Nuvykęs Braston, kur tuo tarpu buvo abiejų konfederacijų generalybė, rugsėjo 16 d. prisiekia konfederacijai ir ima rūpintis savo dvarų apsauga. Atsisakęs nuo seniūnijos vyskupo Kosakovskio giminaičio naudai ir pasirašęs Simonui Kosakovskiui du vekselius po 200.000 auks., jis gauna jų pasižadėjimą pagelbėti ir 1792 m. spalių mėn. išvyksta Petrapilin, nes įsakymas sekvestruoti jo dvarus buvo duotas pačios Ekaterinos[172]). Tuo pat metu Kosakovskiai ima jį veikti, kad prikalbėtų dėdę atsisakyti nuo hetmono urėdo. Tokiu atveju hetmono urėdą būtų gavęs S. Kosakovskis, o M. Kl. Oginskis krašto

---

169) Oginski, Denkwürdigkeiten I, 137-8 psl.

170) Smoleński, Ostatni rok sejmu wielkiego, Kraków 1897, 370 psl.

171) Žiūr. W. Studnicki, Z archiwum wileńskiej izby kupieckiej, Przegląd hist., 1910, T. 11.

172) Smoleński, Konfederacya Targowicka 407-8 psl. Žiūr. jo laišką St. Oginskiui datuotą 1792. X. 6. C. V. A. Oginskių korespondencija; Gazeta Warsz. 1792. IX. 22., Nr. 76

iždininkystę. Kadangi tokia buvo ir Petrapilio valia, tai taip ir padaryta. Ši machinacija M. Kleofui kainavo 300.000 auksinų, sumokėtų dėdei už atsisakymą nuo hetmono buožės, ir 40.000 rublių Zubovui už protekciją Petrapily[173]). Tuo būdu jis tapo paskutiniu D. L. K. iždininku. Prisidėjęs prie konfederacijos, jis aktyviai dalyvauja jos ir 1793 m. seimo darbuose, kartu su vysk. Kosakovskiu, Mošinskiu ir Račinskiu išdirba naujos valdymosi formos konstituciją, bet savo įsitikinimais jis tebėra artimas buvusiai patriotų partijai, ir, kilus Kosciuškos sukilimui, jis prie jo prisideda, nors iš karto buvo bandęs pasišalinti užsienin. Savo lėšomis jis pastato 480 šaulių, ir dėl to, karui pasibaigus, atsiduria emigracijoj, iš kurios grįžta tik 1802 m. Bet šitas jo veikimo periodas mūsų jau nebeliečia. Pasakysim tik, kad jis mirė būdamas Rusų imperijos senatorium ir Šv. Vladimiro bei Aleksandro Neviškio ordenų kavalierium. Jo dvarų daugumas buvo išparduotas, nes per daug buvo išaugusios dėdžių, hetmono ir Pr. Ksavero paveldėtos skolos[174]). Beje, jis dar žinomas muzikas, daugelio polonezų ir Dombrovskio legionų maršo „Jeszcze Polska nie zginęła“ (žodžiai Vibickio) autorius.

4. SAPIEGOS

Sapiegos į Lietuvos didikų tarpą įeina XVI amž. gale, pradedant garsiuoju D. L. K. kancleriu Leonu (+1633). XVII amž. gale jie vadovauja visai Lietuvai. Bet, susikivirčiję su kitomis ponų šeimomis ir bajorija, sukelia prieš save eilę konfederacijų ir kovą pralaimi. Nuo visiško žlugimo vieną jų šeimos šaką išgelbsti tik vad. Šiaurės Karo suirutės, kurių metu gauna Karolio XII paramos. Karams pasibaigus, Sapiegos jau pakliūva į eilinių Lietuvos ponų tarpą ir savo senosios padėties nebeatgauna niekad. Jų ekonominis pajėgumas buvo palaužtas, ir jie laikosi jau tik dėl vardo bei santykių su pirmaeilių Lietuvos ir Lenkijos magnatų šeimomis.

Savo genealogiją Sapiegos paprastai pradėdavo nuo tariamojo Punigailos Narimantaičio sūnaus Sunigailos. Taigi dėjosi Gediminaičiais. Dabar jie visur žinomi kunigaikščiais. Bet toji genealoginė legenda jau seniai sugriauta (Stadnickio ir Wolffo). Kunigaikščio titulo iki 1768 m. jie niekad nevartojo. Jis buvo pripažintas tame seime

---

173) Jankowski, Powiat Oszmianski II, 147—159 p.

174) Apie jį žiūr. Jankowski, Powiat Oszm. II 146—200 psl. Żychliński V, 194-8 p. ir jo atsiminimus.

tik dėka dokumento — tariamojo 1512 m. Zigmanto diplomo, — kuris Lietuvos metrikon įtrauktas tik 1744 m. ir greičiausiai yra tuometinio kanclerio Jono Fridricho (+1751) fabrikatas[175]. Iš tikrųjų tai buvo paprasta Lietuvos bajorų šeima, kilusi iš rusiškų valstybės sričių, kurios pirmuosius narius istorijos šaltiniuos užtinkame XV amž. vidury. Pirmasis žinomas yra Simonas, Kazimiero sekretorius. Iš dviejų jo sūnų — Bogdano ir Ivano kilo dvi Sapiegų šakos: vyresnioji, vad. Sievero, arba Čerėjos, ir jaunesnioji — Kodeno. Pirmieji į priešakinių magnatų tarpą iškilo vyresniosios šakos nariai. Iš jos buvo ir kancleris Leonas ir broliai hetmonas Kazimieras bei iždininkas Benediktas, kuriems teko vesti minėtasis karas su bajorija. Jaunesniosios šakos nariai tuo tarpu tepasiekdavo tik antraeiles senatorijas. XVIII amž. pradžioje, žuvus vyresniosios šakos galybei, toliau abi šakos turi maždaug vienodą reikšmę. Ir mūsų kalbamuoju laikotarpiu užtinkame abiejų šakų narius.

Kadaise labai gausingos abi Sapiegų šakos XVIII amž. gale susiaurėjo. Abiejų šakų turtai maždaug susilygino. Vyresnioji šaka, pergyvenusi XVIII amž. pradžios katastrofas, smarkiai suskurdo. Jos visi turtai pagaliau suplaukia į vienas kanclerio Aleksandro (†1793) rankas, bet jų jau nebe tiek daug ir visi apkrauti skolomis. Susiaurėjo ir anksčiau labai gausinga Kodeno šaka. Jos turtai, prie kurių per vedybas prisideda ir dalis vyresniosios šakos dvarų, irgi susiburia vieno Mstislaulio vaivados Igno Sapiegos (+1758) rankose. Mūsų kalbamuoju periodu užtinkame trijų jo sūnų šeimas, bet ilgiau mums teks sustoti tik ties jos sūnaus Jono sūnumi Kazimieru Nestoru (+1797), nes kiti jokio žymesnio vaidmens nesuvaidino.

Iš vyresniosios Sapiegų šakos išliko tik minėtojo hetmono Kazimiero (+1720) palikuonys, o kitų dviejų jo brolių — iždininko Benedikto ir D. L. K. raikytojo Pranciškaus — išmirė. Hetmono Kazimiero jaunesniojo sūnaus, D. L. K. maršalkos, Aleksandro Povilo vyresnysis sūnus Kazimieras (+1738) paliko du sūnus: Mykolą Ksaverą ir Aleksandrą. Broliui 1766 m. mirus, šis pastarasis liko vienintelis Čerėjos Sapiegų šakos atstovas. Nors ir menkų gabumų, jam vis dėlto pasisekė pasiekti net D. L. K. kanclerio urėdą. Apie jį tai mums teks kalbėti truputį ilgiau[176].

---

175) Dokumento tekstą paduoda Kognowicki savo žinomojoj Leono Sapiegos biografijoj (yra kelios laidos). Titulą pripažįstanti konstitucija Vol. Leg. VII 377 p, (811 f,),

176) Apie Sapiegų šeimą žiūr. Starczewski, Możnowładztwo P. I, II;

Iš Kodeno šakos XVIII amžių pasiekė tik dvi šeimos: lauko raštininko Jono Fridricho (+1664) ir Kristupo (+1655). Bet Jono Fridricho šeima, 1751 m. mirus jo sūnaičiui, žinomam literatui, kancleriui Jonui Fridrichui, išsibaigė. Kristupo sūnus Brastos vaivada Vladislovas (+1733) paliko du sūnus: bevaikį 1768 m. mirusį Brastos vaivadą Karolį ir Mstislaulio vaivadą Igną (+1758). Jaunas miręs Igno sūnus Jonas (+1757) buvo ketveriamečio seimo Lietuvos konfederacijos maršalkos Kazimiero Nestoro Sapiegos tėvas. Šio dėdė Juozas (iki 1784 m. D. L. K. raikytojas) žinomas, Baro konfederacijos regimentorium prie generalybės. Ten jis nieko gera nenuveikė, bet tik atsidėjęs saugojo savo regimentoriaus titulą. Konfederacijai pasibaigus, jis dar ilgokai klajoja po Europą, visur įsiskolina ir visiems įkyri savo biauriu gyvenimu. Grįžęs baigia savo dienas Voluinėje (+1792). Politikos gyvenime jis didesnės reikšmės neturėjo, nes, buvęs neturtingas prieš emigraciją, grįžęs pasijunta visai nusigyvenęs. Jei ne Sapiegos vardas, tai prie ponų jo niekas ir neskirtų. Jo sūnus Aleksandras (1773—1812) mūsų kalbamuoju laikotarpiu tebebuvo vaikas[177]).

Antrasis Kazimiero Sapiegos dėdė Kajetonas Mykolas, dar 22 m. jaunuolis, žuvo Baro konfederacijos metu, būdamas Polocko vaivadijos konfed. maršalka, o trečiasis, dėdė Pranas Ksaveras, irgi niekuo nepasižymėjęs ir žinomas kaip paskutinysis (nuo 1790 m.) Smolensko vaivada. Tuo būdu iš visų Kodeno Sapiegų mums įsidėmėtinas tik vienas Kazimieras Nestoras.

Augusto III laikais einant kovoms dėl pirmenybės tarp Čartoriskių ir Radvilų, Sapiegos stoja Radvilų pusen, ypač nuo tada, kai Čartoriskiai nutolo nuo karaliaus dvaro. Nesujungia jų su Čartoriskiais ir Kalbušavo transakcija, prie kurios buvo prisidėję. Visais kritingais momentais jie pasirodo familijos, o vėliau St. Augusto priešų pusėje. Matome jų atstovus protestuojančius ir 1764 m. konvokacijoj, ir vėlesniuos seimuos, o ypatingai daug jų Baro konfederatų tarpe. Be minėtųjų Juozo su Kajetonu, čia matome Brastos vaivadą Karolį,

---

Żychliński, IV, VI; St. K. Kossakowski, Monografie historyczno-genealogiczne... III (naudotasi 1872 m. laida); Sapiehowie, Materjały hist. — genealog. i majątkowe I—III, Petersburg 1890—1894. (III tomą išleido B. Gorczak, o I ir II leidėjas nepažymėtas).

177) Sapiehowie III, 349—352. J. Bartoszewicz, Józef Sapieha, Pismo zbiorowe Wileńskie, 1859 I, 118—131 psl.

Smolensko vaivadą Petrą, neaiškiai laikėsi ir tuometinis lauko hetmonas, o vėliau kancleris Aleksandras[178]).

Aleksandras Mykolas Sapiega (1730—1793) buvo D. L. K. artilerijos generolo Kazimero ir hetmono Mykolo Kazimiero Radvilos „Rybeńku" sesers Karolinos sūnus. Taigi Karolis Radvila, „Panie Kochanku", jam buvo tikras pusbrolis. Būdamas 8 metų, neteko tėvo, o dar po 2 metų (1740) našlė motina, pasak Matuševičiaus, „nors ir labai gailėdama savo pirmojo vyro, bet vis dėlto, norėdama nušluostyti našlaitės ašaras, net be liudininkų, ištekėjo už Jablonovskio", kuris vėliau buvo Naugarduko vaivada[179]). Aleksandrą ir brolį Mykolą bei seserį Oną globoti pasiėmė tėvo brolis Vilniaus vyskupas koadjutorius Juozas (+1754). Šviesusis vyskupas atsidėjęs rūpinosi ne tik jų auklėjimu, bet ir įskolintojo turto reikalais. Po didelių rūpesčių turtai šiaip taip buvo sutvarkyti. Mirdamas dėdė vyskupas paliko brolvaikiams ir savo turtus. Kaip minėta, vėliau Aleksandrui pateko visi vyresniosios Sapiegų šakos dvarai, bet dėl daugybės skolų labai turtingas jis nebuvo. Savo testamente 1793 m. jis rašo šitaip: „Į tuos turtus aš žiūrėjau, kaip į man tvarkyti pavestą šventą šeimos lobyną. Ir pareiga, ir teisingumas reikalavo iš manęs ištraukti dvarus iš apsunkinimų, o kadangi vienu laiku puolantiems kreditoriams patenkinti pajamų nepakako, tai buvau priverstas žymią dalį tėvonijos išparduoti, o pinigus sunaudoti skoloms apmokėti... Ir vis dėlto nei geru šeimininkavimu, nei taupiu, nuo išlaidumo tolimu, gyvenimu, nei, pagaliau, pardavęs žymią dalį dvarų ištraukti jų iš skolų negalėjau"[180]).

Aleksandras Sapiega buvo menkas žmogutis, valdomas savo gražuolės žmonos, intrigantės Liubomirskaitės, kuri, tarp kitko, ištikimumo atžvilgiu visuomenėj turėjo blogą reputaciją. Dėl šykštumo ir mažų gabumų nė viena besivaržančių partijų jo nevertino ir karjerą jam pasisekė padaryti tik dėka giminystės ryšių ir nuolatinių pastangų prisiplakti prie galingesniųjų. Kai 1762 m. buvo sprendžiamas klausimas, kam atiduoti Lietuvos lauko hetmono urėdą, Radvilos patarėjas Matuševičius rašo generolui Zboinskiui, kad ją vertėtų iškovoti D. L. K. pastalininkui Pacui, nes Sapiega „netinkąs nei patarėju, nei

178) Matuszewicz, Pamiętniki IV, 26, 29, 47, 48, 57, 167; Žiūr. atitinkamas vietas (iš registro) Waliszewski, Potoccy ir Czartoryscy; Sapiehowie III, 354-5 psl.

179) Matuszewicz, Pamiętniki I, 114 psl.

180) Sapiehowie, III, 388 psl.

vaidams“ (a n i d o r a d y, a n i d o z w a d y). O kai, prieš pat 1764 m. konvokaciją, jis, atsitraukęs nuo Radvilos, prisidėjo prie familijos, tai kancleris Čartoriskis pasakęs: „Iš lauko hetmono prisidėjimo turime tiek pat naudos, kiek būtų į knygą pridėjus ketvirtadalį lapo“[181]).

Iš pradžių Aleksandras Sapiega, kaip ir visa jo giminė, ėjo su Radvilom ir jų draugu Koronos hetmonu Branickiu, kuris jam buvo irgi giminė, nes pirmąją žmoną buvo vedęs jo motinos seserį Radvilaitę. 1748 m. tapęs pilnamečiu ir ištrūkęs iš dėdės vyskupo globos, jis gavo D. L. K. stovyklininko (o b o ź n y) dignitoriją. 1750 m. jis tampa kiemo iždininku, 1753 m. Polocko vaivada, 1762 m., Radvilos bei jo partijos paramos dėka, sumokėjus Brühliui 20.000 raudonųjų ir žmonai kurį laiką užmegus intymius santykius su jaunesniuoju Brühliu, gauna Lietuvos lauko hetmono buožę[182]). Visą laiką dabar jis eina su Radvila. Kartu jį matome veikiant seimeliuos prieš triukšmingąjį 1763 m. tribūnolą, kartu dalyvauja su kariuomene atvykęs į jo atidarymą. Bet tada prasideda ir atšalimas. Pirmiausia konfliktas kyla dėl tribūnolo sargybos, kuriai Sapiega nenori duoti savo žmonių. Nesusipratimą dar labiau padidina girtas Radvila, įžeisdamas jo žmoną. Jai palaikant vyrą, karštuolis Radvila išrėžia jai į akis, kad, rūpindamosi lauko hetmono buože, turėjusi nešvarių santykių su Brühliu, o čia esą „kiti reikalai, tai ne Varšuva“. Prie to dar prisideda nesutikimas tarp abiejų magnatų dvariškių. Seimelių metu prieš 1764 m. konvokaciją Sapiega jau veikia atskirai nuo Radvilos, nors dar ne su Čartoriskiais[183]). Su Čartoriskiais jis susideda tik prieš pat konvokacijos seimą ir vėliau džiaugiasi, kad Lietuvos hetmonų valdžia liko nesusiaurinta, nors jam nepatinka ir Koronos Karo Komisijos įkūrimas, dėl kurio jis kaltina pasišalinusį hetmoną Branickį[184]).

Prie Čartoriskių jį greičiausiai patraukė žmona, kuri tuo tarpu dar tebepalaikė labai intymius santykius su familijos kandidatu į sostą Stanislovu Augustu. Toliau jis tik sekunduoja hetmonui Masalskiui ir Čartoriskiams. 1764 m. gegužės 16 d. jis, kartu su dėde Smolensko vaivada Petru, prisirašo prie Lietuvos konfederacijos prieš Radvilą, o konvokacijos seimo konstitucijas pasirašo su pastaba:

---

181) M a t u s z e w i c z, Pamiętniki III, 206 psl. IV, 229 psl.

182) T e n p a t III, 205—211, psl.

183) T e n p a t, IV 26, 29, 31, 47—48, 57, 167 pp.

184) T e n p a t, 229, 238 pp.

„Salvis juribus Reipublicae et Ministeriorum Belli“[185]). 1764 m. karūnacijos seime jį matome dar dalyvaujant, o 1766 m. seimas kartu su daugeliu kitų senatorių atleidžia jį atostogų vykti į užsienio kurortus[186]). Tų pat metų lapkričio 24 d. miršta lig tol nevedęs jo brolis Mykolas Ksaveras (D. L. K. raikytojas), palikdamas Aleksandrui visus savo turtus. Jis tuo metu tebėra namie[187]). Kada jis išvyko užsienin, neaišku, bet galimas dalykas, kad dar prieš Radomo konfederaciją, nes 1767-8 m. įvykiuose jo neužtinkame, o Baro konfederacijos metu jis gyvena užsieny. Jis ne politinis emigrantas, o išvykęs dėl nesutarimų su žmona, kuri vis dar negalėjo pamiršti jau paįrusių meilės santykių su Stanislovu Augustu[188]).

Jam esant užsieny, buvo pradėtos prieš jį net kelios labai pavojingos bylos. Du ieškovai iškėlė bylas, reikalaudami atlyginti jų šeimų nuostolius, patirtus dar Sapiegų šeimos galybės laikais, kai hetmonu buvo Aleksandro prosenelis Kazimieras, o iždininku jo brolis Benediktas. Žmonai pradėjus tomis bylomis rūpintis, buvo gera proga jiems vėl susitaikinti, ir iš užsienių grįžusį Sapiegą matome toliau vėl gyvenant su žmona geruoju. Pasak M. Zaleskio, žmona, norėdama įsiteikti vyrui, naudodamosi savo artimais ryšiais su St. Augustu, išrūpinusi Sapiegoms ir kunigaikščių titulo pripažinimą (1768 m.). Prasidėjus 1773 m. seimui, taip pat jinai per savo brolį, artimą Poninskio bičiulį, Martyną, pradėjo rūpintis, kad didžiojo hetmono buožė, kuri buvo norima atimti iš konfederato Oginskio, būtų atiduota jos vyrui. Bet po padalinimą įvykdžiusių trijų valstybių deklaracijos ir seimo nutarimo, kad konfederatai skirtu laiku turį grįžti ir įteikti recesą, veik kartu su Sapiega, grįžo Oginskis, ir atimti iš jo urėdą nebeliko pamato[189]). Sapiegai sugriautos viltys vis dėlto buvo atlygintos. 1775 m. rugpiūčio 13 d., mirus M. Čartoriskiui jam buvo atiduotas D. L. K. kanclerio urėdas.

Kancleriu tapęs, Aleksandras Sapiega politikoj dar mažiau bedalyvauja, nes 1780 m. mirė energingoji jo žmona, kurios jis nuolat klausydavo. Jis vis rūpinasi pairusiu dvarų ūkiu ir ramiai eina savo pareigas. Partijų kovose mes jo nematome. Apskritai, būdamas ramus žmogus, nuošaliau jis jaučiasi geriau. Tuo būdu jis negali nie-

---

185) Vol. Leg. VII 72 psl. (145 f.); 90 psl. (187 fol.).
186) Ten pat 135 psl. (306 fol.) ir 216 psl. (496 fol.).
187) Sapiehowie III 377-8 psl.
188) Zaleski, Pam. 54-9 psl.
189) Ten pat 57—60 psl.

kam nusikasti ir nenuostabu, kad 1786 m. asesorių teisme užsipelno „teisingojo" vardą[190]).

1788 m. seimeliuos jis jokio vaidmens nesuvaidina, agitacijoj nedalyvauja. Į seimą jis atvyksta ir prie konfederacijos prisirašo, bet darbuose mes jo nematom. Žymią 1789—1790 m. dalį jis net negyveno Varšuvoj, nes buvo išrinktas V. Tribūnolo maršalka[191]). 1791 m. pradžioje jį vėl užtinkame Varšuvoj rūpinantis asesorių teismu[192]), bet niekur neužtinkame pareikštos jo nuomonės svarbiausiais klausimais, kurie tada taip vargino seimą. 1791 m. gegužės 3-5 d. jis pasirodo prieš konstituciją. Kai daugumas triukšmingai išeina bažnyčion prisiekti naujai konstitucijai, greta hetmono Oginskio salėje lieka ir jis[193]). Bet protestuoti ar priešintis jis nė nemano. Jis ir toliau lieka dirbti savo paprastą darbą. Dalyvauja komisijoj, sudarytoj paruošti civiliniam D. L. K. kodeksui, o konstitucijos metinėse, eidamas su srove, Vilniuje net suruošia puotą[194]).

Visą laiką buvęs nuošaliai, jis neatkreipė į save niekieno akių. Bulgakovas, 1792 m. paruošęs Rusijai visai ištikimų bei seimo darbais nepatenkintųjų sąrašus, jo visai nepamini. Bet kai 1792 m. buvo pradėta kurti konfederacija, Petrapily kaip tik jis buvo numatytas Lietuvos k. maršalka. Jis buvo tinkamiausias. Jis lig tol nebuvo nusikaltęs patriotams, nebuvo apšauktas jokiu parsidavėliu ir visuomenėje turėjo gerą reputaciją, nes nebuvo niekam užkliuvęs ir kartu buvo žmogus, kuris negali pasipriešinti. Dėl to jau 1792 m. balandžio 16 d. Ekaterina rašo generolui Kochanovskiui, kad jos valia Lenkijos konfederacijos maršalka esąs išrinktas F. Potockis, o Lietuvos maršalka skirianti Al. Sapiegą[195]). Vykdydami carienės valią, Krečetnikovas ir Zubovas per S. Kosakovskį užmezga su juo santykius, Vilniuje įkurtoji konfederacija paskelbia jį maršalka, bet jis gyvena savo dvaruos paliai Brastą ir bando išsisukti, tikriau, nedrįsta[196]). Kosakovskis gegužės 12 d. praneša Krečetnikovui, kad Sapiega būti maršalka sutinkąs, bet nenorįs to skelbti, kol konfederacija nebūsianti apsaugota rusų kariuomenės. Krečetnikovas vėl ragina jį kuo grei-

---

190) Kosakovskių koresp. C. V. A. IV, Nr. 26 laiškas 1786.XI.29.

191) Sapiehowie III, 385-6 psl. Vol. Leg. IX, 167-8 psl.

192) A. Siarczyński, Dyaryusz seymu... 185 p.

193) Dihm, 3 maj, 39—40 psl.

194) Smoleński, Ostatni rok sejmu, 338, 368 psl.

195) Smoleński, Konfed. Targowicka 37-8 psl.

196) Ten pat, 96, 114, 118 psl. Sbornik imp. ist. obščestva, T. 47, 287 psl.

čiausiai imtis maršalkos pareigų. Tuo pat metu bando jį sulaikyti nuo to žingsnio karalius. Karaliui jis patikrina, kad maršalkauti nemanąs, nes senatvėje reikalingas esąs poilsio, o ne darbų. Jei neramumai pasieksią Brastą, tai prašysiąs karalių leisti išvažiuoti užsienin. Po to atsakymo St. Augustas jį vėl kviečia atvykti Varšuvon[197]), bet tuo tarpu jį patraukia pats Potockis. Su Kosakovskiais jis nesusitarė gal ir dėl to, kad jie patys meilijo konfederacijos maršalka palikti tuo metu laikinai pareigas einantį Juozą Zabielą, per kurį, kaip savo seserėną, būtų galėję laisvai valdyti viską. Be Potockio jį dar paveikia Kosakovskiais nepatenkintas Brastos konfed. maršalka M. Zaleskis ir rugpiūčio 10 d. jis pasirašo akcesą bei iškilmingai prisiekia aktui Brastos bažnyčioje[198]). Kosakovskiai dar buvo bandę jį pašalinti, bet nepasisekė[199]).

Menkutė jo asmenybė neduoda nieko nauja ir konfederacijai. Taip pat jokių didelių darbų ten nenuveikia jo 20 metų sūnus Pranas († 1829), kuris irgi buvo Targovicos konfederacijos narys ir tarėjas. Tą patį tektų pasakyti ir apie trečiąjį konfederacijos narį bei tarėją Sapiegą, Kazimiero Nestoro dėdę, Smolensko vaivadą Pr. Ksaverą († 1808). 1793 m. gegužės 28 d. Al. Sapiegai mirus, konfederacija savo maršalka pripažino J. Zabielą[200]).

Kazimieras Nestoras Sapiega (1757—1798) buvo sūnus Mstislaulio vaivadaičio Jono ir Elžbietos Branickaitės. Tėvui mirštant, jis tebebuvo vos $^1/_2$ metų vaikas. Išauklėjo jį viena motina. Ji taip pat turėjo daugiausia įtakos likimo gausiai apdovanoto jaunojo Kaz. Nestoro charakteriui bei jo politiniam veikimui.

Elžbieta buvo sesuo Pranciškaus Ksavero Branickio, žinomojo Stanislavo Augusto Petrapilio avantiūrų dalyvio bei draugo, o vėliau Lenkijos hetmono, didžiojo opozicininko ir targoviciečio. Tai buvo gana graži ir maloni moteris, bet, Matuševičiaus žodžiais tariant, vis dėlto dar daugiau protinga[201]). Visą savo amžių ji veikliai dalyvavo politikos gyvenime. Moralės atžvilgiu ją tektų vertinti labai blogai: didelė intrigantė bei savanaudė ir perleidusi eilę meilužių, kurių pats žymiausias buvo Stanislovas Augustas. Padoriam ir ramiam savo vyrui Jonui per vienus vedybinio gyvenimo metus buvo taip įsi-

197) Dnevnyja zapiski o dviženiji vojsk... v 1792 g.... Krečetnikova., Čteniji, 1863, IV, 30, 62, Zaleski, Koresp. 250, 253-4 psl.

198) Supl. gazety Warsz. 1792. VIII. 29. Nr. 69 ir 73.

199) Smoleński, Konfed. Targ. 265-6 psl.

200) Gazeta Warszawska, 1793, Nr. 48.

201) Matuszewicz, Pamiętniki III, 139—140 psl.

pykusi, kad mirdamas jis nenorėjo jos net matyti. Žinodamas savo motinos praeitį, Kazimieras Nestoras net pats reiškė abejonių, ar iš tikro tas velionis Jonas Sapiega esąs jo tėvas. Juo labiau, kad jis buvo gimęs praėjus vos 8 mėn. ir 1 dienai po tėvų jungtuvių[202]).

Kazimiero Nestoro tėvas jai buvo jau antrasis vyras. Pirmą kartą ji buvo ištekėjusi irgi už Jono Juozo Sapiegos (Smolensko vaivados Petro, † 1771 m., sūnus, iš Čerėjos šakos, † 1765). Pirmasis vyras buvo užrašęs jai daugelį dvarų, kurie žymiai padidino nedidelius Kazimiero Nestoro turtus. Jis iš tikro buvo neturtingas. Jei jis galėjo dar bandyti gyventi poniškai, tai tik dėl motinos jam išrūpintų seniūnijų ir didžiulių pajamų, gaunamų iš Lietuvos artilerijos generolui skirtųjų dvarų. Jo dėdės bei pusbroliai, kurie tokių pajamų neturėjo, buvo laikomi visai neturtingais ponais.

Kazimieras Nestoras buvo neabejotinai gausiai apdovanotas jaunuolis. Ketveriamečio seimo pradžioje jis buvo vos 31 metų. Tai buvo puikios išvaizdos ir gražaus išauklėjimo elegantiškas vyras. Proto, sąmojaus, iškalbingumo jam pakako. Trūko tik pastovumo, aiškios idėjos ir valios siekti savo tikslo. Jei būtų užtekę ir šito, be abejo, būtų galėjęs pasidaryti populiariausiu žmogumi ir visuomenės vadu. Bet ėdamas nesveikos ambicijos ir išdidumo, jis iš tikro tesugebėjo figūruoti, padaryti efektą vienam momentui. Kur tik jis pasirodydavo, ten mokėdavo sukelti entuziazmą, nustebinti savo iškalba, bet pasitikėjimo sukelti negalėjo. Imponavo tik momentais. Ypatingai visų amžininkų yra pabrėžiama jo iškalba. Toks ketveriamečio seimo maršalkos brolvaikis, 18 m. jaunuolis, St. Malachovskis, pirmą kartą paklausęs jo kalbos seime, sako gavęs įspūdį, kad seimas iš tikro esąs panašus į Romos senatą, o jo nariai tokie pat „patres patriae", kaip kad jis skaitęs Romos istorijos vadovėliuose[203]). M. Zaleskis jį charakterizuoja šitaip: „Lengva iškalba, puiki atmintis, gyvas sąmojus, sugebėjimas susiorientuoti kiekvienu atsitikimu — buvo prigimties dovanotos žymės. Bet auklėjimas ir visuomenė toms dovanoms nedavė tyrų principų, kaip ir kam jos turėtų būti panaudotos, kad visada, būdamos girtinos, neštų savo savininkui garbę"... Toliau, lygindamas jį su seimo maršalka Malachovskiu, sako, kad Malachovskis „nedarė gera nebent nepastebėdamas, o šis nedarė bloga, nebent negalėdamas"[204]). Ši paskutinioji pastaba, be abejo,

---

[202]) Starczewski, II 282 psl.

[203]) Małachowski, Pamiętniki 73 psl.

[204]) Zaleski, Pamiętniki 171 psl.

ne visai teisinga. Didelių blogumų Sapiega nepridarė ir jų nesiekė, nes jis, apskritai, maža ko siekė, bet rūpinosi savimi, norėjo pasirodyti, figūruoti, gyventi savo malonumams. Gana teisingai jį charakterizuoja Kuršo miestietis Šulcas. Pasak jo, Sapiega buvęs gabus, bet visiškai atsidavęs jautuliams, kurių klausęs „prie stalo, prie taurės, moterų draugijoj ir už kulisų. Turėjo visas ugningų charakterių ydas ir požymius: lengvapėdiškumą ir užsidegimą, atkaklumą ir dvasios egzaltaciją, gerumą ir laukinės neapykantos antpuolius. Jame kaitaliojosi skubus darbštumas ir tinginystė. Savo talentus jis naudojo ne pagal principus, bet vadovavosi įspūdžiais, kokių jam suteikdavo savimyla, fantazija, staigumas, arba pagal prašymus, patarimus ir prispirtas tų, prie kurių buvo prisirišęs. Jis buvo įpratęs visą naktį prasitrankyti, o kitos dienos rytą seime pasakyti svarbią kalbą. Pasiruošti jam nereikėjo. Pakako tik popierėlio, ant kurio pasižymėdavo svarbiausius punktus, o sakiniai, kurie turėjo įkvėpti tam skeletui gyvybės, jam plaukė savaime. Kompanijoj, kol vynas dar nebuvo jo visiškai pavergęs, jis pasižymėjo linksmumu bei sąmojum. Be įtakos, kurią jam, kaip seimo maršalkai, teikė gabumai, jo artilerijos generolo urėdas, dvarai (kurie, tiesa, buvo labai nugyventi ir laikėsi tik vekseliais), meilė ir pasitikėjimas, kurių turėjo Lietuvoje, jam taip pat dar daug padėjo savumai gero kompanijono, gudraus žmogaus, malonaus kolegos. Tuo būdu jis galėjo labai sėkmingai skleisti naująsias idėjas bei pradmenis. Ir vis dėlto svarbiausi reikalai nuo jo atsargiai buvo slepiami, kad kada, per daug įsisiautęs, neišplepėtų. Apie naująją konstituciją jis sužinojo tik gegužės 3 d., kai ji jau pasirodė... Buvo vidutinio ūgio, jo laikysenoj bei eisenoj buvo tam tikro laisvumo. Veidą turėjo gana malonių bruožų, bet kiek apsiblaususi išraiška išdavė jo prisileidžiamą palaidumą“[205]). Labai panašiai, nors ir nesklandžiai, jis charakterizuojamas kažkieno 1789.XII.1 rašytam laiške iš Varšuvos į provinciją. Esą, jis apdovanotas visokiais gabumais, bet kas iš jų, jei nemokąs jais naudotis. Jį valdą išdidumas, paviršutiniškumas ir moterys. Dėl to „tautoje pasiekė visko, tik ne pasitikėjimo“. Turįs „laimingiausią pasauly iškalbą, gerą, bet silpną širdį, tvirtą išmintį, geriausią dvasią (d u s z ę), neišsakomą orientaciją, didelę atmintį, piktą sąmojų, dažnai kalba melą, kurie jo sklandžioj iškalboj atrodo tiesa ir kurį nuginčyti yra juo sunkiau, juo sunkiau yra laukti, kad po jo tavęs klausytų“[206]). Apskritai, tai buvo didelė figūra visą seimo laiką. Jis vi-

[205]) Fr. Szulc, Polska w roku 1799, Warszawa 1799, 349—50 psl.

[206]) „Czas“, 1872, V. 23, Nr. 115.

sur ieškojo populiarumo, visada sugebėjo gražiai išdėstyti kitų mestas mintis, bet savųjų nedavė, vadu nebuvo. Jis ėjo su srove, bet atrodė lyg jos vadas, nes mokėjo ryškiau pasirodyti bei užakcentuoti vieną ar kitą mintį. Jo įtaka buvo nepastovi, bet seimo darbuose jis buvo naudingas. Rasti kompromisą tarp kokių susikertančių nuomonių, rasti išeitį seimui atsidūrus prie sienos veik visada buvo jo dalykas. Dėl to jis ir buvo populiarus, dėl to stengėsi jį visada patraukti savo pusėn politikos vadai, dėl to jį gaudė pirmieji Varšuvos ponai; dėl to jis buvo laukiamas svečias visuose salionuose. Dėl jo sielojosi ir svaigo pusė Varšuvos damų. Bet jei paklaustume, ką gi jis nuveikė, nebūtų ko nurodyti.

Rūpestingai jį globojusios ir lepinusios motinos dėka, jau 1775 metais, t. y. teturėdamas vos 16 metų, jis, D. L. K. artilerijos pulkininkas, gauna pelningą Lietuvos artilerijos generolo urėdą ir Prienų seniūniją. Anksčiau mokęsis Varšuvoj, teatinų pensionate, tais pačiais metais (VI.14) išvyksta į užsienį. Ten — Turine, Paryžiuje, Štrasburge — mokosi matematikos, fizikos, chemijos, mechanikos ir artilerijos, žodžiu visko, ko to meto artilerijos karininkui buvo reikalinga. Per trejus užsieny praleistus metus jis iš tikro pamilsta savo būsimąjį darbą ir 1776 m. grįžta su plačiais planais, atsiveža specialistų artileristų iš Prancūzijos, atsiveža modelių, ruošiasi Lietuvos artileriją sutvarkyti pavyzdingai. Bet, susidūręs su lėšų stoka, visus planus užmeta. Kaip matyti iš paskelbtų tų metų jo laiškų motinai[207]), su kuria jis tariasi dėl kiekvienos smulkmenos, kuriai aprašo ne tik savo naująsias pažintis bei pasisekimus salioniniam gyvenime, bet net įgyjamas mokslo žinias, jau tada jo būta protingo, blaiviai galvojančio jaunuolio. Matyti net rūpestingumo bei prisirišimo prie rimto darbo. Salioninis gyvenimas jo visiškai nepaglemžė. Ir tada jam pakako energijos bei ištvermės pabūti ir salione, ir laboratorijoj, ir auditorijoj.

Grįžęs iš užsienio ir, nesant lėšų, neturėdamas ką veikti su artilerija, motinos ir dėdės Branickio padedamas, jis išeina politikos gyveniman. 1778 m. jis jau dalyvauja seime ir išrenkamas Nuolatinėn Tarybon. Joje jis lieka ir sekančią 1780—2 m. kadenciją[208]). Dabar jis pretenduoja būti net Tarybos maršalka. Bet laimi karaliaus brol-

---

207) J. Kraszewski, Listy K. N. Ks. Sapiehy w latach 1773—6 do matki pisane z podróży za granicą, Wilno 1851. (Atspausta iš „Athenaeum" 1851 III).

208) Vol. Leg. VIII, 575 (346 fol.) 582 psl. (963 fol.).

vaikis St. Poniatovskis, nors karalius buvo žadėjęs jį paremti[209]). Netrukus po to tarp karaliaus ir Sapiegos prasideda aiškus nesutarimas. Anksčiau visada laikęsis karaliaus, kurį vadino savo didžiausiu geradariu, jis nuseka paskui aiškion opozicijon išėjusį dėdę ir ima kartoti: „Nelaikyčiau savęs tikru Sapiega, jeigu nejausčiau patraukimo kovoti su karaliumi“[210]). Ir iš tikro, visa sekančių kelių metų kova jo vedama tik dėl kažkokios užgaidos, o ne dėl principų, lygiai kaip ir viso jo gyvenimo veikla. Vien betikslis aplink skleidžiamas triukšmas. O triukšmauti jam lengva, nes visur jaučia tvirtą paramą dėdės, už kurio pečių stovi galingasis Potemkinas.

1781 m. jo motinos santykiai su karalium dar kuo geriausi. Metų gale ji dar palieka St. Augustui ištaisyti laiškus būsimajai savo brolienei Potemkino seserėčiai. Ji dar proteguoja daugelį kitų ir prašo karalių pasirūpinti jos pačios reikalais. 1782 m. vasario mėn. karalius dar rašo jai labai familiariškai ir maloniai. Jis prašo pasveikinti sūnų, našlę Sanguškienę, kurią tada Kaz. Nestoras ruošėsi vesti, ir jos tėvą Belzo vaivadą Cetnerą. Netrukus Sapiegienė praneša jam apie sūnaus sužieduotuves, patikrina, kad juo daugiau būsią pasauly Sapiegų, tuo daugiau jis turėsiąs ištikimų valdinių, ir dar prašo Chelmo teisėju skirti Vereščinskį. Karalius jos norą patenkina. Sutarimas tebėra gražiausias. Bet rugsėjo 30 d. prasidėjusiam seime matome jau visai ką kita. Stackelbergo paakintas, Branickis, stojęs visos opozicijos priešaky, dėl pamišusio ir uždaryto vysk. Soltiko sukelia baisiausią audrą. Visi karaliaus planai bei pasiūlymai žūva, ir seimas išsiskirsto neišsprendęs nieko. Viso to triukšmo metu Sapiega pasirodo kartu su opozicija. Jo motina seimo metu gyvena pas brolį ir, be abejo, dalyvauja visuose prieš karalių nukreiptuose susirinkimuose bei intrigose. Įžeistas karalius po seimo jai prikaišioja nedėkingumą, o kai ji, lyg nesijausdama nusikaltusi, aiškinasi, kad jos šeima visą laiką esanti karaliui ištikima ir negalinti suprasti jo nemalonės, karalius parašo labai aštrų laišką. Tarp kitko jis rašo: „Ponios sūnus atstovu nebuvo, bet vis dėlto karščiausiai pasireikšdavo prieš mano nuomones bei norus. Gailėdamasis mačiau, kad dėl jo įsikūnija pranašavimai tų, kurie man prikaišiojo ankstyvą išliejimą malonių bei apdovanojimus, kuriais jau tiek metų sutikdavau jo jaunatvę, apdovanodamas daugiau negu ką kitą“. Jis nežinąs jo prieštaravimų priežasties, bet žinąs, kad priešintis įgalinęs pats savo dova-

[209]) J. Kossakowski, Pamiętniki 117 p. Zaleski, Koresp. 19 psl.
[210]) Kalinka, Sejm I, 287.

nomis. Vaisius irgi numatąs. Esą, jei leistų veikti, tai būtų sunaikinta visa jo įtaka krašte[211]). Taigi karaliaus pasitikėjimas Sapiega jau žuvęs. Kaip tik dėl to Sapiega daugiau niekad nebepatenka į N. Tarybą. Sapiegienė į šį laišką atsako išdidžiai, bet teisinasi prieš karalių neveikusi nieko, neišleidusi nė vieno skatiko agitacijai, atstovų nevaišinusi. Jos sūnus prieš karalių taip pat neveikęs nieko. O kad jie turėję savo nuomonę, smerkiančią vysk. Soltiko kaltintojus, nesą nieko nuostabaus. Turėti savo nuomonę dar nesąs nusikaltimas. Už karaliaus malones jos sūnus jau daug patarnavęs, o dabar dėl karaliaus nemalonės visai nekaltai patekęs į sunkumus. Bet nepaisydama nemalonės, jos šeima vis dėlto liksianti karaliui ištikima. Į šį ir kitą laišką, kurį ji parašė išvažiuodama iš Varšuvos 1783 m. sausio mėn., karalius atsakė, kad draugų sugrįžimas jam visada būsiąs malonus, bet kartu pastebėjo: „Malonėk, mano Ponia, atsiminti, kad pirmasis patarnavimas yra — nekliudyti"[212]). Buvo aišku, kad karalius reikalauja tylos ir nepasitiki. Bet argi tokie žmonės galėjo nieko neveikti?

Norėdamas gauti sau didesnės įtakos seimeliuose, Sapiega sumano iš Marikonies atpirkti Brastos seniūniją. Su Marikoniu sutaria greit, bet be karaliaus sutikimo to padaryti negalima. Sapiegienė, kaip ir visi, kurie negali ko nors išreikalauti iš karaliaus, kreipiasi į Stackelbergą ir primena, kad jos visą šeimą globojąs pats Potemkinas. Bet Stackelbergas tuo tarpu su 1782 m. seime pamokytu ir jau nuolankiu karaliumi gyvena geruoju. Jis atsako, esąs pasiruošęs jai padėti ir Sapiegų persekioti neleisiąs, bet dėl seniūnijos karalius vargu ar sutiksiąs. Tada ji vėl beldžiasi pas karalių. Karalius dar nenusileidžia ir tik kviečia grįžti jo draugų tarpan. Kitaip pavesti jos sūnui seniūnijos negalįs, nes, esą, būtų neprotinga stiprinti savo priešus. Sapiegienė vėl aiškinasi, kad dėl 1782 m. seimo jokios kaltės nejaučianti, nes jie stovėję už teisę, o jei karaliui ji nepatinkanti, tai reikią pasirūpinti ją panaikinti ar pakeisti, bet negalima esą pykti, jei piliečiai ja naudojasi. Taip įsitempus santykiams, gegužės mėnesį Sapiega pats atsilankė pas karalių. Karaliui pakartojus savo argumentus, Sapiega iš pradžios gynėsi esąs nekaltas, bet vėliau pastebėjo esąs įžeistas, kam 1780 m. St. Poniatovskis paveržęs iš jo N. Tarybos maršalkystę. Karalius aiškina, kad tai buvusi ne jo kaltė, kad prieš Sapiegą veikę patys jo artimieji Sanguškos. Pagaliau tai nesan-

211) Zaleski, Koresp., 12—15 psl.
212) Ten pat 16 psl.

ti pakankama priežastis ardyti seimui. Bet jis vis dėlto norįs pasiūlyti susitaikymo sąlygas. Reikią tik pasižadėti, kad Soltiko bylos nebekelsią, visur palaikysią karalių. Tada sutiksiąs ir dėl Brastos seniūnijos. Sapiega sako už save ir motiną galįs garantuoti, bet negalįs garantuoti už dėdę. Karalius vis dėlto siūlo su juo pasikalbėti. Į karaliaus klausimą, kodėl tos seniūnijos taip karštai geidžiąs, Sapiega atsako, jog dėl to, kad prieš 3 metus buvusi jam pažadėta, o šis neprileidimas esanti jam dėmė. Dar po ilgų derybų ir susirašinėjimų, kurių metu Sapiegienė, remdamosi Potemkino autoritetu, vėl kreipėsi į Stackelbergą ir karalius turėjo jam išaiškinti viską iš naujo, buvo susitarta. Karalius sutiko su seniūnijos pirkimu, bet išsireikalavo teisę paskirti paseniūnį ir vieną teisėją, o Sapiegai paliko skirti raštininką ir du teisėjus[213]).

Duodamas sutikimą, karalius sakėsi norįs dar kartą išbandyti savo ilgametės draugės ir jo sūnaus pažadų tikrumą, bet bandyti nė nereikėjo. Jų elgsena nepasikeitė niekad. Senoji draugystė su karaliumi negrįžo. Sapiega visą laiką lieka opozicijoj ir eina ranka rankon su savo nenuorama dėde Branickiu, nors daug kliudyti jis nepajėgia. 1784 m. seime, kurį jau teko minėti kalbant apie K. Radvilą, jis padaro ponišką žestą, dovanodamas D. L. K. kariuomenei 12 patrankų, ant kurių iškalamas jo šeimos herbas bei užrašas apie dovanojimą[214]). Bet tai ir viskas. Prieš 1786 m. seimą jis išrinkdina karaliui priešingus atstovus Brastoj[215]), bet turėti lemiamos reikšmės daugely seimelių, jis negali. Jam trūksta išteklių.

Paskutiniaisiais dviem metais prieš reformų seimą jis sugaišęs persiskyrimo byla su žmona. Persiskyręs su žmona, jis turėjo netekti didžiulių jai valdyti paliktų pirmojo vyro Sanguškos dvarų, kurie duodavo 300.000 metinių pajamų. Dvarai jai priklausė kaip jaunučio sūnelio Romano globėjai. Bet Sapiega iškėlė jai savo pretenzijas, ir, kol neatsilygins, dvarų negrąžino. Jo motina dabar vėl užmezga santykius su karalium ir prašo tarpininkauti, skundžiasi, kad visi ją apleidę, visi, net pats karalius, einą prieš ją. Karalius bylos imasi. Jis net du kartu skiria tarpininkus — vieną kartą Trakų vaivadą M. Juozą Radvilą, antrą kartą vyskupą Naruševičių; bet vis veltui. Byla patenka Liublino tribunolan, ir Sapiegos pralaimi (1787 m.). Nenorėdami pasiduoti sprendimui, Sapiegos vėl prašo ka-

213) Ten pat 18—20 psl.

214) Dyaryusz seymu 1784, 351, 363, 433 p. Vol. Leg. IX, 12 psl.

215) Zaleski, Koresp. 60—61 psl.

ralių tarpininkauti. Šį kartą tarpininkaujant St. Malachovskiui, tam pačiam, su kuriuo Sapiegai netrukus teko maršalkauti seime, byla baigiama. Jau susitarus, karalius dar išgauna iš buvusios Sapiegienės pažadą, sumokėti Sapiegai 60.000 auks. daugiau negu sutarta, bet jo motina vis tebesiskundžia visų persekiojama ir dejuoja, kad šitos vedybos ją nugyvendinusios[216]).

1787 m. karaliui nuvykus į pasimatymą su Ekaterina į Kaniovą, Sapiega, greta daugybės kitų ponų, atvyksta pasitikti Ekaterinos į Kievą, bet čia, kaip opozicininkas, sutinkamas labai nepalankiai. Nors jis Branickio seserėnas ir pas jį gyvena, bet pats Potemkinas į jį žiūri su panieka ir vadina „le prince menteur et pisseur". Kad jam prisiplakti nepasisektų, rūpinasi ir pats St. Augustas, kurio nuomonės tuo tarpu ten paisoma, nes būsimajam seime ruošiamasi veikti tik per jį[217]).

Pabaigus sūnaus persiskyrimo bylą, iš Varšuvos išvažiuojančiai Sapiegienei karalius (1788.VI.16) vėl siūlo kartu su sūnumi atsisakyti nuo opozicijos ir pereiti jo pusėn. Ji klausia, ką būtent galįs jos sūnui prikišti. Tada karalius primena jo pas kanclerį Sapiegą puotos metu įsigėrus pasakytus žodžius: „Jei nepasitikėčiau savo motina ir abejočiau, ar esu Sapiega, tai mesčiau abejojęs jau dėl to, kad savy jaučiu sapiegišką prigimtį, t. y. norą dėl visko kovoti su karaliumi". Sapiegienė šito neginčijo ir sutiko pasakyti sūnui. Karalius, jei jie atsisakytų nuo opozicijos, prižadėjo užmiršti visus įžeidimus[218]). Tai buvo vos porą mėnesių prieš seimelius. Bet ir šis paskutinysis karaliaus kvietimas nuėjo niekais. Išrinktas Lietuvos konfederacijos maršalka, K. N. Sapiega seime pasirodo senasis žmogus, ir vadovauja Branickio partijai. Kai dėdė veikia Potemkino stovykloj, jis čia vadovauja jo šalininkams ir jo nurodymais veikia prieš karalių, dėdamasis su patriotais. Iki pat seimo pabaigos jis nebuvo niekad visai patikimas tos partijos žmogus, bet, eidamas su srove, kuri duoda jam progos pasireikšti, pafigūruoti, jis lyg ir sutampa su ja, o prie jos prisidėjus karaliui, net ir su juo susiartina. Savimyla bei ambicija palengva jį nuveda ten, iš kur jau negali nė grįžti. Ir visai suprantama, kad, beparafrazuodamas skambias bei populiarias patriotų idėjas, jis susigyvena su jomis ir baigia savo gyvenimą, kaip dėl jų kenčiąs kankinys.

---

216) Ten pat 103—5 psl. Kozmian, Pamiętniki I, 62—3, 69—79 psl.
217) Kalinka, Ostatnie lata II 21—22 p. (1868), 23—4 (1891 m.).
218) Zaleski, Koresp. 105 psl.

Renkant konfederacijos maršalką, Sapiegai konkurentas buvo tik vienas D. L. K. medžioklis J. Zabiela[219]), būsimasis Lietuvos konfederacijos maršalka 1792—3 m. Išrinktas maršalka, Sapiega pasirodo vienas aktyviausių seimo narių. Nebuvo seime kelto klausimo, dėl kurio jis būtų nepareiškęs savo nuomonės, nors pats maža ką tekėlė. Kada tik buvo keliamas koks nors masėse populiarus klausimas, visada matome kalbant ir jį. Norėdamas pafigūruoti, rodytis vadu, jis nepraleido nė vienos progos. Jei kada seime kyla nesutarimo, susigrumia dvi grupės dėl kokių principų ar dėl formalių dalykų, dažniausiai kompromisinę formulę atranda Sapiega. Kai daugumas atstovų seime dalyvauja tik protarpiais arba po kurio laiko išvažiavę namo nebepasirodo visiškai, jis seime praleidžia ištisus 4 metus. Kaip maršalkai, jam, žinoma, nedalyvauti būtų buvę ir nepatogu. Jis nedalyvavo seimo posėdžiuose tik 1789 m. pradžioje, kada greičiausiai bus ilgėliau negrįžęs po Kalėdų. Sausio 19 d. jis vėl seime ir aiškinasi, kad nuo darbų jį buvusi atitraukusi nesveikata, bet, išgirdęs apie pavojų tėvynei, grįžęs[220]). Nuolat dalyvaudamas seime, jis pasidaro tikrasis Lietuvos atstovų darbų vadovas, labai dažnai pirmininkauja net Lietuvos provincijos posėdžiams, nes iš senatorių ten buvo labai maža ir nė vieno, kuris būtų ėmęsis vadovauti. Išvykus iš Varšuvos Radvilai, kuris paprastai lietuvių posėdžius kviesdavo savo rūmuose, iš senatorių centro, apie kurį spiestųsi Lietuvos atstovai, nebelieka. Darbas varomas be senatorių. Jei kada vienas kitas pasirodo, tai dažniausia dėl savo pačių reikalų. O atstovų vadu natūraliai turėjo būti jų maršalka. Bet jis vis dėlto nėra vadas, kuris ypatingai rūpintųsi specifiniais Lietuvos valstybinio individualumo išlaikymo reikalais. Jis tik vadovauja tam techniniam darbui, kuris pagal įstatymus ir tradicijas seime yra paliktas atlikti Lietuvos atstovams. Jokio susirūpinimo Lietuvos savarankiškos valstybės organizacijos išlaikymu, jokio separatizmo jis neparodo. Visi pasipriešinimai seimo tendencijai naikinti atskirą Lietuvos valstybės organizaciją išėjo iš eilinių atstovų. Tiesa, už tai matome kalbant ir Sapiegą, bet niekad nematom jo pradedant. Jis tik palaiko daugumos atstovų reikalavimus. Pačiam jam tas, matyt, maža terūpi. O pakalbėti tai pakalba ir toks Ig. Potockis, kuriam, kaip lenkui, tas galėjo rūpėti mažiausia, bet kaip D. L. K. ministeriui tepritiko tik taip kalbėti.

---

219) Jankowski, Korespondencya ks. K. Radziwiłła, 289 psl.

220) Zbiór mów i pism... seymu 1789, VI, 1—23 psl.

Masėse populiarumo Sapiega labiausiai įgyja karštai kovodamas iš pradžių prieš Karo Departamentą, vėliau prieš visą Nuolatinę Tarybą ir pagaliau griežtai stojęs prieš rusus, reikalaudamas išvesti iš R-kos ribų jų kariuomenę. Čia jis susitaria su visa seimo dauguma bei patriotais, nors šie kovoja dėl to paties kitais sumetimais. Jiems svarbu atsikratyti rusų įtakos bei priespaudos, o jis pradeda kovą su senosiomis institucijomis pavestas dėdės, norėdamas atstatyti hetmonų valdžią. Dėl to dar 1789 m. vasario 27 (16) d. Stackelbergas visą jam kliudančią grupe vadina Branickio Sapiegos partija ir savo pranešimuos į Petrapilį nuolat juo skundžiasi[221]). Ir iš tikro, prieš rusus bei senąsias institucijas nukreiptų jo kalbų galima būtų nurodyti daugybę[222]). Taip eidamas su srove, jis pagaliau susiartina ir su karaliumi. 1790 m. lapkričio 3 d. St. Augustas rašo atstovui į Londoną Bukaty: „Maršalka Sapiega jau keletą savaičių man sakosi labai palankus, o keletą kartų toks jau net pasirodė"[223]). Tuo tarpu, kai jis jau eina su seimu, jo motina, rusų atstovo pavesta, uoliai rūpinasi jį nuo to atitraukti, o prieš 1790 m. seimelius varo karštą agitaciją[224]). Kai visi stengėsi pabrėžti savo patriotizmą, Sapiega iškilmingai padovanojo Lietuvos iždui 156.180 auks., kuriuos jis išleidęs artilerijai[225]).

Bet nepalyginamai labiau jį išgarsino jo iškeltas reikalavimas priimti konstituciją, kad visi atstovai prisiektų niekad neėmę ir neimą jokių pensijų iš užsienio. Pirmas šį pasiūlymą, remdamasis naująja savo vaivadijos instrukcija, iškėlė Sapiega (1790.XII.20). Priesaikos formulės projekte sakoma: „...nei pensijos, nei jokių dovanų iš užsienio neėmiau, neimu ir neimsiu, kad savo nuomone vadovausiuos tik R-kos laimės bei savarankiškumo reikalų vedamas ir nepriklausysiu nuo nieko ir nei jokios intrigos". Tą dieną projektas buvo pasiųstas a d d e l i b e r a n d u m, t. y. apsvarstyti konstitucinei komisijai. Sekančią dieną Kauno atstovas Mineika pareiškė, kad jie seimely prisiekę ne tik neimti jokios pensijos, bet ir gyventi tik

221) D e m b i ń s k i, Źródła do dziejów II i III rozbioru polski, I, Lwów, 192, Nr. 115, 147—8 psl. A r c h i v g o s u d. s o w i e t a I, 687, 688 psl.

222) Pav. 1789.IV.21 d. kalba dėl rusų kariuomenės išvedimo. Tuometinis spausdinys. Be to, žiūr. Z b i ó r m ó w VI, 1—23 psl., XI 51—74 psl.

223) K a l i n k a, Ostatnie lata, 162 psl. (1868) 166 psl. (1891 m.). Be to, žiūr. Z a l e s k i Koresp. 145 psl.

224) N. J. K o s t o m a r o v, Poslednije gody Rieči pospolitoj, S. Peterburg, 1905, I, 232 psl.

225) V o l. L e g., IX, 107 psl.

savo lėšomis. Be to, jis siūlo įkurti tokiems nusikaltimams teisti nuolatinį specialų teismą. Bet nors seime girdėjosi daug balsų tiek už Sapiegos, tiek už Mineikos pasiūlymą, sekančią dieną Sapiegos projektas buvo atmestas. Atmestas dėl to, kad šventoms pareigoms prisiekti nesą jokio reikalo. Sūnus neprisiekiąs gerbti tėvą, bet argi jis to neturįs daryti? Doram priesaika tobulybės nepridėsianti, o nedorėlio nepataisysianti. Ir Poninskis 1773—5 m. daug ką prisiekęs, bet dabar tekę jį šaukti teisman už išdavimą. Tuo tarpu Reitanas neprisiekęs nieko, bet vis dėlto buvęs doro piliečio pavyzdys. Griežtai atmesti priesaikos, žinoma, nedrįso niekas, bet daugelis drįso dengtis jos nereikalingumu. Pirmuoju viešu balsavimu ji buvo net priimta, nes balsuoti prieš daug kas varžėsi. Už ją balsavo 139, o prieš 130. Bet balsuojant slaptai ji buvo atmesta (138 balsais prieš 109). Mat, daugelis prisiekti nė negalėjo. Ypač sunku buvo rasti tokių, kurie nebūtų susitepę anksčiau. Toks, pasirodo, buvo ir pats projekto siūlytojas Sapiega. Kai gruodžio 21 d. Podolės atstovas Rzevuskis, išeitim nuvalyti praeičiai, pasiūlė viešą prisipažinimą, tai jis pirmasis prisipažįsta. Lig seimo jis, esą, neėmęs iš niekur, bet seimo metu, einant deryboms su Prūsais dėl sąjungos, seimui leidžiant dovanas priimti, priėmęs ir jis; „su luomų žinia išdrįsau", sako jis[226]).

Siūlymai sulaikyti parsidavimą svetimoms valstybėms, atmetus pirmą projektą, nepasibaigė. Jį matome svarstomą seime tų pat metų gruodžio 28 ir 31 d. Bet prie sutarimo vis neprieinama. Galutinai tik 1791 m. sausio 3 d. priimamas Trembickio sudarytas kombinuotas projektas, kuriuo kiekvienam piliečiui, sužinojus ką imant pinigus iš svetimos valstybės, leidžiama kaltininką šaukti seimo teisman. Kas drįstąs imti šio seimo metu, turįs būti baudžiamas mirtimi. Bet jei kas imąs už nuopelnus svetimoj kariuomenėje ar už pirmojo padalinimo metu atplėštus dvarus, per 3 mėnesius turįs pranešti[227]).

Bet dėl to parsidavimas nesustojo. Bulgakovo žiniomis, kurias jis gaunąs iš atleisto Sapiegos ūkvedžio Sienkevičiaus, net 1792 m. pradžioje už tam tikrą sumą, kurios dydžio nežinąs, Sapiega ir keletas kitų prižadėję Lucchesiniui paremti Prūsų pretenzijas į Danci-

---

226) Siarczyński, Dyaryusz seymu T. I., cz. 1, 50—54, 82, 111—113 psl. Gazeta narodowa 1791 Nr. 1, Suplement Gazety Warszawskiej, 1790, Nr. 102, 103.

227) Gazeta narodowa 1791, Nr. 1 ir 2. Gazeta Warszawska, 1792, Nr. 2. Suplement Gazety War. Nr. 2, 7.

gą[228]). Ir nenuostabu. Nusigyvenusiam Sapiegai pinigai buvo reikalingi. O kad jis nusigyvenęs, tai aišku ir Bulgakovui, nes, paminėjęs atleistą ūkvedį, jis pastebi, kad Sapiega jį atleidęs, tur būt, dėl to, „kad nebeliko ką tvarkyti".

Apskritai, dėl santykių su Prūsais tenka pastebėti, kad Sapiega iš karto aiškiai priešingas sąjungai su jais, bet vėliau, tur būt, paveikus prisipažintai „dovanai", atsiverčia. Iš pradžių Lucchesinį, norėdamas jį patraukti savo pusėn, net kreipiasi į jo motiną, prašo paakinti sūnų „pasidaryti tėvynės gelbėtoju". Bet ir vėliau įvykęs jo perėjimas į Prūsų pusę labai griežtas nebuvo. Jau padarius sąjungos sutartį, jis pats pareiškia karaliui gailįsis neparėmęs jo nuomonės kartu reikalauti ir prekybos sutarties[229]).

Apie ruošiamąją radikalių reformų konstituciją, kaip minėta, jis nieko nežinojo. Kai 1791 m. gegužės 3 d. ji buvo perskaityta seime, jis nežinojo, ką daryti. Pagal savo įsitikinimus, jis turėjo jai pasipriešinti, bet, ieškodamas populiarumo, jis buvo jau daug kartų kalbėjęs už toje konstitucijoje skelbiamus principus. Pav., dar tik balandžio 18 d. jis labai puošnioje kalboje buvo parafrazavęs kitų džiaugsmingus pareiškimus dėl naujo miestų santvarkos įstatymo[230]). Dabar jis kuriam laikui susvyruoja, bet kai daugumas atstovų triukšmingai vykdami bažnyčion nusitempia ir jį, tai, pareiškęs, kad, ir matydamas konstitucijoj šį tą taisytina, negalįs nesekti žymiausių vadų pėdomis, jis prisiekia[231]). Sekančiam (V.5) posėdy jis kalba tą patį. Jis einąs kartu tik dėl to, kad nenorįs ardyti tautos vienybės[232]). Ir iš tikro, nuo dabar jis pasidaro nepermaldaujamas patriotas. 1791 m. rugsėjo 7 d. būdamas Vilniuje, karaliaus vainikavimosi metinių sukaktuvių proga, įsirašo miestiečiu[233]). Nuo priimtųjų reformų jis nebeatsisako niekad, nors jo motina pasirodo griežta konstitucijos priešininkė[234]). 1792 m. pradžioje jis net reikalauja atšaukti Petrapily gyvenantį dėdę Branickį, nes dėl to kylančios vi-

---

228) Kalinka, Ostatnie lata II (1891) 345, 402—3 p.

229) Dembiński, Polska 273, 422 psl.

230) Ši kalba gali būti puikus pavyzdys, kaip jis mokėjo sučiupti jau daugelio keltas vedamąsias mintis ir patiekti jas kaip savo tėzes. Kalbos yra tuometinis leidimas.

231) Czasy St. Augusta, przez jednego z posłow wielkiego seymu napisane, Poznań 1867, 133—8 psl.

232) Wegner, Dzieje dnia 3—5 maja, 202—5 psl.

233) Gazeta narodowa, 1781 Nr. 76, 305 psl.

234) Kostomarow, II, 291 psl. I.

sokios kalbos galį pakenkti ir jam pačiam, Branickio seserėnui[235]). Bet kad tuo metu jis jau iš tikro būtų nebepasitikėjęs dėde, vargu ar galima teigti. Dar 1791 m. gruodžio 6 d. seime jis žadėjo guldyti galvą, kad dėdė hetmonas jokių intrigų prieš savo kraštą nedaraąs ir esąs visiškai ištikimas[236]). Bet tada Branickis dar tebebuvo Jasuos. Jam nuvykus į Petrapilį, žinoma, susirūpinimo galėjo kilti ir seserėnui.

Rusams įsiveržus į kraštą ir karaliui prisidėjus prie konfederacijos, Sapiega priimtosios linijos nemetė. Kartu su savo vyresniuoju kolega Malachovskiu, pasirašęs karaliaus elgesį smerkiantį manifestą, jis emigruoja. Konfederacijai davus 2 mėnesių terminą prisiekti jai ištikimybę, jis neatvyksta ir akceso neatsiunčia. Tada S. Kosakovskis įsako artilerijos pulkininkui Kronnemanui užimti Geranainius, Lipniškes ir kitus artilerijos generolo pensijai skirtus dvarus. Konfederacijos generalybė 1793 m. vasario 13 d., tur būt, atsižvelgdama į maršalką kanclerį Sapiegą ir hetmoną Branickį, jam, kaip „dėl nesveikatos nesančiam krašte", terminą dar pratęsė iki balandžio 28 d. Bet neatvyko jis ir iki tos dienos. Gegužės 1 d. jis atsiuntė „laisvą" rezignaciją nuo urėdo, ir jo vieton artilerijos generolu buvo paskirtas kanclerio Sapiegos jaunutis (21 m.) sūnus Pranas (†1892), kuris, tarp kitko, buvo tik neseniai vedęs visų targoviciečių galvos F. Potockio dukterį Pelagiją[237]). Kazimieras Nestoras Sapiega grįžo tik 1794 m. sukilimo metu. Prisidėjęs prie sukilimo, jis savo lėšomis pastatė 60 šaulių ir 220 kavalerijos. Jis taip pat dalyvavo nesėkmingam Vilniaus gynime (1794.VIII.11). Pralaimėjus sukilimą, jis apsigyvena Vienoje, kur 1798.V.25 ir mirė[238]). Mirė antrą kartą nevedęs ir bevaikis.

5. MASALSKIAI

Masalskiai, kurie savo šeimą kildina iš Černigovo Riurikaičių, žymesnės reikšmės politiniam Lietuvos gyvenime įgavo tik antroje XVIII amž. pusėje. XVII amž. vos keletas jų tesugebėjo pasiekti

---

235) Kalinka, Ost. lata, 263 psl.

236) Gazeta narodowa, 1791, Nr. 99, 394 psl.

237) Korzon, W. Dz. P. V., 274—5 psl. Sapiehowie III, 421, 425—7 p.

238) Korzon W. Dz. P. I, 491 psl. V, 108, VI, 83, 222 psl. Sapiehowie III. 421 psl.

antraeilių senatorių urėdų[239]). Bet XVIII amž. du iš jų pasiekė pačias pirmąsias vietas. Tai buvo Gardino maršalkos Jono sūnus Mykolas, kuriam pasisekė pasiekti Vilniaus kašteliono ir D. L. K. hetmono urėdus, ir jo sūnus Vilniaus vyskupas Ignas. Tiek tėvui, tiek sūnui padaryti gerą karjerą pasisekė tik Čartoriskių dėka, kurių jie iš pradžių uoliai laikėsi. Bet abu juodu prie Čartoriskių glaudėsi ne tiek dėl jų vedamosios politikos, kiek savanaudiškais sumetimais. „Familijos" parama jiems buvo reikalinga tam, kad pajėgtų atsilaikyti prieš Radvilas. Hetmonas Mykolas mirė 1768 m. Du jo sūnūs mirė dar prieš tėvą, trečias, pats jauniausias — Kazimieras — mirė pamišęs (1778 m.), o duktė buvo ištekėjusi už Naugarduko vaivados Niesiolovskio. Mūsų kalbamuoju laikotarpiu visos šeimos vienintelis atstovas buvo vyskupas Ignas (1729—1794 m.).

Vyskupą Masalskį Lietuvos istorijoj tenka vertinti dviem labai nevienodais matais. Iš vienos pusės tai vienas šviesiausių XVIII amž. pabaigos Lietuvos magnatų, tikrai nepaprastų gabumų ir aukštos erudicijos vyras. Kultūriniam Lietuvos gyvenimui jo reikšmė neabejotinai labai didelė. Jis pirmasis Edukacijos Komisijos pirmininkas ir vienas daugiausia nusipelniusių jos įvestos mokyklų sistemos kūrėjų. Nors ir morališkai menkas, jis neblogas vyskupijos administratorius ir žinomas kaip mokslo žmonių bei menininkų globėjas ir mecenatas. Klasinio stiliaus Vilniaus miesto perlai yra jo globotinio Gucevičiaus kūriniai. Jis pats, iš dalies net savo lėšomis, pastatė (tikriau perstatė) puikiąją dabartinę Vilniaus katedrą, pastatė garsiuosius, kadaise visų atsilankančių akį stebinusius ir džiuginusius, dabar, deja, visiškai žuvusius, Verkių rūmus. Iš antros pusės, jis buvo žinomas žemos moralės žmogus, savanaudis ir gobšus intrigantas, visuomenės turtų plėšikas, rusų parsidavėlis, kuris už savo tuos darbus Kosciuškos sukilimo metu sulaukė mirties kartuvėse[240]). Kaip žmogų veik visi amžininkai jį charakterizuoja labai nepalankiai. Toks Niemcevičius apie jį rašo: „Tuštesnio žmogaus (purchawki) už šį pralotą nebuvo. Kaip vyskupas, negalėdamas

---

239) Apie juos žiūr. N. E. Brandenburg, Rod kniazej Mosalskich (XIV—XIX st.), S. Peterburg, 1892. Starczewski, II, 362—4 psl. Żychlinski, IV, 173—182 psl. Wolff, Kniaziowie 231 psl. sq.

240) Be nurodytų veikalų apie jį žiūr.: J. Kurczewski, Biskupstwo Wileńskie, Wilno 1912, 55—61 psl.; W. Przyałgowski, Żywoty biskupów wileńskich, II, Petersburg 1860, 169—205 psl.; Kraszewski, Polska w czasie 3 rozbiorów I, 83 p.

nešioti špagos, prie lazdos, su kuria jis vaikščiodavo, prisisegė porte-epée“[241]). Ekaterinos II ambasadorius Saldernas jį charakterizuoja šitaip: „Vilniaus vyskupas Masalskis buklaus proto, bet blogas žmogus, kaip abbé petit-maitre, per daug apie save mano ir tuščias, didžiuojasi savo dignitorija bei gabumais, stengiasi pakelti savo įtaką bei reikšmę, nekantriai veržiasi iškilti Čartoriskių puolimo sąskaita. Viltis, kad mūsų padedamas įstengs suorganizuoti tvirtą partiją, atidavė jį į mūsų rankas. Tai žmogus gudrus ir nepasitikėtinas. Lietuvoje turi šiokio tokio populiarumo, bet tik mažos reikšmės žmonių tarpe“[242]). Ekaterina II, kuri jį buvo priėmusi Jelgavoje 1764 m., rašo Paninui: „Jis 26 metų vyras (iš tikro jam tada buvo lygiai 25 m.), atrodo protingas ir man buvo kuklus, bet man pasakojo hercogas (t. y. Byronas), kad tos dienos išvakarėse jis pasirodęs didelis pagyra...“[243]). Simpatiškiau, bet neliesdamas veiklos, jį charakterizuoja Vibickis, kuris, kaip Edukacijos Komisijos delegatas, 1777 m. buvo atvykęs tardyti dėl išeikvotų pinigų; „Vilniaus vyskupas buvo malonios išvaizdos, švelnaus charakterio, išmokslinimo jam netrūko, bet, kaip ir visi mūsų magnatai, nesirūpindamas tiksliai apskaičiuoti savo pajamų bei išlaidų, visada jausdavo reikalo eikvoti...“ Ir dėl išeikvotų 300.000 auksinų esąs kaltas ne tiek jis, kiek jo artimieji, ypač jo favoritas oficiolas Točiolovskis[244]).

15 m. vaikas (1744 m.) Masalskis jau tapo Vilniaus kapitulos kanauninku, nors tebebuvo dar tik žemesniųjų šventimų klierikas. Kapitula jį savo nariu išrinko, nes to pageidavo jo tėvo įprašytas karalius Augustas III[245]). 1746 ir 1748 m. tas 17—19 metų kanauninkas jau skiriamas, kartu su kitu kanauninku (pirmąsyk su Lopacinskiu, antrą — su Slizniu), atstovauti kapitulai seime[246]). 1748 m. jis išvyko mokslų eiti Romon. Po ketverių metų iš ten grįžo teologijos daktaru, prisisunkęs Vakarų Europos literatūros minčių.

1754 metais, mirus vyskupui koadjutoriui J. Sapiegai, jis išrenkamas kapitulos klebonu ir jo tėvas bei Čartoriskiai uoliai pradeda rūpintis koadjutorija, bet čia pamaišo hetmonas Radvila. Karalius ir Brühlis savo paramą Masalskiui jau buvo pažadėję. Radvilos at-

---

241) Niemcewicz, Pomiętniki czasów moich (1848), 50 psl., (1868) 39 psl.
242) Solovjov, VI, 790 psl., Kraszewski, Polska I, 83 psl.
243) Brandenburg, 279—280 psl.
244) Wybicki, Życie moje, 147 psl. (1927).
245) J. Kurczewski, Kościól Zamkowy III, 323 p.
246) Ten pat, 326, 330 psl.

siųstam Matuševičiui veikti prieš Masalskio kandidatūrą, Brühlis atsisakė. Tik, kai Lenkijos maršalka Mniškas sumokėjo jam 3000 raudonųjų, jis pasistengė, kad koadjutorijos Masalskis negautų[247]). Bet 1762 m. mirus vysk. Zienkavičiui, aplinkybės susidėjo taip laimingai, kad jam teko Vilniaus vyskupija. Pirmuoju kandidatu dabar buvo Žemaičių vysk. Tiškevičius, o Masalskiui buvo norima atiduoti jo vietą, bet Tiškevičius staiga mirė, ir kandidatu liko jis vienas[248]).

23 metų vyskupas Masalskis, pirmasis Lietuvos senatorius, tampa šeimos galva. Jis veiklesnis, gudresnis ir jo daugiau paisoma, negu tėvo, D. L. K. lauko hetmono. Jis pasirodo nesutaikomas Radvilų priešas, nes tik jie buvo didžiausia kliūtis kilti jo šeimai, o hetmonas Radvila buvo daug trukdęs ir jo karjerai. Dėl to, kai hetmonas Radvila, dalyvaudamas jo ingreso iškilmėse[249]) susirgęs miršta, jis ne tik nepalydi jo lavono iš Vilniaus, bet net uždraudžia Žemaičių vyskupui Lopacinskiui Nesvyžiuje celebruoti pontifikalines mišias[250]). 1763 m. mes jį matome kartu su tėvu smarkiai veikiant prieš K. Radvilos kuriamąjį tribunolą. Jis net uždaro katedrą, kad Radvila su savo šalininkais neturėtų kur prisiekti[251]). Bet tas nieko negelbsti. Radvila tribūnolą sudaro iš vienų savo šalininkų. Mirštant Augustui III, Masalskius matome jau vedant derybas su Radvila ir tarytum besiruošiant Čartoriskius apleisti. Prieš 1764 m. konvokacijos seimą susitariama, bet Masalskiai Radvilą apgauna[252]). Savo vadovaujamuose seimeliuose jie išrinkdina „familijos" žmones ir visą tarpkaralį veikia kartu su Čartoriskiais. Bet dėl to buvo ir Radvilos kaltės, kuris pretekstą atsimesti davė pats. 1764 m. vasario 28 d., girtas siausdamas su savo kompanija po Vilnių, jis, pašaudęs į nuo jo pasislėpusios Mstislaulio kaštelionienės Tiškevičienės duris, užsuko pas vyskupą Masalskį, kuris, sužinojęs apie triukšmą pas Tiškevičienę, buvo liepęs uždaryti vartus ir, Radvilai atvykus, pasakyti, kad jo nesą namie. Bet Radvila įsakė vartus atidaryti ir nieko nebodamas įėjo į rūmus, kur, sutikęs vyskupą, pirmiausia iškoliojo nenorėjusį jo įleisti karininką. Esą, „Šviesiausiojo Pono karininkas, matyt, yra kvailas ir neišmano savo tarnybos, nes, draugui einant pas draugą,

247) Ten pat, 335, 339 psl. Matuszewicz, Pamiętniki II, 101, 107—9 psl.

248) Matuszewicz, III, 157—8. Kurczewski, K. Z. III, 344 psl.

249) Žiūr. Matuszewicz III, 170—3 psl.

250) Ten pat, III, 182, IV, 36 psl.

251) Ten pat, IV, 28 psl.

252) Ten pat, IV, 60—68, 89, 132, 140—6, 166, 196 psl.

nenorėjo atidaryti vartų". Paskui iškoliojęs ir prigrasinęs kitiems vyskupo dvariškiams, nei iš šio nei iš to pradėjo kolioti jį patį. Priminė, kad vyskupas galįs būti Šv. Stanislovu, o jis Boleslovu. Pagaliau išeidamas dar pareiškė, kad vyskupo pareiga esanti žiūrėti brevijoriaus, o ne kištis į vaivadijos reikalus; tai, esą, jo urėdo dalykas. Jeigu bandysiąs siaurinti jo, vaivados, teises, tai kas išvestas iš kantrybės galįs paleisti jam kakton kulką, o jeigu bandysiąs gąsdinti prakeikimu, tai, pardavęs visus dvarus, jis persikelsiąs į Romą[253]). Vyskupas šitą „vizitą" palaikė casus belli, ir, nežiūrėdamas Radvilos pastangų konfliktą likviduoti, nenusileido. Tuojau visur buvo pradėta skelbti, kad Radvila buvęs užpuolęs vyskupo rūmus, norėjęs jį užmušti ir pan. Provincijoj pradedama skleisti vyskupą remią manifestai, o jis pats žada kelti bylą seime. Tuo pat metu vysk. Masalskis, gavęs 60.000 dukatų rusų pinigų, ima organizuoti prieš Radvilą (ir prieš visą „familijai" priešingą partiją) Lietuvos konfederaciją, kurios akte tą užpuolimą matome figuruojant daugelio kitų Radvilai mestų kaltinimų tarpe[254]). Kaip pasibaigė tarpkaralis, mes jau žinome. Radvila buvo išvytas užsienin, o Masalskiai susikivirčijo su Čartoriskiais dėl hetmonų valdžios susiaurinimo. Pirmą puolimą jie atlaikė, Karo Komisija buvo įkurta iš karto tik Lenkijoj. Bet kai Čartoriskiai dėl savo laimėjimo buvo tikri ir Masalskių atsimetimo nebijojo, tai 1764 m. karūnacijos seime įkūrė tokią pat komisiją ir Lietuvoje. Masalskiai tada atkakliai gynėsi. Vyskupas, gindamas tėvą, gruodžio 2 d. apeliuoja į rūpestingai laisves saugojančią bajoriją: „Kas bus su krūmokšniais, jei virsta kedrai". Bet tas negelbsti. Jo kalba išaiškinama net visos bajorijos lygybės idėja prisisunkusių masių įžeidimu, sukelia pasipiktinimo, ir jo niekas neparemia. Nors hetmonas net grąsino manifestu, bet įstatymas buvo priimtas ir jiems neliko nieko kita, kaip keikti Čartoriskius. Perpykęs vyskupas, kalbėdamas su Matuševičiu, savo buvusiuosius globėjus bei draugus išdeda visokiais žodžiais[255]).

Nuo to meto Masalskių sugyvenimas su Čartoriskiais payra. Jie, kartu su Koronos hetmonu Branickiu, puola ieškoti pagalbos Petrapily, rašo skundus. Vyskupo agentui Saint Leu, pasiseka prieiti prie Orlovų bei Černiševų, kurie, būdami Panino priešai, pake-

253) Ten pat IV, 199—200 psl.

254) Ten pat 201—3, 254—5 psl. Kraushar, Ks. Repnin i P. I, 40—41 p.

255) Matuszewicz, IV, 315, 316, Konopczyński, Geneza Rady N. 91 psl.

lia triukšmą, kad Rusijos interesai R-koj esą blogai saugojami. Taip puolamas, Paninas pasiryžta Čartoriskius apleisti, jų pravestas reformas sugriauti. Tuo būdu dėl pirmųjų reformų sugriovimo vienu didžiausių kaltininkų tenka laikyti vyskupą Masalskį[256]). Bet tuo metu jis susikerta ir su rusais. Kartu su vyskupu Soltiku stojęs prieš rusų siūlomąjį disidentų teisių sulyginimą su katalikais, jis sulaukia to, kad Repninas pasiunčia į jo dvarus rusų kariuomenės būrius, bet netrukus apie jį jau rašo, kaip apie didelį karaliaus priešą ir žmogų, galintį būti rusų partijos vadu, nors sekėjų esą, teturįs labai maža[256a]). Su Repninu jis sugyvena labai gerai, bet specialus Ekaterinos atstovas Soldernas į jį žiūri su panieka.

Jo viltys tapti rusų partijos vadu, apie kurias minėtam rašte kalbėjo ir Soldernas, žuvo, kai ruošiamos Radomo konfederacijos priešaky buvo pastatytas K. Radvila. Dėl to konfederacijoj ir 1768 m. seime jis žymaus vaidmens neturėjo. Prasidėjus Baro konfederacijai, vysk. Masalskis, kartu su Pamario vaivada Flemingu pasiūlo rusų ambasadoriui Volkonskiui kurti kontrkonfederaciją, bet Paninas į tai atrašo šitaip: „Šio veiklaus praloto galvoje yra tik viena mintis, kad tik kuriuo nors būdu galėtų prisimušti prie mūsų pinigų ir paramos. Visai nenorėdamas kuo nors rizikuoti pats, jis nori vaidinti savo vaidmenį, kuris jam paliktų laisvę, vertinant kitėjančias aplinkybes, sukaliotis į visas puses, kaip kad jis dėl savo lengvapėdiškumo jau pasirodė visuose ankstyvesniuose darbuose". Esą, buvę atvykę Petrapilin du jo atstovai, bet dėl konfederacijos jam pasiūlęs tartis su Volkonskiu. Vienam tų agentų išvykus, antrasis pasiūlęs nuraminti R-ką susitarus su Prancūzija. Apskritai, Paninas Volkonskiui įsako Masalskio jokio judėjimo vadu nedėti, nes esąs nepatikimas[257]). Kai 1771 m. pradžioje atsistatydinęs Volkonskis buvo pakeistas Soldernu, tai Masalskis ir eilė jo draugų, jausdami, kad šis brutalus stačiokas jų nevertins, net prašė Ekateriną geriau grąžinti Repniną. Bet jų balsas nuėjo vėjais, o dėl to prieš juos dar labiau nusistatęs Soldernas jau pat savo ambasadoriavimo pradžioje pasiuntė Petrapilin jiems labai nepalankias charakteristikas. Čia buvo ir mūsų cituotoji jo nuomonė apie Masalskį[258]). Taip diskre-

256) Konopczyński, Liberum veto 412 psl.

256a) Kraushar, I, 106, 126 pp. Korzon, W. Dz. P. I, 259, Solovjov, VI, 423, 426.

257) Solovjov, VI, 611 psl.

258) Ten pat 788—790 psl. Be Masalskio ten dar minimas Podoskis, Flemingas, Mlodziejovskis, Gurovskis ir kt.

ditavęs buvusiuosius savo pirmtako bendradarbius, Soldernas bando veikti su karalium ir Čartoriskiais, o su šiais elgiasi „taip, kaip jie užsitarnavo". Iš karaliaus sužinojęs apie Masalskio ir Poninskio pasiūlymus dėtis prie konfederacijos, Soldernas vieną kartą juos tiesiog išvijo. Išeidamas Masalskis pagrasino, kad Lietuvoj esą slaptai susikonfederavę 52.000 bajorijos. „Gaila, kad ne Tamsta jos vadas, — atkirto Soldernas, — o tai 6000 mūsų tuntas jus Lietuvoje sutrintų į dulkes"[259]. Taip rusų atmestas, Masalskis (jo tėvas jau buvo mirės 1768 m.) pakrypsta prie konfederatų ir išvyksta užsienin. Ten, tiesa, konfederacijos labui nieko neveikia, o 1,5 metų gyvendamas Prancūzijoj, Konopčinskio žodžiais tariant, „filosofuoja su J. J. Rousseau bei fiziokratais, poliruoja savo bel-esprit". 1772 m. pradžioje jo prašomas fiziokratas Mercier de la Rivière parašo savo „L'intérêt commun des Polonais en Mémoire sur les moyens de pacifier pour toujours les troubles actuels de la Pologne", etc.[260].

Prancūzijoj jis išbuvo iki 1773 m. sausio, kada buvo iškviestas rusų partiją organizuojančio naujo ambasadoriaus Stackelbergo. Dėl jo pažadų prieš 1773 m. seimą Teofilė Sapiegienė rašo šitaip: „Visiškai Maskvai parsidavęs Vilniaus vyskupas davė reversą, kad kas tik bus šiam seime nuspręsta, Lietuva jo kredito bei rūpesčių dėka viską priimsianti. O jam pažadėta, kad Vilniaus vyskupystė būsianti pakelta Lietuvos primatu su legati nati charakteriu, kad vyskupystės bei primato kompetencija su Lietuvos antspaudais būsianti pripažinta įstatymu, kad jo svainio (t. y. Niesiolovskio) tribūnole laimėtasis sprendimas būsiąs panaikintas"[261]. Taip jis pasidaro vienas veikliausių 1773—5 metų seimo veikėjų. Čia jį matome visur. Priešseiminiuos seimeliuos Lietuvoje jis vadovauja visai prieš Čartoriskius nukreiptai akcijai ir susižinodamas su Stackelbergu dalyvauja seimo darbų paruošime. Tik visą vadovybę diktatoriškai gavus Poninskiui, jis pasitraukia kiek į užpakalį. Bet jį matome dalyvaujant iš seimo išskirtoje delegacijoje, Nuolatinės Tarybos, Edukacijos Komisijos ir visų kitų įstatymų paruošimo darbuos. Jis pasako daugybę kalbų, tampa Iždo Departamento bei Edukacijos Komisijos

---

259) Ten pat 797 psl.

260) Konopczyński, Geneza Rady N. 163 psl; — Liberum veto, 405 psl.

261) Konopczyński, Geneza R. N. 163 psl.; Archiv gosud. sovieta, I, 237.

pirmininku[262]). Dėl šio savo veikimo ir jis, greta eilės kitų, teisingai užsitarnavo ketvirtosios padalinimą įvykdžiusios pajėgos vardą.

Rodydamas savo patriotizmą, šio seimo metu vysk. Masalskis pasisiūlė savo lėšomis pastatyti pulką kariuomenės — 1210 karių. Seimas už tai pripažino jo brolvaikiui Ksaverui ir jo įpėdiniams amžino šefo titulą. Tuojau po seimo pulkas buvo pradėtas organizuoti, nusamdyta visokių svieto perėjūnų prancūzų karininkų, bet greit visas darbas pairo, komplekto nesulaukė niekad[263]).

Kaip ir visi šio seimo veikėjai, taip ir Masalskis „už nuopelnus tėvynei" pasistengė gauti atlyginimą. Pirmiausia Masalskiams, kaip ir Sapiegoms bei Poninskiams, buvo patvirtintas kunigaikščių titulas. Tuo reikalu jis buvo įteikęs seimui ilgą, gražių frazių pilną, memorialą, kur patiekia eilę savo šeimos kunigaikštišką kilmę įrodančių dokumentų. Seimas titulą pripažino visiems jo tėvo palikuonims[264]). Bet titulas jo patenkinti negalėjo. Jis pasirūpino gauti ir apčiuopiamesnės naudos. Pirmiausia jis išgavo konstitucijas, leidžiančias jam sukeisti kai kuriuos Vilniaus kapitulos dvarus su vyskupiniais, o šiuos pastaruosius išsinuomoti, t. y. valdyti net tada, jei pats būtų iškeltas kur kitur. O svarbiausias jo pasipelnymas buvo sukeitimas savo palyginti menkučio dvarelio, Lachovičių, su pelningomis Palangos, Plungės, Maišiogalos ir Širvintų seniūnijomis ir Tarvydų kaimu[265]).

Po padalinimo seimo R-kos politinis gyvenimas eina kita vaga; jokių sukrėtimų nebėra, vidaus politikoj vadovauti imasi pats karalius, kuriam suvaldyti opoziciją padeda Rusų ambasadorius. Tokiems žmonėms, kaip Masalskis, vietos tame gyvenime kaip ir nebelieka. Pakliuvęs į pirmąją N. Tarybos sudėtį, jis lieka joje dar antrai 1776—8 m. kadencijai, bet nuo 1778 m. jau nebeišrenkamas niekad. Smulkiose partijų rungtynėse Masalskį matome vėl smarkiai kovojant su Radvila, su kuriuo po 1775 m. trumpam buvo susitaikę[266]). Šiaip jis dabar nustumtas ir daugiausia užsiėmęs savo paties siautu-

---

262) Ten pat, 190, 194, 197, 212—14, 224, 252 Korzon, W. Dz. P. I, 393, IV, 193 psl.

263) Vol Leg. VIII, 407 psl. (656 f.). Korzon W. Dz. P. IV, 294, Brandenburg, 316—17 psl.

264) Vol. Leg. VIII. 407, (655—7 f.) Memorialas: Brandenburg, priedas Nr. 55, CI—CXXI pp.

265) Vol Leg. VIII, 408, 410 p. (657—8, 662 fol.).

266) Zaleski, Koresp. 87 psl.

lingu gyvenimu ir turtų tvarkymu. Nei kovoje su Tyzenhauzenu, nei Soltiko bei Diugrumovienės bylų triukšmuose jo nematome.

Šiuo metu iš viso jo visuomeninio veikimo labiausiai įsidėmėtinas yra darbas Edukacijos Komisijoj. Nežiūrint savo palaidumo, būdamas šviesus ir protingas žmogus, čia jis parodė daug sugebėjimo. Ypač daug jis turėjo nuopelnų kuriant Lietuvos pradžios mokyklų tinklą. Būdamas Edukacijos Komisijos pirmininkas ir plačios vyskupystės vyskupas, įsakydamas kurti mokyklas prie bažnyčių, jis padarė didelį darbą. Jo blaivią pažiūrą į mokyklas gerai rodo jo paties duotosios instrukcijos[267]). Taip pat jo kūrinys buvo ir Zakrete (Vilniaus priemiesty) įkurtoji mokytojų seminarija, kurią vizitatorius Vibickis vadina krašto palaima. Bet ambicingas ir gobšus Masalskis ir čia dirbo ne dėl idėjos. Kai buvo pašalintas iš komisijos pirmininko vietos ir nuo pinigų, tai pasitraukė ir nuo visų švietimo reikalų. Kaip Edukacijos Komisijos pirmininkas ką sugalvojęs, o kaip vyskupas įsakęs klebonams, darbą jis varė sklandžiai. Jam nuo to darbo pasitraukus, nebebuvo kas veiktų kunigiją, ir viskas pairo.

Nuo vad. edukacijos turtų jis buvo atstumtas palaipsniui. Pirmiausia 1776 m. seimas panaikino grobuonišką vad. dalijamąją komisiją, tvarkiusią buvusius jėzuitų turtus. 1773—5 m. seimo vadai, tos komisijos nariai (Poninskis, Masalskis, Gurovskis, Mlodziejovskis), juos „tvarkė" taip gerai, kad tie milžiniški turtai teduodavo vos 424.118 auks. metinių pajamų. Bet Masalskiui tas komisijos panaikinimas nieko nepakenkė, nes tas darbas buvo pavestas Edukacijos Kom., kurios jis buvo pirmininkas, ir, bent Lietuvoje, viską tvarkė pats vienas. Čia šeimininkauta taip, kad pajamų mokykloms nepakako. Vyriausioji Lietuvos Mokykla, seminarija, pavietų bei parapijų mokyklos negalėjo gauti pinigų nė mokytojams apmokėti. 1777 m. revizija rado dar 300.000 auks. išeikvojimą, ir po to Masalskis nuo komisijos darbų pasišalino, nors jos nariu ir toliau buvo laikomas. Jos pirmininku buvo išrinktas karaliaus brolis Plocko vyskupas, vėliau primas, Mykolas. Tie 300.000 taip ir liko neišieškoti[268]).

Be to, šiuo laikotarpiu vysk. Masalskis vedė garsią bylą su savo seserim Niesiolovskiene dėl dalies. Byla buvo pradėta dar Baro konfederacijos laikais. Sesuo ją pradėjo tribūnole 1770 m. Vyskupas iš karto tikėjosi gausiąs rusų paramos ir bylą laimėsiąs, bet kaip tik

267) T. Wierzbowski, Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie... 1773—1794, Kraków 1921, 15, 26—8, 79—81, 89—95, 109 pp.

268) Korzon W. Dz. P. IV, 324. Wybicki, Życie moje, 145—8 (1927); Vol. Leg. IX, 36—7 p.

prieš paskutinį, jau minėtą, konfliktą su Soldernu šis remti atsisakė. Esą, negarbinga kreiptis į carienę su savanaudiškais tikslais. Tribūnolas Minsko sesijoj sesers pretenzijas pripažino, ir tarp brolio ir sesers jau prasidėjo tiesiog kova dėl atskirų dvarų. Dažnai buvo griebiamasi net ginklų. 1771 m. vyskupui išvažiavus užsienin, Niesiolovskiai užgrobia veik visus jo dvarus. Jam grįžus iš užsienio, byla prasideda vėl ir baigiasi galutiniu jo laimėjimu (1777 m.). Seseriai pripažįstamas tik piniginis kraitis, o ne lygi dalis su broliais, kaip ji norėjo[269]).

Taip neramusis vyskupas sulaukia reformų seimo. Padalinimo seimo darbais pasipiktinusi visuomenė jau buvo išstūmusi iš viešojo gyvenimo vadovybės tiek jį, tiek kitus jo bendrininkus. Nebuvo jam vietos lig tol, negauna jis kampelio ir šiam seime.

Rungtyniaudamas su Radvila, prieš 1788 metų seimelius jis rašo karaliui prašydamas protekcijos. Prašo paremti jo siūlomus kandidatus ir, svarbiausia, tokiais kritingais R-kos gyvenimo laikais neatmesti jo patarnavimų. Reikią, kad karalius parodytų jam visišką pasitikėjimą. Savo laišką jis baigia šitaip: „J. K. M. ir mano gyvenimo pabaigoj pamatysi lygiai tokių pat tikrai naudingų mano norų, kokių laimingu mano likimo lėmimu patyrei žydinčioj mano jaunystėj". Karalius atsakė tikįs, kad vyskupas savo jėgas iš tikro panaudosiąs tėvynės labui, bet vietoj protekcijos pasiuntė jam tą patį laišką, kurį siuntinėjo visiems ponams, nes pažadėti ką daugiau būtų reiškę įžeisti galingus Masalskio priešus, ypač Radvilą. O be to, jau matyti ir vien iš minėtojo laiško tono, karaliaus pasitikėjimo vyskupas neturėjo. Jo įtaka krašte buvo palyginti maža, nes neturėjo santykių nė su vienu didžiuoju magnatu, o tokie jo šalininkai, kaip, pav., Minsko vaivada Chmara, galėjo turėti tik lokalės reikšmės[270]). Bandė jis veikti ir per dvasininkus. Seimelių išvakarėse jis susikvietė visus dekanus aptarti „tokių reikalų, kurių negalima patikėti popieriui"[271]). Be abejo, tai buvo seimelių reikalai. Bet ano meto dvasininkai, priklausą ponijos, daug veikti negalėjo. Galėjo šį tą veikti nebent slapta. Dėl to suprantama, kad į seimą vyskupas Masalskis atvažiavo su silpnomis jėgomis.

Seimo darbuose iš pradžių jį matome dalyvaujant aktyviai, nors nė joks vadas nebuvo. Matome dalyvaujant atskiruos lietuvių po-

---

269) Plačiai bylą nupasakoja Brandenburg, 306—310 psl.

270) Zaleski, Korespondencya 62, 84—7.

271) Przyałgowski, Żywoty II, 190 psl.

sėdžiuos dar prieš išrenkant maršalką[272]). Vėliau jį matome ginant N. Tarybą ir kalbant prieš sąjungą su Prūsais. Silpnai R-kai tinką gyventi geruoju su visais kaimynais. Įžeisti Rusijos nereikią[273]). Matome jį kalbant dar ir kitais reikalais, ir vis taikantis prie karaliaus bei jo grupės tono. Tuo pat metu (1788 m. gale) jis rūpinasi gauti sau Krokuvos vyskupystę. Vilniaus vyskupystė tuo būdu būtų tekusi Livonijos vysk. J. Kosakovskiui[274]). Bet šis projektas nebuvo priimtas.

1789 m. pradžioje jis dar tebėra seime. Sausio 20 d. jis, kaip D. L. K. pirmasis senatorius, praneša seimui, kad Lietuvos atstovai esą paruošę mokesčių projektą ir reikalauja jį skaityti. Matome jį ginant dvasininkus nuo uždedamų mokesčių[275]). Bet netrukus jis pasijunta seime svetimas, ypač kai pasigirsta vis karštesni ir karštesni balsai, smerkią 1773—5 m. seimą bei jo veikėjus. Tada jis pasiryžta pasišalinti. Birželio 29 d. jis grįžta Vilniun ir ruošiasi išvykti į užsienį. Spalių 25 d. parašo atsisveikinimo laišką tikintiesiems, kur reiškia vilties, kad seimo darbai būsią kraštui iš tikro išganingi, bet viskas esą Dievo rankoje ir, kad išprašyti Aukščiausiojo palaimos, įsako kiekvieną šventadienį visose bažnyčiose atlikinėti iškilmingas suplikacijas. Jis tuo tarpu vykstąs tėvynės tarnybai pas karalių ir į seimą, bet sveikata gal versianti išvykti ir į užsienį. Nuvykęs į Varšuvą (XI.21—XII.18), išleidžia keletą dokumentų, kuriais sutvarko vyskupijos valdymo reikalus, ir 1790 m. pradžioje išvyksta. Kurį laiką dar sutrunka pas savo gimines kažkur Krokuvos vaivadijoj, o paskui vyksta į Vieną, Paryžių, Veneciją, Romą[276]).

Jam pasišalinti į saugesnę vietą buvo pats laikas, nes patriotai jau buvo viešai pradėję akciją ir prieš jį. Varšuvoj jau buvo kalbama, kad, greta Poninskio, už 1773—5 m. veiksmus būsianti iškelta byla ir jam[277]), o 1789 m. liepos 20 d., t. y., jam tebesant Vilniuje,

---

272) Kosakovskių koresp. IV, Nr. 26. C. V. A.; Zbiór mów... II, 95—96 p.

273) Dyaryusz seymu 1788 cz. I, 119—120, 123—124 psl.

274) Kosakovskių korespond., IV, 26 Nr. C. V. A. M. Kosakovskio atsiminimai (Ms) C. V. A., 33 p.

275) Kosakovskių koresp., IV, 26 Nr. C. V. A.; Zbiór mów, X, 1—13 psl.

276) Protocolum actorum curialium... ex anno 1789, Viln. Univ. B. rankraščių skyr. 53—1418 Nr. 147, 234—7, 276—88 psl. Przyałgowski, Żywoty..., II.

277) Neunte Beylage zu politischen Gespräche der Todten, 1789.VIII.1, 33 psl.

Ašmenos atstovas Katilas jau pasiūlė panaikinti 1775 m. seimo konstituciją, leidusią jam nuomoti savo vyskupijos dvarus. Siūlymas seimo sutinkamas labai palankiai, o liepos 24 d., pagal Butrimavičiaus patiektą projektą (apie vyskupų algas), gauna konstitucijos formą. Masalskiui, kaip ir visiems kitiems vyskupams, skiriama 100.000 auks., o dvarai nusavinami kariuomenės išlaikymo fondui. Masalskio nuomojimo teisė panaikinama[277a]). Netrukus po to (XI.6) Starodubo atstovas Radziševskis, kalbėdamas iždo pajamų padidinimo klausimu, pasiūlo grąžinti iždui 1775 m. su vyskupu Masalskiu į Lachovičius sukeistąsias 4 seniūnijas ir 1 tenutą (Palangos, Plungės, Maišiogalos, Širvintų seniūnijos ir Tarvydų kaimas). Mainas išdui buvęs labai nuostolingas, nes Lachovičiai teduodą 56.110 auks. metinių pajamų, o viena Palangos seniūnija — net 70.000. Vyskupą ginti išeina Oršos atstovas Juozapavičius. Mainų ekvivalentinė vertybė, esą, buvusi nustatyta. Lachovičių tvirtovė buvusi įvertinta 453.626 auks. 1659 m. ji atlaikiusi 5000 priešo kariuomenės puolimą. Liustracija rodanti, kad seniūnijos duodančios 95.888 auks. 20 sk., o Lachovičiai 87.869 auks. 20 sk., taigi skirtumas tik 8019 auks. Jei dabar buvusios seniūnijos duodą pajamų daugiau, negu Lachovičiai, tai esąs vyskupo nuopelnas, kuris pakėlęs pajamas gerai ūkininkaudamas. Karaliui pasiūlius projekto dabar nesvarstyti, bet palaukti, kol atvyksiąs vyskupas[278]), klausimas taip neišspręstas ir paliekamas. Atvykęs Masalskis, matyt, pasirūpina jo svarstymą sulaikyti, bet, jam išvykus, klausimas vėl keliamas. Seimui ginčijantis dėl vad. donatyvų, t. y., 1773—5 m. seimo karaliui pavestų keturių didžiulių seniūnijų, kurias jis dovanojo savo giminėms bei artimiesiems šalininkams, tas pats Radziševskis (1790.II.26) tuo reikalu pasako ilgą kalbą. Perskaitęs atitinkamą 1775 m. konstituciją, jis nurodo, jog iš jos išeiną, kad lyg seimas, o ne Masalskis to maino prašęs. Jei Lachovičiai esanti tvirtovė, tai kodėl jos niekas nežinąs? Jei jos nesą, tai kaip ji galėjusi būti įkainuota net 453.626 auks? Kas tą įkainavimą atlikęs? Įstatymais karališkų dvarų sveikumą prižiūrįs instigatorius. Bet ar jis prie to darbo buvęs? Ar buvęs Iždo Komisijos atstovas? Ar buvę atlikti matavimai? Tegul tą paliudiją žemaičiai, ypač Upytės karužas (t. y., B. Karpis), kuris vieną tų

277a) Dyaryusz seymu 1788, II, 340, 357; Vol. Leg. IX, 104—106 psl.

278) Dziennik cz. seymu V, 185 sesija, Zbiór mów, X, 307—18 p., Fragmenty dyskusyi i dyar., 317—320 p. (Arch. Gł. W. — Acta seymowe XVI t.).

seniūnijų anuo metu valdęs. Prieš jo pirmąją kalbą buvęs paskelbtas pamfletas (reikia manyti, kad jis buvo paskelbtas Varšuvon atvykusio Masalskio rūpesčiu). Tenai esą sakoma, kad Lachovičiai pajamų duodą 87.000 auks. Bet kas galįs paneigti, kad viena Palanga vis dėlto esanti vertesnė ir pajamų galinti duoti daugiau, negu Lachovičiai? Vieta tvirtovei Palanga esanti tinkamesnė ir jos pastatymas, esą, kainotų pigiau, negu užsilikusių Lachovičių apkasėlių remontas. Tai kaip čia esą galima kalbėti apie teisingą mainą? Iždui, esą, padaryta didelė skriauda ir jos neatitaisęs seimas visuomenę labai apviltų. Dar visiems esą galima grįžti prie savo turto. Juo labiau, kad Lachovičiai R-kos tebesą nė nepaliesti[279]). Bet ypatingai griežtai pastatomas klausimas balandžio 29 d., kai perskaitomas Kališo atstovo Suchorzevskio projektas, reikalaująs panaikinti visus 1768—1775 m. tarpe padarytus mainus. Jį remdamas, Livonijos atstovas Kublickis nurodo Lietuvos statuto dėsnį, kad jei kas nors „už maža išprašys daug — turtas turi būti atimtas". Suchorzevskis praneša, kad, pasak Gineičio, Palangos valstiečiai prisipažinę, jog vyskupas Masalskis buvęs įsakęs jiems nuo liustratorių nuslėpti keletą dešimčių tūkstančių, bet ir tai pasirodę, kad tos seniūnijos duodą net 300.000 auks. Be to, kaip ten esą, kad dabar valstybė nebeturinti tų seniūnijų ir negavusi Lachovičių? Nuro atstovas Zielinskis pasisako Masalskio ramiai palikti negalįs, nes 1775 m. seime jis buvęs ketvirtoji padalinimą įvykdžiusi galybė. Savęs jis nepamiršęs ir mokėjęs pasinaudoti. Jis užgrobęs net vienintėlį R-kai likusį uostą. O mainų sutartį tas sukčius pasirašęs taip, kad Lachovičius atiduosiąs valstybei tik tada, kai paimsiąs į savo rankas visas seniūnijas. Iš tikrųjų Lachovičiai neduodą nė 50.000 pelno, o seniūnijos duodą net 300.000 auks. Baigdamas jis prašo svarstyti dabar posėdy nedalyvaujančio Radziševskio projektą. Po tų griežtų kalbų išeina Masalskio gynėjai. Ad. Čartoriskis ir karalius reikalauja neištyrus ir be vyskupo bylos nespręsti. Po jų išeina Ukmergės atstovas Koscialkovskis, kuris byla buvo susiinteresavęs pats, nes buvo paskolinęs Masalskiui pinigų, laiduotų kaip tik Palangos seniūnija. Jis nurodo, kad Masalskis turėjęs daug išlaidų atpirkdamas seniūnijas nuo tuometinių valdytojų ir gerindamas ūkį. Uosto reikalams vyskupas sutinkąs prie Šventosios upės palikti vieną kvadratinę mylią. Nuro Zelinskis vėl primena, kad Masalskis esąs susitepęs ir pojėzuitiniais turtais ir siūlo maino klausimą balsuoti. Smolensko atstovas Sucho-

[279]) Dyaryusz seymu ord. T. II cz. II, 184—6 psl.

dolskis tą posėdį kalba jau antrą kartą ir gina vyskupo bei pirmojo Lietuvos senatoriaus garbę. Jis siūlo sudaryti revizijos komisiją. Tą pat siūlo vysk. Kosakovskis. Esą, vyskupas net uosto reikalais rūpinąsis ir esąs nuskriaustas. Jezerskis jam atkerta, kad galima gi atsikeisti, jei iš tikro abi pusės nuskriaustos. Kublickis, Zielinskis, Chelmo Suchodolskis reikalauja klausimą spręsti tuojau. Koscialkovskis, norėdamas nukreipti seimo akis, siūlo svarstyti vad. avulsų klausimą. Zielinskis šaukia, kad, kol nebus išspręstas svarstomąsis klausimas, neisią nė iš rūmų, bet avulsų projektas vis dėlto perskaitomas. Dėl jo kalba Sapiega. Atstovai jaudinasi, triukšmauja, ir posėdis salvuojamas[280]). Sekančiuose posėdžiuose ginčai eina toliau. Gegužės 4 d. Juozapavičius ir Koscialkovskis pasako vėl ilgas vyskupą ginančias kalbas. Juozapavičius tvirtina, jog kaltinimas, kad Masalskis vienas šeimininkaująs Lietuvos edukacijos reikaluos, esąs neteisingas. Visai neteisingai, esą, jis kaltinamas pasisavinęs po jėzuitų likusį sidabrą. Visų mainų jis neginąs, nes kaip ten su kitais buvę, nežinąs. O Lachovičiai buvę įvertinti visai patikimos komisijos. Kas pažinęs velionį Gardino pavieto maršalką Valavičių, tas dėl jo nešališkumo abejoti negalįs. Perėmimas seniūnijų vyskupui daug kainavęs, nes turėjęs jas atpirkti iš Gurskienės ir Mirbacho. Mainas padarytas prieš 14 metų ir nė viename iš šešių buvusių seimų nebuvęs liestas. R-ka negalinti laužyti savo pažadų, jei norinti, kad ir piliečiai jų nelaužytų. Be to, ši konfederacija savo akte garantavusi nuosavybės neliečiamybę. Jei mainas esąs blogas dėl to, kad padarytas 1775 m., tai kodėl, esą, nieko nekalbama dėl daugelio kitų to seimo darbų. Mainas esąs padarytas visai teisėtai, įstatymų leidžiama tvarka. Apie seime minimą Gineičio liudymą nesą čia nė ko kalbėti, nes ir teisme jis, esą, būtų laikomas tik nugirstu plepalu. R-ka iš to maino neturėjusi jokių nuostolių, nes, kol buvę seniūnai tebesą gyvi, vyskupas kvartos mokestį tebemokąs. Koscialkovskis dar nurodo, kad negražu esą žmogų vien pulti ir pamiršti jo gerąsias puses, jo nuopelnus ir dėl tautos pakeltus vargus[281]). Pagaliau, dar po ilgų ginčų, gegužės 6 dieną buvo priimta bendra visus 1768—1776 m. laikotarpio mainus ir donatyvas panai-

---

280) Dziennik cz. s. IX, sesija 256. R. Kosakovskių koresp. C. V. A., 27, Nr. Laiškas 1790.V.1.

281) Juozapavičiaus kalba yra išleista atskirai. Be to, žiūr. Zbiór mów XI, 332—363 p.

kinanti konstitucija[282]). Taigi, turėjo būti panaikintas ir Masalskio mainas. Bet toks nutarimas faktiškai nieko nepakeitė. Viską sugriovusios 1792 m. konfederacijos metu senasis mainas buvo pripažintas. Masalskio iždui perleistieji Lachovičiai buvo atiduoti S. Kosakovskiui „už nuopelnus" kraštui[283]).

1791 m. gegužės 3 d., priimant naują santvarkos konstituciją, vysk. Masalskis tebebuvo užsienyje, bet jis buvo laikomas aiškiu reformų priešu. Konstitucijos priešai tarp kitko ir jam buvo pasiuntę anoniminį kurstantį laišką. 1792 m. kovo 5 d., dar neseniai grįžęs į Vilnių, jis rašo savo brolio dukteriai Potockienei: „Grįžęs radau naują politinę situaciją, kuri mane nemaža stebina, ir jos suprasti negaliu. Visa Lietuvos provincija naująja gegužės 3 dienos konstitucija patenkinta ir veik visa jai prisiekė. Ją prie to privedė neapykanta Maskvai ir viltis saugiai pagyventi..."[284]). Bet jis pats prie to neprisideda ir net imasi akcijos prieš konstituciją. Jau kelissyk minėtam Bulgakovo į Petrapilį pasiųstam sąraše jį matome tarpe tų, kurie pasišalinę nuo seimo darbų ir laukią tik progos, kad galėtų eiti prieš. Ekaterina iš pat pradžių greta vysk. Kosakovskio rašo laišką ir Masalskiui. Konstitucijos šalininkai nuolat pranešinėja karaliui, kad jis esąs didžiausias agitatorius prieš konstituciją ir kartu su kitais skleidžiąs bauginančius gandus[285]). Gegužės gale sujudus miestiečiams ir šaukiant: „Kartuvės arba konstitucija!", jis pasijunta nesaugiai, ir Vilnių apleidžia. Kalvarijoj minia, spėdama bėgant pas rusus, jį sulaiko ir be policijos komisijos paso važiuoti neleidžia. Jis galėjo tęsti savo kelionę tik tada, kai Sargybos įsakyta komisija atsiuntė pasą[268]). Paleistas, per Prūsus jis atvyko Varšuvon ir prisidėjo prie konfederacijos. 1792 m. lapkričio mėn. 6 d. jis jau Gardine ir dalyvauja konfederacijoj tarėju nuo senato. Gruodžio 12 d. Ekaterinos garbei (jos vardinių išvakarėse) jis suruošė puikų balių, kur sukvietė ne tik konfederatus, bet ir visus rusų aukštuosius

---

282) Supl. Gazety Warsz. 1790.V.8, Nr. 37; Gazeta Warsz. 1790.VI.2, Nr. 44. Vol. Leg. IX, 168—9 p.

283) Kosakovskių koresp., V, (Nr. 27) C. V. A. Laiškas 1793.VI.22.

284) Smoleński, Ostatni rok 61, 285. Jis grįžo į Vilnių sausio pradžioje — Supl. Gazety Warszawskiey, 1790, Nr. 11.

285) Ten pat, 368—9 psl. Korzon, W. Dz. P. I, 467 p.

286) Smoleński, Konfed. Targowicka, 57 psl. Korzon W. Dz. P. IV, 404 psl. Dnevnyje zapiski o dviženiji... vojsk... Krečetnikova, Čtenija 1863, IV, 43 psl.

karininkus[287]). 1793 m. Gardino seime jis vienas didžiausių veikėjų ir vadovauja delegacijai, skirtai derėtis su Rusija bei Prūsija dėl atplėšiamų žemių. Čia jam tenka antra išdaviko dėmė. Dėl to nenuostabu, kad 1794 m. sukilimo užkluptas Varšuvoj buvo areštuotas, o minia pati pasirūpino pakarti ir jį kartu su keletu kitų, taip pat laikomų krašto nelaimių kaltininkais[288]).

Apskritai, galima pasakyti, kad ir vyskupas Masalskis nebuvo nei Lietuvos visuomenės vadas, nei gyvybinių jos interesų gynėjas. Tiesa, 1764 m. jo rūpesčiu buvo iškeltas atskiros Lietuvos bažnytinės provincijos projektas, bet ir tai, žinoma, buvo daugiausia jo paties interesas, o ne kokia nors separatistinė tendencija.

Reikalavimas pirmiausia buvo pareikštas Brastos seimelio instrukcijoje, duotoje atstovams, vykstantiems į konvokacijos seimą. Ten sakoma, kad dvasininkų laipsnio pakėlimas tarnaująs Dievo garbei „ir dėl to Vilniaus vyskupija — pirmoji Lietuvos provincijos dignitorija — galėtų būti pagerbta arkivyskupijos titulu bei pakelta į tą laipsnį. Tai būtų didžiosios Lietuvos kunigaikštijos provincijai papuošalas ir patogumas dvasininkų teismuose, nes antrosios instancijos teismas būtų čia pat. Dėl to mūsų atstovai seime turi švenčiausiai rūpintis, kad R-ka dėl Vilniaus vyskupijos paaukštinimo kreiptųsi į Šv. Tėvą"[289]). Galimas dalykas, kad toks pat punktas buvo ir Vilniaus vaivadijos, o gal ir dar kai kurių kitų seimelių instrukcijose, nes seime gegužės 10 d. tą klausimą pirmasis iškėlė Vilniaus atstovas Giedraitis[290]). Birželio 6 d. reikalavimą pakartojo Brastos atstovas Sasnovskis. Jį rėmė Gardino atstovas Tyzenhauzenas, kuris nurodė, kad pagal ūnijos aktą Lietuva esanti lygi abiem Koronos provincijom, o savo arkivyskupijos neturinti, nors abi Koronos provincijos turinčios po atskirą arkivyskupiją. Taigi, teisybė reikalaujanti Lietuvos arkivyskupiją įkurti ir jos arkivyskupui paskirti atitinkamą vietą senate. Lenkams neleidžiant skaityti siūlomojo konstitucijos projekto, kilo triukšmas, ir posėdis buvo salvuotas. Sekančią dieną Lietuvos atstovai neleidžia svarstyti jokio kito projekto, kol nebūsianti priimta konstitucija dėl arkivyskupijos. Skaityti savo

---

287) Przyałgowski II, 199 psl.

288) Wojda, O rewolucyi Polskiej w. r. 1794, 24, 33 psl. (1916) Karpiński, Pamiętniki (1898), 124—5 psl. Be to, žiūr. Kitowicz, Zajączek ir eilėj kitų atsiminimų.

289) Matuszewicz, Pamiętniki IV, 163—4 psl.

290) Dyaryusz seymu convocationis 1764, E_2 fol.

projektą jie bando net du kartu, bet lenkai vis nesutinka. Tada išeina kalbėti pats Masalskis. Jis skundžiasi, kad lenkai neleidžią Lietuvai rūpintis savo reikalais, bet dėl visuomenės labo prašo Lietuvos atstovus leisti tą dieną lenkams rūpintis savo reikalais, o siūlomąjį projektą iškelti ateinantį posėdį[291]). Tuo tarpu vyskupas, matyt, bando veikti užkulisuos, ir projektas Smolensko kašteliono Bušinskio iškeliamas tik birželio 9 d. Jis sako, kad neleidimas skaityti Vilniaus arkivyskupijos konstitucijos projekto esąs d. Lietuvos k. įžeidimas. Lietuvai reikią savų metropolito teismų ir reikią sulyginti su Koronos provincijomis, juo labiau, kad Vilniaus vyskupą Taborą karalius Aleksandras arkivyskupu jau buvęs pakėlęs ir trūkę tik Papos sutikimo. Galutinai prašo vysk. Masalskį dėl jo padėties ir jo tėvo nuopelnų pakelti arkivyskupu. Po jo kalba Pšemysliaus kašteliónas Morskis. Jis giria Lietuvos atstovų rūpestingumą, bet esą ir kitų neatidėliotinų reikalų. Riečičos atstovas Prušanovskis Lietuvos vardu vis dėlto reikalauja projektą skaityti. Kališo Suchorzevskis nurodo, kad naujasis arkivyskupas galįs pradėti reikalauti alternatos su primu. Jei dabartiniu esą galima pasitikėti, tai nesą žinoma, kaip laikysiąsi jo įpėdiniai. Kad Lenkijoje esą du arkivyskupai, tai nieko. Juk Lietuva turinti tiek pat ministerių, kiek Lenkija, ir ji dvigubai nereikalaujanti. Po to dar kalbėjo būsimasis karalius Varšuvos atstovas Stanislovas Augustas Poniatovskis. Jis pripažįstąs vyskupą Masalskį vertą pakelti arkivyskupu, bet anksčiau reikią išspręsti konstituciją, nustatančią hetmonų valdžios ribas. Pagaliau perskaitytas projektas pasiunčiamas svarstyti konstitucijos komisijai [292]). Vėliau karštų ginčų dėl jo nebeiškyla, ir galutinai priimama konstitucija, kuria klausimas atidedamas karūnacijos seimui, nes reikalas liečiąs karaliaus teises ir tarpkaralio metu jo spręsti esą negalima[293]). Ar buvo jis keltas karūnacijos seime, susekti nepasisekė. Vėliau vyskupas Masalskis, kaip minėta, tą klausimą kėlė 1773 metais, kai derėjosi su Stackelbergu dėl paramos būsimajam seime. Bet iš to ir tada nieko neišėjo. Šis epizodas su arkivyskupijos projektu ir yra vienintelis visoje vyskupo Masalskio veikloje, kur galima šiek tiek įžiūrėti nors ir netiesioginio jo susirūpinimo Lietuvos, kaip atskiro politinio vieneto, reikalais.

---

291) Ten pat, Gg. Gg2 fol.

292) Ten pat, Ji, Ji2, Kk. fol.

293) Vol. Leg. VII, 85 psl. (175 fol.).

6. Čartoriskiai

Ne taip seniai pati galingiausia Čartoriskių šeima XVIII amž. pabaigoje Lietuvoje turėjo palyginti nedidelę reikšmę, nors nebuvo nusigyvenę nei išmirę. Jie daug reiškė, bet jau nebebuvo vieninteliai valstybės vairininkai. Nebeturėjo jie tokios reikšmės nei Lenkijoj, o juo labiau Lietuvoj. Jie gyvena Lenkijoj, ten daugumas jų dvarų, ten jie turi daugel santykių ir svarbų Podolės žemės generolo urėdą, o Lietuvoje tik vienas jų turi mažareikšmę stalininko dignitoriją (Juozas Kl. Čartoriskis, +1810).

Kilmės Čartoriskiai buvo lietuviai. Genealoginė tradicija juos kildina iš Algirdo sūnaus Karigailos. Istorijos tyrinėjimai šią legendą atmetė, nes Karigaila yra miręs bevaikis, bet vis dėlto Gediminaičiams jie yra giminės, nes jau Vladislovas Varnietis 1442 metais privilegijoj, leidžiančioj jiems herbu vartoti Vytį, juos vadina broliais ir giminėmis[294]). Šiek tiek pasireiškę XV amž., vėliau iš istorijos horizontų jie veik išnyksta ir vėl pasirodo tik XVIII amž. Pasirodę jie labai greit pasidaro pirmąja visos Respublikos ponų šeima. Tai buvo dviejų brolių — Fr. Mykolo ir Augusto — nuopelnas. Gudrusis, savotiško Machiavelio Jokubo Flemingo mokinys, Fridrichas Mykolas (1697—1775) pasiekė Lietuvos kanclerio, o jo brolis Augustas (1696—1782) rusų vaivados urėdą. Jų sesuo Konstancija buvo ištekėjusi už vėlesnio Lietuvos iždininko, vėliau Mozūrų vaivados ir pagaliau Krokuvos kašteliono Stanislovo Poniatovskio, būsimojo karaliaus Stanislovo Augusto tėvo. Tie trys žmonės ir buvo garsiosios „familijos“ kūrėjai. Turtingi jie nebuvo. Iš karto buvo visai neturtingi; juos pakėlė tik Augusto Čartoriškio vedybos su didžiųjų turtų paveldėtoja Sieniovskaite Denhofiene. Bet ir po to su Liubomirskiais, Potockiais, Radvilomis lygintis jie negalėjo. Jų galybę nusvėrė politinė išmintis, apsukrumas ir valdomieji valstybės dvarai (vienas Mykolas turėjo net 18 seniūnijų). Politikos reikalams vadovavo Mykolas, o Augustas daugiausia jį tik rėmė pinigais[295]).

Savo galybės apogiejaus, 1764 m., Čartoriskiai pasiekė Ekaterinos II paramos dėka. Bet netrukus Petrapiliui apgriovus jų pravestąsias reformas ir norint pravesti disidentų katalikų teisių sulygini-

---

294) Br. Zaleski (Żywot ks. Adama Jerzego Czartoryśkiego, I, Poznań, 1881 1—3 psl.) ir J. Wolff (Kniaziowie, 18 sq. psl.), Čartoriskių kilmę iš Gedimino prileidžia, bet ne iš Karigailos, o iš kito Algirdo sūnaus Konstantino.

295) Michalowski, Pamiętniki I, 93 psl. Niemcewicz, Pamiętniki czasów moich I, 56 psl.

mą, jie pradeda priešintis ir užsitraukia Ekaterinos nemalonę. Tuo pačiu metu atšąlus santykiams su savarankiškumo geidžiančiu Stanislovu Augustu, jų įtaka labai apsiriboja, nors vis dėlto jie visą laiką turi gausingą savo šalininkų grupę ir jų paisoma daugiau, negu kitų. Nuo Baro konferencijos laikų Čartoriskių santykiai su Rusija payra visiškai. Šeimos galva Adomas Čartoriskis tampa Austrų partijos vadu, nes didžiuliai jo Galicijos dvarai po pirmojo padalinimo tenka Austrijai, o jis pats pasidaro imperatoriaus dvariškis ir gauna feldmaršalo laipsnį. 1775 m. mirus kancleriui Mykolui (mirė be vyriškų palikuonių), o 1782 m. Augustui, kurio vienintelis sūnus buvo Adomas, Čartoriskių santykiai su St. Augustu visai pairo. Jau 1776 m. Ad. Čartoriskis buvo opozicijos galva ir, kaip minėta, derėjosi dėl bendradarbiavimo su K. Radvila. Jis taip pat buvo vairininkas 1782 m. seimo triukšmų dėl vysk. Soltiko arešto. Dėl jo buvo kilusi ir garsioji Diugrumovienės byla. Prieš reformų seimą, sudraustas iš Vienos, Ad. Čartoriskis didelės agitacijos nevarė, bet jau iš pat pradžių jis labai artimas patriotų partijai. M. Kosakovskis jį laiko visų seimo darbų judintoju. Jis išlaikęs apie 20 atstovų, patraukęs kitą grupę pažadėdamas protekcijos, kiekvieną turinti gerą stilių samdęs propagandai varyti, su savo draugais bei samdiniais leidęs puošnų laikraštį (t. y., Gazeta narodowa y obca"), kur opozicijos rimtesnes kalbas tik atpasakodavę arba visai praleisdavę, o dėdavę tik laikomas silpniausiomis; jis pasamdęs grupę žmonių, kurie turėję nuolat būti seimo salėje ir, davus ženklą, reikšti „visuomenės opiniją" ir t. t. Pasijutęs visai tvirtas, Čartoriskis per vysk. Kosakovskį Stackelbergui pasiūlęs visą judėjimą pakreipti Rusų link, jei tik Ekaterina pritarsianti jo dukters vedyboms su kunigaikščiu L. Würtembergiečiu. Bet Ekaterina pasirodžiusi jam labai nepalanki ir apie tai parašiusiam Stackelbergui, net pastebėjusi, kad nemokąs saugoti savo valdovės garbės — su atskiru piliečiu derėtis ji juk negalinti. Įžeistas Čartoriskis karštuolius dar pasiundęs, ir vietoje projekto iš N. Tarybos išskirti tik Karo Komisiją, buvę pasiūlyta ją panaikinti visiškai[296]). Iš tikro Čartoriskis, kaip šviesus prancūzų literatūros idėjų prisigėręs žmogus, natūraliai buvo artimas vad. patriotams, valstybės reformai pritarė, su seimo vadais turėjo labai glaudžių santykių, turėjo savo artimųjų šalininkų grupę ir, kaip stambiausias iš visų patriotų ponų, buvo laikomas jų vadu, bet tvirtinti, kad reformomis būtų buvusi įvykdyta jo politinė programa, būtų klaidinga. Pats bū-

296) M. Kosakovskio atsiminimai (ms.) C. V. A.

damas monarchistas ir savo išauklėjimu bei įsitikinimais labai panašus į St. Augustą, jis gynė karaliaus reikalus ir gyveno su juo geruoju[297]). Veikti visiškai sutartinai jam neleido tik senasis antagonizmas bei ambicija. Prie gegužės 3-5 d. konstitucijos jis neprisidėjo, o jo giminaitis stalininkas Juozas pasirodo visai priešingas ir prieš ją net protestuoja, nors kelti suirutės nedrįsta — tai esąs niekšų darbas[298]).

Su Lietuva Adomas Č. turėjo irgi daug bendra. 1781 m. jis buvo Lietuvos tribūnolo maršalka; čia jis visada rūpinosi išrinkdinti savo atstovus į seimą, o 1782 m. net pats atstovavo Vilniaus vaivadijai. Kai, tėvui mirus, negavęs po jo likusios Rusų vaivadijos, jis susipyko su karalium, kad tas net atsisakė jį priimti audiencijai, tai jo pradėtos agitacijos metu visuomenėje net sklidę gandų, kad jis, esą, svajojąs atplėšti Lietuvą nuo Lenkijos ir tapti jos kunigaikščiu[299]). Ketveriamečiam seime būdamas Liublino atstovu, jis kelis kartus kalba Lietuvos reikalais, kelia jos vardu pasiūlymus, net kalba jos vardu ir pasisako savo giminės kilme esąs lietuvis[300]). Bet tai buvo iš tikro abiejų valstybių pilietis ir visa savo galvosena linkęs prie vieningos valstybės. Saugoti Lietuvos atskirą valstybinę individualybę jam nebuvo jokio reikalo. Dėl to, ir rekomenduodamasis lietuviu, tikraisiais Lietuvos valstybės reikalais jis niekad nesirūpino. Petrapilio dvare išauklėtasis jo sūnus Adomas ir buvo garsusis Aleksandro I ministeris ir Vilniaus Švietimo Apygardos kuratorius.

7. ATSAKINGIEJI LIETUVOS POLITIKOS VEIKĖJAI „HOMINES NOVI"

Apžvelgus senąsias didžiųjų Lietuvos ponų šeimas, mums lieka dar sustoti ties naujai iškilusiomis šeimomis bei atskirais žmonėmis, kurie dėl savo užimamųjų valstybinių postų taip pat buvo atsakingi už ano meto Lietuvos valstybės likimą ir galėjo paveikti jos masių

---

297) Zaleski Koresp. 144, 145 psl.

298) Geheimer Brief — Wechsel 1791. Nr. 23, (179—180 psl. Nr. 29, 230 psl. Smoleński, Ostatni rok... 56 psl.

299) „Materyały historyczne z panowania S.t. Aug." 21-22 psl. L. U. B. rankraščių skyriuje (iš Vaitkuškių b. rankraščių).

300) Dyaryusz seymu cz. III 183, 192, 264 psl. Dziennik seymu 1789, cz. V, 190, 191 sesijos.

orientaciją viena ar kita linkme. Čia pirmiausia tenka susidurti su tokiais karaliaus kreatūromis bei jo valios sąžiningais vykdytojais, kaip vicekancleris Chreptavičius ir kiemo iždininkas Dziekonskis. Toliau teks paminėti karaliaus giminės: lauko hetmonas Tiškevičius ir krašto iždininkas St. Poniatovskis. Tai vis karaliaus bendradarbiai. Šalia jų stovi du ministeriai lenkai, abu maršalkos: Gurovskis ir I. Potockis. Pagaliau negalima nepaminėti ir naujai kylančios, iki 1792 m. dar negalingos, bet labai veiklios Kosakovskių šeimos.

Jokimas Chreptavičius neabejotinai buvo viena šviesiausių St. Augusto valdymo periodo asmenybių. Žmogus nepaprastai didelio intelekto, sąžiningas darbininkas, nesusitepęs jokia nešvaria intriga. M. Zaleskis jį charakterizuoja šitaip: „Žmogus reto išsimokslinimo, padorumo ir išminties. Turėjo tik vieną ydą — visus savo talentus pridengti kukliu paprastumu“[301]. Tai buvo dar senojo tipo žmogus. Šviesus, labai daug skaitęs ir gausingos bibliotekos[302] kūrėjas. Jo didelį protą, pasak Niemcevičiaus, rodžiusi jau pati išvaizda: galva didelė, kakta nepaprastai aukšta. Atrodę, kad jo galvoj smegenų esą bent dvigubai tiek, kiek visų kitų žmonių. „Tyras protas, gera atmintis. Labai gerai mokėjo senuosius klasikus ir savo krašto ne tik istoriją, bet ir šeimyninius padavimus. Žodžiu, jis jungė senąsias lenkų savybes bei papročius su nūdienio pasaulio tonu“. Šiaip malonus, tikras anekdotų aruodas, visų mėgiamas ir gerbiamas[303]. Jo humaniškumą rodo jau ir tas, kad vienas iš pirmųjų paleido iš baudžiavos visus savo Ščorsų ir Višniavos dvarų valstiečius. Iš pareigų jis paliko tik talkas, sargybas ir pastotes, o už visą kita imdavo vieną trečdalį valstiečių naudojamosios žemės derliaus[304]. Tas jam atnešė tarp kitko daug naudos, nes, bėgdami nuo sunkesnių sąlygų, valstiečiai labai dažnai apsigyvendavo jo dvaruose. 1792 m. jo Ščorsų dvare atsilankęs Siewers rašo matęs didelę gražių paveikslų galeriją, tarp kitų Rembrandto gražų landšaftą ir Ticiano šv. Šeimą. O tai

301) Zaleski, Pamiętniki 82 psl.

302) S. L. Ptašickij, Ščorsovskaja biblioteka gr. Litovora Chreptoviča. I — Kratkija sviedienija o sobraniji rukopisej. (Trudy Archeograf. Kom. Imp. Mosk. Acheolog. Obščestva, I, Moskva 1899 ir atskirai). N. Ernst, Biblioteka grafov Chreptovičej (Rus. Bibl. 1914, vyp. VI).

303) Niemcewicz, Żywoty znacznych w 18 w. ludzi, 47-9 psl. — Pamiętniki czasów moich 142-3 psl.

304) Korzon, W. Dz. P. I, 398 psl.

305) Siewers, Denkwürdigkeiten (K. L. Blum, Ein russischer Staatsmann. Des Grafen J. J. Siewers Denkwürdigkeiten... I—IV, Leipzig — Heidelberg), III, 55 psl. Be to, žiūr. Zbiór mów i pism XI, 105 psl.

esąs tas pats Chreptavičius, į kurio dvarus, esą, atbėgę ir jo 150 valstiečių[305]). Iš jo kultūrinių darbų tenka paminėti dalyvavimą sudarant garsųjį, bajorijos nepriimtą, humaniškąjį Zamoiskio kodeksą[306]), tikrai sąžiningą rūpinimąsi Lietuvos miestais, kuriuos jis visada užtardavo, taikindavo jų vidaus nesutarimus, rūpindavosi jų gerove, o Vilniuje net pats prižiūrėjo gražiosios rotušės statybą[307]). Pagaliau didžiausi jo nuopelnai Lietuvos mokyklų tinklo organizavime. Jo buvo iškelta ir pati Edukacijos Komisijos idėja[308]), jis yra vienas iš autorių konstitucijos, kuria Komisija buvo įkurta; pagaliau jis buvo taip pat nuolatinis Komisijos narys. Visų šaltinių liudijimu, jo nuopelnai mokyklų organizacijoje buvo didžiausi. Pav., vienas Kosakovskių korespondentas 1786 m. rugpiūčio mėn. 26 d. rašo, kad vicekanclerіs atvykęs į Vilnių, bet ne pramogoms, o rimtam darbui, „nes visos jo valandos yra skirtos rūpesčiams. Vienas jis praleidžia akademijoj tvarkydamas įvairius reikalus, kitas tardamasis su įvairiais ponais bei urėdais ateinančių priešseiminių seimelių reikalais, trečias apžiūrėdamas rotušės statybą, kuri jau aukštai iškilusi. Ir tai reikia skirti jo malonei bei rūpestingumui". 1787 m. rugsėjo mėn. 5 d. vėl rašo, kad, atvykęs Vilniun, Chreptavičius tuojau pradėjęs su akademijos senatu pasitarimus „dėl tobulesnio vietos mokyklose besimokančio jaunimo auklėjimo". Taip pat apžiūrėjęs rotušės statybą[309]).

J. Chreptavičius buvo tylus, ramus darbininkas, sumanus politikas, artimiausias karaliaus užsienio reikalų patarėjas, bet visuomenės vadas jis nebuvo. Jis tik uoliai rūpinosi karaliaus reikalais, būrė jo šalininkus. Vesti savo atskiros politikos jis pats negalėjo, nes neturėjo tam reikalingų išteklių — buvo kilęs iš vidutiniosios bajorijos tarpo.

Chreptavičių šeima mūsų istorijoj užtinkama dar Vytauto laikais. 15 amž. gale ir 16 pradžioj juos matome pirmųjų šeimų tarpe, bet vėliau pasitraukia į užpakalį, ir 18 amž. iš jų tarpo tematome vos vieną antraeilį senatorių — Naugarduko kaštelioną. Tai buvo mūsų kalbamojo Jokimo tėvo Martyno brolis Jonas, miręs bevaikis[310]).

---

306) Wybicki, Życie moje 138 psl.

307) Bagiński, Rękopism 109 psl. ir 18 prierašas.

308) Zaleski, Pamiętniki 64-5 psl. H. Kołłątaj, Listy anonyma III, 175 psl.

309) R. Kosakovskių koresp. IV, (Nr. 24). C. V. A. Jo charakteristiką žiūr. K. Bartoszewicz, Konstytucya 3 maja, Warszawa 1906, 27—8 psl.

310) Apie Chreptavičius žiūr. A. Boniecki, Herbarz Polski I, cz. III. Pats J. Chreptavičius senatvėje yra parašęs: „Pamiętnik rodu Littaworów —

Vienturtis Martyno sūnus Jokimas (jo vienintelė sesuo buvo ištekėjusi už Gardino seniūno Karolio Chodkevičiaus) gimė 1729 m. Mokėsi 3 m. Vilniuje ir 3 m. Braunsberge. Politinę karjerą pradėjo Čartoriskių dvariškiu bei jų šalininku. Žinomas veiklus 1764 m. tarpkaralio įvykių dalyvis. 1752 m. jis gauna Naugarduko stalininko urėdą, o 1758 m. tampa lauko hetmono (tuo metu — Masalskio) petihorcų pulkininku, 1764 m. Lietuvos didž. sekretorium, 1773 m. po uošvio Przezdzieckio vicekancleriu. Be to, 1765 m. jis gavo šv. Stanislovo, 1773 m. Baltojo Erelio ordenus, 1767 m. gavo Starodubo, 1774 m. nuo Oginskių atpirko Ričilovo, o 1775 m. gavo Oršos ir Žaslių seniūnijas. Tuo būdu jo ištekliai smarkiai padidėjo. Jis pirmasis iš visų Chreptavičių šiuo metu pradėjo vadintis grafu (tas titulas jo šeimai teisiškai buvo pripažintas tik baigiantis 19 amž. pusei).

Visą laiką būdamas ištikimas Stanislovo Augusto patarėjas bei agentas, jis įgijo visišką jo pasitikėjimą ir pasidarė pirmuoju jo valios vykintoju Lietuvoje. Vyskupas Kosakovskis, pav., 1782 m. net rašo, kad Lietuva esanti valdoma per Chreptavičių[311]). Iš paskelbtosios St. Augusto korespondencijos matyti, kad toks patikimas bei uolus darbininkas jis buvo ir vėliau. 1767 m. jis Liet. tribūnolo maršalka, 1778-82 m. N. Tarybos narys. Jis rūpinosi pašalinti seimelius suardyti galinčius bajorijos nesusipratimus, derasi su žymesniaisiais vadais, karaliui nurodo, ką ir kuriuo būdu patraukti, ką vertinti labiau ir ko nepaisyti. Iš karaliaus jam rašytų laiškų dvelkia tikras nuoširdumus draugiškumas bei visiškas pasitikėjimas. Karalius jam guodžiasi net dėl savo artimųjų nelaimių ir pan.[312]). Be apdovanojimų urėdais bei ordenais, karalius jam atsilygina nuo 1786 m. pradėjęs skirti mėnesinę 200 raudonųjų (apie 3200 auks.) pensiją[313]).

Ketveriamečiam seime jis eina sutartinai su karalium; kad ir bijodamas pasėkų, vis dėlto reformas remia, ir yra žinomas kaip kelių pirmaeilės reikšmės konstitucijų autorius. Pav., jo darbo yra „Rozgraniczenie normalne w W. X. Litewskim“ ir 1791 m. balandžio 5 d. seimui įteiktasis miestų įstatymas[313a]). Bū-

Chreptowiczów, od początku jak wiadomość zasięga, do roku 1795“. Ten yra ir jo autobiografija . Žiūr. M. Balinski, D. Akad. Wilenska, Petersburg 1862, 515—518 psl.

311) J. Kossakowski, Pamiętniki 140 psl.

312) Žaleski, Koresp. 21—25 psl.

313) J. Kossakowski, Pamiętniki 124 psl.

313a) Vol. Leg. IX, 346—361, 215—219 psl. Redakcya projektu pod tytulem „Rozgraniczenie“... (Tuometin. sp.). (K. Bartoszewicz, Konst. 3 maja 11—14 psl. Zbiór mów, XI. 1—4 psl.

damas konservatyvių palinkimų, jis stovi už palaikymą santykių su Rusija. Po garsiosios Buchholtzo notos, 1788 m. lapkričio m. kalbant ar nutraukti santykius su Rusija, kaip ir karalius, siūlo atsargumą: „Saugokimės duoti kaimyninei valstybei akstiną ardyti nebaigtus mūsų darbus. Tėvynę gali išgelbėti tik atsargumas“[314]). Gegužės 3 d. konstitucijos sudaryme jis nedalyvavo ir į ją žiūrėjo labai skeptiškai, nors pripažino ten esant ir šį tą gera. Apskritai, tai esąs neatsargus žingsnis, nes konstitucija esanti priimta nežiūrint aplinkybių, neturint garantijų, kad ją galės išlaikyti. Tai esąs darbas „neprimokytų ekonomistų arba nevykusių bel esprit'ų, kurie troškę tik pasižymėti, bet nenusimanę politikoj[315]). Karaliaus prašomas, Chreptavičius įėjo Sargybon užsienio reikalų ministeriu, bet buvo laikomas linkusiu prie rusų ir turinčiu santykių su Bulgakovu. Seimo maršalka Malachovskis, 1792 m. gegužės mėn. kūriantis konfederacijai, juo nepasitikėdamas, net pradėjo tikrinti iš užsienio gaunamus ir siunčiamus raštus. 1792 m. gegužės 25 ir birželio 5 d. Bulgakovas rašo, kad Malachovskis apkaltinęs Chreptavičių pradėjus daryti žygių Kopenhagoj ir prašius tarpininkauti derybose su rusais. Chreptavičius tai paneigęs, bet pažymėjęs, kad, jo galva, derybos visada esanti geresnė išeitis, negu tautos kvietimas prie nepasiekiamų tikslų[316]). Patriotų išleistoje pasiteisinimų knygoje „O ustanowieniu i upadku Konstytucyi 3 maja 1791“ apie šį jo veikimą rašoma: „Vicekancleris Chreptavičius, Sargybos užsienių reikalų ministeris, nebuvo laikomas pačiu nepavojingiausiu. Nes jis įsisenėjusią savo silpnybę prie Maskvos gudriai slėpė šaltumu, protu ir padorumo skraiste, bet slapta mokėjo valdyti silpnutę Stanislovo Augusto išmintį[317]). Ir iš tikro, jau pat konfederatų ir rusų kariuomenės įsiveržimų pradžioje, ir dar jai vos tik gresiant, jis palaikė gerus santykius ir nuolat konferavo su Bulgakovu[318]). Jis buvo, pagaliau, vienas iš tų, kurie patarė karaliui prisidėti prie Targovicos ir kartu prisidėjo pats. 1793 m. birželio mėn. 14 d. jis gauna kanclerio urėdą, bet tolimesniuos įvykiuos jau nedalyvauja, išvyksta užsienin. Kosciuškos sukilimo metu grįžęs namo, pasiaiškina Vyriausiajai Tarybai dėl savo buvusios po-

---

314) Kraszewski, Polska II, 96 psl. (1902).

315) Ten pat, 401-2 psl.

316) Kalinka, Ostatnie lata II, 374, 400, 402 psl.

317) 250 psl.

318) Kosak. koresp. V. (Nr. 27) C. V. A. Juozo K. Laiškas. 1792.VII,13, Kalinka, Ost. lata II 374 psl. Kostomarov, Posledniej gody I, 360 psl.

litikos, gauna puikią atestaciją ir prisideda prie sukilėlių. Vėliau jis gyvena savo Ščorsuose arba Varšuvoje. Studijuoja, ypač valstiečių būklės pagerinimo klausimus, ir žinomas kaip vienas priešakinių Lenkų Mokslo Mėgėjų Draugijos kūrėjų. Miršta 1812 m. Varšuvoj.

Jo sūnus Adomas (gimęs 1768 m.) 1790 m. buvo išrinktas seimo atstovu Naugarduko vaivadijoj.

Antanas Dziekonskis (+1812 m.) buvo dar ryškesnė Stanislovo Augusto kreatūra, negu Chreptavičius. Jis buvo iš paprastųjų bajorų tarpo, ir jo giminės niekad nebuvo pakilę aukščiau pavieto dignitorių. Savo karjerą jis pradėjo karaliaus šalininku 1776 m. tapęs Lietuvos lauko sargybiniu, kuriuo išbuvo iki 1782 m. Jau tada jis buvo tikrasis Chreptavičiaus padėjėjas, tvarkant karaliaus reikalus Lietuvoje, ir su karalium palaikė gerus santykius. Stanislovas Augustas laiškuose jį vadina mažybiniu vardu — „D z i a k u", kaip pačius artimiausius savo žmones. Nuo 1783 m. jis Gardino fabrikų viršininkas, 1785 m., mirus Tyzenhauzenui, jis gauna Lietuvos kiemo iždininkystę ir tampa Iždo Komisijos pirmininku, nes iždininkas Poniatovskis, mažai tesikišo, o vėliau (1791 m.) atsisakė nuo urėdo visiškai[319]). Ketveriamečiam seime jis dalyvauja, dirba Iždo Komisijoj ir visą laiką lieka ištikimas rusų šalininkas. Kolontajus su Potockiu jam net primeta seimo darbų šantažavimą. Kitas amžininkas taria jį buvus skeptišką indiferentą[320]). Konstitucijai jis buvo vis dėlto aiškus priešas ir 1792 m. karštai palaiko mintį, kad karaliui reikią prisidėti prie konfederacijos[321]). Konfederacijoj jis pats dalyvauja tarėju ir dirba deputacijoj, skirtoj sukurti naujai valdymosi reformai. Greta jo taip pat tarėju buvo ir buvęs 1790 m. Gardino pavieto atstovas seime jo sūnus Juozas[322]), kuris vėliau aktyviai dalyvavo 1794 m. sukilime. Tėvas sukilime nedalyvavo, ir 1794 m. lapkričio 17 d. Repninas rašo Ekaterinai, jį labai girdamas. Sukilėliai jo vos nepakorę ir atėmę jos už veikimą 1793 m. Gardino seime dovanotą tabokinę. Sukilėlis jo sūnus esąs suimtas ir laikomas Smolenske[323]). Tas iš tikrųjų išbuvo nelaisvėj net kelerius metus.

---

319) Z a l e s k i, koresp. 42—44 psl. K o r z o n W. Dz. P. (žiūr. registre).

320) O u s t a n o w i e n i u i u p a d k u k o n s t. 3 m a j a, 325—7 psl. C z a s y St. A u g u s t a 146 psl.

321) S m o l e ń s k i, Konfed. T. 210—215 psl.

322) K o r w i n, Trzeci maj i Torgowica 12—121 psl.

323) S b o r n i k i m p e r. r. i s t o r. o b š č e s t v a, t. XVI, 54 psl.

Liudvikas Skuminas Tiškevičius, (†1808 m.), iš karto lauko hetmonas, vėliau iždininkas ir pagaliau maršalka, buvo smulki asmenybė, nuolat savo naudos žiūrįs karjeristas ir iškilo dėl giminystės su karaliumi, būdamas jo brolio Kazimiero dukters vyras. Jis Smolensko vaivados Juozo T. (†1790) sūnus, 1775 m. gavo Lietuvos raštininko urėdą. Prasidėjus akcijai prieš Tyzenhauzeną, kaip karaliaus giminė, jis visur kišamas prieš jį, nes visi Tyzenhauzeno priešai įsitikinę, kad, ir pralaimėjus, karalius giminaičio skriausti neleisiąs. Taip jis, išrenkamas 1778 m. seimo, o 1779 m. Lietuvos tribūnolo maršalka, nors pats, ir ypač jo tėvai, laikėsi labai atsargiai ir kovoti su Tyzenhauzenu nedrįso[324]). Karalius, tikėdamas, kad, kaip giminė, bus ištikimas jo šalininkas, 1780 m. išrūpino jam lauko hetmono buožę. Tas jam kainavo gana daug. Buvusiam hetmonui Sosnovskiui (†1783 m.) karalius turėjo palikti iki gyvos galvos l. hetmono pensiją ir visus jo turimuosius karaliaus dvarus paliuosuoti nuo mokesčių iždui. O kad giminaitis kartais nepasektų Lenkijos hetmono pėdomis, kuris, viską gavęs tik karaliaus malonės dėka, pasirodė didžiausiu jo priešu, St. Augustas paėmė iš Tiškevičiaus raštišką pasižadėjimą, kad niekad nekovosiąs dėl hetmonų valdžios pakėlimo, bet pasitenkinsiąs teisėmis, apibrėžtomis 1776 m. konstitucijos, ir visada veiksiąs taip, kaip jam diktuosiąs prisirišimas prie karaliaus bei tėvynės meilė[325]). Norėdamas suteikti jam daugiau įtakos bajorijos tarpe, karalius leido per jo rankas visus Vilniaus vaivadijos urėdus. Tuo būdu sutarimas keletą metų buvo darnus. Bet greit pasirodė, kad Tiškevičius yra perdaug jautrus savo reikalams ir nenori karaliui dovanoti nė mažiausio aplenkimo ar nepaisymo jo siūlomų kandidatų. Konfliktas kilo 1786 m., kada karalius greta Tiškevičiaus dvarų esančią Vasiliškių seniūniją atidavė Zabielai. Seniūnija buvo atiduota anksčiau, negu atėjo Tiškevičiaus laiškas, ir atšaukti buvo jau nebegalima, bet jis negalėjo dovanoti, kaip karalius galėjo ją atiduoti su juo nepasitaręs. Jo nepasitenkinimas dar labiau padidėjo, kai netrukus Slanimo seniūnija buvo atiduota Tyzenhauzenui, o ne jo proteguojamam Soltanui. Ir šį kartą karalius Tiškevičiaus laišką buvo gavęs jau po trejeto savaičių seniūniją atidavus ir kai Tyzenhauzenas už ją buvo net padėkojęs. Karalius aiškinosi nieko padaryti nebegalįs, o apie Vasiliškių kaimynystę Tiškevičiaus dvarams nežinojęs. Seniūnija esanti mažytė ir teduodanti vos

324) J. Kossakowski, Pamiętniki 102 psl. Zaleski, Pamiętniki 103, 105, 112, 121 psl.

325) Zaleski, Koresp. 78—9.

raudonųjų pelno. Esą, jį nuoširdžiai mylįs ir pirmąja proga tą nuostolį atlyginsiąs. Bet Tiškevičius pasirodo nenulenkiamas ir rašo, kad, esą, jau laikas sulaukti karaliaus paramos ir jam, nors nedrįstąs nieko prašyti anksčiau negu užsitarnaująs. „Kas gi dar tebėra J. K. M. malonėmis nepadovanotas? Ką pasakys palikuonys, mano kraujo įpėdiniai, jeigu aš, J. K. M. tarnaudamas, jei taip galima pasakyti, Jūsų krauju savo šeimą papuošiau, bet nepaliksiu jokios tokių žymių santykių žymės? Būčiau pirmasis, bet nepavydėtinas, pavyzdys, kaip galima būti arti visokios laimės, bet niekad negalėti jos pasiekti". Karalius vėl teisinasi, net atsiprašinėja, negalėjęs anksčiau atrašyti ir žada skriaudą atlyginti. Bet hetmonas visą laiką laikosi rezervuotai ir rodo savo nepasitenkinimą. Jis nusileidžia tik tada, kai 1787 m. karalius apsiima apmokėti jo skolas[326]). Nuo tada jis vėl nuoširdžiai dirba karaliaus naudai. 1787 m. pradžioje jis lydi karalių į Kaniovą, kur Ekaterina jį apdovanoja šv. Andriejaus ordenu[327]), o 1788 m. seimeliuos jis vadovauja visai karaliaus akcijai Lietuvoje. Dar daugiau jį matome veikiant per 1790 m. seimelius, kai ligtolinis svarbiausias karaliaus agentas Chreptavičius, staiga mirus jo ūkvedžiui, buvo sugaišęs ūkio reikalais ir akcijoj maža tedalyvavo[328]). Reformų seime jis kokio ypatingo vaidmens nevaidino, dirbo Karo Komisijoj, gynė hetmonų valdžią, bet šiaip visada laikėsi karaliaus ir atsidėjęs saugojo savo asmens reikalus. Pav., 1791 m. seime pasiūlius sumažinti urėdų atlyginimą, jis rašo karaliui iš Lietuvos: „Koks gi atminimas liks mano palikuonims apie J. K. M. viešpatavimą, jei, uoliai tarnaudamas tėvynei ir karaliui, savo įpėdiniams paliksiu neturtą". Karalius kviečia atvykti Varšuvon, bet jis teisinasi negalįs palikti turto reikalų, ir pairę esą jo nervai. Tada karalius vėl rašo, kad, namie gyvendamas ir nežinodamas apie seimo darbą, nervus gadinąs dar labiau, o, be to, jis vienas nepajėgiąs apginti seniūnijų. Juo labiau, kad dalis Lietuvos seniūnų tam tikromis sąlygomis nuo seniūnijų sutinkanti atsisakyti. Dar kartą kviesdamas atvykti, karalius žada duoti jo prašomą iždininkystę[329]). Bet jis tuojau, rodos, neatvyko, priimant gegužės 3 d. konstituciją nedalyvavo, o vėliau pasirodė jos priešas, nors neaktyvus, ir Bulgakovas į savo sąrašus jo neįtraukė. Mat, jis, nors ir skusdamasis, visada ėjo su karaliumi. 1791 m. rudenį karalius

326) Ten pat, 79—81 psl.
327) Sbornik imp. r. ist. obščestva, t. 42, 273 psl.
328) Zaleski, Koresp. 87—88, 161 psl.
329) Ten pat, 204—5 psl.

1000 jam atiduoda Lietuvos iždininkystę, nors seime ir buvo pastebėta, kad hetmonavimas iždininkui reikalingų kvalifikacijų dar neduodąs. Bet vis dėlto iždininkas jis pasirodo sąžiningas, Iždo Komisijos posėdžiuos dalyvauja, o 1793 m. net gauna „doro ministerio" vardą ir nusikalsta Siewersui. Prie Targowicos jis prisidėjo kartu su karalium ir buvo vienas iš tų, kurie šį prisidėjimą uoliai rėmė. Čia prieš savo norą jis Siewerso priverčiamas užleisti iždininkystę M. Kl. Oginskiui, o pats gauna Lietuvos krašto maršalkystę[330]). Rūpestingai saugojęs savo turtus ir visą gyvenimą rūpinęsis įpėdiniais, 1808 m. jis mirė be vyriškų palikuonių ir buvo paskutinis Tiškevičius Skuminas[331]).

Stanislovas Poniatovskis (†1833 m.) buvo karaliaus brolio garsaus palaidūno, Lenkijos pakamario Kazimiero sūnaus, Tiškevičiaus svainis. 1784 m. buvo paskirtas Lietuvos iždininku, nors su Lietuva, be 1775 m. dovanotos didžiulės Šeduvos seniūnijos, nieko bendra neturėjo. Po Rzevuskio jam buvo pavesta tvarkyti Lietuvos ekonomijas. Išauklėtas Anglijoj, buvo šviesus ir humaniškas žmogus, nors ne finansininkas. Jis žinomas vienas pirmųjų valstiečių geradarių, kuris savo plačiuose dvaruose dar 1777 m. buvo panaikinęs baudžiavą ir įvedęs činšą[332]). Niemcevičius jį charakterizuoja šitaip: „Prieš charakterio padorumą negalima pasakyti nieko, bet paties interesas bei paties patogumai buvo pirmasis jo veikimo akstinas. Kraštui gero jis, tur būt, geidė, bet geidė, kad tai įvyktų nė mažiausiai neįžeidžiant nei jo asmens, nei turtų"[333]). Be to, kaip ir visi Poniatovskiai, buvo garsus savo meilės avantiūromis su įvairiausiomis moterimis. Prieš gyvenimo galą įsimylėjo savo virėjo Bellochi žmoną ir turtus paliko su ja prigyventiems vaikams[334]).

Savo urėdo reikalais jis mažai tesirūpino, iždą tvarkė Dziekonskis, o 1791 m. nuo jo atsisakė visiškai. Šitą atsisakymą St. Augustas laiške Bukaty vadina „kažkokiu keistu išdidumu", „nes jis iš tikro nuo jo atsisakė tik dėl to, kad nereikėtų važiuoti Lietuvon, kuri jam

330) Korzon, W. Dz. P. IV, 249—50. Smoleński, Konf. Targowicka 210—215 p.

331) X. Aug. Tamoszewski, Kazanie miane w dzień pogrzebu J. W. Ludwika hrabi Tyszkiewicza marszałka W. X. Lit.... dnia 23 junii R. 1808 w Wilnie.

332) Smoleński, Ks. ex-podkomorzy i Trukolaska (Studja hist.) 181 psl.; Korzon, W. Dz. P. I, 397—8, IV, 249. Zaleski, Koresp. 130 p.

333) Niemcewicz, Žiwoty... 84—5 psl.

334) Ten pat, 86—7 psl.

pasidariusi biauri"[335]). O tas pasibiaurėjimas matyt, kilo tada, kai buvo pradėta reikalauti, kad ir jis grąžintų 1775 m. paveldimai gautą Šeduvos seniūniją. Seime klausimas buvo iškeltas 1790 m. pradžioje. Jo gynėjai ir karalius aiškino, kad seniūnija atiduota ne veltui, nes R-ka jam buvusi skolinga iš viso 714.470 auks. Ir 1775 m. konstitucijoj esą pasakyta, kad tai ne donatyva, bet skolos atlyginimas. Be to, padalinimo metu jis netekęs vienos seniūnijos, kuri duodavusi 16000 raudonųjų pelno. Puolantieji nurodo, kad Šeduvos seniūnija esanti verta daugiau negu 700.000, o, be to, už Lenkijos iždo skolas Lietuva mokėti neprivalanti. Kiti vėl nurodo, kad žymią seniūnijos dalį jis išpardavęs, nes reikėję apmokėti „tėvynės tarnyboj" padarytąsias skolas. Dabartinė Šeduvos seniūnijos vertė esanti ne didesnė už 700.000 ir metinių pajamų ji teduodanti vos 300.000. Kai kas dar primena, kad vos $^1/_7$ dalis seniūnijos esanti parduota Karpiui už 100.000 raudonųjų (1.600.000 auks.), taigi ji turinti būti daug vertesnė, ir kas esą per 700.000, tenką laikyti donatyva ir reikalauti 30% pajamų mokesnio. Bet galutinai karaliui pasisekė nuraminti visus, ir Šeduva prie donatyvų nebuvo nepriskirta[336]).

St. Poniatovskis seime vadovaujamo vaidmens nevaidino ir pasireiškė tik karaliaus vedamos linijos gynėju. Jis artimas ir patriotams. Kalba miestų ir valstiečių būklės pagerinimo klausimais, paruošia keletą projektų[337]). Vėliau jis dar dalyvauja Targowicos darbuos, bet daugiau susirūpinęs savimi negu kuo kitu, jokio svarbaus vaidmens nevaidina. Po trečiojo padalinimo gyveno iš pradžių Vienoj, vėliau Romoj ir mirė 1833 m. Florencijoj.

Vl. Gurovskis (1717—1790) buvo antrasis lenkas Lietuvos ministeris. 1768 m. jis buvo paskirtas kiemo, o 1781 m. krašto maršalka. Poznanės kašteliono Melkijoro sūnus, nei kilme nei posesijom su Lietuva jis neturėjo nieko bendra. Tai buvo žmogus nedidelių gabumų, kuris visą laiką plakėsi prie tų, kurie galėjo jam padėti iškilti. 1768 ir 1773-5 m. pasižymėjo uoliausiu rusų valios vykintoju bei gynėju. Už tai Repninas ir išrūpino jam Lietuvos kiemo maršalkystę[338]). Bet su Lietuva jis nieko bendro neturėjo ir būdamas ministe-

335) Kalinka, Ostatnie lata II, 172 psl.

336) Dziennik cz. seymu 1790, IX, 254 sesija. Tenka pastebėti, kad, gaudamas tenutą, St. Poniatovskis Poninskiui sumokėjo 200.000 auks. žiūr. Konopczyński, Geneza Rady Nieust. 292 psl.

337) Zbiór mów I, 182—3, 330, XI, 28—34 psl.

338) Kraushar, Repnin i P. I, 203 psl.

riu. Jei neskaityti jo eitų maršalkos pareigų 1784 m. seimo metu Gardine, tai jo ministeriavimo pėdsakų ir nesurastume. Jis visą laiką gyveno Lenkijoj, kur neretai pavaduodavo jų maršalkas, bet, kaip biaurių 1773-5 m. seimo darbų dalyvis ir artimas Poninskio draugas, gero vardo neturėjo ir ten. Partijų kovose, seimeliuose jis dalyvavo tik Didlenkiuos, bet ir ten nekaip jam tesisekė. Apie kokią nors jo vadovybę ar įtaką Lietuvos visuomenėj negali būti nė kalbos. Čia jis buvo žmogus visiškai svetimas[339]).

Ignas Potockis (1741—1809) kilmės irgi lenkas, bet jo giminė buvo susirišusi su Lietuva jau nuo seno per vedybas ir turėjo čia urėdų. Jo tėvas Eustachijus buvo Lietuvos artilerijos generolas, o 1762 m. buvo vienas kandidatų į l. hetmanus. Per motiną jis kartu su broliais buvo paveldėjęs Lietuvos vicekanclerio Ščukos dvarus. Bet turtingas jis nebuvo. 5 broliai pasidalinę tėvų turtus tegalėjo turėti vos apie 100.000 auks. metinių pajamų. Tai buvo didelių gabumų, aukšto išsilavinimo, energingas ir tvirtos valios vyras, kuris ketveriamečio seimo metu sugebėjo stovėti viso judėjimo priešaky. Visai teisingai jis greta Kolontajaus laikomas dvasiniu patriotų partijos vadu. Jis masonų magistras, žmogus be jokių prietarų ir visomis priemonėmis siekiąs savo tikslo. Jo asmens didybė gerai matyti ir iš prieš jį nukreipto po gegužės 3 d. konstitucijos pasirodžiusio pamfleto: „Rozmowa Solona z Kadym“ (t. y., Potockio ir Kolontajaus). Ten Solonas sako: „Kas yra dorybė, draugiškumas, tautos laimė, religija, aš nejaučiu, nors apie tai moku gražiai kalbėti. Dėl to tu su manimi sutinki, bet pasitiki tuo, kas ten kažkur parašyta jūsų knygose. Sapiens dominabitur astris! Svarbiausia yra sutartinai naudoti mūsų protą, kol įsiviešpatausime šioj gerutėj tautoj, kuri dar mažai težino, kas yra protas, ir ką jis yra parodęs bei gali parodyti per vieną žmogų“... — „Mano sistema yra valdyti bei viešpatauti, o tam priemonė — vadovauti aistroms“. — „Tu, Kadai, tikrosios filosofijos laipsnio dar nepasiekei, nes kalbi apie gėdą. Gėda yra tik tariamosios dorybės apsiaustas bei didžiųjų darbų stabdis“[340]).

---

339) Žiūr. apie jį J. Bartoszewicziaus straipsnį Encykłopedya powszechna XI t. (Warszawa 1862).

340) Pamfletą ištisai paduoda M. Kossakowskis savo atsiminimuose 77—82 psl. C. V. A. Ten pat žiūr. kitą pamfletą „Wiwat rozum“ (125—6 psl.).

Iš tikrųjų, jo įtaka seime buvo didžiausia. Taip jį vertino seimo bendradarbiai, taip į jį žiūrėjo Berlynas, Petrapilis ir visi kiti[341]). Bet specifiniais Lietuvos reikalais jis nesirūpino niekad. Visi jo santykiai baigėsi Lenkuos, ir Lietuvos visuomenės gyvenime mes jo niekur nematome. Savo karjerą jis pradėjo nuo 1773-5 m. seimo, kur pasirodė nusimanąs švietimo reikaluos ir buvo paskirtas Edukacijos Komisijos nariu. 1773 m. gavo Lietuvos raštininko dignitoriją, o 1783 m., Mniškai tapus Lietuvos krašto maršalka, gavo kiemo maršalkystę. Tuo metu jis laikėsi savo uošvių Liubomirskių, o per juos Čartoriskių. Su ta grupe jis ateina ir į didįjį seimą, kur tampa vienu pirmųjų vadų, vienu svarbiausių visų reformų vykdytojų. Bet tiek visos reformos, tiek jo paties visi rūpesčiai sukosi apie visą R-ką, kaip apie valstybinį vienetą. Nors buvo Lietuvos ministeris, specifiniais jos reikalais jis nesirūpino, jos valstybinio savarankiškumo saugotojas niekad nebuvo. Greičiau priešingai. Ir jei vieną kitą kartą jis parėmė Lietuvos atskiras institucijas ginančius atstovus, tai visa jo veikla buvo nukreipta priešinga linkme. Kalbos buvo pasakytos tik iš pareigos, kaip Lietuvos ministerio, ieškant populiarumo atstovų tarpe, dėl efekto. Seime 1791 m. jis buvo paaukštintas Lietuvos krašto maršalka. Karaliui prisidėjus prie Targovicos, emigravo į užsienį. Kosciuškos sukilimo metu buvo grįžęs, o jam pasibaigus, suimtas ir 2 metu su viršum išbuvo kalėjime. Ekaterinos II įpėdinio Povilo I buvo paleistas ir apsigyveno savo dvaruos. Mirė 1809 m. Vienoje, nuvykęs padėkoti Napoleonui už prijungimą prie Varšuvos kunigaikštystės vakarų Galicijos. Mirė bevaikis[342]).

Kosakovskiai buvo gausingi lenkų kilmės Kauno pavieto bajorai, kurie ponų tarpan pateko tik XVIII amž. antroje pusėje ir ypatingai pasižymėjo Targovicos konfederacijos laikais. Mūsų kalbamuoju laikotarpiu iš jų figūruoja trys broliai: niekuo ypatingu nepasižymėjęs, žinomas tik geras ūkininkas, Vaitkuškių ponas Vitebsko (1794 m. Brėslaujos) vaivada Mykolas († 1798) ir didieji Targovicos

---

341) Zaleski, Pamiętniki 173—6 psl. Zbiór mów, III, 217—223 p. Sbornik ist. obšč. 47 t. 439 psl. Archiv gosud. sov. II, 135—7 p.

342) Apie jį skt.: K. M. Morawski, Ignacy Potocki, cz. I, (1750—1788). Kraków 1911 m. (Monogr. w zakresie dziejów nowożytnych XXI). B. Dembiński, I. Potocki, (Bibl. Warsz. nr. 273, 1909 I t. 480 p....) ir antrą syk rinkiny Z dziejów i życia narodu. 215—240 psl. Niemcewicz, Żywoty... 57—9 psl.

konfederacijos vadai: Livonijos vyskupas Juozas, ir hetmonas Simanas[343]).

Vyskupas **Juozas Kosakovskis** (1738—1794), neabejotina buvo visų Kosakovskių pats žymiausias ir jų šeimos galybės kūrėjas. Tėvui Dominykui (Žemaičių stalininkui) mirus, jis 5 metų vaikas liko motinos Zabielaitės ir dėdžių Ant. Zabielos (Raudondvario ponas, Lietuvos medžioklis) ir Skorulskio globai. Mokėsi Kauno jėzuitų mokykloje ir Vilniaus Akademijoje. Nors pats sakosi nuo pat jaunystės buvęs linkęs likti dvasininku, bet, motinai pageidaujant, baigęs mokslus, gabumais pasižymėjęs jaunuolis, eina į politikos gyvenimą. 1758 m. jis, Kauno patauris, išrenkamas į seimą atstovu. Būdamas artimas karalaičio Karolio (Kuršo hercogo) bičiulis, kitais metais gauna kiemo pakamario dignitoriją, bet sekančiais metais, viską metęs, stoja į Varšuvos kunigų seminariją. Išvestas kunigu, gauna Valpių kleboniją, o 1765 m. tampa Vilniaus kapitulos kanauninku bei iždininku (c u s t o s). 1775 m. jis gauna Trakų sufraganatą, 1781 m. Livonijos vyskupiją, o 1792 m. pradžioje, prieš vysk. Masalskio valią ir be jo žinios, karaliaus dėka, tampa Vilniaus vysk. koadjutoriu su įpėdinystės teisėmis[344]).

Nei visa jo šeima, nei jis pats turtingas nebuvo. 1783 m. pats sakosi turįs apie 1 milijoną auks. skolų, o visas turtas esąs vertas apie 1.300.000[345]). Už tai viso jo gyvenimo nuolatinis rūpestis buvo kaip nors praturtėti, iškilti ir iškelti šeimą. Apie tai jis labai atvirai kalba savo atsiminimuose. Jis jaučiasi šeimos galva, nes neabejotinai visus praneša protu bei veiklumu. Šeimos iškėlimą jis laiko savo šventa pareiga ir to siekdamas nepaiso nė jokių priemonių. Ypatingai charakteringų epizodų matome jo santykiuos su Vilniaus kapitula. Būdamas jos iždininkas, jis nuolat kivirčijasi dėl pasisavintų turtų. Čia jis pergabena į savo tėvoniškus dvarus kapitulos valstiečius, čia, pasiūlęs imsiąs kokį jos dvarą nuomoti, užima jį jėga, nelaukdamas kapitulos sutikimo, o kapitulai nesutinkant, dvarų vis tiek negrąžina geruoju ir veda bylą, kuri pasiekia net primą ir nuncijų; čia negrąžina sumų už parduotas bažnytines brangenybes[346]). Tą patį rodo

---

343) Apie Kosakovskius žiūr. T. Ż y c h l i ń s k i, Kossakowscy herbu Slepowron (odbitka z XII Roczn. „Złotej księgi"), Poznań 1889. S t. K. K o s s a k o w s k i, Monografie... I.... S. K o r w i n, Trzeci maj a Targowica".

344) P r z y a ł g o w s k i, Żywoty biskupów II. 201 psl.; K u r c z e w s k i, Biskupstwo Wileńskie 86—9 psl.

345) J. K o s s a k o w s k i, Pamiętniki, 154 psl.

346) K u r c z e w s k i, Kościół Z. III, 357—387 psl.

užgrobimas tėvų augustinijonų dvarų — Vidiniškių ir Mykoliškių. Skųsdamasis, kad Livonijos vyskupui esą maža pajamų, slapta išgavęs Romos sutikimą tuos dvarus perimti vyskupui, jis staiga išvaikė vienuolių ūkvedžius ir negrąžino dvarų, nepaisydamas nei viso krašto pasipiktinimo, nei kapitulos bei vysk. Masalskio reikalavimų[347]). Krašte buvo kalbama, kad papos bula esąs fabrikatas. Tuo jis buvo kaltinamas, kaip pamatysime toliau net ketveriamečiam seime. Kiek jį džiugino šeimos iškilimas, labai gražiai galime matyti iš jo laiškų, ypač rašytų Targovicos konfederacijos metu. Dar 1791 m. balandžio 26 d. jis rašo broliui Mykolui, kad negalįs nutylėti dangaus jų šeimai rodomo prielankumo — „Mūsų brolis (t. y. Simanas) yra pakeltas generolu leitenantu". Ta proga jį sveikinęs net pats kunigaikštis L. Württembergietis[348]). 1792 m. liepos 3 d. jis džiaugiasi, kad Ekaterina brolį Simaną tituluojanti „M o n g é n é r a l...", kad brolvaikis Mykolas buvęs jos sutiktas labai palankiai ir carienė kalbėjusi su juo dėl visos šeimos reikalų, kad visi aukštieji žmonės rašą jam labai mandagiai ir t.t.[349]).

Šis savanaudis bei savimi pasitikįs dvasininkas žinomas dar literatu. Greta eilės kitų jo raštų, įsidėmėtinas yra 1786 m. parašytas „K s i ą d z P l e b a n" ir 1788 m. — „O b y w a t e l", kur artimai Krasickio „P a n P o d s t o l i" jis duoda daug blaivių minčių socialiniais bei visuomenės auklėjimo klausimais. Tarp kitko reikalauja geresnių ekonominių sąlygų valstiečiams[350]). Ir tenka manyti, kad jis pats bus buvęs vienas iš humaniškesniųjų ponų. Bent taip atrodo iš jo paties atsiminimuose aprašomojo ūkininkavimo. 1789 m. gegužės 19 d. karalius jo Jonavos dvare gyvenantį gydytoją Baranką apdovanojo medaliu „M e r e n t i b u s" už rūpinimąsi vargšų sveikata. Jis dažnai duodąs net nemokamų vaistų[351]). Reikia manyti, kad visa tai buvo daroma su vyskupo žinia.

Visi Kosakovskiai buvo artimi Saksų dvarui bei bajoriškų laisvių gynėjai. Ir vysk. Juozas savo politinę karjerą pradeda kaip tolimas ir Čartoriskiams ir St. Augustui. Kad ir atsargiai, bet dalyvauja jis ir

---

347) P r z y j a ł g o w s k i, II 201 psl.

348) Kosakovskių koresp. C. V. A. (Nr. 27).

349) T e n p a t.

350) K. W o j c i e c h o w s k i, Rozwój powieści w Polsce, cz. II (1776—1830). Leidiny „Dzieje literatūry pięknej w Polsce", cz. II, (Encykłopedya Polska, Tom. XXII, Dział XVIII) cz. II). 111 psl.

351) G a z e t y W i l e ń s k i e, 1789. V. 30, Nr. 22.

Baro konfederacijoj ir už tai išbūva keletą mėnesių rusų arešte (1771—2 m.), bet greit susiartina ir su karalium ir ypač su Stackelbergu[352]). Jį matome taip pat aktyviai dalyvaujant kampanijoj prieš Tyzenhauzeną. Kaip tik jis Tyzenhauzeno turėtas ekonomijas, karaliaus pavedamas, perduoda Rzevuskiui[353]). 1782-6 m. jis yra Nuolatinės Tarybos narys ir aiškiai palaikomas karaliaus bei Stackelbergo Jis pats sakosi, pirmasis iškėlęs mintį, kad R-kos sostan galima esą pasodinti kurį nors caraitį. 1787 m. spalių mėn. Stackelbergas praneša, kad Ekaterina jam paskyrusi 1500 raudonųjų metinę pensiją. Kadangi jis pareiškia, kad jam, vyskupui, pensiją imti nepritinką, tai sutaria, kad ji būsianti išmokama atlyginimu už pirmojo padalinimo metu Rusijai tekusios Livonijos vyskupų dvarus[354]).

Ketveriamečiam seime jis didelės įtakos neturi, bet jo darbuose dalyvauja iki pat gegužės 3—5 d. konstitucijos priėmimo. Jis čia atkaklus rusų šalininkas, nuolat veikia užkulisuos, bet seime išeina su kalbomis tik retkarčiais ir retai kada su konkrečiais pasiūlymais. Jis bijo nuteikti prieš save seimo daugumą ir visada kalba labai rezervuotai, bendrais posakiais. Drąsiai jį matome kalbant tik ginant dvasininkų reikalus. O kadangi Vilniaus vysk. Masalskis bei Žemaičių vysk. Giedraitis seime mažai tedalyvavo, tai jam teko ginti visus Lietuvos dvasininkų reikalus[355]). Matome jį nekartą dalyvaujant ir Lietuvos provincijos sesijose, kur kartais, nesant aukštesniųjų senatorių, net pirmininkauja[356]). Bet populiarumo jis neturi ne tik lenkų, bet ir lietuvių tarpe. 1789 m. liepos 21 d. jo adresu buvo pasakyta net ir labai griežtų žodžių. Tada Kališo atst. Suchorzevskis, kalbėdamas apie vyskupų dvarų nusavinimą, prisiminė ir jį, vieną didžiausių to projekto priešų. Jis esąs rusų atstovo samdinys ir norįs R-ką apjuodinti, kad papa neduotų jai savo palaiminimo. Norėdamas vyskupą įbaidyti, jis prisimena, jau minėtąjį augustinijonų dvarų užgrobimą. Papos bulą, esą, sufabrikavęs jis pats. Kai tų dvarų nenorėję jam atiduoti — puolęs su ginklu. Susirėmimo metu buvę užmušti 3 žmonės ir bažnyčioj iš taurės išbarstytas Švenčiausiasis. Dėl to sąžinė verčianti reikalauti,

352) Žiūr. jo atsiminimus ir Załeski, Koresp. 62 psl.

353) Zaleski, Pamiętniki 129—131 psl.

354) J. Kossakowski, Pamiętniki, 210 psl.

355) Protokół listów administracyi diecezyi Wileńskiej... Viln. Univ. Bibl. rankraščių skyr. Szkaf 53 Nr, 1394; Niemcewicz Pamiętniki cz, moich, 104,

356) Kosakovskių koresp., C. V. A. IV, (Nr 26). Laiškas 1788.X.8; Gazeta narodova... 1791, Nr. 27, 106 psl.

kad vysk. Kosakovskis būtų teisiamas seimo arba tokio teismo, kurį paskirsią vyskupai. Jį paremia eilė kitų lenkų atstovų, kurie nurodo ir kitų Kosakovskio nusikaltimų ir pagaliau Suchorzevskis prašo, kad visą reikalą paaiškintų Lietuvos atstovai. Išėjęs kalbėti, Starodubo atstovas Radziševskis sako to gerai nežinąs, bet galįs tvirtinti, kad Lietuvoje dvasininkai „šventenybes parduoda bei išnuomoja žydams ir kitiems". Kublickis paaiškina, kad toji byla esanti dar nebaigta, o Radiševskis, tur būt, tiesą sakąs, nes tokius darbus kritikuojąs savo „Klebone" ir pats vysk. Kosakovskis. Pagaliau, Sapiegai pasiūlius, klausimas atidedamas. Liepos 23 d. jis galutinai baigiamas Trakų atstovo M. Zaleskio pranešimu, kad minėtoji byla buvusi sprendžiama Trakų žemės teisme, o dabar perėjusi tribūnolan ir, kol nesą sprendimo, nesą galima pasakyti, kas kaltas. Daugiau dėl to jau nebekalbama[357]).

Visur ir visada pasipelnyti ir iškilti trokštąs vysk. Kosakovskis ir šio seimo metu visomis išgalėmis rūpinosi gauti kokią aukštesnę vyskupystę. Dar prieš seimą, rašo jis savo atsiminimuose, svajodamas, Stackelbergo remiamas, gauti pelningiausią bei reikšmingiausią visoje R-koje Krokuvos vyskupystę; jis pasirūpino nupirkti paliai Varšuvą dvarelį, kad būtų posesijonatas ir Lenkijoj, nes kitaip jo priešai, esą, būtų galėję agituoti prieš jį, kaip prieš svetimšalį. Susirinkus seimui, pradeda eiti gandai, kad į Krokuvą būsiąs perkeltas Masalskis, o Kosakovskiui teksianti Vilniaus vyskupija[358]). Bet galutinai jis negauna nei vienos, nei kitos. Krokuvos vyskupija buvo palikta administruoti primui Myk. Poniatovskiui, o karalius „už nuostolį" buvusiam kandidatui Kosakovskiui sumokėjo 8000 dukatų[359]). Prie Krokuvos vyskupijos dvarų jis pagaliau priėjo 1793 m., kada, konfederacijai paskelbus juos esant „grąžintus bažnyčiai", jis gavo administraciją. Bet neilgam, nes kitais metais pats žuvo[360]).

1791 m. gegužės 3 d., perskaičius garsiąją naujos valst. santvarkos konstituciją, vysk. Kosakovskis prisiekia kartu su visa dalyvaujančių seimo atstovų dauguma. Tuo tarpu jis buvo konstitucinės komisijos pirmininkas, ir todėl naująjį įstatymą turėjo pasirašyti pirma-

---

357) Dyaryusz seymu 1788, cz. III (1789), 345—6, 349 psl. Apie tą bylą žiūr. paties vysk. atsiminimus, 211 psl.

358) Kosakovskių koresp., IV, Nr. 26. (Pranešimas iš Varšuvos datuotas 1788. XI. 26).

359) Kalinka, Sejm I 582—94, Korzon W. Dz. P. (I. 261—2, III 79, 86 psl.

360) Korzon, W. Dz. P. III, 358 p.

sis. Sekantį gegužės 5 d. posėdį jis pareiškia, nors konstitucijai pritariąs, pasirašyti negalįs, nes komisija galinti pasirašyti tik seimo daugumos priimtas konstitucijas, o čia jokio balsavimo nebuvę. Protestuojančių buvę, o balsų neskaityta, taigi visai nesą aišku, kurioje pusėje dauguma. Jis galėsiąs pasirašyti tik tada, jei seimas tai specialiai patikėsiąs. Kitaip tariant, jis reikalavo balsavimo. Tuojau po jo kalbos Sapiega pareiškia, kad balsavimo nesą ko bijoti, nes konstitucijos priešai nė nepasirodysią. Ir iš tikro, tuojau pasirodė, kad prieš nebalsavo nė vienas[361]). Kad konstitucija bus priimta, be abejo, buvo aišku ne vienam Sapiegai, bet ir Kosakovskiui. Ir jo reikalavimą balsuoti tenka vertinti ne kaip opozicininko pastangą konstitucijos priėmimą sutrukdyti, bet kaip gerą rodyklę, kad kritingu momentu jis bus norėjęs gauti iš karaliaus tam tikro atlyginimo. Tik seimo sutikimas balsuoti sugriovė visą jo planą. Konstituciją teko pasirašyti.

Po to jis netrukus Varšuvą apleido. Karaliui buvo gerai žinoma, kad, nežiūrint pareiškimų, jis buvo konstitucijos priešas. Tą rodė ne tik jo laikysena gegužės 3—5 d., bet ir ankstyvesnė, kai jis kalbėjo prieš sukcesiją, prieš miestų įstatymą bei prieš kitus šion konstitucijon įtrauktus dėsnius[362]). Vasarą karalius gavo žinią, kad jis ruošiąsis išvažiuoti užsienin, gal užsukti ir į Vieną, kur būrėsi daugelis vyriausių opozicininkų. Karalius per Zabielą bando jį sulaikyti. Kosakovskis patikrina pasišalinęs tik dėl to, kad jo dalyvavimas Varšuvoj šiuo momentu karaliui tesąs mažiau reikalingas; karalius jam pasidaręs nepalankus, ir dėl to meilijąs pabūti nuošaliau. Iš Lietuvos manąs nuvykti pasigydyti Karlsbadan[363]). Bet ten jis neišvyksta ir 1791 m. rudenį vėl grįžta į seimą.

Dabar jis pasirodo aiškiai linkstąs prie kovos su seimu, susirašinėja ne tik su Bulgakovu, bet ir su opozicininkais, susibūrusiais apie Potemkiną Jasuose[364]). Lietuvoje jis laikomas vienu didžiausių konstitucijos priešų, ir minėtosios Oginskio miestelėnams suruoštos puotos metu pasigirsta balsų, reikalaujančių jį pakarti[365]). Jau ne kartą minėtam Bulgakovo paruoštam Rusijai ištikimųjų sąraše jį matome pirmoje vietoje (nenuostabu, kad jis ir dabar tebegauna minė-

361) Wegner, Dzieje dnia 3 i 5 maja, 192—203 psl.

362) Zbiór mów, XII, 369—381 psl.; Kostomarov, Poslednije gody, I, 245 psl.

363) Zaleski, Koresp. 217 psl.

364) Kalinka, Ostatnie lata II, 131 psl. (1891), Smoleński, Ostatni rok 154—5 psl. 158, 191.

365) Oginski, Denkwürdigkeiten I, 137—8 psl.

tąją 1500 raudonųjų pensiją) ir su pastaba, kad dėl gabumų, išminties, patvarumo ir krašto įstatymų pažinimo tinkąs vadovauti visai būsimajai akcijai. Panašiai jau 1792 m. rugpiūčio 9 d. jį charakterizuoja Krečetnikovas, kuris specialiai jį atkvietė Varšuvon vadovauti karštuoliui broliui Simanui[366]).

Kaip žinoma, organizuojant 1792 m. Lietuvos konfederaciją, vysk. Kosakovskis su broliu Simanu buvo centrinės figūros. Ir pats konfederacijos aktas yra jo redakcijos. Kaip matyti iš užsilikusios Kosakovskių korespondencijos[367]), prie šito darbo buvo pritraukta ir aktyviai veikė visa jų šeima. Naudodamiesi visišku Ekaterinos pasitikėjimu, jie buvo pasidarę nerribotais viešpačiais Lietuvoje, o F. Potockiui pasitraukus, ir visos konfederacijos faktiniu vadu liko vysk. Kosakovskis. Negalima tvirtinti, kad visoje šioje akcijoje būtų buvęs tik parsidavimas. Be abejo, jų turėta ir sava politinė programa, ant senoviškų demokratiškai oligarchinių pamatų norėta sukurti naujovišką valstybinę santvarką, kur tikėjosi garantuosią savo šeimai puikią ateitį. Vienkartiniu pasipelnymu jie nesitenkino. (Kaip minėta, 1793 m. vysk. Kosakovskis gavo Krokuvos vyskupijos dvarų administraciją, o Simanas Lachovičių dvarą). Dėl to tai pirmiausia jie ir norėjo panaikinto Lietuvos savarankiškumo atstatymo, nes tikėtis, kad galės gauti pirmąjį vaidmenį visoje R-koje, negalėjo. Šiaip jokio antagonizmo lenkams nė vienas iš Kosakovskių neturėjo. Skaitant, pav., vysk. Juozo, ar jo brolvaikio Mykolo atsiminimus, visai nematyti, kad jie lietuviais jaustųsi. Visą seimo metą vysk. Kosakovskis išeina ginti Lietuvos reikalų tik 1788 m. rugsėjo 12 d. Bet ir ta jo ilga ir įdomi kalba rodo, kad jam ne tiek svarbu išlaikyti atskiras Lietuvos institucijas, kiek išsaugoti Karo Departamentą. Jis nurodo Lietuvos teisę sutikti ar nesutikti su bendraisiais organais, bet pagaliau su bendruoju organu sutinka ir tik pareikalauja, kad jo sąstate būtų po lygiai lietuvių ir lenkų[368]).

—/—

Jeigu Lietuvos visuomenės vadu bei jos interesų gynėju negalima laikyti vyskupo Kosakovskio, tai juo labiau jo brolio **Simano**, kuris politikos gyvenime dalyvavo tik brolio vyskupo nurodinėjamas

366) Sbornik imp. ist. obšč., T. 47, 276, 447—8 psl.
367) Kosakovskių korespondencija C. V. A.
368) Zbiór mów II, 226—238 psl.

bei remiamas, o ketveriamečio seimo metu didesniąją dalį laiko praleido Rusijoj. Jis buvo visų brolių pats jauniausias, nepaprastas karštuolis ir avantiūristiškos prigimties. Pats brolis vyskupas sako, kad jis visai nepaisąs protingų išvadžiojimų ir gyvenąs jausmų valdomas. Kai karalius jam pažadėtąją Šimonių seniūniją atidavė Grinevičiui, jis užsigavęs pasidaro nesutaikomu karaliaus priešu. Repnino patrauktas, jis karštai dalyvauja Radomo konfederacijos paruošime, važiuoja į Drezdeną atlydėti Radvilos, dalyvauja delegacijoj į Petrapilį, o vėliau yra karščiausias Baro konfederatas, Smolensko konfederacijos maršalka[369]). Būdamas konfederatų vadas, jis pasižymi plėšimais, bet Smolenskis, tvirtindamas dėl plėšimų jį konfederatu ir buvus[370]), be abejo, labai perdeda. Plėšė ne jis vienas. Plėšimas tada daugumui atrodė galimas ir būtinas, nes juk reikėjo išlaikyti tuntus. O kad jis iš prigimties jau nebuvo linkęs paisyti priemonių, tad ir jo visas veikimas iš tikro buvo panašus į plėšikavimą[371]).

Po konfederacijos jis vėl paprastas bajoras, kuris tik brolio vyskupo dėka 1785 m. patenka į Nuolatinę Tarybą, bet niekur niekuo nepasižymi. 1789 m. jis pasirodo prijaučiąs seimo darbui ir paaukoja Lietuvos artilerijai Baro konfederacijos metu iš rusų atimtą patranką[372]). 1790 m. pradžioje jis stoja Potemkino vadovaujamon armijon kariauti su turkais ir gauna brigadiro laipsnį[373]). Čia jis tikisi padarysiąs karjerą; pasak Bulgakovo, tur būt, nemanąs likti tarnyboje, jei nepasidarysiąs pirmas asmuo po Potemkino. Iš karto prieš seimą jis niekur nepasireiškia, bet kai, pradėjus ruošti konfederaciją, Ekaterina jį pasiunčia į Polocką, vėliau paskiria Lietuvos konfederacijos regimentoriu ir paveda rūpintis Lietuvos konfederacijos sudarymu, jis pasirodo vienas aktyviausių veikėjų. Konfederacija jį apšaukia D. L. K. lauko hetmonu, o vėliau Siewersas jam išrūpina didžiojo hetmono buožę ir apdovanoja kadaise Masalskio į seniūnijas sukeistuoju Lachovičių dvaru. Jo karjera pasibaigia taip pat liūdnai, kaip ir brolio vyskupo. Brolį vyskupą, kaip atgaivintos N. Tarybos narį, 1794 m. sukilimas užklumpa Varšuvoj, o jį Vilniuje. Jie pakariami veik tuo pat metu, vienas Varšuvoj, antras Vilniuje.

---

369) J. Kossakowski, Pamiętniki 60 psl. Šį jo veikimą liečiančių dokumentų pluoštą paduoda Żychliński, op. c.

370) Konfed. Targowicka 21 p.; Lenkų t. ist. 281 psl.

371) Bagiński, Rękopism 50 psl.

372) Gazety Wileński, 1789. XII. 26, Nr. 52.

373) Sbornik imp. ist. obšč. T. 33, 73 psl.

Aiškus dalykas, kad be čia suminėtųjų didikų šeimų ir jų atstovų Lietuvos politiniam gyvenime turėjo reikšmės dar eilė kitų šeimų ir asmenų. Bet visų jų čia minėti nėra jokio reikalo, nes jų įtaka dažniausiai nesiekė toliau savo vaivadijos ar pavieto ribų. Iš tikro, savų vadų arba nors įtakingų asmenybių turėjo beveik kiekvienas pavietas. Bet tai buvo tik medžiaga partijoms. Per juos valdė seimelius atskiri didikai arba karalius. Tie įtakingieji provincijos poneliai visų buvo žvejojami ir prie ko nors turėjo prisidėti, turėjo klausyti kurio nors magnato ar karaliaus, nes kitaip nebūtų galėję kilti, o svarbiausia, koks nors magnatas juos būtų galėjęs sunaikinti. Be galingo protektoriaus paprastas bajoras niekad negalėjo atsilaikyti. Tad visi jie buvo prisiglaudę prie vieno ar kito magnato arba prie karaliaus.

Kaip matėme, kalbamuoju laikotarpiu Lietuvoje vienos visas kitas nustelbiančios partijos nebuvo. Prie atskirų didikų bajorijos masės dėjosi daugiausia tik iš tradicijos arba norėdami pasinaudoti iš jų ekonomiškai. Dėl to visi, kurie jau buvo prašokę vidutiniosios bajorijos lygį, kurie buvo turtingesni ir siekė politinės galios, siekė užmegzti santykius su pačiu karaliumi. Karalius stengėsi neatstumti nė vieno, bet, žinoma, jų visų karaliaus partijos žmonėmis laikyti negalima. Daugumas jų tik žiūrėjo, kaip pasinaudoti, didžiavosi galį vaidinti savarankišką politinį vaidmenį, kuris anksčiau buvo įmanomas tik magnatams, bet kiekvienu momentu galėjo nuo karaliaus atsimesti. Tikroji karaliaus partija, giminių ir jo pasirinktųjų kreatūrų sucementuota, buvo palyginti negausinga. Tai aiškiai parodė ir ketveriametis seimas ir kiek vėlyvesni įvykiai, kada karaliui dažnai tekdavo pasilikti tik su mažuma.

Apskritai, galima sakyti, kad didžiojo arba reformų seime išvakarėse ir jo metu Lietuva buvo be vadovybės. Oginskiai, Sapiegos nevadovavo, nes neturėjo nei pakankamų išteklių, nei tinkamų asmenybių, o turtingieji Radvilos nesugebėjo ir imponavo tik didžiuliais savo turtais. Niekas to meto Lietuvoje neturėjo jokios didelės idėjos, niekas neskelbė jokios politinės programos. Specifiniais Lietuvos valstybės reikalais taip pat niekas nesirūpino. Didikai gyveno savo politinės didybės agoniją ir tuo daugiausia tesisielojo, o bajorijos masės tesirūpino tik smulkiais savo asmens ir luomo reikaliukais, graudinosi dėl svetimųjų priespaudos ir visos R-kos nelaimių. Savaiminga Lietuvos valstybės organizacija niekas nesirūpino, nes to

klausimo tuo metu visai nebuvo. Lietuvos valstybės organizacija tebebuvo visiškai atskira, jos niekas nelietė ir bajorijai ji atrodė nekvestionuojama dogma, vienas iš jos luominių ir provincinių prerogatyvų atributų. Dėl to, kai reformų seime tas klausimas iškilo, Lietuvos atstovai ir jos senatoriai buvo visiškai nepasiruošę. Jiems teko ginti ne savą politinę programą, bet tradiciją bei savo įsitikinimus. Pagaliau ir ten bajoriją daug skaudžiau palietė ne griovimas Lietuvos valstybėse organizacijos, bet išjudinimas kai kurių luominės bajorų valstybės pamatų. Tad kova dėl savos valstybės teisių labai atkakli nė negalėjo būti. Taip pat dėl organizuotumo stokos seime Lietuvos valstybinius reikalus teko ginti ne jos didiesiems magnatams, bet eilinės bajorijos atstovams. Bet jų jėgos, žinoma, buvo per silpnos.

Dr. A. VASILIAUSKAS

VYTAUTO DIDŽIOJO DIPLOMATIKA

PRATARTIS

Maždaug prieš pusę tūkstančio metų Lietuvos valstybė pergyveno žydėjimo laikotarpį. Kulminacinį punktą ji pasiekė didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto laikais. Šio gabaus politiko ir valdovo virš 50 metų politinė ir valstybės tvarkymo veikla yra jau daugelio lenkų, rusų, vokiečių, ukrainiečių ir lietuvių tyrinėta. Dauguma Vytauto dokumentų yra jau seniai paskelbta įvairiuose dokumentų leidiniuose. Žymią dalį Vytauto laiškų yra surinkęs lenkų istorikas A. Prochaska ir išleidęs atskiru leidiniu. Nors politinė istorinė literatūra apie Vytautą yra gan turtinga, bet Vytauto diplomatikos, išskyrus kelius straipsnius apie jo sfragistiką ir kelis dokumentus falsifikatus, niekas iki šiol nebandė tyrinėti. Bendrai Lietuvos diplomatika dar tebedirvonuoja. Darant pirmą žingsnį į Lietuvos diplomatiką tenka sutikti daug kliūčių. Be paruošiamųjų, epizodinių Lietuvos diplomatikos darbų, sunku yra sistemingai tyrinėti Vytauto diplomatiką.

Rašant šį darbą būtų buvęs didelis palengvinimas, jei to paties laikotarpio kaimyninių valstybių diplomatika būtų ištirta. Deja, nei vokiečių ordinų, nei Lenkijos karaliaus, nei rusų kunigaikščių diplomatikos, išskyrus atskirus straipsnius, niekas iki šiol nėra tyrinėjęs. Taip pat ir Vakarų Europos diplomatikai daugiausia yra pamėgę ankstyvesnį viduramžį, o 14-to ir ypač 15-to šimtmečio diplomatika maža kas yra domėjęsis.

Vytautas daugelį aktų yra davęs kartu su Jogaila, bet jų kiek galėdamas savo darbe neliesiu, nes kol nėra atskiros studijos apie Jogailos diplomatiką, tol negalima tų bendrų aktų nagrinėti.

Studijuojant kurio nors valdovo diplomatiką tenka naudotis to valdovo kanceliarijos dokumentų originalais, transumtais, konceptais, nuorašais ir regestais. Deja, Vytauto kanceliarijos gaunamųjų raštų, konceptų bei regestų nėra išlikusio nė vieno lapelio. Teliko

naudotis tik tais Vytauto raštais, kurie buvo siunčiami arba išduodami iš Vytauto kanceliarijos. Bet ir šios rūšies Vytauto dokumentų ypač aktų yra labai maža išlikę. Daugiausia yra išlikę tie Vytauto dokumentai, kurie buvo skirti užsieniui ir tai Vakarams. Vytauto korespondencijos su Rytais mažai teišliko. Taip pat nedaug teturime Vytauto aktų skirtų vidaus reikalams.

Išlikę Vytauto dokumentai yra išmėtyti Vokietijos, Austrijos, Lenkijos, Rusijos, Latvijos, ir maža dalelė Lietuvos archyvuose. Diplomatikos studijoms yra reikalingi patys originalai arba jų fotokopijos. Šiuo reikalu teko aplankyti minėtųjų valstybių archyvus ir padaryti išlikusių originalų fotokopijas. Jomis ir tesinaudojau šį darbą rašydamas.

Savo darbą padalinau į penkis skyrius. Pirmame skyriuje, t. y. įvade, kalbu apie terminologiją ir dokumentų rūšis. Kalbėdamas apie dokumentų rūšis norėjau trumpai paaiškinti kiekvienos rūšies dokumentų esmę, jų atsiradimą bei žuvimą. Smulkiau apie dokumentų paruošimo eigą kalbėsiu ketvirtame skyriuje. Antrame skyriuje nagrinėju Vytauto diplomatikos išorines žymes, būtent: rašomąją medžiagą, antspaudus ir patį raštą. Trečiame skyriuje kalbu apie vidines žymes, t. y. apie aktų formules ir kalbą. Kadangi atskiras formules tenka aiškinti ne tik diplomatikos, bet istorijos ir teisės šviesoje, todėl šiame skyriuje turėjau kiek plačiau paliesti istorijos ir teisės sritį. Ketvirtame skyriuje aprašoma Vytauto kanceliarija, jos personalas ir dokumentų paruošimo eiga. Penktame skyriuje kalbu apie Vytauto dokumentų falsifikatus.

ĮVADAS

I.

Terminologija: diplomatika, dokumentai, aktai ir laiškai

Kalbant apie didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto diplomatiką, pirmiausia tenka susitarti dėlei pačios terminologijos. Diplomatikai kaip disciplinai vardą davė šios disciplinos tėvas Mabillon[1]). Jis 1681 metais parašė veikalą, kurį pavadino „De re diplomatica libri VI". Diplomatikos vardas yra kilęs iš žodžio diplomas. Diplomas yra graikiškos kilmės (iš veiksm. διπλόω); reiškia dvilypį, dvigubą. Tuo vardu buvo vadinami dokumentai, kuriuos rašydavo dviejose lentelėse. Tas dvi lenteles uždėdavo viena ant antros tekstais į vidų ir jas antspaudais uždarydavo. Romos laikais tuo vardu buvo vadinami kareivių diplomai. Ilgus laikus diplomo vardas buvo pamirštas, bet Humanizmo laikais vėl atgijo, ir diplomais buvo vadinami iškilminga forma parašyti karalių ir kunigaikščių aktai. Naujaisiais laikais Vakarų Europoje tuo vardu buvo vadinami karalių ir imperatorių aktai[2]). Taigi jau pati žodžio kilmė parodo, kad diplomatika yra dokumentų mokslas. Tyrinėjant kurio nors valdovo ar laikotarpio diplomatiką tenka tas formas bei taisykles, kurių laikantis buvo ruošiami ir išduodami dokumentai, aiškinti istorijos, teisės ir diplomatijos šviesoje.

Toliau reikia aptarti ir patį istorijos dokumentą. Visus praeities rašytinius liudijimus, visiškai neatsižvelgiant nei į jų turinį nei formą, jei tik jie turi istorinės reikšmės, tenka vadinti istoriniais dokumentais, arba istorijos šaltiniais. Tačiau ne visi istoriniai doku-

---

1) H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien I Band[2], Leipzig 1912, pusl. 26. (Sutrumpinama Bresslau, Urkl.).

2) Bresslau, Urkl. I[2], p. 6 s.

mentai turi vienodą reikšmę. Vieni jų turi juridinį turinį bei ilgalaikinę paskirtį. Šios rūšies dokumentai viduramžiais buvo rašomi pagal vartojamą trafaretą, kaip, pav., privilegijų, sutarčių ir dovanojimų dokumentai. Šios rūšies dokumentus vokiečių literatūroje yra įprasta vadinti „Urkunde"[3], o lenkai pradėjo vadinti „dokument"[4]. Lietuvių kalboje šią dokumentų rūšį vadinsiu aktais, nes toks terminas mūsų kalboje yra prigijęs. Juk sakoma: teismo aktas, gimimo, mirimo aktas, sutarties aktas, dovanojimo aktas ir t. t. Yra ir vokiečių literatūroje akto vardas, tačiau juo vadinama ne tai, ką aš vadinu aktu. „Urkunde" (tai ką aš vadinu aktu) prof. Bauerio manymu yra atskiras, individualus, užbaigtas pilnas dokumentas. Kaip toksai jisai gali būti suprastas pats vienas atskirai be kitų dokumentų. Aktas, prof. Bauerio nuomone, nors daug kuo panašus į „urkunde", bet skiriasi tuo, kad aktas yra dalis dokumentų rinkinio ir gali būt suprastas tik sąrišyje su kitais aktais[4a]. Mano nuomone toks skirtumas daromas vokiečių literatūros neturi pagrindo, nes ne visuomet ir „urkunde" arba tai ką aš vadinu aktu, yra tiek individualus, pilnas ir atskiras, kad galėtų būt pats vienas suprastas. Toliau nagrinėdami atskiras Vytauto aktų rūšis pamatysime, kad aktai, ypač politiniai yra glaudžiai tarp savęs susiję, ir vieną iš jų iškinti reikia visuomet sąrišyje su kitais aktais. Pagaliau tie vadinamieji aktai kartais pasižymi didesniu individualumu negu „urkunde". Todėl manau, kad lietuvių kalba galima vadinti aktu tai, ką vokiečiai vadina ir „urkunde", ir aktu, nes esminio skirtumo tarp jų nėra.

Antroji viduramžių dokumentų rūšis, kaip laiškai, politiniai pranešimai, užrašai, konceptai, irgi turi svarbos istorijai, bet jie

---

3) Bresslau, Urkl. I², p. 1 ir 66. „Urkunde" turi čia seną vokiečių kalbos reikšmę — urchundo = testis, urchundi = testimonium. Testimonium reiškė liudininką arba liudijimą. Plg. Graff, Althochdeutscher Sprachschatz 4. 425 ss.

4) Kętrzyński, Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich, tom I, Warszawa 1934, p. 49 ss.

4a) Wilhelm Bauer, Einführung in das Studium der Geschichte, Tübingen 1921 p. 248 ss. Lenkų istorikas St. Kętrzyński, savo veikale, Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich" t. I. p. 55 aktais vadina „pisma, które pośrednio służą celom prawnym, czasami nawet noszą całkiem wyrazny charakter prawny, ale które nie zostały spisane jako dokumenty". Tačiau visos šios žymės gali tikti ir tam, ką aš vadinu „aktu", vok. urkunde, ir ką Kętrzyński pavadino „dokument". Juk kiekvienas aktas (urkunde) turi turėti juridinį karakterį, bet dėl kokių nors priežasčių galėjo palikti neužbaigtas, nesurašytas ar nepatvirtintas.

neturi nei juridinės ilgalaikinės paskirties, nei juridinio turinio ir pagaliau jų paruošimas buvo kitoks negu aktų. Pav., laiškai ar politiniai pranešimai buvo rašomi laisvai, nesilaikant jokio formuliaro. Tuo tarpu aktai buvo rašomi trafaretiškai, pagal tam tikrus formuliarus.

*

* *

Vytauto D. išlikusius dokumentus galima skirstyti į aktus ir laiškus. Prieš kalbant apie kiekvieną Vytauto dokumentų rūšį, pravartu susipažinti, kaip tie dokumentai buvo vadinami Vytauto kanceliarijoj. Kadangi visi Vytauto dokumentai yra parašyti lotynų, rusų arba vokiečių kalba, tai kiekvienoje kalboje jie turėjo skirtingą pavadinimą. Vokiečių kalba rašytuose Vytauto kanceliarijos dokumentuose tiek aktai, tiek laiškai kartais vadinami vienu bendru vardu „brief"[5]) arba rečiau „cedel"[6]); lotyniškuose aktuose vadinami „littera", „pagina" arba kartais „sigilla"[7]), o rusiškuose „gramota" arba „list"[8]). Tačiau kai kada aktas vokiškuose Vytauto dokumentuose vadinamas atviru laišku (offener brif), o laiškas tikra to žodžio prasme buvo vadinamas uždaru laišku arba paprastai laišku. Pav., Vytautas savo laiške prašė kryžiuočių ordino magistrą leisti Lietuvos pirkliams laisvai prekiauti ordino žemėje ir atsiųsti tuo reikalu leidimą (so sendet uns eine offen briff)[9]). Toks leidimas turėjo būt parašytas akto, o ne paprasto laiško forma. Kitame laiške Vytautas prašė magistrą atsiųsti savo pasiuntinį su „atviru laišku" (mit offenen brieffe) į Ragainę, kad galima būtų patvirtinti ir pasikeisti anksčiau sutartą aktą[10]). Čia Vytautas turėjo galvoje įgaliojimą, arba kredencialinį raštą, koks buvo duodamas pasiuntiniams vyks-

---

5) Taip buvo vadinama ir kitur, Bresslau, Urkl. I2, p. 66. Plg. Vytauto aktų koroboracijos formules. A. Prochaska, Codex epistolaris Vitoldi, 1862, p. 3 nr. 13 ir p. 25 nr. 70. (Sutrumpinama C. e. V.)

6) C. e. V., p. 177 nr. 399; Bunge, Liv., Esth. und Curländisches Urkundenbuch, 1857 ss. t. VI, p. 296 nr. 2934; (Sutrumpinama Bunge, LUB).

7) Bunge LUB IV, p. 459 nr. 1642; C. e. V., p. 92 nr. 268, p. 804 nr. 1333 ir p. 814 nr. 1344.

8) C. e. V., p. 41 nr. 127; Archivum książąt Lubartowiczów Sanguszków, t. I, nr. 20, 26, 28 ir 30 (Sutrumpinama Arch. ks. Sang.); J. Fijałek į Wł. Semkowicz, Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioceseos vilnensis, vol. I, fas. I, 1932, p. 122 nr. 93 (Sutrumpinama C. cath. Viln.).

9) C. e. V., p. 307 nr. 618.

10) Bunge, LUB., p. 388, nr. 2252.

tant į derybas. Toks įgaliojimas daugiausia buvo rašomas akto forma. Taigi „atviru laišku" buvo vadinamas aktas, o ne paprastas laiškas. Ir lotynų kalba aktai buvo vadinami „litterae patentae"[11]. Tačiau nevisuomet toks skirtumas pavadinime tarp laiško ir akto buvo daromas. Kai kada aktas buvo vadinamas tiesiog laišku, vokiškai „brif", lotyniškai „littera" arba rusiškai „gramota", o „atviru laišku" kartais buvo vadinama ne aktas, bet paprastas laiškas, kuris buvo siunčiamas atviras[12]. Pasitaiko, kad aktas vokiečių kalba buvo vadinamas „briff mit hangendem ingesegel"[13], kad galima būtų atskirti jį nuo laiškų tikra prasme, prie kurių laiškų antspaudas nebuvo kabinamas kaip prie aktų, bet tik prispaudžiamas teksto apačioje. Ar buvo rusų kalboje skiriamas laiškų ir aktų pavadinimas Vytauto kanceliarijoj, trūkstant šaltinių, sunku nustatyti.

II

Dokumentų rūšys

1) LAIŠKAI

Viduramžio diplomatikoj laiškais įprasta vadinti rašytiniai liudijimai, kurie neturi ilgalaikinės paskirties ir juridinio turinio. Juose nėra įsakymų, bet vien tik įvairios žinios[1]. Tačiau tokia laiškų sąvoka nevisiškai atitinka mūsų kalbamą laikotarpį, nes kai kurių Vytauto laiškų turinys, kaip toliau matysime, yra iš dalies juridinės prigimties.

Patį laišką nuo akto galima skirti jau iš kitos laiško pusės, kuri diplomatikoj įprasta vadinti dorso. Dorso pusėje buvo rašomas adresas, ko aktuose nerandame. Pačiame laiške intitulacija nesujungta su tekstu, kaip aktuose, bet parašyta atskirai dviejose eilutėse, viršuje arba apačioje teksto. Protokolas[2] susideda iš inskripcijos, kuri sujungta su pasveikinimo formule. Eschatokole pažymėta tik data ir davimo vieta. Paruoštas laiškas buvo sulankstomas ir per jį per-

---

11) Preussisches Staatsarchiv zu Königsberg i. Pr. (sutrump. Kngsb. St. A.), pergamentas 64/7.

12) C. e. V., p. 226, nr. 483, apie tos rūšies laiškus žiūrėk skirsnį „Laiškai".

13) C. e. V., p. 526 nr. 956.

1) Bresslau, Urkl. I², p. 66 s.

2) Terminus visur vartoju lotyniškus. Dokumento pradžią vadinama protokolu, o pabaiga eschatokolu. Bresslau Urkl. I², p. 45 ss.

duriamos dvi skylutės. Per jas buvo perveriama popieriaus juostelė ir kitoje sulankstyto laiško pusėje abu juostelės galai buvo sujungiami ir ant jų spaudžiamas antspaudas. Neperplėšus juostelės ir nepažeidus paties antspaudo nebuvo galima laiško atidaryti. Taip vienoje pusėje sulankstyto laiško buvo pridėtas antspaudas, o kitoje pusėje užrašytas adresas.

Kalbant apie laiškų rūšis, tenka turėti galvoje ne tik išorės, bet ir vidaus požymius. Tiesa, apie dokumentų vidaus požymius bus kalbama toliau, bet, norint nustatyti laiškų rūšis, negalima apsieiti be paties laiškų turinio, be vadinamųjų dokumento vidaus požymių.

Tyrinėdami laiškų turinį, galime išskirti tris jų grupes: 1) laiškai siaura to žodžio prasme, kuriuose yra įvairūs politiniai, oficialūs arba privatiniai pranešimai; 2) aktai, parašyti laiškų forma ir pagaliau 3) mišrios formos laiškai, kuriuose be įvairių pranešimų yra dalykų juridinio pobūdžio. Didžiausia Vytauto laiškų dalis priklauso pirmajai grupei. Tuose laiškuose, kaip jau buvo minėta, tėra vien įvairūs pranešimai. Šitą grupę galima dar skirstyti į oficialius ir privatinius laiškus. Oficialiuose laiškuose yra valstybinio politinio pobūdžio žinios, pav., pasiūlymai įvairioms deryboms[3]), pasiūlymai keistis belaisviais[4]), reikalavimai grąžinti nusikaltėlius, kurie buvo pabėgę į užsienį[5]), pagaliau įvairūs prašymai, padėkos ir patarimai.

Be šių valstybinių oficialių laiškų yra dar Vytauto privatinių laiškų, kuriuose kalbama ne apie valstybės, bet apie privačius reikalus. Tokius laiškus vadinu privatiniais dėlei jų turinio, visiškai neatsižvelgdamas nei į adresatą, nei į davėją, ar jis oficialus ar privatinis asmuo[6]). Šios rūšies pavyzdžiu gali būti 1426 metų Vytauto laiškas kryžiuočių ordino magistrui, kuriame Vytautas pranešė apie susirgimą savo žmonos kunigaikštienės Julijonos ir prašė skubiai atsiųsti gydytoją[7]). Išlikę kunigaikštienės Julijonos Vytauto kanceliarijoj rašytieji laiškai irgi priklauso privatinių laiškų grupei. Tuose laiškuose kunigaikštienė dėkojo magistrui už atsiųstas jai dovanas[8]).

---

3) C. e. V., p. 569, nr. 1036; p. 526, nr. 956; p. 180, nr. 405 ir daugelis kitų.

4) C. e. V., p. 302 nr. 609 ir nr. 610.

5) C. e. V., p 441, nr 826.

6) Steinhausen, Deutsche Privatbriefe des MA. I, p. 7, laiko privatiniais laiškais tik tuos, kurių davėjai ir adresatai yra neoficialūs, bet privatiniai asmenys.

7) C. e. V., p. 713, nr. 1213.

8) C. e. V., p. 734 nr., 1237; p. 581 nr. 1069.

Visi iki šiol minėtieji laiškai buvo siunčiami uždaryti, tačiau buvo iš Vytauto kanceliarijos siunčiami ir atviri laiškai. Šių atvirų laiškų nereikia tapdinti su aktais, kurie Vytauto kanceliarijoj, kaip anksčiau buvo minėta, vadinami buvo „atvirais laiškais". Šios rūšies laiškų originalas tėra tik vienas išlikęs[9]). Iš to išlikusio originalo matyti, kad šios rūšies laiškuose antspaudas buvo reikalingas ne laiškui uždaryti (jo slaptumui užlaikyti), bet tik jam patvirtinti. Antspaudas buvo spaudžiamas apačioje teksto, kaip šiandieną kad daroma. Kadangi toks laiškas buvo siunčiamas atviras, tai laiško davėjas, matyt, norėjo, kad jį galėtų pakeliui paskaityti kuo daugiausia žmonių. Kad skaitytojai neabejotų tokio laiško autentiškumu, tai toks laiškas turėjo turėti ilgalaikinę juridinę galią. Todėl tokį laišką taip antspauduodavo, kad antspaudas paliktų visą laiką sveikas. Antspaudas uždarytų laiškų, laiškus atidarant, buvo sulaužomas, sunaikinamas, ir laiškas netekdavo patvirtinančios jį galios. Minėto atvirojo Vytauto laiško turinys tą nuomonę ir patvirtina. Tame laiške Vytautas užtaria ordino žmogų Hannus Survilą (Surowyl) prieš ordino magistrą. Ordinas įtarė Survilą, kad jis šnipinėjo Lietuvos naudai, ir dėl to konfiskavo, visą jo turtą. Survila, matyt, kreipėsi į Vytautą prašydamas užtarimo. Vytautas minėtuoju laišku ordino magistrui įrodinėja, kad ordinas be reikalo apkaltinęs Survilą, nes jis „nimer kein geschafte und geleide ewir hemlichkeit uns gesagit noch geomfimborth hat mit wortin, bothen adir czechin ...das wier sprechin bi gote und unsir wisinschaft"[10]). Pats laiško turinys parodo, jog buvo svarbu, kad kuo daugiausia ordino žmonių tą laišką paskaitytų ir įsitikintų Survilos nekaltumu ir tuo padarytų įtakos magistrui pakeisti savo nutarimą. Vargu ar ordinas tikėjo Vytauto įrodinėjimais, nes kitoje to laiško pusėje to pat laiko raštu ordino kanceliarijoj parašyta „rex Polonie et Wytoud petunt pro Surwille"[11]) ir šalia šios pastabos tuo pačiu rašalu nupaišytas karikatūrinis veidas su ilga nosimi. Toji karikatūra su ilga nosimi turėjo reikšti pajuoką ir netikėjimą Vytauto teisinimui.

Uždarytuose laiškuose adresas buvo rašomas kitoje laiško pusėje, o atviruose pačiame laiške tarp intituliacijos ir pasveikinimo formulės. Panašų protokolo sudėtį turi dar vienas 1429 metų[12]) Vy-

9) C. e. V., p. 226, nr. 483. Originalas Kngsb. St. A., OBA (Ordensbriefarchiv), XVII/127.

10) C. e. V., p. 226, nr. 483.

11) Jogaila Survilos reikalu buvo rašęs ordino magistrui, žr. Raczyński, Codex diplomaticus Lithuanie (sutrump. Raczyński C. d. Lith.), p. 145.

12) C. e. V., p. 836, nr. 1358.

tauto laiškas. Deja, šio laiško teišliko tik kopija. Tame Vytauto laiške, adresuotame Lenkijos ponams ir pralotams, pasakyta, jog Vytautas niekuomet netroško vainiko, bet pats Jogaila buvo su tuo sutikęs, o dabar atšaukia savo žodį ir šmeižia Vytautą imperatoriui Zigmantui ir popiežiui. Manau, kad ir šis laiškas buvo siųstas atviras, nes jo protokolo sudėtis atitinka atvirų laiškų protokolo sudėtį ir, be to, pats turinys nėra slaptas, bet daugiau propagandinis.

Aktų Vytauto kanceliarijoj parašytų laiškų forma neužtinkame, tačiau randame mišrios formos laiškų, kuriuose, šalia paprastų pranešimų, yra ir juridinio pobūdžio dalykų. Pav., viename laiške Vytautas praneša Balgos komturui, kad jis uždraudęs savo valdiniams žuvauti ordino ežeruose, o neklaužadas pavedęs ordinui bausti kaip vagis. Vytauto laiške pasakyta: „unser guter wille ist, das ir solche selbir czochtiget, sam die diebe“[13]). Šituo atsitikimu turime ne paprastą pranešimą — informaciją, bet dalyką, turintį kiek ir juridinės reikšmės. Jei ordinas būtų nubaudęs Lietuvos pilietį už žuvavimą ordino ežeruose, tai Vytautas, parašęs ordinui tokį laišką, nebūtų galėjęs pareikšti savo protesto. Ordinas būtų priminęs Vytautui tą laišką, kuriame jis davė sutikimą bausti Lietuvos piliečius.

Šitai mišriajai laiškų grupei priklauso ypač tie Vytauto laiškai, kuriuose, šalia paprastų informacijų, yra ir kredencialai, kurie buvo duodami pasiuntiniams, vykstantiems į svetimas valstybes. Jei kredencialas buvo duodamas paprastame laiške, tai jame paprastai įvardinamas buvo asmuo, kuriam pavedama kokia nors misija, ir pagaliau pats kredencialas išreiškiamas žodžiais: „im ganczlich czu getruwen und glouben wellit uff die czeit, was her mit euch von unserntwegen reden wirt und von uns werben“[14]). Arba kitame laiške Vytautas prašo ordino magistrą, kad jis tikėtų pasiuntiniu „volkomlichen als wir mit euch muntlich redten“[15]). Nors tuose mišriuosiuose laiškuose, be kredencialų, buvo įvairių pranešimų bei pasiūlymų, bet toki laiškai kartais buvo vadinami vien kredencialų vardu. Antai, vieno minėto Vytauto laiško antroje pusėje to pat laiko raštu ordino kanceliarijoj užrašyta: „Herczog Wytouts schreiben credenciale“[16]). Matyt kredencialai, nors ir pareikšti paprastame

13) C. e. V., p. 163, nr. 385.

14) C. e. V., p. 577 nr. 1055.

15) C. e. V., p. 903 nr. 1414; panašiomis formulėmis išreikšti ir kiti Vytauto kredencialai, pav., C. e. V., p. 805 nr. 1335 ir p. 854 nr. 1368, Taip pat buvo rašoma ir ordino kanceliarijoj, žr. Bunge LUB IV p. 197 nr. 1464.

16) C. e. V., p. 577 nr. 1055, orig. Kngsb. St. A., OBA XVII/10.

laiške, buvo laikomi svarbiais. Svarbesniais atsitikimais kredencialai buvo rašomi aktų forma. Kredencialai, parašyti laiške šalia įvairių informacijų, neturėjo ilgalaikinės juridinės galios, nes antspaudas, kaip vienintelė laišką patvirtinanti priemonė, laišką atplėšiant buvo sulaužomas ir sunaikinamas. Ilgalaikinę juridinę galią galėjo turėti kredencialai parašyti tik aktų forma. Apie tos rūšies kredencialus teks kalbėti vėliau.

2) AKTAI

Aktais vadinu raštiškus liudijimus, turinčius juridinį turinį, ilgalaikinę juridinę galią ir parašytus pagal tam tikrus aktų rašymo trafaretus. Aktai skiriasi nuo laiškų tiek išorės tiek vidaus požymiais. Pav., aktai Vytauto laikais buvo rašomi tik ant pergamento. Prie jų antspaudas buvo kabinamas, o ne prispaudžiamas, kaip laiškuose. Aktų tekstas buvo rašomas viduriniais amžiais vartojamu trafaretu, tuo tarpu laiškai buvo rašomi laisvai, neprisilaikant šablono. Vytauto aktai yra viešo juridinio karakterio, nes anų laikų savarankiškų arba pusiau savarankiškų valdovų aktai tokiais yra laikomi[17]). Tuo būdu skiriami viešo juridinio karakterio aktai nuo privačių aktų.

Kredencialai, apsaugos raštai ir sutartys

Penkiasdešimt vienerių metų Vytauto politinės veiklos periodas buvo labai audringas. Dažnus Vytauto karus su vokiečių ordinu, su rusų kunigaikščiais, su totoriais, pagaliau komplikuotus Vytauto santykius su lenkais ir Jogaila sekė įvairios sutartys. Padarytos sutartys buvo dažnai atnaujinamos ir kartojamos. Kai kurios sutartys, pav., su ordinu, buvo daromos kartu Vytauto ir Jogailos. Tačiau apie šias sutartis negalima kalbėti, kol nėra ištirta Jogailos diplomatika. Be to, šios bendrosios sutartys, kiek man teko jas tyrinėti originale, yra rašytos ne Vytauto kanceliarijoj.

Valstybinių sutarčių aktai savo turiniu gali būti labai įvairūs, kaip paliaubų sutartys, taikos, belaisvių pasikeitimo, sienų nustatymo, prekybos sutartys ir t. t.

Sudaryti kokiai nors sutarčiai buvo kviečiamas suvažiavimas. Į suvažiavimą atvykdavo patys valdovai arba jų įgalioti atstovai. Šie,

---

17) Bresslau, Urkl. I², p. 3.

atvykę į suvažiavimą, turėdavo įteikti sutarties partneriui kredencialus. Kredencialai, kaip jau minėta, buvo duodami laiškų forma, o svarbesniais atsitikimais — aktų forma. Jei atstovai, neturėdami suvereno įgaliojimo, padarydavo su kuo nors valstybinę sutartį, tai tokios sutarties suverenas nepripažindavo, ir sutartis neturėdavo jokios galios. Vieną kartą Vytauto vietininkas Polocke Montgirdas kartu su Lingveniu buvo padarę prekybos sutartį su Rygos miesto taryba. Tačiau tos sutarties Vytautas nepripažino, tvirtindamas Montgirdą ir Lingvenį nebuvusius įgaliotus tokiai sutarčiai daryti[18]). Tuo pačiu reikalu Vytautas rašė Rygos tarybai dar antrą laišką, kuriame dar kartą pakartojo, kad jis nėra davęs įgaliojimo tokiai sutarčiai sudaryti. Tame Vytauto laiške pasakyta: „und nach obir das allis habit ir unser brive irne ein mit unserm ingesegil, dorinne wir uch vor keinen kowpfrede globet habin"[19]). Čia minimas laiškas su antspaudu (brive mit ingesegel) turėjo būti įgaliojimas, parašytas akto, o ne laiško forma. Jei toks įgaliojimas būtų buvęs parašytas laiško forma, tai nebūtų galima kalbėti apie jo antspaudą, nes laiško antspaudas laišką atidarant buvo sulaužomas ir nebetekdavo savo juridinės galios. Įgaliojimas, parašytas tik akto forma, galėjo turėti ilgalaikinę juridinę galią, nes jo antspaudas, kaip vienintelė aktą patvirtinanti priemonė, palikdavo visą laiką sveikas. Toks įgaliojimas ir buvo teikiamas atstovams, vykstantiems į kokias nors derybas. Jei derybose dalyvaudavo ne patys valdovai, bet tik jų deleguoti asmenys, tai abu partneriai turėjo atsivežti savo valdovų įgaliojimus ir jais pasikeisti. Toks įgaliojimas, kuriame buvo pavedama atstovams sudaryti sutartį ir ją patvirtinti, turėjo iš dalies prilygti ratifikacijos aktui. Jeigu anksčiau minėtame atsitikime Rygos miesto taryba būtų turėjusi Vytauto įgaliojimą, duotą Montgirdui sudaryti prekybos sutarčiai, tai Vytautas formaliai nebūtų galėjęs tos padarytosios sutarties nebepriimti. Taigi nagrinėjant tos rūšies sutartis, tenka kartu nagrinėti ir kredencialus, nes jie glaudžiai susiję su pačiomis sutartimis.

Susitarus dėl derybų vietos ir laiko, valdovas, kurio teritorijoje turėjo įvykti suvažiavimas, duodavo kitos šalies atstovams,

---

18) Bunge, LUB VI, p. 295 nr. 2933. Vytautas savo laiške Rygos miesto tarybai rašo: „und ir doch selber wol vornemen mogit, das her nicht mechtig was, ein jar ane unsern willin und wissin, ein gantzin stetin frede ufzunemen und czu male unmechtig was und nach ist, ein halbin tag frede ufzunemen von der Littawen".

19) Bunge, LUB VI, p. 295 nr. 2934.

vykstantiems į suvažiavimą, apsaugos raštą. Toks raštas lotynų kalba vadinosi „salvus conductus", vokiškai „geleitsbriff", „sicherheit"[19a]) arba „eisernbriff". Lietuviškai šią aktų rūšį vadinu „apsaugos raštais", nes valdovas, duodamas tokį raštą, laiduodavo, keliaujantiems asmenims apsaugą. Apsaugos raštai buvo duodami netik vykstantiems į svetimą šalį, bet ir pervažiuojantiems, lyg mūsų laikų įvažiavimo ir pervažiavimo vizos. Antai, 1414 metais ordino pasiuntiniai, norėdami keliauti į Konstancą per Lenkiją, prašė Lenkų apsaugos rašto[20]). Apsaugos raštas suteikdavo keliaujantiems apsaugą, neliečiamybę, imunitetą. Pav., Vytautas savo apsaugos rašte kryžiuočių ordino magistrui sako: ‚wir gloubin und vorheisen euwir erwirdikeit mit disem briffe, daz ir zichirlichin van euwirm lande bis ken Cawen off den tag .... mogit komen und van dannen hen wider mit allin euwern ....., alzo das euch kein schade noch hindernisse zal entsteen"[21]). Apsaugos rašto davėjas laiduodavo svetimos valstybės atstovams ir jų palydovams laisvę ir apsaugą nuvykti į reikiamą vietą ir atgal grįžti. Antai, ordino magistras, norėdamas 1402 metais siųsti pas Vytautą savo pasiuntinius tartis belaisvių pasikeitimo reikalu, rašė Vytautui: „sendet uns des eine sichherheit, das die unsern denne frei hinoff und her wedirapp komen mogen"[22]). Kaip kiekviena sutartis, taip ir apsaugos raštas nevisuomet buvo vykdomas. Pav., 1410 metais Vytautas prikaišiojo imperatoriaus Zigmanto pasiuntiniui Kristoforui, kad jo valdovas nesilaiko duotojo apsaugos rašto. Kristoforas teisino imperatorių, kad imperatorius todėl nesilaikęs duotojo apsaugos rašto, kad Vytautas sudeginęs kažkokį imperatoriaus miestą. Vytautas, anot Ragainės komtūro pranešimo, nebodamas Zigmanto pasielgimo, parodė jo pasiuntiniui Kristoforui didžiausią pagarbą. Liepė pasodinti prie stalo pirmoje vietoje ir dar, pasiuntiniui išvykstant, padovanojo jam dvi skrybėles, dvi poras pirštinių ir tris šunis[23]). Ir Vytautas nekartą sulaužydavo padarytąją sutartį, nebuvo jis aklas sutarties vykdytojas. Minėtame atsitikime su imperatoriaus pasiuntiniu Kristoforu, matyt, Vytautas norėjo pademonstruoti, kad jis tvirtai laikosi duotojo apsaugos rašto. Nesilaikymas duotojo apsaugos rašto reiškė tautų teisės paneigimą,

---

19a) C. e. V., p. 87 nr. 257.

20) C. e. V., p. 296 nr. 598.

21) C. e. V., p. 152 nr. 371.

22) C. e. V., p. 87 nr. 257.

23) Regest. C. e. V., p. 209 nr. 143, originalas Kngsb. St. A., XVII a, nr. 109 a,

sulaužymą. Antai, Dlugošas, aprašinėdamas Vytauto ir Jogailos pasiuntinių Cebulkos ir Zbignievo pareikštą 1420 metais imperatoriui Zigmantui protestą dėl Vroclavo sprendimo, sako, jog Zigmantas užpykęs ant pasiuntinių, kad jie garbingų vyrų akivaizdoje išdrįso prikaišioti jam nedorybes, ir neatsižvelgęs į t a u t ų t e i s ę, įsakė pasiuntinius paskandinti. Tačiau savo patarėjų perkalbėtas, imperatorius atsisakė nuo savo sprendimo[24]). Dlugošo aprašomąjį faktą tenka priimti labai atsargiai, nes jis imperatoriaus Zigmanto nemėgo ir stengėsi jį daugiau neigiamai atvaizduoti. Netenka pagaliau čia analizuoti paties to fakto istorinėje šviesoje. Viena tegalima būtų čia paminėti, būtent tai, kad kronikos autorius rado reikalą iškelti, užakcentuoti tautų teisę. Autorius smerkia imperatorių, kam jis drįsta laužyti tautų teisę. Vadinasi, XV šimtmetyje, kai Dlugošas rašė savo kroniką, tautų teisės, arba tarptautinės teisės, supratimas nebuvo svetimas. Šitoji tautų teisė normavo ir tuos veiksmus, kurių reikalu buvo duodamas apsaugos raštas. Sulaužius apsaugos raštą, tuo buvo įžeidžiama tautų teisė.

Apsaugos rašto formuliarą galėdavo patiekti ir pats prašytojas. Davėjas pagal atsiųstą formuliarą, paruošdavo tą raštą ir jį nusiųsdavo prašančiajam. Antai, 1416 metais Lietuvoje turėjo įvykti ordino ir Vytauto derybos. Vytautas prašė magistro atsiųsti formuliarą, pagal kurį turėjo būt paruoštas apsaugos raštas ir pasiųstas magistrui. Vytautas savo laiške magistrui rašė: „so wellit uns senden euwirs willens notul, wie ir die geleitbriffe haben wellit, die wellin wir euch czu guter czeit zenden“[25]). Kodėl Vytautas prašė atsiųsti tokį formuliarą? Tai galėjo būti paprastas diplomatinis mandagumas. Davėjas galėjo pasiūlyti prašytojui pareikšti savo pageidavimus ir atsiųsti apsaugos rašto projektą. Apsaugos raštas galėjo būti paruoštas davėjo kanceliarijoj pagal tų laikų vartotą trafaretą

---

24) D ł u g o s z, Opera XIII, p. 253. „Utrisque, Regis videlicet et Ducis, Sigismundus Romanorum et Hungariae Rex, audita legatione, corpore torquebatur anxius et spiritu, quod sub praesentia tot gravium personarum varia improperia et facinora illi nomine Regis et Ducis, contumeliam suam longe lateque diffusura, fuissent exprobata. In nuntios itaque regios et ducales crudelius desaevire et utrumque undis suffocare, iure gentium temerato, statuerat, nisi illum viri boni, quibus arcanum sui exacerbati cordis crediderat, a tam nefandi et impii muneris occupatione salubri consilio avertissent. Verebatur et Electores Imperii et Principes Almanniae tunc apud Wratislaviam praesentes, ne impium facinus suum ex eorum praesentia, ad ipsius apliorem et vulgatiorem turpitudinem recidisset“.

25) C. e. V., p. 355 nr. 688.

ir neatsiklausus adresato. Tačiau, jei prašytojas turėdavo savo pageidavimų, tai jis siųsdavo to rašto projektą. Taip ne kartą darydavo ir ordinas. Jis siųsdavo Vytauti savo formuliarą, nes norėdavo, kad apsaugos rašte būtų pažymėta, jog Vytautas ima atsakomybę ne tik už savo valdinius, bet ir už Žemaičius. Ordino magistras viename savo laiške prašė Vytautą, kad jis laiduotų ordino pasiuntinybei apsaugą „vor alle den euwern und ouch vor den Sammaithen frei hin uff und wedir herap mit alle den die mit in czihen, mogen komen"[26]. Kitame laiške ordino magistras būtinai reikalavo, kad Vytautas laiduotų ordino pasiuntiniams apsaugą ir nuo Žemaičių. Priešingu atveju magistras grasino atsisakysiąs dalyvauti suvažiavime. Magistras rašė Vytautui: „So wisset nu ir vor die Samaiten nicht geloben wellet, so wellen wir ouch den tag mit euch nicht halden"[27]. Kodėl ordinas kėlė tokius reikalavimus? Žemaičių padėtis buvo labai neaiški. Formaliai jie buvo dovanoti ordinui, bet faktinai jam nepriklausė. Ordinas, matyt, bijojo, kad žemaičiai nepadarytų ordino pasiuntinybei kokios nors žalos, ir todėl reikalavo, kad Vytautas pasirūpintų pasiuntinybės saugumu ir nuo žemaičių. Ordinas buvo atsargus su Vytautu, nes jo diplomatinį apsukrumą ordinui teko nekartą patirti. Juk Vytautas pats galėjo veikti per žemaičius, o vėliau save teisinti, kad žemaičiai ne jam priklausą ir jis už juos neatsakingas. Taigi ordino atsargumas yra visiškai suprantamas.

Apsaugos raštą duodavo tik viena šalis. Jei suvažiavimas būdavo Lietuvoje, tai tik Vytautas siųsdavo ordinui apsaugos raštą. Tačiau iš vieno magistro laiško, rašyto Vytautui 1420 metais, sužinome, kad tais metais turėjo įvykti ordino ir Vytauto mums nežinomoje vietoje suvažiavimas. Magistras laišku pranešė Vytautui, kad jis siunčiąs Vytautui apsaugos raštą, ir prašo Vytauto atsiųsti jam tokį pat raštą[28]. Kieno teritorijoje turėjo įvykti tas suvažiavimas, mes nežinome, tačiau iš to, kad abu derybų partneriai reikalavo vienas iš antro apsaugos rašto, reikia manyti, kad suvažiavimas buvo numatytas tokioje vietoje, kur abu partneriai nepasitikėjo savo saugumu. Taigi tuo atveju, kai suvažiavimas įvykdavo abiem derybų

---

26) C. e. V., p. 88 nr. 259.

27) C. e. V., p. 85 nr. 253.

28) C e. V., p. 479 nr. 875. Magistras rašo Vytautui: „Vortme senden wir euwir grosmechtikeit hirbei von unsir czusampnekomunge und ouch dem geleite unsern offenen briff, bittende, mit fleisse euwern offenen vorsegiltenbriff in gleicher weise mutatis mutandis uns dokegin wedir ouch czu senden".

partneriams nesaugioje vietoje, tokį apsaugos raštą duodavo abu partneriai vienas antram.

Atlikus visus paruošiamuosius suvažiavimo darbus, būtent susitarus dėl suvažiavimo vietos ir laiko, apsaugos rašto ir kredencialų, įvykdavo pačios derybos. Žinoma, jei į suvažiavimą vykdavo pats valdovas, tai instrukcijos ir kredencialai buvo nereikalingi. Suvažiavimo programos būdavo labai įvairios, pav., ginklų sustabdymas, sudarymas laikinos paliaubų sutarties, arba vadinamosios „amžinos" taikos sutarties, sienų nustatymas, pasikeitimas belaisviais, prekybos, medžioklės reikalai ir t. t.. Laikinoji paliaubų sutartis lotyniškai buvo vadinama indutia, treuga pacis, pax arba foedus. Vokiškai tokios laikinos sutartys buvo vadinamos beifride (nd. biefrede) arba tik frede. Taikos sutartis neaprėžtam laikui buvo vadinama foedus, pax arba unio su priedu perpetua, vokiškai — ewige friede arba ganze stete frede[29]). Suvažiavime, kuriame buvo sudaroma laikina sutartis, buvo atliekami paruošiamieji darbai, nustatomos gairės kitam suvažiavimui, kuris turėdavo paruošti pastovią vadinamąją amžinosios taikos sutartį. Pav., 1398 metais balandžio 23 dieną Gardine buvo sudaryta preliminarinė sutartis tarp Vytauto ir ordino pasiuntinių. Gardine buvo padaryti visi paruošiamieji darbai tų pačių metų Salyno suvažiavimui[30]). Salyne, dalyvaujant ordino magistrui ir Vytautui, buvo sudaryta taikos sutartis[31]). Sudarius galutinės taikos sutartis, laikinosios sutartys nustodavo galios. Pav., 1404 metų danų sutartyje su ordinu pasakyta: „Wenn dem erwirdigen herren homeister der echte fredebrieff also volzogen geantwęrt wirt, so sal deser brieff fortan keine macht me haben"[32]). Sudarant svarbias sutartis, dalyvaudavo patys valdovai; šiaip galėdavo dalyvauti jų įgalioti atstovai. Jeigu derybose dalyvaudavo ne patys valdovai, bet tik jų atstovai, tai padarytąsias sutartis tvirtindavo arba patys atstovai savo antspaudais, jei jie tam reikalui turėdavo valdovo įgaliojimus, arba patys valdovai vėliau prikabindavo savo antspaudus. Svarbesnes, atstovų sudarytas sutartis valdovai kartais

---

29) Weise, Zur Diplomatik der Staatsverträge des Deutschen Ordens seit 1400, Altpreussiche Forschungen 1935, Heft 2, p. 226 (Sutrump. Weise Zur Diplomatik).

30) C. e. V., p. 51 nr. 179.

31) Vytauto aktas, Raczyński C. d. L., p. 251 ss. Magistro aktas, Bunge, LUB IV, p. 218 ss. nr. 1478.

32) Weise, Zur Diplomatik, p. 229.

tvirtindavo atskirais aktais, vadinamaisiais ratifikacijos aktais[33]). Vakarų Europoje toki ratifikacijos aktai dažnai buvo vartojami. Vytauto kanceliarijoj jų neužtinkame.

Derybų metu buvo tariamasi įvairiais klausimais, ir visiems išspręstiems klausimams buvo sudaromas vienas bendras aktas, arba kiekvienam atskiram klausimui rašomas atskiras aktas. 1398 metų Gardino ir Salyno derybose buvo sudaryta po vieną aktą. Tuose aktuose buvo nustatytos taikos sąlygos, prekybos reikalai, valstybių sienos ir kiti dalykai. Jei sakoma, kad derybose buvo padarytas tik vienas aktas, tai suprantama, kad kiekvienas sutarties partneris atskirai savo vardu paruošdavo tą patį aktą, žinoma, taip, kaip derybų metu buvo susitarta. Toliau tie aktai buvo patvirtinami, ir tik tuokart abu partneriai tais aktais pasikeisdavo. Taip ordino paruoštus aktus gaudavo Vytautas, o Vytauto ordinas.

Prof. Kutrzeba, tyrinėdamas Lietuvos ir Lenkijos unijų aktus, pastebėjo, kad abi šalys atskirai paruošdavo sutarties aktus ir jais pasikeisdavo. Lenkai gaudavo lietuvių aktą, o lietuviai lenkų; tačiau 1413 metais Horodlėje Jogailos ir Vytauto buvo padarytas vienas bendras aktas, tik dviem egzemplioriais — vienas Lietuvai, kitas Lenkijai[34]). Abu egzemplioriai buvo patvirtinti Vytauto ir Jogailos antspaudais. Išeitų, kad minėtasis Horodlės sutarties aktas sudaro išimtį, nes buvo paruoštas nesilaikant tais laikais vartojamo trafareto. Tačiau tą aktą negalima laikyti tikra to žodžio prasme sutarties aktu. Sutartis gali būti daroma tarp dviejų ar daugiau partnerių, tuo tarpu minėtame Horodlės akte šitas sutarties požymis yra kiek komplikuotas. Horodlės unijos aktas, padarytas tarp Lietuvos ir Lenkijos, nustatė abiejų šalių ryšį ir abipusius pasižadėjimus. Lenkijai atstovavo karalius Jogaila, o Lietuvai jos faktinas valdovas Vytautas ir tas pats Jogaila. Pastarasis, nors jokios valdžios Lietuvoje neturėjo, nes aukščiausio kunigaikščio valdžią buvo pavedęs Vytautui, bet vis dėlto dokumentuose tituluodavosi aukščiausiu Lietuvos kunigaikščiu[35]). Tuo būdu Jogaila tarėsi atstovaująs tiek Lenkijai, tiek Lietuvai. Dėl tokio vieno sutarties partnerio dvylipu-

33) Weise, Zur Diplomatik, p. 224.

34) St. Kutrzeba, Historya ustroju Polski w zarysie, t. II, p. 27. Kutrzebos nuomonę pakartojo ir A. Janulaitis, Lietuvos visuomenės ir teisės istorijoj, p. 22; Unijų aktai atspausdinti, Akta unji — (St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz, Akta unji Polski z Litwą).

35) Plačiau apie intituliaciją žiūrėk toliau intituliacijos skyrių.

mo ir pati akto paruošimo procedūra kiek nukrypo nuo įprastojo trafareto. Vadinamoji 1401 metų Vilniškė sutartis buvo paruošta, kaip tais laikais buvo įprasta, atskirai Vytauto ir Jogailos. Tačiau Vilniškė sutartis yra visai kitokio pobūdžio, negu Horodlės. Vilniuje ėjo derybos tarp Vytauto ir Jogailos ir tų derybų rezultate Jogaila atskiru aktu sutiko atiduoti Vytautui Didžiąją Lietuvos kunigaikštiją, su sąlyga, kad Vytautui mirus, Lietuva grįš Jogailai, jo įpėdiniams ir Lenkų karūnai. Vytautas atskiru aktu pasižadėjo tas visas sąlygas pildyti[36]). Horodlės sutartis palietė ne tiek pačius valdovus, kiek jų valstybes. Kadangi Jogaila tarėsi atstovaująs ne tik Lenkijai, bet dalinai ir Lietuvai, tai nebuvo reikalo rašyti dviejų atskirų aktų to paties valdovo vardu.

Jei derybų metu išspręsti klausimai buvo surašomi keliuose atskiruose aktuose, tai tie visi sutarties aktai nėra lygios reikšmės. Vienas iš tokių aktų yra pagrindinis, juo buvo nustatoma derybų bazė, o visi kiti bus šalutiniai. Toki šalutiniai aktai yra glaudžiai susiję tarp savęs, bet ypač su pagrindiniu sutarties aktu. Vienas kuris nors šalutinis aktas be kitų aktų tų pačių derybų metu sudarytų, o ypač be pagrindinio akto, negali būti tinkamai suprastas. Antai, 1404 metais Racionžo derybose buvo sudaryta 16 atskirų aktų. Derybų baze buvo paimta 1398 metų Salyno sutartis. Visi kiti tose derybose sudaryti aktai bus šalutiniai. Pav., Vytautas atskiru aktu pasižadėjo atiduoti ordinui Žemaičius, Jogaila atskiru aktu leido ordino magistrui medžioti Lietuvos žemėse ir t. t.[37]).

Valstybinės sutartys, ypač taikos arba paliaubų sutartys, buvo daromos betarpiškai, arba kam nors tarpininkaujant. Pav., 1421 metais, tarpininkaujant popiežiui ir Brandenburgo markgrafui Fridrikui, buvo padarytos paliaubos tarp Vytauto ir Jogailos iš vienos pusės ir ordino iš kitos[38]). Tarpininkai siūlydavosi patys arba dažniau kuri nors šalis, paprastai silpnesnioji, prašydavo ką nors tarpininkauti. Tarpininkai stengdavosi kariaujančias šalis sutaikinti ir siūlydavo savo projektą. Jei šalys tarpininkų pasiūlytą projektą sutikdavo priimti, tai apie tai pranešdavo tarpininkui. Antai, 1421

---

36) Akta unji, nr. 37, 38, 39 ir 51.

37) Dalis Racionžo sutarties aktų paskelbta: Raczyński, Kodex d. Lith.; C. e. V.; Bunge LUB, t. IV; Dogiel C. d. Pol. et Lith., t, IV; Suppl, ad hist, Russ, Mon; kita dalis Racionžo sutarties aktų tebėra dar nepaskelbta ir yra Karaliaučiaus ir kituose archyvuose.

38) Suppl. ad hist. Russ. Mon., p. 297 nr. 116.

metais ordino magistras laišku pranešė Vytautui, kad jis sutinkąs priimti popiežiaus ir Brandenburgo markgrafo pasiūlytą paliaubų projektą[39]). Jei šalys priimdavo tarpininko pasiūlytą projektą, tai jos turėdavo pagal tą projektą paruošti sutarties aktus ir jais pasikeisti. Kartą jau priėmus tarpininko projektą, viena šalis be sutikimo antrosios negalėjo įnešti kokių nors pakeitimų į galutinį aktą. Kai 1421 metais Vytautas buvo priėmęs Brandenburgo margrafo ir popiežiaus paliaubų projektą ir beruošiant galutinį sutarties aktą įnešė pakeitimų, vokiečių ordino magistras, gavęs tokį Vytauto aktą, grąžino jį atgal Vytautui[40]). Reikia manyti, kad Vytauto kanceliarijoj buvo paruoštas antras aktas pagal tarpininkų pasiūlytą projektą ir pasiųstas ordinui. Šalims pasikeitus aktais, tarpininkas kartais dar atskiru aktu patvirtindavo padarytąją sutartį. Tiksliau pasakius, tarpininkas ne tiek tvirtindavo padarytąją sutartį, kiek buvo liudininkas įvykusios sutarties. Pav., 1421 metais Brandenburgo markgrafas atskiru aktu patvirtino (arba buvo liudininkas) anksčiau minėtąją paliaubų sutartį[41]). Tačiau nevisuomet buvo laikytasi minėtos procedūros. 1419 metais, popiežiui tarpininkaujant, buvo padaryta paliaubų sutartis tarp Lietuvos, Lenkijos ir vokiečių ordino. Čia abi šalys pasikeitė paliaubų aktais ir dar, be to, Vytautas ir Jogaila atskiru aktu pažadėjo tarpininkui - popiežiui laikytis padarytosios sutarties[42]). Šiuo atveju į popiežių reikėtų žiūrėti ne kaip į paprastą tarpininką, bet, gal būt, kaip į tautų teisėją. Penkioliktame šimtmetyje popiežiai, ypač Martynas V, dar jautėsi turį galios spręsti tautų reikalus ir jas taikinti.

Jau buvo minėta, kad sutarties aktais partneriai pasikeisdavo. Tuo būdu Vytauto originaliniai aktai pasilikdavo svetur, o kitų valstybių Lietuvoje. Tačiau šiais laikais archyvuose ne kartą pastebime priešingus reiškinius. Pav., kaikurių ordino sutarčių originalai šiandieną yra ordino archyvuose, o Vytauto originalai, kurie turėtų būti ordino archyvuose, yra dingę ir jų vietoje teišliko tik kopijos.

---

39) C. e. V., p. 526 nr. 956.

40) Magistras, grąžindamas tą aktą, laiške rašė Vytautui: „Nu befinden wir in demselben uwirm offenen brieffe, das dorinne beiderteil helffer und beileger ussen gelassen sein, die doch in des hochgebornen unsirs gnedigen herrn hern Frederichs marggrafes czu Brandenburg etc schrifften des ufgenomen beifredes sein benumet". C. e. V., p. 527 nr. 958.

41) Kngsb. St. A. Registr. nr. 10, p. 86 s. Šitą aktą mini Prochaska C. e. V., p. 527 nr. 957.

42) Raczyński, Kodex d. Lit., p. 248 nr. 6.

Istorikai kartais, įrodinėdami sufalsifikavimą dokumentų, išlikusių kopijose, remiasi tuo, kad svarbių dokumentų originalai buvo stropiai saugojami ir negalėję žūti. Pav., prof. Danilavičius ir Jonynas, pripažindami 1384 metų Vytauto aktą, duotą vokiečių ordinui, falsifikatu, tarp kitų formalinių argumentų, remiasi ir tuo, kad, esą, nežinia, kaip galėjo dingti tokio svarbaus akto originalas[43]). Tačiau originalo nebuvimas negali būti argumentas, įrodąs dokumento sufalsifikavimą. Juk ilgainiui archyvus galėjo sunaikinti karai ir gaisrai. Pagaliau, sudarius tarp tų pačių valstybių naujas sutartis, senosios nustodavo savo galios ir kartais būdavo grąžinamos jų davėjams. Antai, 1422 metais Melno sutartyje buvo nustatyta, kurias sutartis ordinas turi grąžinti Vytautui, būtent: „omnia priuilegia, inscriptiones, federa et contractus, munimenta et quelibet litere quas Ordo se habere asserit et specialiter concordia Thorunensis duo sentencie per Serenissimum Dominum Sigismundum Romanorum et cetera Regem Bude uidelicet et in Wratislauia late et littere originales quas habet a principibus predictis dominis Rege Polonie et Magno Duce littwanie super terris samogittarum et Sudorum et alias quaslibet nec non et ille quas habet super territorium et Castrum Nessouiense et uillas Orlaw, Murczinow et Nawawies et allis ibidem situatis et cetera a quibuscumque personis cuiuscumque gradus, status et condicionis aut eminencie existant super treugis et quibuslibet concordiis et contractibus perpetuis vel ad tempus inpresenciarum restituere debeat“[44]). Po Melno sutarties ordino kanceliarijoj buvo sudarytas sąrašas tų aktų, kurie pagal sutartį turėjo būti grąžinti Vytautui[45]). Tarp kitų aktų turėjo būti pasikeista 1398 ir 1404 metų sutartimis ir aktais, liečiančiais Vroclavo sprendimą. Ir iš tikrųjų 1398 ir 1404 metų sutarties aktais buvo pasikeista, nes ordino sutarčių originalai yra ordino archyvuose. Be to, matyti iš užrašų, padarytų ordino kanceliarijoj XV šm. tų aktų dorso pusėje, kad tie originalai jau Vytauto laikais buvo ordino archyvuose. Kaip kiti sutarties punktai, taip ir šie, dėl grąžinimo sutarčių originalų, nevisuomet buvo tiksliai pildomi. Antai, 1404 metų Vytauto su ordinu padarytų sutarčių originalai yra Karaliaučiaus valstybiniame archyve[46]). Vadinasi, Vy-

---

43) Prof. Ig. Jonynas, Jogaila („Židinys“, 1936 m. kovo mėn. nr. 3, p. 300); prof. Ig. Daniłowicz, Skarbiec dyplomatów, t. I, p. 247 s.

44) Raczyński, Kodex d. Lit., 289 p.

45) Tas sąrašas yra Kngsb. St. A., OBA (Ordensbriefarchiv) Schiebl. XVII a, nr.152, 1423 m. geg. 18 d. Paimta iš Weise, Zur Diplomatik, p. 226.

tautas grąžino, o ordinas negrąžino. Kai kurių aktų ordinas, matyt, nenorėdavo grąžinti, nes ant jų randame užrašyta: „caveatur, ne daretur litera", arba „kan man sie behalden, do sei man noch", arba „Habeatur respectus, quod possit retineri". Dėl grąžinimo tų aktų ordino archyve yra išlikę net trys sąrašai. Vienas iš jų bus buvęs konceptas, antras švarraštis ir trečias nuorašas. Tų sąrašų antraštėje užrašyta: „Disse nachgeschreben schrifte sal man merken. Im 1423 jare, am dinstage nach Ascensionis Domini uff deme tage Welun, do der ewige frede wart vorsegilt, do wordin die nachgeschreben briffe weggeantwortet herzog Witoudt und des koniges von Polen rethe"[47]. Ir Vytautas nesiskubino ordinui grąžinti sutartyse minėtųjų aktų. Ordino foliantuose skundžiasi ordino raštininkas: „waz des hern koniges von Polen rehte und herzog Witoudt selbir brife widder deme orden uff die zezeit goben, der dach wenig waz, die findet man in der briffkammer bie einander"[48].

Naujai sudarytose sutartyse buvo išskaičiuojami tie sutarčių aktai, kurie turėjo būt grąžinti jų davėjams, ir atsargos dėlei buvo pažymima, kad jeigu koki nors aktai, liečią sutarties objektą, pasiliksią negrąžinti, tai jie netenka galios. Antai, Melno taikos sutartyje pasakyta: „Et si alique littere, privilegia et inscriptiones reseruati in posterum fuerint, super terris, territorio, castro et villis predictis ac concordiis et contractibus suprascriptis ille et illa extunc prout exnunc et exnunc prout extunc nullius debent esse roboris uel momenti"[49].

Grąžinant davėjui jo duotus aktus, jų galia buvo panaikinama nupiaunant nuo akto antspaudus. Teisingai sako dr. Weise, kad raištis, jungiantis antspaudą su pergamentu, buvo akto galios gyvybinis nervas. Tą nervą sužeidus, aktas netekdavo savo galios[50].

Kanceliarijos pasigamindavo sau sutarčių aktų nuorašus, ypač tų, kuriuos reikėdavo grąžinti. Antai, 1423 metų ordino grąžintinių aktų sąraše užrašytas vienur įspėjimas: „Non habetur transsump-

---

46) C. e. V., p. 102 nr. 295 ir p. 105 nr. 298. Originalai Kngsb. St. A., perg. 1404-VIII-17 Schiebl. 53 nr. 7 a ir 7 b.

47) Kngsb. St. A. OBA. 1423-V-18, Schiebl. XVII a nr. 166; OF (Ordensfolianten) 67, lapas 242; Preuss. Urkb. I paskutinis pusl.; paimta iš Weise, Zur Diplomatik, p. 227.

48) Kngsb. St. A., OF. 67. Iš Weise, Zur Diplomatik, p. 228.

49) Raczyński, Kodex d. Lit., p. 289.

50) Weise, Zur Diplomatik, p. 228.

tum", kitur duotas raštinei įsakymas padaryti transumptą: „In saln sie nach transsumieren". Kanceliarijos, reikia manyti, pasigamindavo sau ne tik grąžintinių sutarčių nuorašus, bet ir visų kitų, nes sutarčių nuorašai buvo reikalingi pasiuntiniams, vykstantiems į derybas. Derybose pasiuntiniams tekdavo tomis sutartimis remtis, pagrįsti savo reikalavimus ir t. t. Jei būdavo reikalinga, tai nuorašai būdavo patvirtinami oficialių įstaigų, vyskupų ar notarų. Pačius originalus nesaugu buvo duoti pasiuntiniams, vykstantiems į tolimą kelionę.

Pažado aktai

Pažado aktus skiriu nuo sutarties aktų. Pažado aktais vadinu tokius, kuriuos duoda tik viena šalis, o kita šalis yra tik priėmėja. Čia nėra abipusio aktų pasikeitimo, kaip esti sudarant sutartį. Vytauto pažado aktų yra išlikęs nemažas skaičius. Juos visus galima suskirstyti į 2 grupes. Vieną pažado aktų grupę sudaro tie Vytauto aktai, kuriais Vytautas pasižadėjo pats už save. Pav., 1390 metais Vytautas pažadėjo ordinui grąžinti gautą iš ordino paskolą 1000 grivinų, kai tik jis atgausiąs savo tėviškę[51]).

Antrąją pažado aktų grupę sudaro tie aktai, kuriais Vytautas pasižadėjo ne už save, bet už kitus asmenis. Antai, 1423 metais Vytautas pažadėjo ordinui, jog Jogaila dės visas pastangas, kad Lenkijos dvasininkai nereikalautų iš Vokiečių ordino atlyginimo už padarytus paskutiniame kare nuostolius[52]). Arba vėl, 1423 metais Vytautas pažadėjo ordinui, kad Gniezno arkivyskupas savo antspaudu patvirtins lietuvių lenkų su ordinu padarytąją sutartį[53]). Taipogi Vytauto žmona Ona 1392 metais atskirais aktais pažadėjo Lenkų karaliui Jogailai ir Jadvygai, kad Vytautas ištesėsiąs jiems duotus pažadus[54]). Atrodo, kad šią antrąją pažado aktų grupę būtų galima laikyti garantijos aktais, tačiau tas nebūtų tikslu, nes tuose aktuose nenusakyta akto davėjo atsakomybė. Ar, pav., kunigaikštienė Ona būtų buvusi atsakinga, jei Vytautas savo pažadų, duotų Jogailai ir Jadvygai, būtų nevykdęs? Kaip turėjo pasireikšti josios atsakomybė? Kokiu būdu Vytautas galėjo pažadėti arba garantuoti, kad minėtasis Gniezno arkivyskupas patvirtins savo antspaudu sudarytąją

51) C. e. V., p. 25 nr. 70.
52) C. e. V., p. 589 nr. 1083.
53) C. e. V., p. 590 nr. 1084.
54) Akta unji, p. 27 nr. 30 ir 31.

sutartį? Ar buvo Vytautas iš anksto tuo reikalu su arkivyskupu susitaręs, ar pasitikėjo savo autoritetu, sunku pasakyti. Juristas formaliai klaustų, ar būtų galiojusi toji sutartis, jei minėtasis arkivyskupas būtų atsisakęs tą sutartį patvirtinti. Mūsų minėtais atsitikimais nei Vytautas galėjo priversti Gniezno arkivyskupą, gyvenantį svetimame krašte, minėtąją sutartį patvirtinti, nei pagaliau kunigaikštienė Ona galėjo priversti Vytautą vykdyti duotų pažadų. Vytautas, kaip pasakoja Dlugošas, nesidavė moterų diriguojamas[55]). Tie visi pasižadėjimai už kitus asmenis, atrodo, bus neturėję jokios juridinės reikšmės, bet iš kitos pusės neprivalu būtų per daug formaliai saistyti šių dienų juridinėmis normomis istorinius įvykius. Vargu ar Vytauto laikais taip jau viskas buvo saistoma kokiomis nors juridinėmis normomis. Lenkų politikams, tur būt, atrodė, kad jeigu kunigaikštienė Ona pažadės, kad Vytautas vykdys duotus Jogailai ir Jadvygai pažadus, tai nuo to Vytauto pažado aktas ne susilpnės, bet sustiprės. Jei šiais laikais koks nors politinis paktas laikomas svarbesniu, kai daugiau valstybių prie jo prisideda, tai anais laikais sutartis galėjo būti stipresnė, jei jos sudaryme dalyvavo daug įžymių asmenų ar tai liūdininkais ar tvirtintojais[56]).

Kompromisiniai ir arbitriniai aktai

Viduramžiais dominavo jėga, stipresniojo teisė. Bet valstybiniai konfliktai buvo sprendžiami ir taikiu būdu — arbitražo keliu. Arbitražas yra susijęs su tarptautinės teisės išsivystymu. Graikija yra laikoma arbitražo tėvyne. Manoma, kad graikai dar prieš VIII šm. prieš Kristų praktikavę arbitražą. Viduramžiais krikščionybė, padėjusi pagrindus krikščioniškų tautų bendradarbiavimui, paruošė palankią dirvą arbitražui. Arbitražas įvykdavo tik laisvu susiginčijusių šalių susitarimu. Arbitrų parinkime viduramžiais dominavo j u d i c i u m p a r i u m idėja, kunigaikščiai rinkdavo kunigaikščius, miestai miestus, arba kartais arbitrais būdavo ir žymūs juristai[57]). Šalys, pavesdamos arbitrui spręsti kokį nors ginčą, siųsdavo į bylos nagrinėjimą savo atstovus, kurie, kaip mūsų laikų advokatai, gindavo savo šalies reikalus. Pav., 1420 metais Vroclavo sprendimo

---

55) D ł u g o s z, Opera XIII, p. 421.

56) Plačiau apie tai žiūrėk toliau korroboracijos skyrių.

57) Dr. D. K r i v i c k a s, Nuolatinis tarptautinio teisingumo tribunolas, Kaunas, 1935 m., p. 12 ss.

metu dalyvavo Lietuvos Lenkijos ir ordino atstovai[58]). Arbitras spręsdamas vadovavosi ne vien juridinėmis normomis, susiginčijusių šalių padarytomis sutartimis, bet ir diplomatinio arba politinio pobūdžio samprotavimais. Arbitras paprastai ieškodavo kompromiso, stengdavosi sutaikinti susiginčijusias šalis[59]). Abi šalys ginčydavosi, įrodinėdavo savo teises, atgabendavo liudininkus ir įvairius dokumentus. Nesidrovėta ir visokių falsifikatų. Šalys stengėsi papirkti patį arbitrą arba jo atstovus, ir taip laimėti jų prielankumą[60]). Jos, pavesdamos arbitrui spręsti ginčą, savo sutikimą ir įgaliojimą duodavo jam raštu. Toks raštas Vytauto laikais buvo vadinamas lot. compromissum arba vok. anlasbrieff[61]). Jame šalys apibrėždavo arbitro kompetenciją. Arbitras, darydamas sprendimą, turėdavo laikytis nurodytų kompromise sąlygų. Sprendimas būdavo šalims privalomas, jei jis būdavo padarytas laikantis nurodytų kompromise abiejų šalių sąlygų. Tačiau jei arbitras nurodytųjų jam sąlygų nesilaikė, tai paprastai arbitro sprendimu nuskriaustoji šalis turėdavo formalią priežastį atsisakyti ir nepriimti padarytojo sprendimo. Antai, Dlugošas, pasakodamas apie 1420 metų Zigmanto sprendimą, padarytą Lietuvos ir Lenkijos nenaudai, sako, kad lenkų pasiuntiniai, gindami Vroclave Lietuvos ir Lenkijos reikalus, priminė Zigmantui, kad jis nesiskubintų daryti sprendimo, bet pirma gerai apsvarstytų Lenkijos pasiuntinių patiektus argumentus, nes sprendimas turi atitikti kompromise nurodytas sąlygas[62]). Imp. Zigmantas padarė sprendimą Lietuvos ir Lenkijos nenaudai. Žemaitija buvo pripažinta ordinui. Vytautas ir Jogaila, kaip sako Dlugošas, užgauti tokiu imperatoriaus sprendimu, nusiuntė savo pasiuntinius — Vytautas Mikalojų Cebulką, o Jogaila Zbignievą Olesnickį — pareikšti protesto. Pasiuntiniai susirinkusios diduomenės akivaizdoje prikaišiojo imperatoriui, kad jis peržengęs duotą jam kompetenciją ir ne-

---

58) Długosz, Opera XIII, p. 240; C. e. V., p. 473 nr. 869.

59) A. Jaščenko, Tarptautinės teisės kursas, 1931 m., p. 502 ss.

60) Scr. rer. Prus. ed. v. Hirsch, Toeppen und Strehlke, Leipzig 1863 ss., t. III, p. 332.

61) C. e. V., p. 476 nr. 873 ir p. 491 nr. 893.

62) „Quae res Poloniae Regis ambasiatores, malum suum ominantes, non secus, quam si iam iniquitatem sententiae vidissent et audissent, turbavit; omnibusque conatibus et ingeniis adnitebantur, ut Sigismundus Rex die illo sententiam pronuntiare differret, die altero facultate compromissi ex sui tenore et forma invalidato et extincto, non aliquam potestatem ad ferendam iniquam sententiam habiturus“ Długosz, Opera XIII p. 242.

silaikęs kompromise nurodytų sąlygų. Pasiuntiniai kalbėjo: „in ea vero arbitrali sententia conatus es terras suas naturales Samagittiae et Sudorum sibi aufere et Cruciferis appropriare. Super quibus nunquam fuit in te per partes compromissum“[63]). Taip pat Vytautas savo laiške rašytam Zigmantui dėl to paties Vroclavo sprendimo sako: „non licuit serenitati vestre tam amplam ferre sentenciam, cum eciam per nos nunquam pro eo habetis sigilla“[64]). Čia Vytautas konstatavo, kad Zigmantas peržengė duotąją jam kompetenciją ir padarė per platų (tam amplam) sprendimą. Ir magistras skundėsi imperatoriui Zigmantui, kad Vytautas atsisakąs priimti imperatoriaus sprendimą, nes, esą, Vytautas neprikabinęs savo antspaudo prie kompromisinio rašto (das sie ingesegel nicht sie an dem anlasbrieff)[65]). Pasirodo, kad tik Jogaila vienas buvo davęs Zigmantui kompromisinį raštą savo ir Vytauto vardu. Taip bent atrodo iš magistro laiško, rašyto Jogailai. Tame laiške magistras primena Jogailai, kad jis, būdamas aukščiausias Lietuvos kunigaikštis, kas matyti iš dokumentų intituliacijos, ir davęs už Vytautą kompromisinį raštą, dabar pasistengtų paveikti Vytautą, kad tas priimtų Zigmanto sprendimą[66]). Ar tasai Jogailos kompromisinis raštas, duotas Vytauto vardu, turėjo juridinės galios ar ne, tai jau painus klausimas. Kompromisinį raštą galėjo duoti tik valstybės suverenas. Tuo tarpu Lietuvos suvereno klausimas buvo labai neaiškus. Jau buvo minėta, kad faktinis Lietuvos valdovas buvo Vytautas, jis laikė save Lietuvos valstybės suverenu, savarankiškai valdė valstybę, pats vienas darė įvairias politines sutartis. Jogaila, nors jokios valdžios Lietuvoje neturėjo, bet dokumentuose visur tituluodavosi aukščiausiu Lietuvos kunigaikščiu. Toks neaiškus Lietuvos suvereno klausimas duodavo ordinui progos laikyti Lietuvos suverenu čia Vytautą, čia Jogailą, žodžiu tą, kuris kokiu momentu geriau ordinui tikdavo. Žinoma, ir Vytautui tas kompromisinis raštas sudarė tik pretekstą nepriimti Zigmanto sprendimo. Jeigu tas sprendimas būtų išėjęs Lietuvos naudai, tai vargu ar Vytautas būtų tą klausimą kėlęs.

Arbitriniai sprendimai yra glaudžiai susiję su kompromisiniais raštais. Arbitro sprendimas buvo abiem šalim priverstinis, jei arbitras, darydamas sprendimą, laikėsi sąlygų, nurodytų abiejų šalių kompromisuose. Vytauto kompromisinių raštų nėra išlikusių.

---

63) Długosz, Opera XIII p. 247.

64) C. e. V., p. 468 nr. 861. Sigila — tai bus kompromisinis raštas.

65) C. e. V., p. 476 nr. 873.

66) C. e. V., p. 491 nr. 893.

Vytautui teko būti ir arbitru. 1422 metais Jogaila kaltino Mazovijos kunigaikštį Ziemovitą, kad jis dalyvavęs ruoštame sąmoksle prieš Jogailą ir leidęs pas save falsifikuoti Lenkijos pinigus[69]). Abi šalys pavedė Vytautui tą ginčą išspręsti. Vytautas, išnagrinėjęs bylą, kunigaikštį Ziemovitą išteisino. Bylos nagrinėjimo metu dalyvavo Vytauto patarėjai ir abiejų susiginčijusių šalių atstovai. Patsai sprendimas buvo paskelbtas akto forma, dalyvaujant paties arbitro ir abiejų šalių liudininkams.

Arbitras arba pats nagrinėdavo jam pavestąją bylą arba pavesdavo savo atstovui. Pav., 1412 metais imperatoriui Zigmantui buvo pavesta išspręsti ginčą tarp Lietuvos Lenkijos ir ordino. Zigmantas pavedė tą bylą išaiškinti ir išnagrinėti savo atstovui Benediktui Makrai. Tuo reikalu Makra buvo atvykęs ir į Lietuvą. Sprendimą darė pats imperatorius[70]).

Prekybos sutartys

Prekybos santykiai buvo nustatomi bendrose taikos sutartyse arba atskiruose aktuose. Vytauto laikų prekybos sutartys mažai tepanašios į šių laikų tos rūšies sutartis. Vytauto laikais prekybos sutartyse buvo duodamas leidimas pirkliams keliauti į svetimą žemę ir ten tam tikrą laiką prekiauti. Pav., savo prekybos sutartyje su kardininkų ordinu Vytautas pažadėjo ordino pirkliams „frey und ungehindert in unsern landen heyn vnd her czihen vnd kouffslagen mogen"[71]). Kadangi pirkliams nuolatos grėsė užpuolimo pavojus, tai prekybos sutartyse jiems buvo pažadama ir apsauga. Vytauto prekybos sutarties aktuose pasakyta, kad pirkliai svetimtaučiai gali keliauti su savo prekėmis į Lietuvą ir atgal grįžti „frey und ungehindert" arba „frei und sicher"[72]). Jeigu kas nors būtų nuskriaudęs svetimus pirklius, tai šie turėjo teisę skųstis pačiam kunigaikščiui, ir jis pats privalėjo spręsti jų bylą. Viename Vytauto akte aiškiai pasa-

69) Suppl. ad hist. Russ. Mon., p. 513 nr. 216.

70) Lites ac res gestae polonos ordinemque Cruciferorum, 1892, ed. II, tomus II, p. 52 ss.,nr.18. (Lites[2])

71) K. E. Napiersky, Russisch - Livländische Urkunden, 1868, Petersbg., p. 157 nr. 190 (Napiersky, Russ.-Liv. Urk.).

72) K. Jablonskis, Nauji Vytauto aktai, p. 34 nr. 5 (atsp. iš 1932 m. „Praeities" II t. sutrump. Jablonskis, Vyt. aktai); Napiersky, Russ.-Liv. Urk., p. 157 nr. 190.

kyta: „Gescheges ouch das ymandis derselben koufflute vmb schulde adir eingerlei ander sache willen in vnsern landen wurde angelanget adir sie ymandt mit rechte bekommern welde, das sal durch gnetis alders willen an nymandis anders gesucht werden denn an vns vnd ouch vor vns enstcheiden“[73]). Žinoma, čia kunigaikščiui rūpėjo ne tik svetimųjų pirklių apsauga, bet kartu ir pelnas, kurį jis gaudavo iš tokių bylų.

Vytautas žiūrėjo, kad ir svetimšaliai pirkliai neskriaustų vietinių žmonių. Vienoje Vytauto prekybos sutartyje pasakyta, kad jei vienas iš svetimšalių pirklių padarytų vietiniams žmonėms kokių nuostolių, tai visi tos kompanijos pirkliai turi atsakyti. Vienas iš jų gali būti sulaikytas, kol nebus tie nuostoliai atlyginti[74]). Toks nuostatas, matyt, gerokai apsunkino svetimšalius pirklius, nes visiems tekdavo atsakyti už vieno nusikaltimą, o kartais net visi pirkliai būdavo sulaikomi, kol nuostoliai nebūdavo atlyginti. Pirkliai, matyt, rūpinosi, kad toks nuostatas būtų pašalintas. Vėlesnėje prekybos sutartyje su kardininkų ordinu jau aiškiai buvo nustatyta, kad už nusikaltimą yra atsakingas tik nusikaltusysis, ir kiti pirkliai už tai neatsako[75]).

Suplikos

Suplikomis viduramžiais buvo vadinami prašymai, rašyti popiežiui. Įteikti tuos prašymus popiežiui galėjo tik didikai. Nuo XIII šm. suplikas įteikdavo profesionalai, kurie buvo vadinami procuratores. Suplikos buvo registruojamos įstaigoj, vadinamoj registratura supplicationum. Ant registruotų suplikų iš kitos pusės buvo rašoma raidė **R**. Prašytojas buvo įrašomas į knygas, vadinamas liber de vacantibus. Collatija su originalu atlikdavo valdininkai, vadinami registratores supplicationum, o nuo 15 šm. jie vadinosi magistri supplicationum. Ant suplikų, kurios buvo patenkinamos pats popiežius savo ranka apačioje teksto užrašydavo: fiat arba fiat ut petitur. Popiežiai Jonas XXII ir Benediktas XII savo ranka parašydavo tik raidę **B**, Kle-

---

73) Jablonskis, Vyt. aktai, p. 34 nr. 5.

74) Napiersky, Russ.-Liv. Urk., p. 161 nr. 196.

75) Vytauto akte pasakyta: „ap is in den fredetagen were vnn ap irkeyne tzwidracht edder schelinghe vmme egenler dink adir sache twisschin enande van beiten ziten off stande u. sall sich der sachewalde an sinen sachewalden dirholden vnn den ouch entrichten vnn keyn ander kouffman sall dar vmme gehindert werden“. Napiersky, Russ.-Liv. Urk., p. 171 nr. 209.

mensas VI raidę R, Povilas II raidę P ir Aleksandras VI raidę R. Nuo Bonifaco IX laikų popiežiai rašydavo pirmą savo krikšto vardo raidę.

Eugenius IV, kai sirgo, buvo pavedęs vicekancleriui vienam po suplikomis pasirašinėti. Jis pasirašinėdavo: „concessum in presentia domini nostri". Šitoks tvirtinimo būdas prigijo ir buvo vartojamas popiežiui pasveikus. Vicekancleris ant suplikos savo vardu pasirašinėdavo concesum, arba concesum ut petitur ir savo vardą. Čia pat, šalia visų parašų, buvo įrašoma ir data. Nepatenkintieji prašymai buvo nedatuojami ir neregistruojami[76]).

Vytautui teko nekartą kreiptis į popiežių su įvairiais prašymais. Yra išlikusios kelios suplikos, bet ne originalai, o tik nuorašai regestuose Suplicationum. Pav., Vytautas 1418 metais kreipėsi į popiežių Martyną V, prašydamas suteikti atlaidus naujai įsteigtai Medininkų bažnyčiai ir šv. Dvasios bažnyčiai Vilniuje[77]).

* * *

Visi iki šiol minėti Vytauto kanceliarijos aktai buvo skirti ne vidaus, bet užsienio reikalams. Kaip kituose Vakarų Europos kraštuose, taip ir Lietuvoje rašytiniai aktai pirmiausia buvo pradėta naudoti tik užsienio reikalams. Tokiais rašytiniais aktais užsienio reikalams naudojosi Lietuvos valdovai jau ir prieš Vytautą, bet, deja, jų tik nuotrupos teišliko. Teisinių aktų, skirtų Lietuvos vidaus reikalams, maždaug iki Vytauto laikų visai neužtinkame. Tiesa, yra išlikęs Mindaugo raštas Lietuvos vyskupui, tačiau abejojama jo autentiškumu. Apskritai, rašytinius teisinius aktus Lietuvoje imta vartoti tik pradėjus Lietuvai bendradarbiauti su krikščioniškuoju pasauliu. Lietuvos pietuose, Ukrainoje ir Guduose teisiniai aktai buvo vartojami jau ir prieš Vytautą, nes tas paprotys buvo perimtas kartu su Rytų krikščioniškąja kultūra. Pačioje Lietuvoje, Vakarų kultūros įtakoje, teisiniais aktais pradėta naudotis tik Vytauto laikais[77a]). Tokių rašytinių teisinių Vytauto aktų turėjo būti nemaža, bet jų nedaug teišliko. Jie buvo duodami naujai besikuriančioms bažnytinėms įstaigoms, miestams, pradedantiems tvarkytis

---

76) Bresslau, Urkl. I², p. 184—352; H. Hirsch, universiteto paskaitos (rankraštis).

77) C. cath. Viln. p. 106, nr. 76.

77a) Jablonskis, Vyt. aktai p. 1 s.

vakarų pavyzdžiu, ir Lietuvos bajorams. Rašytiniai teisiniai aktai buvo: privilegijos dovanojimai, dvasinių įstaigų įkūrimo (fundacijos), tvirtinimo, prezentacijos ir mainų aktai. Prezentacijos ir dvasinių įstaigų įkūrimo aktai adresato atžvilgiu gali būt priskirti užsienio arba valstybės vidaus aktams.

Kunigaikščio teismo sprendimai

Vytauto laikais (XIV—XV šm.) didysis Lietuvos kunigaikštis buvo visų žemių savininkas. Žemės savininkui priklausė ir visų jo žemėje gyvenančių žmonių teismas. Teismas buvo didžiojo kunigaikščio regalija. Teismo darbas buvo apmokamas. Iš jo kunigaikščio iždas turėdavo nemaža pelno. Teismo funkcijas atlikdavo pats kunigaikštis arba jis jas pavesdavo savo vietininkams, valdininkams. Jei kunigaikštis dovanodavo savo žemes su gyvenančiais ten žmonėmis, tai paprastai perleisdavo ir teismą, bet nuo teismo pajamų neatsisakydavo. Kartais kunigaikštis dovanodavo ir dalį teismo pajamų. Antai 1425 m. Vytautas dovanojo Petrui iš Gumovo tijūniją (advocatiam) Tikocino mieste ir tarp kitų dalykų dovanojo vieną trečdalį teismo pajamų. Dovanojimo akte nieko nepasakyta apie teismo perleidimą, bet tik apie pajamas[78]). Tais laikais, matyt, buvo savaime suprantama, kad, jei kam pavedama valdyti žemės plotai, tai tuo pačiu jam pavedama ir teisė visus toje žemėje gyvenančius žmones teisti.

Kunigaikštis, pavesdamas vykdyti teismą, savo teisių vis dėlto neišsižadėdavo. Jis galėdavo tikrinti teisėjo sprendimus ir juos keisti. Nepatenkintieji teisėjo sprendimu galėdavo skųstis pačiam kunigaikščiui[79]).

Bylų teismingumas sunku nustatyti. Pagaliau, vargu, ar Vytauto laikais to buvo siekiama. Tačiau neabejotina, kad svarbesnės bylos, liečiančios valstybės ar paties kunigaikščio reikalus, priklausė kunigaikščio teismui. Aukštesniojo luomo, kunigaikščių, vyskupų ir aukštesniųjų ponų bylos taip pat priklausė didžiojo kunigaikščio teismui. Antai kilusį ginčą tarp Vilniaus vyskupo ir Giedraičių kunigaikščių dėl nuosavybės teisių vieno ežero, sprendė pats Vytautas.

---

78) Wł. Semkowicz, Nieznane wadania Witolda dla osob prywatnych, žurn. „Ateneum Wilenskie" 1930 m. p. 854 nr. 3.

79) A. Janulaitis, Vyriausias Lietuvos Tribunolas XVI—XVIII šm., Kaunas, 1927 m. p. 8 ss.

Savo sprendimu jis padalijo tą ežerą abiem šalim pusiau[80]). Arba vėl antrą Vilniaus vyskupo ginčą su Wigaila dėl medžioklės vienose pelkėse irgi sprendė pats Vytautas ir tas pelkes padalijo abiem šalim pusiau[81]).

Svetimšaliai — svečiai taip pat priklausė kunigaikščio teismui. Antai, 1415 m. Lietuvos prekybos sutartimi su ordinu buvo nustatyta, kad kilusius ginčus tarp ordino pirklių ir Lietuvos gyventojų spręs pats Vytautas[82]). Bylų teisingumas kartais buvo nustatomas privilegijose.

Vytauto sprendimų nedaug teišliko. Vytautas darydavo sprendimus ir žodžiu, bet apie juos mes maža težinome. Antai, didysis Lietuvos kun. Kazimieras pripažino Mikalojų Jočį esant bajorą ir atleido jį nuo kai kurių pareigų. Kazimieras rėmėsi liūdininko parodymu, esą jau Vytautas minėto Jočio brolį atleidęs nuo pareigų, kurias jis atlikdavęs Mantgirdui, ir padarė jį bajoru. Kazimiero akte pasakyta, kad Vytautas „Abstulit a seruitio suo d i c e n s: „Iste est nobilis et boiarus, non tibi, sed nobis seruire deber"[82a]). Iš pasakymo „dicens" galima manyti, kad Vytautas savo sprendimą buvo padaręs žodžiu. Ar toki žodžiu daromi sprendimai buvo pačioje kanceliarijoj bent registruojami, jokių pėdsakų neišliko. Vis dėlto svarbesniais atvejais sprendimai turėjo būti daromi raštu. Kad sprendimas būtų rašytas, buvo suinteresuotos pačios šalys, ypačiai sprendimu patenkintoji šalis, nes rašytinis sprendimas buvo patikimesnis. Juk praėjus tam tikram laikui, nepatenkinta šalis vėl galėjo pradėti bylinėtis. Turint rašytinį sprendimą, lengviau buvo galima savo teises apginti. Pagaliau ir pats Vytautas tevertino tik rašytinius sprendimus. 1413 metų vadinamajame Horodlės unijos akte Vytautas tepripažino savo dovanojimus tik tiems Lietuvos ponams, kurie turėjo tuo reikalu aktus.

Jei sprendimas buvo daromas raštu, tai abi šalys gaudavo to sprendimo po vieną egzempliorių, patvirtintą paties kunigaikščio antspaudu. Ar Vytauto kanceliarijoj palikdavo to sprendimo nuorašas, ar bent būdavo jis užregistruojamas, jokių žinių neturime. Anksčiau minėtame Vytauto sprendimo akte, duotame Vilniaus vyskupui koroboracijos formulėje pasakyta, kad tas aktas skiriamas vysku-

80) C. cath, Viln. p. 133 nr. 108.
81) C. cath. Viln. p. 121 nr. 93.
82) J a b l o n s k i s, Vyt. aktai p. 34 nr. 5.
82a) J a b l o n s k i s, Vyt. aktai, p. 35.

pui („A na to na vse dali esmo biskupu siuju našiu hramotu“[83]). Taigi antroji šalis taip pat turėjo gauti tokį pat sprendimo aktą.

Dovanojimo aktai

Vytautui teko ilgai stovėti prie Lietuvos valstybės vairo. Jo valdymo laikotarpis pasižymi ne tik politinėmis, bet ir socialinėmis bei ūkio reformomis. Besikeičiantieji Lietuvos politiniai santykiai turėjo įtakos socialinei bei ūkio būklei. Vytautas, tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, panoro labiau sustiprinti krašte didžiojo kunigaikščio valdžią. Jis šalino dalinius kunigaikščius, kurie jautėsi lyg ir savarankiški, nepriklausomi ir jų vieton sodino paklusnius valdininkus - vietininkus. Todėl valstybės administravimo sistemai buvo reikalinga naujų valdininkų. Tam reikalui Vytautas labiau susiartino su bajorais ir jiems pavesdavo atlikinėti valdininkų funkcijas. Valdininkams reikėjo kaip nors atlyginti. Algų, kaip šiais laikais, tuomet niekas nemokėjo, tai Vytautas savo valdininkams pavesdavo valdyti arba dovanodavo pilnon nuosavybėn žemės plotus. Būdavo atsitikimų, kad Vytautas savo valdininkams, esantiems diplomatinėje tarnyboje, atlygindavo ir pinigais[84]), nes, jiems nuolatos važinėjant po užsienį, sunku būtų buvę eksploatuoti dovanotas žemes.

Vytauto laikais Lietuvoje žemių netrūko. Dideli žemės plotai dar dirvonavo. Tokių dirvonuojančių žemių, miškų, ežerų bei upių savininku, rodos, laikomas buvo didysis kunigaikštis. Jam priklausė ir daug kultivuotų ūkių visoje valstybėje. Pagaliau ar tik nelaikė save didysis kunigaikštis visos valstybės žemių savininku. Kaip ten bebūtų, tačiau Lietuvoje stambiausiu žemės savininku buvo didysis kunigaikštis.

Antras svarbus valstybės reikalas buvo karo tarnyba. Vytautas, dovanodamas bajorams žemių arba tik valdomuosius žmones, uždėdavo jiems pareigą dalyvauti karo žygiuose, mokėti mokesčius ir atlikinėti kitas valstybei prievoles. Dovanojimo aktuose, kurie buvo duodami bajorams už jų tarnybas, naracijoje (vad., įžanginėje akto dalyje) yra pasakytas dovanojimo tikslas, kad kunigaikštis dovanoja jiems žemių už gerą jų tarnybą, kurią jie atliko ir ateityje atliks[85]).

---

83) C. cath. Viln. p. 121 nr. 93.

84) Długosz, Opera XIII p. 421; A. Prochaska, Skicze historiczne p. 259.

85) Wł. Semkowicz, Nieznane nadania Witolda dla osób prywatnych, žurn. „Ateneum Wileńskie“ 1930 m. p. 854 nr. 3.

Vytautui rūpėjo dirvonuojančius laukus paversti derlingomis dirvomis. Kunigaikštis, dovanodamas tokius dirvonuojančius laukus (loca deserta, rus. pustowščina), padėdavo naujakuriams įsikurti. Jis atleisdavo patį poną ir jo ūkininkus tam tikrą laiką nuo visokių prievolių bei mokesčių, kad tik jie pajėgtų įsikurti[86]). Vytautas dovanodavo ne tik dirvonuojančias žemes, bet ir jau apgyvendintas, kurias anksčiau buvo kitiems dovanojęs. Kuo remdamasis Vytautas atiminėjo iš vienų ir davinėjo kitiems, apie tai teks kalbėti nagrinėjant aktų vidaus žymes. Čia tik būtų galima pasakyti, kad, tų laikų monarchijos supratimu, kunigaikštis bene bus laikęs visos valstybės žemę savo nuosavybe[87]). Be žemių, Vytautas pavesdavo valdyti tijūnijas (advocatia), dovanodavo valdomuosius žmones, dalį teismo pajamų, leisdavo laikyti smukles, malūnus ir t. t.[88]). Čia reikėtų prisiminti, kad dovanojimai nebuvo vienodi: dovanojimai teikiami smulkiems bajorams - kariams skyrėsi tiek savo objektu, tiek teise nuo tų dovanojimų, kurie buvo teikiami didikams, bet apie tai teks kalbėti nagrinėjant aktų dispoziciją.

Dovanojimai teisės atžvilgiu skirstomi į tris grupes. Vieną grupę sudaro dovanojimai duoti visiškon nuosavybėn, ir jie vadinami allodium, dominium, proprietas arba rus. votčina[89]). Antrąją grupę sudaro dovanojimai duoti leno teise kaip beneficium arba rus. pomestie. Šia teise įgyti turtai negalėjo būti be Vytauto žinios perleisti, pavesti, parduoti ar sukeisti[90]). Pagaliau trečiai grupei priklauso sąlyginiai dovanojimai. Antai, 1427 metais Vytautas padovanojo bajorui vardu Ivaško vieną kaimą (villam), su sąlyga, kad jis turi teisę jį valdyti iki Vytautas arba jo įpėdiniai nesumokės jam 100 grašių Podolės monetos[91]). Tiesa, visi dovanojimai duoti nepilnon nuosavybėn yra sąlyginiai, bet šios trečios grupės dovanojimai skiriasi tuo nuo kitų, kad čia sąlyga saisto ne dovanojimo gavėją, bet davėją, t. y., patį kunigaikštį. Kunigaikštis minėtame pavyzdyje tik tada galėjo atgauti dovanotąją žemę, jei sumokėtų jos valdytojui sutartą pinigų sumą.

---

86) C. e. saec. XV p. 503 nr. 5.

87) Apie tai kalba Z. Ivinskis, Geschichte des Bauernstandes in Litauen, Berlin 1933 p. 55.

88) „Ateneum Wileńskie" 1930 m. p. 854 nr. 3.

89) Šios grupės pavyzdį žr. „Ateneum Wileńskie" 1923 m. p. 256 nr. 4.

90) „Ateneum Wileńskie" 1930 p. 850 nr. 1.

91) „Ateneum Wileńskie" 1930 m. p. 857 nr. 5.

Vytauto dovanojimo aktų nedaug teišliko. Čia galimos dvi versijos, arba dovanojimo aktai nevisuomet buvo rašomi, o atliekami žodžiu, arba tie aktai, patekę į gavėjų rankas, per ilgą laiką žuvo. Kad dovanojimai būtų buvę atliekami tik žodžiu, tenka abejoti. Gal būt nedidelio objekto dovanojimas ir buvo daromas tik žodžiu, tačiau dažniausia turėjo būt rašomi aktai. Juk ir pačiam gavėjui rūpėdavo, kad dovanojimas būtų užfiksuotas raštu, nes žodžiu padarytas dovanojimas, davėjui mirus, galėjo netekti galios. Ir patsai Vytautas pripažindavo tik tokius savo dovanojimus, kuriems buvo davęs dovanojimo aktus. Taip 1413 metų Horodlės akte Vytautas ir Jogaila patvirtino arba pripažino tik tuos savo dovanojimus padarytus Lietuvos ponams, kuriems buvo duoti dovanojimo aktai[92]). Taigi dovanojimai negalėjo būt daromi žodžiu, jei pats davėjas Vytautas nenorėjo tokių pripažinti. Daugelis dovanojimo aktų yra bene buvę ne Vytauto kanceliarijos parašyti. Prašytojai - gavėjai savo iniciatyva paruošdavo tokius aktus ir juos pristatydavo Vytauto kanceliarijai patvirtinti.

Gavėjai dovanojimo aktus be abejonės gerai saugojo, nes, paėmus naujam kunigaikščiui valdžia, jie prašydavo kartais patvirtinti buvusių kunigaikščių dovanojimus. Arba, kilus dėl žemės kokiam nors ginčui, dovanojimo aktais reikėjo įrodinėti teisme savo teises. Laikui bėgant atsirado nemaža falsifikuotų Vytauto aktų, kuriais buvo norima operuoti teismuose. Vis dėlto Vytauto dovanojimo aktų originalų nedaug teišliko. Kiek daugiau jų yra kopijų ir transumptų. Daugybė jų visai yra žuvusi, tačiau kai kuriuos aktus dar galima atstatyti iš 15 ir 16 šimtmečio teismo aktų. Dar 17 ir 18 šimtmetyje ne kartą buvo remtasi Vytauto dovanojamaisiais aktais[93]).

Dovanojimai bažnytinėms įstaigoms ir prezentacijos aktai

Vytautas rūpinosi ir bažnyčios reikalais. Pats steigdavo arba padėdavo įsikurti naujiems vienuolynams, bažnyčioms ir vyskupijoms. Toms dvasininkų įstaigoms kunigaikštis dovanodavo ištisas apgyvendintas sritis su visomis priklausomybėmis ir teisėmis. Ypač

92) Horodlės akte pasakyta: „Item barones et nobiles (Lietuvos) .... donationes nostras super quibus literas obtinent a nobis efficaces et fulcitas perpetui roboris firmitate similiter obtinebunt et liberam habebunt..." Działyński, Zbiór praw litewskich, Poznań 1841. p. 12 s.

93) Ivinskis, Geschichte des Bauernstandes in Lit. p. 94.

kunigaikštis rūpinosi naujai steigiamomis dvasininkų institucijomis, joms pavesdavo kai kurių savo dvarų dešimtinę[94]), arba net sutikdavo iš savo iždo kas metai mokėti joms išlaikyti nustatytą pinigų sumą[95]).

Teisės atžvilgiu dovanojimai dvasinėms įstaigoms skiriasi nuo kitų dovanojimų. Visi šios rūšies dovanojimai teikiami ne asmenims, kurie dovanojimo metu vadovavo toms dvasinėms įstaigoms, bet pačioms įstaigoms, bažnyčiai, vienuolynui ar vyskupijai. Asmenys, vadovaują toms įstaigoms, galėdavo tais turtais tik naudotis[96]). Jie negalėjo tą dovanotą turtą patys, sakysim, kam nors padovanoti. Bažnyčios turtą pakeisti reikėjo vyskupo ir kapitulos sutikimo. Antai, Vytautas, 1407 metais pakeisdamas Vilniaus katedrai vieną kaimą, savo akte sako, kad jis tai daro Vilniaus katedros kapitulai sutikus (cum voluntate et consensu capituli)[97]). Pačios įstaigos gaudavo dovanojamus turtus pilnon nuosavybėn kaip dominiumą.

Steigiant ir aprūpinant dvasininkų įstaigas, buvo surašomi tuo reikalu aktai, vadinami fundacijos aktais. Lietuvių kalboje tokius aktus galėtume vadinti steigimo aktais. Tokius aktus duodavo ir Vytautas. Antai, 1417 metais Vytautas, statydamas ir funduodamas Medininkų bažnyčią, visa tai užfiksavo akte[98]). Tokius aktus gaudavo greičiausia tik paties Vytauto statytos ir aprūpintos bažnyčios. Vytautui yra priskiriama apie 12 pastatytų bažnyčių vien Žemaičiuose, bet jų įkurimo aktai nėra žinomi. K. Jablonskis atmeta tą legendą[98a]). Jo nuomone, bažnyčios statytos 15-tame šimtmetyje, kurių steigimo laikas nėra tikrai žinomas, buvo priskiriamos Vytautui. Pagaliau ir tos bažnyčios, kurios statytos Vytauto laikais, nebūtinai turėjo būti paties Vytauto rūpesčiu statytos. Bažnyčių statymų rūpinosi pats vyskupas. Žinomas yra 1389 metų Jogailos įsakymas tijūnams, kad jei Vilniaus vyskupas kur palieps statyti bažnyčią, tai tijūnai turi jo klausyti, kaip paties didžiojo kunigaikščio[98b]). Gal būt tokį įsakymą vėliau buvo davęs ir Vytautas. To-

94) C. cath. Viln. p. 93 nr. 60.

95) Jablonskis, Vyt. aktai p. 29 nr. 2.

96) H. F. Schmidt, Die rechtliche Grundlage der Pfarrorganisation auf weltlichem Boden. Zs. d. Savignystiftung für Rechtsg. kanon. Abteilung XIX p. 523.

97) C. cath. Viln. p 71 nr. 45.

98) Jablonskis, Vyt. aktai p. 28 nr. 1.

98a) Jablonskis, Vyt. aktai p. 6 ss.

98b) Ks. J. Kurczewski. Kościół zamkowy czyli katedra wileńska. Cz, II, Wilno, 1910, p. 15, iš Jablonskio, Vyt. aktai p. 7.

kioms ne Vytauto statytoms bažnyčioms vadinamųjų fundacijos aktų, Vytautas galėjo ir neduoti, juo labiau, kad materiališkai Žemaičių vyskupija, o tuo pačiu ir jos bažnyčios buvo jau 1421 metais Vytauto aprūpintos[98c]).

Vytautas, materiališkai aprūpindamas bažnyčias ir vienuolynus, be abejonės norėjo, kad tas įstaigas valdytų jam patikimi žmonės. Todėl į vakuojančias aukštesnių dvasininkų vietas Vytautas, tam tikrais aktais, vadinamaisiais prezentacijos aktais, prezentuodavo savo kandidatus. Fundacija ir prezentacija galėjo būt surašoma kartu viename akte. Antai, 1417 metais Konstancijos susirinkimas Vytauto prašomas atsiuntė savo atstovus — Lvovo arkivyskupą Joną ir Vilniaus vyskupą Petrą į Žemaičius, jų krikštyti, steigti bažnyčių, šventinti vyskupų, prelatų, kanauninkų ir kunigų[99]). Vytautas atskirame akte adresuotame tiems atstovams konstatuoja, kad jis stato ir funduoja bažnyčią - katedrą Medininkuose ir tame pat akte prezentuoja magistrą Motiejų Žemaičių vyskupu[100]). Čia viename akte yra fundacija ir prezentacija. Vytautas prezentuodavo vyskupui pav. kandidatus į vienuolynų abatus. Pirmiausia tokį kandidatą į vienuolyno abatus rinkdavo vienuolyno konventas ir jį prezentuodavo Vytautui, o šis, jei jam pristatytas kandidatas buvo priimtinas, prezentuodavo jį vyskupui[101]).

Vytauto fundacijos ir prezentacijos aktai bus buvę visi paruošti jo paties kanceliarijoj. Čia jau negalėjo pats gavėjas paruošti ir pristatyti Vytautui patvirtinti.

Tvirtinimo aktai.

Bažnyčiai įvairius turtus dovanodavo ne tiktai pats Vytautas, bet ir jo valdiniai. Tikintieji taip darė anais laikais, taip daro ir šiandieną, norėdami įsigyti dvasinių malonių. Antai, 1422 metais Vilniaus vaivada Albertas Manvydas pavedė savo pastatydintai koplyčiai Vilniuje šv. Stanislovo katedroje kai kurių žmonių donis, dešimtinę ir daržą[102]). Kad tas vaivados dovanojimas būtų tikresnis, tai Vytau-

98c) Jablonskis, Vyt. aktai p. 7.

99) C. e. V. p. 394 nr. 744.

100) Jablonskis, Vyt. aktai p. 28 nr. 1.

101) C. cath. Viln. p. 100 nr. 69.

102) Jablonskis, Vyt. aktai p. 31.

tas atskiru aktu jį patvirtino[103]). Tokiu patvirtinimu gal yra buvę suinteresuotos abi šalys. Bažnyčia buvo suinteresuota materiališkais turtais, kad kas nors iš jos neatimtų, o aukotojai dvasinėmis malonėmis. Aukotojai ir buvo suinteresuoti, kad jų bažnyčiai dovanotieji turtai amžinai jai priklausytų, o bažnyčia savo maldomis išprašytų jiems Dievo malonių. Todėl abi šalys buvo suinteresuotos, kad pats valstybės valdovas patvirtintų tokį dovanojimą. Valdovo patvirtintą aktą niekas neturėjo teisės pakeisti. Vytautui tekdavo tvirtinti ne tik dovanojimų aktus, bet ir įvairias valdinių padarytas sutartis. Tvirtinimo aktą galėjo paruošti ir pats prašytojas ir, prašydamas Vytauto patvirtinti, čia pat paduoti paruoštą aktą.

Mainų aktai

Bažnyčiai suaukotos žemės buvo išmėtytos po visą kraštą ir tas sunkino jų tinkamą eksploataciją. Dvasininkai ne kartą kreipdavosi į didįjį kunigaikštį, prašydami pakeisti toli nuo bažnyčios esančias žemes į arčiau esančias. Vytautas ne kartą ir pakeisdavo. Antai, Vytautas prašomas Vilniaus vyskupo ir kapitulos pakeitė 1407 ir 1411 metais toli nuo bažnyčios esančias žemes į arčiau esančias[104]). Toks pakeitimas buvo daromas raštu, kuris vadinamas mainų aktu. Lotyniškuose mainų aktuose visuomet esti specifiškas terminas p e r c o m m u t a t i o n e m. Kadangi mainas įvyksta tarp dviejų partnerių, tai abu partneriai turėtų pasikeisti vienodais aktais. Šituo atveju įvykdavo mainas tarp valdovo ir jo valdinių, todėl užtekdavo vien valdovo akto.

P r i v i l e g i j o s

Vytauto laikais nebuvo bendrų visai valstybei įstatymų. Kiekvienas luomas, bendruomenė, miestas, sritis gyveno savais skirtingais įstatymais. Kiekvienas didesnis ar mažesnis vienetas stengėsi išgauti iš valstybės valdovo sau išimtinę teisę, lengvatą, privilegiją. Privilegija ir bus toji ypatinga, išimtinė teisė arba lengvata, teikiama atskiram žmogui arba žmonių grupei. Lietuvoje privilegijomis vadinamos tokios išimtinės teisės, kurias Lietuvos valdovai teikdavo

103) J a b l o n s k i s, Vyt. aktai p. 33.

104) C. cath. Viln. p. 71 nr. 45 ir p. 84 nr. 55.

nė atskiriems asmenims, bet žmonių grupėms, luomams, miestams, sritims arba net visai Lietuvai. Teikiamos privilegijos silpnino didžiojo kunigaikščio valdžią, nes kunigaikštis privilegijoje atsisakydavo nuo kai kurių savo teisių ir perleisdavo jas privilegijuojamiesiems.

Vytauto privilegijų nedaug težinome. Privilegijų atskiriems luomams jisai pats vienas visai nėra davęs. 1413 metų vadinamajame Lietuvos - Lenkijos unijos akte Vytautas kartu su Jogaila davė privilegiją Lietuvos ponams ir bajorams[105]). Pats aktas tuo ypatingas, kad nors jis ir buvo skirtas sureguliuoti tarpvalstybiniams santykiams tarp Lietuvos ir Lenkijos, tačiau jame yra daug privileginio pobūdžio straipsnių, liečiančių grynai vidaus valstybės reikalus.

Paties Vytauto vieno yra žinomos privilegijos Lietuvos miestams: Brestui[106]), Peremil[107]) ir Kaunui[108]). Šių privilegijų originalų nėra išlikusių, yra tik transumptų nuorašai.

Miestams duotose privilegijose Vytautas suteikdavo savivaldybę Magdeburgo teisėmis. Miestai vertėsi daugiausia amatais ir prekyba. Vytautas rūpindamasis Lietuvos pramone ir prekyba, norėjo, kad Lietuvos miestai, tie pramonės ir prekybos centrai, tarptų, kad juose kuo daugiau lankytųsi ir gyventų svetimšalių pirklių ir amatininkų[109]). Vokietijos ir apvokietėjusių kraštų miestai — pramonės ir prekybos centrai — daugiausia turėjo savivaldybę, tvarkėsi Magdeburgo miesto teisėmis. Kad Lietuvos miestai panešėtų į Europos miestus, Vytautas duodavo jiems savivaldybę Magdeburgo teisėmis. Pagaliau, ir patiems miestams rūpėjo gauti iš valdovo sau išimtinę teisę — privilegiją ir patiems valdytis. Už suteiktas privilegijas miestai turėdavo mokėti kunigaikščio iždui mokesčius ir atlikinėti kitas valstybines prievoles.

Nevisos išlikusios Vytauto privilegijos Lietuvos miestams yra tikros. Kadangi jų išliko tik nuorašai, tai jų tikrumą galima nustatyti tik pagal aktų vidines žymes. Taip K. Jablonskis, tyrinėdamas Vy-

---

105) Akta unji p. 60 nr. 51.

106) M. Dovnar-Zapolskij, Akty Litovsko - Russkago gosudarstva vyp. I (1390—1529 g.). p. 3 nr. 3.

107) Dovnar-Zapolskij, Akty Lit. - Russ. p. 10 nr. 7.

108) Nuorašas Kauno liuteronų bažnyčios archyve. Nuorašą paskelbė J. Remeika, „Tauta ir Žodis" V 1928 p. 431 ss., o lietuvišką vertimą J. Puzinas „Savivaldybė" 1930 nr. 3 p. 7 ss.

109) Jau Gediminas kviesdavo iš Europos amatininkų ir pirklių. Tarp jų buvo ir žydų. A. Janulaitis, Žydai Lietuvoje, Kaunas 1923 m. p. 8.

tauto privilegiją Kauno miestui, priėjo išvados, kad toji privilegija yra falsifikatas, arba greičiau tik falsifikato projektas sudarytas XVII šm. viduryje[110]). Tikrasis Vytauto privilegijos Kauno miestui tekstas, kuris sudegė XV šm. viduryje, nėra žinomas.

Vytautas buvo davęs privilegijų ir atskiroms žemėms. Šios rūšies Vytauto privilegijų yra žinomos Polockui ir Vitebskui, bet ir šios išliko tik transumptų nuorašuose[111]).

Yra išlikusių Vytauto privilegijų ir Lietuvos žydams. Žydai atėję į Lietuvą, būdami skirtingos rasės, kalbos ir tikybos, nesusiliejo su čiabuviais, bet laikėsi skyrium, turėjo savo atskiras organizacijas, bendruomenes. Jie, gyvendami miestuose ir būdami apsukrūs prekybininkai, į savo rankas suėmė prekybą ir kapitalą. Kunigaikštis pasinaudodavo jų kreditais, bet už tai perleisdavo žydams įvairias monopolijas, kaip štai pinigų kalimą, karčiamas, muitus ir kt. Žydai per tas monopolijas išnaudodavo gyventojus ir surinkdavo daugybę pinigų. Per pinigus jie mokėdavo prieiti prie kunigaikščio ir išgauti iš jo sau ypatingų teisių, privilegijų. Privilegijų niekas veltui neduodavo, už jas reikėjo duoti kunigaikščiui dovanų, kitaip tariant, užmokėti.

Žydų centrai buvę Gardine, Trakuose ir Brastoje. Trakuose apsigyveno Vytauto pargabenti iš Krymo karaimai arba karaitai — žydų sekta, nepripažįstanti Talmudo. Šių trijų centrų žydams Vytautas esą buvo davęs privilegijas, kurių iki mūsų laikų išliko tik transumptų nuorašai[112]). Jų tekstų diktatas labai panašus į čekų karaliaus Ottokaro 1254 metais ir lenkų karaliaus Boleslavo Maldingojo 1264 metais duotas žydams privilegijas[113]). Tai visai suprantama, nes anais laikais patys prašytojai patiekdavo savo projektą arba net ir visai paruoštą aktą ir, davėjui sutikus, prašytojo paruoštas aktas galėjo būti patvirtintas. Taip galėjo padaryti ir Lietuvos žydai. Jie turėjo santykių su kitų valstybių žydais, iš jų galėjo gauti tenykščių žydų privilegijų nuorašus ir pagal juos paruošti savo pro-

---

110) Jablonskis, Dėl 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno miestui tikrumo, atsp. „Praeitis" I t.

111) Jakubovski, Zemskija privilei velikago kniažestva litovskago, Žurnal ministerstva narodnago prosveščenija 1903 ijun. p. 297.

112) S. A. Beršadskij, Russko - evreiskij archiv. Dokumenty i materialy dlia istorij evreev v Rassiji p. 1—28; S. A. Beršadskij, Litovskie evrei, 1883.

113) A. Janulaitis, Žydai Lietuvoje p. 9.

jektus. Tačiau nagrinėjant Vytauto duotų žydams privilegijų vidines žymes, turinį bei formuliarą tenka abejoti jų autentiškumu, nors daugelis istorikų iki šiol jomis naudojosi, kaip tikromis.

Lieka išaiškinti, kaip galėjo žūti visų Vytauto privilegijų originalai. Anais laikais buvo toks paprotys, kad pradėjus valdyti naujam kunigaikščiui, privilegijuotieji prašydavo patvirtinti buvusiojo valdovo jiems duotas privilegijas. Naujam valdovui sutikus, tos privilegijos buvo transumuojamos naujame akte ir paties valdovo patvirtinamos. Tuo būdu senosios privilegijos nustodavo galios ir savo reikšmės. Gal būt, privilegijuotieji nematė reikalo toliau saugoti tuos senus netekusius galios aktus. Tačiau yra ir priešingų pavyzdžių, kad privilegijuotieji, gindami savo teises, remdavosi pačiomis seniausiomis privilegijomis. Gal būt, svarbiausia aktų žuvimo priežastis bus karai ir gaisrai.

RAYMOND SCHMITTLEIN

UN DISTRICT LITUANIEN SOUS L'OCCUPATION FRANÇAISE

(1812)

INTRODUCTION

La résurrection de la Lituanie après les épreuves de la guerre mondiale a eu, du point de vue scientifique, des conséquences très importantes. Nombre de disciplines — l'histoire, l'archéologie, le folklore, par exemple, dont l'étude était entravée avant la guerre par des difficultés matérielles et morales multiples, connaissent maintenant un essor prodigieux. Nul ne soupçonnait, il y a trente ans, que la Lituanie renfermait tant de trésors cachés qui attendent encore pour la plupart la bonne volonté des chercheurs.

C'est une modeste contribution à l'histoire de la Lituanie que nous apportons ici en publiant cette correspondance d'un sous-préfet lituanien avec les autorités militaires françaises. Il ne s'agit point d'apporter des révélations sur une campagne dont tous les points sont bien connus, mais le fait même que l'on puisse encore découvrir sur ce sujet une série de pièces comme celles-ci est déjà intéressant par lui-même. Ces témoins jaunis d'une époque, somme toute glorieuse, de l'histoire lituanienne ne peuvent lus être sans émotion. Après cent vingt cinq ans, ils nous rappellent le souvenir de ceux dont la terre lituanienne a gardé les restes.

Mais, outre la piété qui s'attache à ces reliques, les documents ci-dessous sont intéressants à plus d'un titre. Alors qu'on s'est partout attaché à décrire la guerre elle-même, on n'a jamais encore étudié le fonctionnement des arrières durant cette campagne. Or, nous avons ici la vie d'un district des étapes dans ses relations avec l'armée française. La matière est assez intéressante pour offrir un bon sujet de monographie. Par ailleurs, nous voudrions relever deux points sur lesquels la correspondance sans artifice des officiers français dans l'exercice de leurs fonctions jette une lumière indiscutable: les déficiences du service d'administration et

en particulier de l'intendance, les rapports de l'armée avec le pays occupé.

Il est généralement admis que le service de l'intendance fut en 1812 au dessous de sa tâche. Les auteurs allemands relèvent avec complaisance son incapacité qu'ils opposent au fonctionnement régulier des services prussiens. Mais sur toutes les relations allemandes de la campagne de 1812 pèse le souci de justifier par avance la capitulation du général Yorck à Tauragė. Lorsque, après avoir revu l'oeuvre magistrale de Théodore Rehtwisch, Bleibtreu écrit dans la préface qu'il lui donne ces mots significatifs: „Nicht Napoleonhasz, sondern Franzosenhasz mag man aus diesem beredten Buche schöpfen, denn eine schmutzigere frechere Gesellschaft als diese Marschälle und Intendanten hat selbst beim Ruhrdurchfall der Schawarzen Schande nie deutsche Erde besudelt", on se doute de ce que pourront écrire des auteurs moins intelligents ou moins consciencieux.

Leur partialité évidente leur enlève voix au chapitre, mais le préjugé contre l'incapacité des administrateurs à assurer les subsistances de la Grande Armée existe aussi chez les auteurs français. Il semble qu'on doive en chercher la source dans les nombreuses attaques contenues dans les mémoires du temps. Le soldat privé de nourriture et déçu dans son attente maudit le riz-pain-sel, mais trouve tout naturel lorsqu'ila à manger chaque jour. Les difficultés du ravitaillement dans un pays étranger, surtout s'il est pauvre ou a déjà été dévasté par l'ennemi lui sont chose indifférente. Or les difficultés de ravitaillement pour une armée de plusieurs centaines de mille hommes dans la Lituanie de 1812 dépassaient tout ce que l'on peut imaginer. Si l'on pense que les Russes avaient en partant détruit tous les magasins et les récoltes des paysans (ce dont témoignent les rapports des commandants d'avant-garde), l'effort fourni dans la suite par le pays, est aussi admirable, quoiqu' aussi méconnu, que son effort militaire (1). Par ailleurs, il est bien évident que,

1) C'est à peine si l'on sait que la Lituanie a participé à la campagne de 1812. Rappelons que les troupes lituaniennes étaient dispersées entre cinq puissances: un régiment de chevau-légers et un escadron de Tartares servaient dans la Garde impériale, de nombreux contingents étaient incorporés

compte tenu de la bonne volonté des habitants, seuls la ténacité et l'ordre apportés par les commissaires des guerres et les commandants d'étapes pouvaient obtenir un résultat pareil.

Ce qui a dominé le problème des subsistances en 1812, c'est moins la question des fournitures et des réquisitions que celle des transports. La correspondance du capitaine Favel nous révèle que deux contribuables seulement se sont vu infliger des contraintes. (N'oublions pas que ce système vexatoire de recouvrement d'impôts ne fut aboli en France que par la loi de 1877). Vu les quantités mises en réquisition, c'est très peu. La seconde fois que Favel a recours à des contraintes (par ordre supérieur), c'est pour obliger le district à fournir des charrois. Une rapide revue des transports effectués dans le district nous montrera qu'il n'y avait sans doute plus un cheval ou une voiture de disponible en dehors de ceux déjà fournis.

Le 10 juillet c'est un convoi de trois cents voitures qui part pour Vilna, suivi d'un second de quatre cents le 13 et d'un troisième de 300 le 14. Tous les jours 100 voitures partent pour la Courlande par Vabalninkas apportant de la farine à la division Grandjean. Le 11 juillet Desnoyers réclamait 100 voitures de bois. La réquisition de 600 voitures portée par l'ordonnateur prussien Ribbentropp ne peut être fournie. On arrive cependant à 450. Macdonald écrit à Oudinot que „le pays est épuisé de voitures". Ce sont en effet au bas mot 2.500 voitures et 5.000 chevaux qui sont utilisés en même temps par l'armée dans la deuxième quinzaine de juillet et dans un seul district.

---

dans l'infanterie française (129e régt. de ligne 500 hommes du district de Kaunas), les régiments polonais avaient une certaine proportion de Lituaniens, le grand - duché de Varsovie allant jusqu'au Niémen; il en était de même pour les régiments prussiens de la Prusse-Orientale, le 1-er régiment de dragons était à peu près exclusivement lituanien et s'appelait d'ailleurs „Litauisches Dragoner Regiment"; les Russes avaient de leur côté levé toutes les recrues de certains districts mais leurs régiments de hussards et de uhlans lituaniens désertaient en masse aux Français; enfin, dès que le pays fut occupé par l'armée française on procéda à la constitution d'un garde nationale, d'une garde départamentale et d'une armée proprement dite composée de cinq régiments d'infanterie, de cinq régiments de cavalerie et d'un régiment d'artillerie.

A peine quelques jours de repos, voisi que de nouveau de lourdes réquisitions vont frapper le pays. Les transports de l'équipage de siège qui va à Riga imposent un lourd fardeau à l'agriculture. Ce sont en effet cinq mille chevaux et 1.200 voitures que l'arrondissement doit fournir pour ce seul objet. Pratiquement d'ailleurs, ces chiffres s'abaissent quelque peu. La Samogitie fournit au total pour les transports d'artillerie et du génie 40.000 chevaux et 10.000 voitures. Il ne faut pas oublier que les transports de subsistances ne s'arrêtent pas pour cela et que le service de place exige toujours quelques voitures, quand ce ne seraient que les neuf demandées le 29 août pour les dragons ou les trois de paille réclamées par Meuninck. A peine les transports de l'équipage de siège sont-ils terminés qu'un convoi de munitions va demander 1.000 voitures et 2.000 chevaux, chiffre réduit de moitié par le général Campredon pour permettre de faire les récoltes. Puis l'équipage doit rétrograder assez rapidement; ce seront encore 4.000 chevaux pour commencer, chiffre porté à 6.000, que devra fournir l'arrondissement de Panevèžys. C'est à ce moment que le commissaire des guerres Ludurel veut faire évacuer les magasins de Panevèžys sur Vilna. Il lui faut des convois de 200 voitures, 400 chevaux. Mais il n'y a plus de chevaux: il propose lui-même d'atteler des boeufs. Pourquoi continuer? La vérité est évidente: les exigences des transports dépassent les possibilités du pays. Il n'y a ni mauvaise volonté, ni incapacité; jusque dans les services secondaires, la grandeur de l'entreprise dépasse les moyens du temps. Les subsistances d'une armée de 450.000 hommes ne s'accommodent pas de voitures à chevaux pouvant porter 500 kilos au maximum.

Il devait être très délicat de soumettre le pays à un tel effort sans paraître le brimer. La légende d'une administration française exploitant le pays jusqu'au pillage est profondément ancrée dans l'esprit public. Ce ne sont pas seulement les écrivains russes et allemands qui ont contribué à établir cette légende, nous pensons qu'une forte part de responsabilité doit être attribuée aux écrivains polonais ayant écrit en français. Les Mémoires d'Oginski ont été

fort lus au XIXe siècle et on n'a pas toujours reconnu leur partialité. Quant à Chodzko, sa qualité de bibliothécaire de Sainte-Geneviève et sa francophilie évidente lui assuraient un crédit illimité. Le fait même que, selon lui, Napoléon aurait dans sa proclamation traité la Lituanie de pays ennemi (ce qui n'est pas exact et par ailleurs contraire à toutes ses instructions) suffisait à expliquer toutes les exactions commises par la suite. Quant aux assertions à la Ségur, elles n'ont jamais trompé que les simples.

Il était difficile sans doute de faire autrefois le départ entre la mobilisation des forces d'un pays et son exploitation. Une autre occupation a, depuis lors, montré d'une façon concrète qu'il y avait une différence sensible entre les deux méthodes. Déjà les registres d'ordres de Macdonald nous avaient appris que les réquisitions se faisaient avec humanité et équité. La circulaire envoyée aux magistrats des cercles de Panevėžys, Šiauliai et Telšiai (Raseiniai est le siège du quartier général) indique déjà l'esprit de la réquisition générale. Dans une lettre à l'ordonnateur, le duc de Tarente s'explique encore d'une façon tout aussi précise: „En chargeant les autorités locales (de cette réquisition) j'ai voulu préserver leur pays d'une répartition arbitraire et éviter la ruine des propriétaires". Le 9 juillet, il prévient les magistrats que „rien ne doit être fourni sans un reçu en forme délivré par ceux qui seront munis d'une autorisation légale des généraux ou commissaires des guerres constatant les qualités des espèces ou nature de réquisition avec désignation du lieu où elles ont été imposées" (2).

Même dans les cas où il paraît y avoir tromperie, la légalité ne perd pas ses droits. „Comme il paraît certain que la majeure partie de ces denrées provient des magasins russes, il ne sera fait droit aux réclamations des moines (3) et des juifs que lorsque l'intendant général de la Grande Armé aura prononcé; cependant vous leur donnerez un reçu provisoire des quantités et espèces consommées, transportées

2) Il serait intéressant de comparer ces textes avec les mentions portées sur les bons de réquisition datant de la dernière guerre et qu'on trouve encore en grand nombre en Lituanie.

3) Couvent de Raseiniai.

ou laissées en dépôt". La circulaire du 10 juillet spécifie que „cette commission devra aussi accueillir les plaintes fondées des personnes qui auront souffert des dommages par le passage ou la présence des troupes et des enlèvements qui auront eu lieu sans autorisation et sans reçu... La commission donnera un récépissé provisoire aux plaignants... etc". Le 5 août, le maréchal écrit au sous-préfet de Telšiai „Mon intention était que les subsistances réunies sur divers points servissent aux distributions, afin d'éviter les désordres et que les habitants fussent foulés... Pour ne pas nuire à l'agriculture on pourra faire marcher les habitants à tour de rôle... Je vous invite en conséquence à vous refuser à toute espèce de service qui pourrait nuire à celui-ci (4). Pour votre responsabilité, vous pourrez donner communication de la présente lettre à qui bon vous semblera". Lorsque le prince Giedraitis traverse la Samogitie en réquisitionnant 2.000 chevaux et des subsistances pour Vilna, Macdonald traite de „loup affamé" (5) l'officier francais qui a fait exécuter la réquisition et reproche au sous-préfet de Telšiai d'avoir eu „la faiblesse" de céder.

Voilà qui sonne étrangement pour des conquérants en pays ennemi exploitant les vaincus. En réalité les ordres de l'Empereur étaient formels: la Lituanie devait être considérée comme un pays allié. Les maréchaux le répètent à leurs généraux et l'attitude de la population le prouve à l'évidence. La froideur de l'accueil fait par Vilna à Napoléon est restée à la base de toutes les appréciations sur les sentiments de la population envers les Français. Nous n'avons pas à apprécier ici les causes de cette réserve, mais il faut bien admettre que la province montra plus de zèle. Les rapports des officiers sont unanimes sur ce point et il est difficile de comprendre pourquoi l'on met en doute l'assertion répétée de Macdonald: „les habitants sont bien disposés pour nous". On ne voit pas en effet pourquoi Macdonald tenterait de tromper l'Empereur sur ce point, où on ne peut lui imputer l'ombre d'une responsabilité. Par ailleurs, cet homme qui fut

4) Siège de Riga.

5) Jeu de mots sur le nom de l'officier en question, chef d'escadron Loup, du 23-e dragons.

toujours trop sincère, n'hésite pas à s'exprimer d'une manière toute différente sur le compte des Lettons. A peine a-t-il passé la frontière de Courlande qu'il remarque (et signale) que l'esprit des habitants de la Courlande n'est pas le même que celui des Samogitiens.

Ces bonnes dispositions des Lituaniens s'expriment de façon concrète. Dès le 3 juillet, Macdonald écrit que les gentilshommes accourent de toutes parts. Ils amènent des prisonniers russes et sollicitent des armes pour courir sus à l'ennemi. Le 10 juillet, il est obligé de spécifier que „il n'est point prescrit d'insurger le pays. C'est seulement à la sollicitation de plusieurs d'entre eux qu'il leur a été donné de s'armer contre les pillards et maraudeurs qui les menaçaient, contre les brigands que les Russes ont relâché de prison, enfin contre les petits partis ennemis qui les mettent à contribution et leur font violence, enfin de courir sus s'il leur convient, mais sans les contraindre. Ce serait les compromettre et les exposer à la vengeance des Russes si nos mouvements nous contraignaient de nous éloigner momentanément..." Plus tard, nous verrons se constituer les régiments les plus divers, la plupart équipés avec l'argent des gentilshommes du pays. Le 5 août, le prince Giedraitis rend compte à Bassano que „les habitants, remplis de zèle, ont tâché de fournir ce qu'ils avaient de mieux".

La correspondance du sous-préfet de Panevėžys nous confirme cette attitude des autorités françaises et des habitants. Notons tout d'abord la courtoisie dont sont empreintes ces lettres. Depuis le maréchal duc de Tarente jusqu'aux capitaines commandants de place ou de convois, en passant par les généraux et les commissaires de guerres, pas une seule de ces lettres qui n'ait une formule de politesse, quelques unes en ont de fort compliquées. Souvent on devine à travers le style officiel l'estime et la sympathie; Desnoyers ne doute pas „que le dévouement" manifesté par m. de Brunoff ne lui fasse considérer nos blessés comme des soldats de sa nation, Macdonald n'est pas sans voir qu'il a „des embarras et que les généraux Campredon et Darancey vont encore les augmenter".

Ces généraux font remarquer que la mesure proposée „sera avantageuse à votre administration, puisqu'elle tend à accélérer la marche des convois et à rapprocher l'époque où elle sera délivrée de la charge pénible que lui imposent les transport des équipages". Une autre fois ils lui proposent une mesure" pour, conformément aux intentions de monsieur le maréchal, soulager autant que possible les habitants de votre district". Le capitaine Favel, négligeant le style officiel, signe un jour: votre dévoué. Au début on devine que tout n'est pas allé tout seul et que cette manie de faire vite qui afflige les Français n'a pas été sans porter le trouble dans des esprits habitués à la nonchalance des fonctionnaires russes. Desnoyers s'énerve (ses ennuis avec Macdonald y contribuent aussi sûrement) il adresse des reproches à la commission, il va même un jour jusqu'aux menaces. Mais, ces menaces consistent simplement à annoncer que les réquisitions seront faites directement par l'armée si l'administration civile n'y arrive pas...

C'est le même moyen qu'emploie l'administration de Vilna pour faire rentrer les impôts: l'auditeur de Nicolai „ne pourrait se dispenser de faire des exécutions militaires, si le sous-préfet tardait à lui répondre" il espère „que son zèle et son dévouement pour le bien public lui fera prendre des mesures promptes et efficaces". Ludurel, malgré sa mission urgente, est assez accommodant; il attend patiemment plusieurs semaines, puis quand les évènements se précipitent et qu'il faut à toute force transporter les magasins à Polotsk, devant les difficultés auxquelles le district se trouve aux prises, il propose de lui-même un compromis.

Somme toute, il nous semble que toute cette correspondance, imprégnée d'un ton courtois et même amical, est un signe indiscutable de la collaboration confiante qui a dû exister entre la population et l'armée d'occupation. Nous ne saurions mieux faire que de souscrire à la phrase du général Darancey qui rend témoignage au zèle et à l'activité des sous-préfets et de partager le plaisir qu'il éprouve à en rendre compte.

Les pièces ci - dessous se trouvent réunies dans un ordre approximatif dans le livre des maréchaux du cercle de Pa-

nevėžys, année 1812. Ce gros in-octavo qui a échappé à la destruction se trouve actuellement conservé aux Archives Nationales Lituaniennes (Lietuvos Valstybės Archyvas) sous la cote:

Книга Указовъ и отношеній за 1812 г. Предводителя Дворянства Поневѣжскаго Уѣзда. Lietuvos Valstybės Archyvas N 407 eilė 9

Il manque évidemment quelques pièces, puisque la circulaire de Macdonald en date du 10 juillet ne s'y trouve pas et que les Archives de la Guerre à Paris conservent le duplicata d'une lettre de Macdonald à de Brunoff en date du 22 juillet. Par ailleurs, il s'y trouve quelques pièces en allemand, la plupart de Ribbentropp, relatives à la construction des fours et à l'inventaire des magasins(6) ainsi que plusieurs pièces en polonais provenant soit de la commission administrative du gouvernement de Vilna (comtes Plater et Chreptovič, colonel Tyzenhaus) soit du 17e régiment de lanciers lituaniens, sans compter évidement les états administratifs du livre lui-même.

Après quelques hésitations nous nous sommes décidés à donner aux noms propres l'orthographe officielle lituanienne actuelle. L'orthographe des officiers français est tantôt celle des cartes russes, tantôt celle des Polonais, assez souvent une déformation des formes slaves ou lituaniennes, enfin quelquefois de la pure fantaisie. Panevėžys est orthographié de douze manières différentes qui travestissent toutes plus ou moins la forme lituanienne Semil est une mauvaise lecture de la carte et Rosalie est de l'humour. Les scrupules qu'éprouvent déjà à ce sujet les généraux Campredon et Darancey et la prière qu'ils adressent aux préfets de faire les corrections nécessaires nous semblent justifier les nôtres. Par ailleurs nous avons rétabli l'ordre chronologique non observé dans le livre.

---

6) Une pièce signée de l'officier d'administration Schultz a trait au vol d'un costume populaire lituanien en soie par des soldats prussiens chez Léon Račkauskas à Norkiškiai.

Il est probable que bien d'autres documents de l'année 1812 se cachent encore en Lituanie. La Bibliothèque universitaire possède des sauf-conduits, le presbytère de Vievis conserve une lettre intéressante de l'ordonnateur Sartelon du IXe corps, des lettres du général Tarayre, des ordres de mouvement, une lettre de Napoléon même ont été signalées. Nous espérons que le renouveau d'intérêt manifesté par la Lituanie à sa résurrection éphémère de 1812 mettra à jour tout ce qui se cache encore. Nous nous ferons un plaisir de publier tout ce que l'on voudra bien nous communiquer.

Nous n'aurions garde de ne pas signaler la grande reconnaisance que nouus devons à monsieur et madame Kajeckas et à monsieur Stakauskas, directeur des Archives Nationales.

R. S.

Lettre circulaire du maréchal Macdonald, duc de Tarente, commandant le Xe corps de la grande armée aux magistrats des arrondissements de Telšiai, Panevėžys et Šiauliai[1])

Raseiniai le 2 juillet

Les habitants de votre cercle vont être délivrés du joug du gouvernement russe. Les troupes de Sa Majesté l'Empereur et Roi vont y pénétrer.

Le plus grand ordre sera observé, les personnes et les propriétés seront protégées et respectées; mais l'armée a besoin de subsistances: pour éviter les réquisitions partielles je trouve nécessaire d'en frapper une générale, afin que vous la répartissiez d'une manière équitable sur tout le cercle que vous administrez[2]).

En conséquence, je vous requiers de faire fabriquer dans toute son étendue 600.000 rations de biscuits et pain biscuité et de les réunir dans les principales villes pour être ensuite transportées au chef-lieu lorsque je vous en ferai donner l'ordre; plus 600.000 rations de riz ou légumes secs; 300 barils d'eau-de-vie, 1.500 de bière, 50 quintaux de sel, 20 tonneaux de vinaigre, 50.000 boisseaux d'avoine, 50.000 rations de foin et paille, plus 600 bêtes à corne, boeufs ou vaches à tenir rassemblés, ainsi que le pain et les autres objets détaillés dans cette lettre, dans les principaux lieux du cercle. Enfin de tenir prêtes 400 voitures pour les transports, lesquelles ne sortiront pas du cercle.

La présente réquisition ne peut souffrir aucun délai sous peine d'exécution militaire. Il en sera fourni des récépissés pour être pris en compte des impositions.

Le maréchal duc de Tarente Macdonald

---

1) Un exemplaire de cette circulaire se trouve aux Archives de la Guerre à Paris.

2) Oginski et Chodzko prétendent que les troupes françaises avaient l'ordre de traiter la Lituanie en pays ennemi!

Le commissaire des guerres du IIe corps à monsieur le maréchal du cercle de Panevėžys

Ukmergė le 5 juillet 1812

Le commissaire des guerres du quartier général du IIe corps en mission à Ukmergė par l'ordre de son Excellence le maréchal duc de Reggio[3]) commandant le IIe corps de la grande armée à monsieur le maréchal du cercle de Panevėžys.

J'apprends que les Russes, en se retirant, ont abandonné dans la place de Panevėžys et dans les environs des magasins considérables en denrées de toutes sortes et principalement en farine, eau-de-vie et avoine; comme ces denrées sont devenues françaises, je vous prierai, ou vous requiers au besoin, de me faire connaître exactement la matière et la quantité de ces objets. Je préviens du message que je vous adresse l'intendant général de l'armée en lui disant que je vous invite à prendre des mesures pour que les différentes choses dont les Russes ont fait l'abandon soient conservées sous votre propre responsabilité à l'armée française. Je vous invite à m'envoyer votre réponse par estafette et sans retard.

Recevez, monsieur le maréchal, l'assurance de ma considération très distinguée.

H. Dulaymon

Constitution d'une commission des subsistances à Panevėžys[4])

(Le texte polonais qui sert de procès-verbal est suivi de l'approbation suivante):

En exécution des ordres que j'ai reçus de son Excellence monseigneur le duc de Tarente, commandant le Xe corps, moi, général de brigade baron Ricard, commandant l'avant-garde de la 7e division,

---

3) Oudinot. Le IIe corps d'armée atteignit le premier l'ennemi à Deltuva - Ukmergė le 28 juillet, il s'empara ensuite de Drysa et opéra dans le secteur de Polotsk jusqu'en novembre.

4) Panevėžys fut occupé le 6 juillet par la brigade du général Ricard. La veille, 5 juillet, un peloton de 50 hussards sous le commandement du lieutenant de Raven en avait chassé les Russes leur tuant 35 hommes et faisant prisonniers 1 officier, 20 cosaques, 61 fantassins et 7 invalides. L'attaque des hussards avait été si vigoureuse et si soudaine que les Russes n'eurent pas le temps de mettre le feu aux magasins d'approvisionnement et abandonnèrent une caisse de neuf mille quatre cents roubles. Le lieutenant de Raven, blessé de trois coups de lance fut fait chevalier de la Légion d'honneur pour ce fait d'armes.

reconnais et approuve l'existence de la Commission centrale provisoire qui vient d'être organisée dans le cercle de Panevėžys pour connaître de tout ce qui est relatif aux subsistances de l'armée et en conséquence j'autorise les membres de cette Commission à se diviser en comités pour se partager entre eux les différentes branches de service, assurer l'effet des réquisitions qui seront frappées par l'administration militaire et en vertu d'ordres émanés de l'autorité supérieure.

Ces messieurs me feront connaître tous les jours les résultats qu'ils auront obtenus et l'état des versements en denrées de toute espèce qui auront été faits.

Général Ricard

Amonsieur le grand maréchal de Brunoff[5])

Panevėžys le 8 juillet 1812

Monsieur le Président, je vous prie de m'envoyer le nom de tous les membres dont se compose la commission centrale du cercle que vous présidez. J'ai l'honneur de vous saluer.

Général baron Ricard

Sauf-conduit

Vu par le commissaire des guerres stationné à Ukmergė qui a reçu le paquet dont le paysan était porteur et qui invite les militaires français à laisser retourner librement le nommé Silvestre Žapinskis, paysan de monsieur le baron de Brunoff au village de Panevėžys.

Ukmergé le 8 juillet 1812 Le commissaire des guerres

J. Martouret

Régie de vivres-viandes

Récépissé comptable de trois cent dix-sept têtes de bétail pesant ensemble trente deux (mille)[6]) neuf cent soixante huit livres de viande poids de marc.

---

5) Le 1er juillet 1812, par un décret rendu de Vilna, Napoléon avait nommés sous-préfets le prince Giedraitis à Vilna, Joseph Petrikauskas, à Trakai, m. Morikonys, à Ukmergė, le comte Zabiełło, à Kaunas, m. de Brunoff, à Panevėžys, m. Micevičius, à Raseiniai, m. Vitkevičius, à Šiauliai, m. Pilsudski, à Telšiai. Le même jour, il nommait maire de Vilna Michel Römeris.

6) Les parenthèses désignent les mots ou passages illisibles.

Je soussigné, préposé comptable de la régie vivres-viande attaché à la 7e division du Xe corps d'armée, reconnais avoir reçu de monsieur Simon Zannszer(?) délégué de la commission de la ville de Panevėžys, trois cent dix-sept bouvards pesant ensemble trente-deux mille neuf cent soixante huit livres de viande suivant le procès-verbal de ce jour dont je compterai à la régie.

Panevėžys le 10 juillet 1812. Le préposé comptable: (illisible)
Vu par nous, commissaire des guerres Desnoyers

Réquisition

D'ordre de monsieur le général de division Grandjean, messieurs les membres de la commission de Panevėžys sont requis de fournir et de mettre à la disposition de monsieur le colonel des hussards noirs la quantité de trois pouds de fer pour le service de deux escadrons attachés au quartier général de la division. Cette quantité devra être livrée demain dans la matinée.

Panevėžys le 11 juillet 1812

Le commissaire des guerres de la 7e division

Desnoyers

Vivres de l'armée

Messieurs les membres de la commission de Panevėžys sont requis de fournir de suite à la manutention des vivres la quantité de cent voitures de bois à brûler pour le service des vivres - pain de l'armée. Messieurs les membres de la commission mettront toute la célérité possible à l'exécution de cette réquisition dont on a un besoin urgent.

Panevėžys le 11 juillet 1812 le commiss. des guerres de la 7e div.

Desnoyers

Réquisition

Messieurs les membres de la commission de Panevėžys sont requis de faire fournir à l'hôpital militaire qui vient de s'établir dans cette ville sous la surveillance de monsieur le médecin Laužynovič(?) tous les articles de médecine, médicaments etc relatifs à l'hôpital. Ils enverront un directeur, des commis et des infirmiers, lesquels recevront des instructions des employés français qui sont présen-

tement en cette place et qui appartiennent à la division. Ils enverront aussi un pharmacien pour assister aux visites et transcrire les prescriptions sur le cahier et un chirurgien du pays pour faire les pansements. Ils consulteront à cet effet monsieur le médecin.

Ci-joint l'état des fournitures jugées nécessaires au dit hôpital qu'il faut envoyer de suite.

Etat

L'hôpital peut contenir 60 malades; chaque malade doit être pourvu de:

1 bois de lit avec une planche à la tête pour porter les aliments,
1 paillasse,
1 drap de lit,
1 couverture de laine,
1 pot de chambre,
1 chaise percée pour trente malades,
1 baquet pour douze malades,
3 marmites de différentes grandeurs,
3 cuillers à pot,
2 grandes fourchettes,
2 trépieds,
1 pot à boire à chaque malade,
1 écuelle idem,
6 grands bidons,
4 corbeilles à distribution,
1 couperet,
balais,
4 grands pots à tisane,
2 fioles à médecine par chaque malade,
linge à pansement.

Le pain de munition qui se fait ici étant de qualité trop médiocre pour l'employer sans craindre de compromettre la santé des malades, il en sera manutentionné de meilleur par les soins de l'administration locale. Messieurs les membres de la commission auront soin de faire faire de la bière d'une qualité supérieure pour le service.

Les bons de distribution serant faits par le Directeur et visés à défaut de commissaire des guerres par le commandant de la place[7]), et à son défaut par le bourgmestre.

Panevėžys le 12 juillet 1812

Le comm. des guerres Desnoyers

A messieurs les membres de la commission d'approvisionnement

Panevėžys le 12 juillet 1812

Messieurs, il manque aux fours qui ont été construits en cette ville[8]) pour manutentioner le pain nécessaire à l'armée les chaudières propres à chauffer l'eau. Cet objet arrêtant la fabrication qui pourrait commencer à l'instant, je vous invite à mettre tout en oeuvre pour qu'elles soient fournies de suite.

Le commissaire des guerres Desnoyers

A messieurs les membres de la commission des approvisionnements

Il est arrivé hier en cette ville un parc auxiliaire composé de 200 voitures de vivres conduit par 600 chevaux. Jusqu'à ce jour les chevaux ont été nourris au vert; la position de ce parc ne permettant plus de se servir des mêmes moyens, je vous invite, Messieurs, à faire arriver en cette place suffisamment de fourrage pour leur nourriture, autrement l'on serait forcé de faire couper les (seigles).

Le commissaire des guerres Desnoyers

A messieurs les membres de la commission de Panevėžys

Panevėžys le 12 juillet 1812

J'ai l'honneur de vous informer, Messieurs, que je viens de rendre compte à monsieur le général de division de la pénurie dans laquelle vous laissez notre service de vivres-viandes; je lui fais également part que nous n'avons reçu aujourd'hui que de très petites

---

7) Les commandants de place étaient pour Vilna le général Jomini, pour Kaunas le général Tarayre, pour Vilkaviškis le général Vedel. D'autres places moins importantes étaient confiées à des commandants ou capitaines (Tilsit, Panevėžys, Rumšiškės, Telšiai, Žiežmariai, Rykontai etc.)

8) La manutention et les fours avaient été installés dans le couvent des Pierristes; leur église non terminée servait de magasin.

bêtes de très médiocre qualité et du poids de 7.000 livres environ et l'invite, si vous n'avez pas donné d'ordres pour que dans deux heures les quantités qui vous ont été indiquées devoir nécessaires aux besoins de l'armée soient arrivées, à donner des ordres pour qu'il y soit pourvu par les soins de la division que l'on enverra dans les campagnes à l'effet de s'en procurer.

J'ai l'honneur de vous saluer. Desnoyers

Réquisition

Messieurs les membres de la commission mettront à la disposition de monsieur Grantzmacher, lieutenant au premier régiment de hussards noirs, la quantité de fer mis en réquisition pour le dit régiment le 9 courant. Cette quantité devra être livrée de suite.

La réquisition qui a été adressée à messieurs de la commission porte trois pouds de fer. Desnoyers

A messieurs les membres de la commission de Panevėžys

Panevėžys le 14 juillet 1812

Monsieur Ribbentropp, commissaire général du corps d'armée prussien, ayant été nommé par monsieur le maréchal pour remplir les fonctions de commissaire-ordonnateur du Xe corps, je vous invite, Messieurs, de reconnaître sa signature et de lui faire délivrer tout ce qu'il vous fera demander, étant l'autorité supérieure de l'administration du corps d'armée.

Le commissaire des guerres de la 7e division Desnoyers

A Monsieur le capitaine de cercle

Panevėžys le 15 juillet

Son Excellence monseigneur le duc de Tarente, dans l'incertitude où elle est que vous ayez reçue la circulaire qu'elle a adressée à messieurs les capitaines des cercles de Raseiniai, Telšiai, et Šiauliai le 10 juillet[9]) à Raseiniai me charge de vous en envoyer le duplicata afin que vous puissiez vous conformer aux dispositions qu'elle contient.

J'ai l'honneur, Monsieur, de vous saluer.

L'aide de camp de Son Excellence Tamnay

9) Cette circulaire se trouve aux Archives de la Guerre à Paris.

Au sous-préfet de Panevėžys

Panevėžys le 15 juillet 1812

Monsieur le Sous-Préfet, S. E. mgr. le maréchal m'a chargé de vous faire remettre dix prisonniers russes que vous ferez conduire sous une escorte composée de gens du pays à Kaunas et remettre au commandant de cette place. Le commandant de la place a déjà reçu l'ordre de vous remettre les prisonniers à l'exception des invalides qui resteront ici comme domiciliés du pays ne faisant pas partie des combattants.

J'ai l'honneur de vous saluer avec considération.

Le chef d'état-major Nowicki

Au sous-préfet de l'arrondissement de Panevėžys

Panevėžys le 15 juillet 1812

Monsieur, La division faisant un mouvement[10]), je vous laisse en cette ville quatre-vingts et quelques malades sous la surveillance de votre administration. Le dévouement que vous manifestez aux succès de nos opérations m'assure que vous traiterez ces soldats comme les enfants de votre nation; c'est avec cette persuasion que je les abandonne à vos soins. J'ai l'honneur de vous saluer.

Desnoyers

A messieurs les membres de la commission administrative

Panevėžys le 15 juillet 1812

Le garde-magasin des vivres-pain me prévient, messieurs, que les manoeuvres ou hommes de peine que vous lui avez donnés pour fendre le bois sont affectés à d'autres services et paralysent le travail. Veuillez, je vous prie, Messieurs, en affecter d'autres qui seront spécialement affectés à ce service pour qu'il ne souffre plus.

J'ai l'honneur de vous saluer.

Desnoyers

---

10) L'intention de Macdonald étant d'attirer l'attention des Russes sur Jekabpils pour pousser sur Bauska - Jelgava et dégager la Courlande, le Xe corps se remit en marche le 16 juillet. La 7e division se porta sur Pumpėnai, l'avant-garde à Pasvalys avec des petits postes, à Vabalninkas, Biržai et Saločiai. A. Biržai les magasins purent aussi être préservés du feu par l'audace des hussards.

A messieurs les membres de la commission d'approvisionnement

Panevėžys le 15 juillet 1812

Messieurs, le besoin du service de la division exigerait qu'il soit mis à la disposition du garde-magasin des vivres une quantité de 100 sacs de vivres pour être employés demain dans la matinée. Je vous invite, Messieurs, à faire fournir cette quantité à monsieur Henry, notre garde-magasin, qui vous en donnera décharge.

J'ai l'honneur de vous saluer avec une considération distinguée.
Le commissaire des guerres de la 7e division. Desnoyers

Réquisition

Panevėžys le 15 juillet 1812.

D'ordre de monsieur le général de division Grandjean, commandant la 7e division du Xe corps d'armée:

La commission administrative de la ville de Panevėžys est requise de fournir quarante-six paysans pour conduire les voitures du parc auxiliaire auxquelles il manque des conducteurs. La présente réquisition devra être exécutée avant la chute du jour.

Le commissaire des guerres de la 7e division Desnoyers

A messieurs les membres de la commission administrative

Panevėžys le 15 juillet 1812

Vous m'aviez promis hier, Messieurs, que les campagnes rendraient dans les magasins de la ville une quantité de pain qui suffirait à la distribution du jour. Cependant rien n'est arrivé et le service manque. Je vous ai dit que les fours que l'on construisait n'étant pas encore achevés, nous ne pouvions compter sur cette ressource, que vous deviez continuer de fabriquer du pain jusq'à ce que je vous prévienne de suspendre. Il paraîtrait que vous n'avez pas attendu mon avis pour faire cesser puisque rien n'arrive au magasin.

Le service et mon devoir m'obligent, Messieurs, à vous prévenir, que je vais rendre compte à monsieur le général de division de la lenteur que vous apportez à satisfaire aux demandes que je vous fais et le prier de prendre des mesures qui vous forcent à plus d'activité[11]).

J'ai l'honneur de vous saluer. Desnoyers

11) La nervosité de Desnoyers se comprend un peu lorsqu'on lit des lettres comme celles-ci: Témoignez à monsieur le commissaire des guerres Desnoyers

Réquisition

Monsieur le Sous-préfet de l'arrondissement de Panevėžys, sur la demande de monsieur le maréchal duc de Tarente, est invité à fournir douze hommes du district qui seront mis à la disposition de monsieur Delamare, capitaine adjoint à l'Etat-major de la 7e division allant à Kaunas pour y faire la remise de plusieurs hommes égarés, parmi lesquels se trouvent des Portugais, Suisses, Allemands et Français.

Monsieur le Sous-préfet voudra bien donner des ordres pour que les subsistances soient fournies aux hommes qu'il donnera ainsi qu'à la totalité du détachement jusqu'à destination et retour.

Panevėžys le 15 juillet 1812

Le chef d'état-major de la 7e division Nowicki

A monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Panevėžys le 17 juillet 1812

Monsieur le sous-préfet est invité à faire dresser un état de toutes les voitures qui ont été mises en réquisition dans son arrondissement, du nombre de convois qui sont passés, de la quantité de voitures dont ils sont composés et du lieu de leur destination.

Il est prié aussi d'indiquer quelle quantité se trouve actuellement en chargement à Panevėžys et qui ne part pas, faute d'escorte.

Il doit aussi désigner quel nombre de voitures il s'est procuré d'après la réquisition qui lui a été faite par monsieur le commissaire ordonnateur prussien[12]) de 600 voitures.
L'inspecteur des vivres en mission près le duc de Tarente. Laffon.
L'état ci-desus désigné doit être mis sous les yeux de l'Intendant général[13]). Monsieur le sous-préfet est en outre prié de donner un état des quantités de denrées qu'ont produites les réquisitions frappées

---

tout mon mécontentement sur l'exécution de l'ordre de faire fabriquer continuellement du pain ou biscuit à Panevėžys, et dites-lui que je le rends responsable des privations que votre division pourra souffrir, et que je le signalerai au gouvernement comme incapable de remplir ses fonctions, il est cause de tous les désordres. (Macdonald à Grandjean).

12) Ribbentropp qui remplissait les fonctions d'ordonnateur du Xe corps en l'absence d'un ordonnateur français.

13) Général comte Mathieu Dumas.

par le maréchal Macdonald et dans quels magasins elles ont été versées. Monsieur le sous-préfet doit tenir un registre exact de ces produits, il doit servir de contrôle aux recettes du garde-magasin.

A monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Panevėžys le 17 juillet 1812

Monsieur le Sous-préfet, L'imposibilité d'avoir des escortes ne permettant pas de faire exécuter les ordres de l'Empereur pour l'emploi des magasins de Panevėžys, je vais me rendre sans délai au quartier-général pour demander de nouveaux ordres. Je vous prie de me faire donner ce soir des chevaux de réquisition et de me donner un ordre pour qu'on m'en fournisse à Ukmergė afin que j'arrive le plus promptement possible à Vilna. En vertu des ordres que j'ai reçus de Son Excellence l'Intendant général, je vous invite à tenir disponibles au premier moment le plus grand nombre de voitures possible. Chargez quelques hommes de votre garde départementale de surveiller les conducteurs pour qu'ils ne s'évadent pas. Cette mesure est placée sous votre responsabilité. Les escortes qui ont conduit les premiers convois repasseront sans doute incessamment par Panevėžys. Je vous autorise en vertu des mêmes ordres à les retenir pour escorter de nouveaux convois dès qu'on aura donné les ordres de les expédier.

J'ai l'honneur de vous saluer. Laffon, inspecteur des vivres.

Veuillez, je vous prie, me faire remettre les états que je vous ai demandés par ma lettre de ce matin.

A monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Panevėžys le 23 juillet 1812

Monsieur le sous-préfet. Dans mon dernier rapport à monsieur le général gouverneur de Vilna j'ai rendu un compte très vague sur la formation de la gendarmerie nationale ordonnée par décret de Sa Majesté[14]). Après-demain je dois envoyer un autre rapport. Je dé

14) Par l'article 9 de son ordre du jour du 1er juillet, Napoléon avait ordonné la constitution d'une compagnie de gendarmerie dans chaque arrondissement. Cette compagnie d'un effectif total de 107 hommes était composée d'un capitaine commandant assisté d'un capitaine en second, de trois lieutenants ou sous-lieutenants, d'un maréchal des logis chef, de quatre maréchaux des logis, de seize brigadiers et de 80 gendarmes. Cette gendarmerie était distincte de la garde nationale et de la gendarmerie d'élite.

sirerais bien savoir à quel point en est la formation de cette compagnie, quels sont les moyens que l'on a adoptés pour arriver à ce but, si les paysans se présentent de bonne volonté et quand on peut espérer de la voir sur pied. Je vous prie, monsieur le préfet de m'en instruire dans la journée de demain pour que je puisse en rendre un compte plus exact à monsieur le gouverneur.

Je crois fort inutile de vous décrire les avantages qui résulteront de la formation de cette compagnie, vous les connaissez aussi bien que moi. D'ailleurs la seule volonté de l' Empereur est suffisante. Agréez, monsieur le préfet, l' assurance de ma haute considération.

J. E. Lemonnier, capitaine, commandant la place de Panevėžys

Le général de division Grandjean, commandant la 7e division du Xe corps à monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Jekabpils le 24 juillet 1812

Monsieur le sous-préfet, Je dirige sur Panevėžys un convoi de prisonniers de guerre[15]), quelques malades de la division et quelques armes et bagages qui sont inutiles à notre suite.

Les prisonniers de guerre seront dirigés par vos soins sur Kaunas, vous prendrez les mesures nécessaires pour qu'ils aient pendant la route une escorte suffisante pour pouvoir répondre d'eux. Les malades devront rester à Panevėžys s'il existe un établissement pour les recevoir, mais dans le cas contraire vous les enverriez à Kaunas avec les armes et bagages qui resteraient à Panevėžys si ces malades pouvaient y être traités.

Le détachement qui escorte les prisonniers et malades n'a ordre d'aller que jusqu' à Panevėžys, ainsi, monsieur le sous-préfet, dès que l'officier qui le commande vous aura remis les prisonniers, vous devez prendre les mesures nécessaires pour vous en assurer et remplir les intentions de S. E, monseigneur le maréchal duc de Tarente, que j'ai l'honneur de vous faire connaitre par la présente.

Recevez, monsieur le sous-préfet, l'assurance de toute ma considération.

Le général de division Grandjean

Le détachement sera pourvu de vivres à Panevėžys pour son retour à Jekabpils.

---

15) Vingt prisonniers pris par la cavalerie du général Ricard à l'occupation de Bauska.

Le commandant de Panevėžys au sous-préfet

Panevėžys le 27 juillet

Monsieur le Préfet, Monsieur le garde-magasin des vivres a reçu l'ordre de faire repasser au moulin la quantité des farines qui existent dans ces magasins pour y faire entrer le quinzième de son. Il est essentiel que vous me fassiez connaitre, monsieur le Préfet, les moyens de mouture de cette ville et ses environs et que les moulins soient mis à la disposition de monsieur le garde-magasin. Je vous prie, monsieur le préfet, de me donner une exacte connaissance de ce que je vous ai demandé au plus bref délai.

Pour réprimer toute espèce d'abus dans les distributions de vivres et fourrages, il est essentiel que vous me fournissiez, monsieur le Préfet, un tableau des employés de la commune à qui vous accordez les rations de vivres ou fourrages avec la quantité. Je vous préviens que je suspendrai toute espèce de distribution jusqu'à la réception de ce tableau[16]).

Agréez, monsieur le Préfet, l'assurance de ma parfaite considération.

J. E. Lemonnier, commandant d'armes

Le général du génie Campredon et le général d'artillerie Darancey, commandant ces deux armes au Xe corps de la grande armée sous les ordres de Son Excellence monsieur le maréchal, duc de Tarente à monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Tilsit le 7 août 1812

Monsieur le Sous-préfet, D'après les instructions qui nous ont été données par monsieur le maréchal duc de Tarente, vous devez avoir été prévenu par Son Excellence qu'il devait s'effectuer incessamment un transport considérable des équipages d'artillerie et de génie pour lequel il était nécessaire que vous fissiez rassembler à l'avance un très grand nombre de voitures attelées. Monsieur le maréchal nous ayant ordonné de régler de concert le nombre des colonnes qui doivent suivre les convois et l'itinéraire de chacune de ces colonnes, nous avons l'honneur de vous adresser ci-joint trois états qui indiquent les directions que prendront les équipages, ainsi

16) Dans ses Mémoires (III, 217) Oginski, si peu porté qu'il soit pour les Français avoue que les populations furent saisies d'étonnement devant l'extrême jeunesse et... l'intégrité des fonctionnaires français.

que les diverses stations dans lesquelles vous voudrez bien faire préparer les relais de voitures, attelées chacune de quatre chevaux, conformément aux dispositions suivantes, et assez solides pour, transporter un millier[17]).

La première colonne d'artillerie partira de Jurbarkas et se dirigera sur Bauska, en passant par Raseiniai, suivant l'état n° 1 qui indique dix stations dans chacune desquelles il faudra établir un relais de voitures attelées.

La seconde colonne d'artillerie partira de Tilsit et se dirigera aussi sur Bauska en passant par Šiauliai, suivant l'état n° 2 indiquant treize stations desquelles deux seront fournies de relais de voitures par les soins du commissaire de la Régence prussienne de Gumbinnen qui se trouve à Tilsit.

La troisième colonne d'artillerie et l'équipage entier du génie partiront de Memel pour se rendre également à Bauska en suivant l'itinéraire indiqué par l'état n° 3 qui renferme quatorze stations dont les deux premières seront fournies de relais de voitures par les soins du commissaire de la Régence prussienne à Memel.

Les stations désignées sur les trois états (à l'exception des quatre qui seront munies de relais par la Régence prussienne) doivent être fournis des dits relais par les soins de messieurs les sous-préfets de Telšiai, Šiauliai, Raseiniai et Panevėžys, lesquels seront chargés des stations renfermées dans l'étendue de leurs arrondissements respectifs dont nous ne connaissons pas les limites et qui pourront s'entendre entre eux pour assurer la totalité des communications conformément à leurs ressources en voitures et chevaux. Il sera essentiel de commencer sans le moindre délai à réunir les relais dans les stations les plus voisines de la frontière prussienne afin que l'opération du transport qui va commencer n'éprouve aucun retard. Il est également nécessaire que messieurs les sous-préfets veuillent bien donner des ordres pour que les routes soient visitées sans délai, que les mauvais passages soient réparés en toute hâte et que l'on dispose à l'avance tous les ponts de manière à ce qu'ils puissent supporter le poids des grosses pièces d'artillerie. Chaque station devra avoir une réunion de trois cents voitures attelées de quatre chevaux et tous leurs chevaux munis de traits en bon état. Il faudra de plus qu'il y ait dans chaque station un magasin qui puisse fournir par jour trois cents rations de vivres et cinquante

17) Mille livres, environ 500 kilogrammes,

rations de fourrage pour la subsistance des hommes et chevaux appartenant aux équipages de l'artillerie et du génie, indépendamment de ce qui sera nécessaire pour celle des hommes et chevaux attachés aux voitures de réquisition au sujet desquels messieurs les sous-préfets voudront bien prendre les mesures qu'ils jugeront convenables. Les nombres de 300 rations de vivres et 50 de fourrage ne sont évalués que par approximation et les rations ne seront délivrées que sur les bons des officiers et sous-officiers attachés aux équipages. Le commissaire délégué dans chaque station par messieurs les sous-préfets recevra l'avis un jour à l'avance de l'arrivée de chaque convoi et du nombre de voitures, d'hommes et de chevaux dont il sera composé, également par approximation. Nous invitons messieurs les sous-préfets à vouloir bien nous accuser réception de cette lettre, savoir: à Tilsit au général d'artillerie Darancey et à Memel au général du génie Campredon[18]; ils sont prévenus en même temps que les dispositions qu'ils viennent de prescrire le sont au nom et par les ordres précis de Son Excellence monsieur le maréchal duc de Tarente et qu'ils doivent les considérer comme ayant la même force que si elles leur avaient été ordonnées directement par monsieur le maréchal et cela en conséquence des instructions qui ont été reçues de Son Excellence par ces deux généraux et qui prescrivent d'exiger la stricte exécution des mesures ordonnées afin d'assurer la réussite d'une opération de la plus haute importance.

Nous avons l'honneur, Monsieur, de vous saluer avec une parfaite considération.

Le général de division du génie Campredon

Le général d'artillerie Darancey

Etat n° 1

Route que prendra l'artillerie en sortant de Tilsit pour se rendre à Bauska en passant par Jurbarkas.

1) Jurbarkas,
2) Barsday (?)[19],

---

18) Le général essaya de fortifier Klaipėda et la pointe de la Neringa. Il existe encore à l'hôtel de ville de Klaipėda un plan dressé par ses soins „Plan de la Ville de Memel et des anciennes et nouvelles fortifications, élevé au mois de septembre 1812".

19) Le texte porte Barsday, il s'agit sans doute de Bardžiai, commune de Simkaičiai. Rozalimas est changé en Rosalie et Žeimelis en Semil.

3) Raseiniai,
4) Grinkiškis,
5) Baisogala,
6) Šeduva,
7) Rozalimas,
8) Linkuva,
9) Žeimelis,
10) Bauska.

Les noms portés sur cet état indiquent les lieux de station dans chacune desquelles doit se trouver un relais de trois cents voitures attelées chacune de quatre chevaux.

S'il y a quelques erreurs dans l'orthographe des noms, on prie messieurs les préfets de vouloir bien les rectifier. Ils pourront même s'ils le jugent à propos, modifier, non la direction des communications ni le nombre des relais, mais leur position, en se conformant au principe fixé par Son Excellence monsieur le maréchal que la distance entre deux relais consécutifs doit être environ de trois milles prussiens[20]), un peu plus ou un peu moins.

Tilsit le 7 août 1812

Le général de division du génie Campredon — Le général d'artillerie Darancey

Etat n° 2

Route que tiendra l'artillerie en partant de Tilsit pour se rendre à Bauska en passant par Šiauliai.

1) Tilsit,

2) Oplankys (ces deux stations seront fournies par le commissaire de la régence prussienne de Gumbinnen),

3) ....,

4) .. (on n'a point encore fixé le lieu de chacune de ces stations. Monsieur le préfet voudra bien les choisir provisoirement jusqu'à ce que l'officier qui dirigera la marche du convoi puisse se concerter avec lui),

5) Raseiniai,

6) Šiluva (?)[21]),

---

20) Un mille prussien vaut 7 kilomètres 420.

21) Il ne peut s'agir que de Šiluva, le texte porte Fridlov.

7) Pakapė[22]),
8) Šiauliai,
9) Meskuičiai,
10) Joniškis,
11) Sesava[23]),
12) Bornsminde,
13) Bauska.
(La suite comme dans l'état n° 1).

Etat n° 3

Etat n° 3 Route que suivront les équipages d'artillerie et du génie pour se rendre à Bauska en passant par Memel.

1) Memel,
2) Kretinga (ce nom se trouve écrit Grottingen ou Kretouinsi sur quelques cartes. Le lieu est situé à l'est à environ deux milles de Palanga),
3) Salantai,
4) (...il manque ici une station qui n'est pas encore déterminée, le nom sera indiqué plus tard, il faut toujours préparer les moyens),
5) Seda,
6) Tirkšliai,
7) Viekšniai,
8) Akmenė,
9) Pakalniškiai,
10) Žagarė,
11) Joniškėlis,
12) Sesava,
13) Bornsminde,
14) Bauska.
(La suite comme dans l'état n° 1).

Macdonald au sous-préfet de Panevėžys

Kalkunen ce 10 août 1812[24])

Je reçois, Monsieur, votre lettre du 4 de ce mois, je vous remercie du petit secours de pain que vous m'envoyez. Je désire que les autres convois soient de pain biscuité, craignant avec raison que les

22) Pakapė est orthographié Paklopa.
23) Gross - Sessau.
24) Un duplicata de cette lettre se trouve aux Archives de la Guerre.

chaleurs ne moisissent en route le pain de fabrique ordinaire. Vous avez des embarras et les généraux Campredon et Darancey vont les augmenter en vous requérant des chevaux et voitures pour le transport des équipages de siège, d'artillerie et du génie auxquels il faudra nécessairement apporter tout votre zèle.

Recevez, Monsieur, l'assurance de ma parfaite considération.

Le maréchal, duc de Tarente Macdonald

Je vous prie de vouloir bien faire parvenir les lettres ci-jointes à messieurs vos collègues.

Le maréchal duc de Tarente à monsieur le sous-préfet de Panevėžys[25])

Kalkunen ce 10 août 1812

Monsieur le sous-préfet, Vous voudrez bien obtempérer aux réquisitions de messieurs les généraux Campredon et Darancey pour l'établissement des relais de chevaux et voitures et subsistances qu'ils demanderont pour le passage d'une portion de l'équipage de siège de l'artillerie et du génie.

Agréez, Monsieur, l'asurance de ma parfaite considération.

Le maréchal, duc de Tarente Macdonald

Le lieutenant-colonel (sic) J. Lalombardière à monsieur le sous-préfet de Panevėžys

De Gliebava, frontière de Courlande, à monsieur le sous-préfet du département de Panevėžys.

Monsieur, Ayant été envoyé par monsieur le général Darencey pour m'assurer si les moyens de transports ainsi que les routes étaient en état de recevoir l'artillerie (mais ce seulement sur la route où doit passer un autre convoi par Šiauliai) je me suis par occasion transporté sur la route qui conduit de Ruenthal au bien de Gliebava, d'où j'ai l'honneur de vous écrire pour vous dire que je sais qu'il y a différentes réparations à faire à de petits ponts qui se trouvent sur la route d'ici à Linkuva, que je vous prierai donc de vouloir bien faire en sorte que les réparations soient faites incessamment, afin que l'artillerie venant de Jurbarkas n'éprouve pas

25) Un duplicata de cette lettre se trouve aux Archives de la Guerre.

plus de difficultés que celle venant de Šiauliai. Car, surtout en Courlande, tout y est dans le meilleur état.

J'ai l'honneur de vous saluer, monsieur le sous-préfet, avec la plus parfaite considération.

J. Lalombardière, chef de bataillon d'artillerie

A monsieur le préfet de l'arrondissement de Panevėžys

Raseiniai le 19 août 1812

J'ai l'honneur de vous prier, monsieur le préfet, de vouloir bien me faire savoir si, conformément aux ordres de Son Excellence le maréchal duc de Tarente dont communication vous a été donnée par la circulaire de messieurs les généraux du génie Campredon et d'artillerie Darancey, les relais sont établis en totalité sur la ligne des stations qui a été indiquée et si les réparations des chemins et surtout des ponts ont eu lieu. Les subsistances sont sans doute assurées. Le premier convoi est en marche étant parti aujourd'hui de Jurbarkas; le poids de la grosse artillerie (4.500 livres) qui doit passer sur ce point exige de bonnes routes; les relais et les chemins, parties essentielles du service des tranports ne doivent éprouver aucun retard; dans le cas contraire, l'objet urgent et de la plus grande importance dont il s'agit se trouverait compromis. Agréez, je vous prie, monsieur le Préfet, l'assurance distinguée de ma parfaite considération.

J'ai l'honneur d'être votre très humble et très obéissant serviteur. Le major[26]) d'artillerie commandant les troupes de l'équipage de siège de l'armée. Tamisier de Bar

P. S. J'espère, Monsieur le Préfet, avoir l'avantage de vous voir; je vous prie dans tous les cas de m'adresser le plus tôt possible votre réponse à Linkuva.

A monsieur de Brunoff, préfet de Panevėžys

Jelgava le 20 août 1812

Monsieur, Dans les itinéraires des routes que doivent suivre les équipages de siège et qui vous ont été adressés le 7 du courant par monsieur le général Darancey et moi, il y a une erreur de nom qui

26) Pendant la Révolution et l'Empire, le grade de major remplaça celui de lieutenant-colonel.

vous a peut-être déjà été indiquée, mais que je crois devoir vous faire remarquer; c'est au sujet de la station de Semil entre Linkuva et Bauska. Le véritable nom est Žeimelis et non Semil. Cette station étant sur le territoire de votre district doit être pourvue par vos soins d'un relais de trois cents voitures et des approvisionnements nécessaires en vivres et fourrages comme pour les autres stations. Je présume que monsieur le général Darancey vous aura déjà donné ou fait donner cet avis par ses officiers, dans le cas contraire celui que je vous adresse y suppléera. Il n'y a pas un moment à perdre pour établir cette station de Žeimelis où les convois ne tarderont pas d'arriver.

Je vous serai obligé, Monsieur, de bien vouloir faire parvenir la lettre ci-jointe à monsieur le major d'artillerie Tamisier, avec qui vous êtes probablement en correspondance et qui est chargé de diriger la marche des équipages sur la communication n° 1 venant de Jurbarkas. Si vous ne saviez pas positivement où se trouve cet officier, il suffirait d'envoyer la lettre à la station de cette communication la plus voisine de Panevėžys et de la faire remttre à un officier ou sous-officier d'artillerie qui y arrivera avec quelque convoi.

J'ai eu l'avis que la route de Linkuva à Žeimelis et au delà jusqu'à la frontière de Courlande a besoin de quelques réparations. Je vous prie d'y faire travailler tout de suite avec célérité de même qu'à consolider les ponts qui peuvent s'y rencontrer afin que la marche des équipages n'éprouve aucun retard.

J'ai l'honneur, Monsieur, de vous saluer avec une parfaite considération.

Le général de division, inspecteur général du génie

Campredon

A monsieur Brunoff, sous-préfet de Panevėžys

Šeduva le 21 août 1812

J'ai l'honneur de vous prévenir, monsieur le Préfet, que devant me rendre de suite à Bauska, je ne puis avoir l'avantage d'aller vous rendre ma visite; je vous prie donc de me répondre à ma première lettre concernant l'établissement des relais et cela à Bauska. D'après ce qui existe déjà ici relativement à cet objet qui cependant n'est

point encore complet, je ne doute point que le service ne soit complètement assuré pour l'époque du passage des convois. Le premier convoi arrivera à Šeduva le 23, pour lequel il faut 120 voitures portant 1.000 livres chacune et 220 chevaux pour atteler les pièces de canon. Le 25 il en arrivera un second qui demandera 800 chevaux. Ces transports continueront régulièrement en parcourant une station de votre arrondissement qui sera toujours prévenue 24 heures d'avance.

Je présume que les routes sont en bon état et surtout les ponts. On annonce un magasin de vivres à Šeduva et un à Rozalimas.

Agréez, Monsieur le préfet, les assurances de ma parfaite considération. J'ai l'honneur d'être votre très humble et très obéissant serviteur.

Le major d'artillerie commandant les troupes de l'équipage de siège

Tamisier de Bar

Les relais de chaque station doivent être renvoyés et rentrer exactement pour de nouveau être réunis et être employés jusqu'à l'époque où les transports seront terminés; ils pourront durer 10 à 12 jours[27]).

A monsieur Brunoff, sous-préfet de l'arrondissement de Panevėžys

Le 22 août 1812

J'ai l'honneur, monsieur le préfet, de vous écrire de Šeduva. J'arrive à l'instant de Rozalimas où j'apprends qu'il n'existe pas de relai. Vous avez sans doute présenté à monsieur le général Darancey les motifs pour lesquels vous n'avez pu former ces relais et celui de Žeimelis. Je me rends auprès de vous afin de connaître d'une manière plus précise et apprécier les causes sans doute puissantes de cette suppression de relai. Cette mesure n'aurait point ralenti la marche

27) Hartwich (Feldzug in Kurland 60—61) écrit que ces transports furent une honte pour l'administration. D'après lui, on avait négligé d'indiquer leur durée si bien que les paysans se trouvèrent bientôt dépourvus de toute nourriture. Cependant les documents 28, 35, 36, 37 montrent ce qu' il faut penser de ces critiques. Non seulement l'administration française a songé aux subsistances, mais elle a même indiqué le nombre de rations journalières à fournir dans chaque station ainsi que la durée approximative des transports. Ceux-ci ne durèrent d'ailleurs pas plus qu'il n'avait été prévu (douze jours).

des convois qui vont se succéder pendant 10 à 12 jours si vous aviez doublé le nombre des voitures à Šeduva et Linkuva.

Je crois donc vous faire connaître que j'ai l'ordre 1) de vous inviter à exécuter sans délai le premier ordre donné surtout relativement au nombre des chevaux et 2) d'après votre réponse, d'informer Son Excellence monsieur le maréchal duc de Tarente de l'exécution ou de la non-exécution de ses ordres qui sont pour cet objet de la plus grande importance. Veuillez agréer, monsieur le préfet, les assurances de ma parfaite considération.

J'ai l'honneur d'être votre très humble et très obéissant serviteur:

Tamisier de Bar, major commandant les troupes d'artillerie de l'équipage de siège.

Les distances de cinq et six milles (qui d'après l'ordre ne devaient être que de trois) entre chaque relai, de Šeduva à Rozalimas et de Rozalimas à Bauska sont trop fortes. Il faudra plus de deux jours pour que les chevaux aillent et reviennent. Alors, puisque vous n'avez que neuf cents chevaux à chaque relai les convois en retard stationneront à Šeduva et à Linkuva et vos chevaux n'auront que peu de repos et dépériront. Ainsi, vu le retard dans un service urgent et la perte que vous éprouverez en chevaux, je vous engage fortement à prendre les mesures promptes pour augmenter ces deux relais de cinq cents chevaux chacun. J'attends avec impatience la réponse dont vous voudrez bien m'honorer le plus promptement possible.

A monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Linkuva le 24 août 1812

J'ai l'honneur de vous prévenir, Monsieur le sous-préfet, que par ordre supérieur de monsieur le maréchal duc de Tarente, le premier convoi arrivé à Linkuva aujourd'hui 24 août stationnera jusqu'à nouvel ordre[28]). L'ordre formel qui nous arrête ici enjoint

28) Le 15 août les Russes avaient intercepté une lettre du général Campredon annonçant à Macdonald l'arrivée du parc de siège en Samogitie et la présence du IXe corps d'armée à Tilsit. Ces nouvelles et l'arrivée de renforts russes décidèrent le gouverneur de Riga à tenter une sortie pour bousculer le corps prussien. Les Prussiens résistèrent à Olay mais subirent un échec à Dahlenkirchen et durent abandonner leurs positions. Leur retraite découvrait la route de Bauska où devait se réunir le parc de siège. Le général Campredon décida aussitôt d'arrêter la marche des convois jusqu'à ce que la situation fût éclaircie.

également de retenir les voitures et chevaux de trait dans ce village pour être toujours prêt à se remettre en mouvement au premier ordre. Il m'est ordonné de vous informer de ces dispositions afin que vous donniez vos ordres pour la nourriture de la troupe ainsi que des chevaux. Stationnement à Linkuva pour un temps indéterminé.

J'ai l'honneur de vous saluer avec considération.

Le capitaine commandant le premier convoi de la 1e division de l'équipage de siège.

Spaugotti

Veuillez donner un reçu en réponse au porteur de cette lettre chargé de retourner à Linkuva.

Service militaire très pressé.

A m. le sous-préfet de Panevėžys

Šeduva le 26 août 1812 à 12 heures du matin

J'ai l'honneur de vous prévenir, monsieur le sous-préfet, que conformément aux dispositions ordonnées par Son Excellence monsieur le maréchal duc de Tarente, le deuxième convoi de l'équipage de siège venant de Jurbarkas, restera jusqu'à nouvel ordre à Šeduva. Il est ordonné de conserver dans chaque station les chevaux et moyens de transport afin d'être toujours prêt à se mettre en mouvement au premier ordre. J'ai l'honneur, monsieur le sous-préfet, de vous saluer avec une haute considération.

Gosse, capitaine d'artillerie

A m. le sous-préfet de Panevėžys

Linkuva le 27 août à 11 heures du matin

J'ai l'honneur de vous prèvenir, Monsieur, que mon convoi ainsi que les autres stationnés dans votre préfecture ont reçu l'ordre de se tenir prêts à se porter sur Ruhenthal. Le mouvement commencera peut-être demain ou après; je vous engage en conséquence à donner vos ordres pour que les relais soient réunis à Klovainiai ainsi qu'à Diržiai[29]); dans le cas contraire les chevaux stationnés à Šeduva marcheraient deux jours de suite pour se rendre à Linkuva, ainsi que ceux de Linkuva pour se rendre à Ruhenthal par Diržiai. J'ai l'honneur de vous saluer avec considération.

Spaugotti Service militaire pressé.

29) Le texte porte Dryte.

A m. le sous-préfet de Panevėžys

Šeduva le 28 août 1812 à 5 heures du matin

Monsieur le sous-préfet, J'ai l'honneur de vous prévenir que j'ai reçu l'ordre de me tenir prêt à marcher immédiatement avec mon convoi. L'ordre de route sera ainsi: le premier jour de Šeduva à Klovainiai (trois milles), le deuxième jour de Klovainiai à Diržiai en passant par Linkuva (trois milles et demi), le troisième jour de Diržiai au château de Ruhenthal situé à un mille de Bauska (trois milles et demi).

Je vous prie, monsieur le sous-préfet de donner des ordres pour que je trouve à Klovainiai et à Diržiai les voitures et chevaux nécessaires pour relever ceux de mon convoi. Mon convoi est composé de cent cinquante voitures pour charger les boulets et d'un total de sept cents chevaux pour atteler tant les petites voitures du pays que les canons et autres grosses voitures d'artillerie.

J'aurai l'honneur de vous écrire encore une fois pour vous prévenir du jour fixe de mon départ de Šeduva qui sera demain ou après-demain.

J'ai l'honneur de vous saluer. Gosset, capitaine d'artillerie

Les généraux commandant l'artillerie et le génie au Xe corps de la grande armée à monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Jelgava le 28 août 1812

Monsieur, Les trois colonnes des équipages d'artillerie et du génie qui traversent en ce moment la Samogitie ont rencontré sur les routes quelques mauvais passages que les pluies dernières doivent avoir encore plus dégradés. Il est nécessaire que vous veuillez bien prendre des mesures promptes pour les faire réparer sans délai et pour faire entretenir avec soin les portions de route que suivent les colonnes, lesquelles se trouvent sur le territoire de votre district. L'approche de la saison pluvieuse rend la mesure encore plus nécessaire et je vous fais observer qu'elle sera même avantageuse à votre administration puisqu'elle tend à accélérer la marche des convois et à rapprocher l'époque où elle sera délivrée de la charge pénible que lui imposent les transports des équipages. Nous vous prions de nous accuser réception de cette lettre à Jelgava.

Nous avons l'honneur de vous saluer avec une parfaite considération.

Le général de division du génie. Campredon

Le général d'artillerie Darancey

Monsieur le sous-préfet de l'arrondissement d'Upytė

Kaunas le 28 août 1812

Monsieur le sous-prėfet, D'après l'avis qui m'est donné du passage du IXe corps d'armée à Kaunas[30]) et les demandes que j'ai faites en conséquence à Vilna, je ne doute pas qu'il ne vous soit adressé par la commission administrative des réquisitions de foin, paille et voitures. Les besoins de la place de Kaunas, vu ces passages, étant très pressants, j'ai l'honneur, Monsieur, de vous engager, sinon à commencer à fournir ces fourrages et voitures puisqu'ils ne sont pas encore requis, du moins à prendre vos mesures d'avance et à vous mettre à même de pouvoir les envoyer à Kaunas sans perdre de temps aussitôt que les réquisitions vous seront adressées.

Je ne doute pas aussi, Monsieur, que votre zèle pour le bien général et pour celui du service de Sa Majesté l'Empereur ne vous fasse prendre tous les moyens possibles pour pouvoir au premier ordre commencer à diriger vos convois sur Kaunas.

J'ai l'honneur, monsieur le sous-préfet, de vous saluer avec une parfaite considération.

L'auditeur intendant de Kaunas L. Ch. de Noue

Monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Je prie monsieur le préfet de Panevėžys de vouloir bien recevoir du sergent porteur de ladite lettre le paquet pour Šiauliai et de le faire passer de suite et par exprès sûr.

Général Darancey

---

30) Le IX-e corps d'armée, fort de 25.000 hommes, sous le commandement du maréchal Victor, duc de Bellune, s'était réuni à Tilsit et s'était mis en marche le 30 août en remontant le Niémen. Il arriva le 3 septembre à Kaunas où il ne séjourna qu'un jour.

Réquisition

Place de Panevėžys Le 29 août 1812

Monsieur le sous-préfet est prié de vouloir bien fournir neuf voitures à deux colliers pour transporter les effets du détachement de la division de dragons[31]) qui doivent passer aujourd'hui.

Ces voitures seront prêtes pour ce soir.

Le commandant du district

Lemonnier

A monsieur le sous-préfet

Panevėžys le 29 août 1812

Monsieur le préfet, Pour abriter une partie des farines du magasin de cette place dans l'église de la ville, il est nécessaire que vous mettiez à la disposition de monsieur Meuninck, garde magasin des vivres, dans la journée, la quantité de 50 à 60 planches à l'usage de couvrir les toits et fermer les croisées de ladite église, lesquelles ne sont pas encore achevés. Je crois inutile de vous mettre sous les yeux les inconvénients qu'une pluie produirait si cette mesure n'est pas prise à temps. Vous seriez responsable, monsieur le préfet de toute la farine qui serait gâtée. Faites rendre ces planches à l'église.

Agréez, monsieur, l'assurance de ma considération distinguée.

Le commandant des districts de Panevėžys et Šiauliai

J. E. Lemonnier

Le capitaine commandant le troisième convoi du parc de siège à monsieur le préfet

Šeduva le 31 août 1812

J'ai l'honneur, monsieur le préfet, de vous prévenir que les chevaux qui ont conduit le deuxième convoi d'artillerie de siège à Linkuva ne sont point de retour et même d'après le rapport qui m'a été rendu, les chevaux sont rentrés chacun dans son village et point à la station pour reconduire les autres convois qui sont encore en arrière, dont j'ai l'honneur, monsieur le préfet de vous prévenir que

31) Il s'agit du premier régiment de dragons lituaniens qui opérait avec le corps prusien sur la Daugava devant Riga dans la région Dahlenkirchen-Olay.

je conserverai les chevaux de Baisogala jusqu'à ce qu'ils soient relevés par ceux de Šeduva et ça va causer un retard pour le quatrième convoi qui suit.

J'ai l'honneur de vous saluer très respectueusement. Mars

Note indicative de la valeur pour laquelle les diverses monnaies dans lesquelles les paiments se font aux caises de l'armée française doivent être reçues tant par les militaires que par les habitants du pays[32])

Différentes espèces de monnaie	Valeur en francs et centimes		Valeur en argent de Pologne: florins, gros
Louis double	47,40	20/27	76,26
Louis simple	23,70	10/27	38,13
Ecu de six livres	5,92	16/27	9,18
Ecu de trois livres	2,96	8/27	4,24
Double frédéric	41,60		67,14
Frédéric simple	20,80		33,22
Couronne de Brabant	5,81	5/8	9,12
Ecu de cinq francs	5		8,3
Ecu de Convention	5,17		8,12
Pièce de 20 kreutzers	0,86	1/6	1,12
Pièce de deux tiers	2,97	1/7	4,24
Pièce de deux marcs	3,4		4,28
Species de Danemark	5,70		9,7
Florin de Hollande	2,12		3,12

Certifié par le payeur soussigné
Canonne

Les généraux commandant l'artillerie et le génie au Xe corps de la Grande Armée à monsieur le sous-préfet de Panevėžys.

Service de l'artillerie et du génie

Jelgava le 3 septembre 1812

Monsieur le sous-préfet, Nous avons l'honneur de vous prévenir que d'après les ordres de Son Excellence monsieur le maréchal duc de Tarente il doit s'effectuer incessamment un transport de munitions d'artillerie que l'on conduira de Jurbarkas à Ruhenthal en suivant la route n° 1 de celles que nous avons indiquées dans nos

32) Pièce imprimée.

instructions précédentes. La totalité de ces munitions n'exigera que deux cent quarante voitures et comme il s'écoulera quelque temps encore avant que elles ne soient rendues à Jurbarkas et qu'avant cette époque il est probable que le premier transport qui se fait en ce moment sera terminé, désirant, conformément aux intentions de monsieur le maréchal, soulager autant que possible les habitants de votre district, nous vous invitons à réduire à cent vingt voitures le nombre de celles établies dans chacune des quatre stations de ce district, savoir: Šeduva, Rozalimas, Linkuva, Diržiai. Vous pouvez même, aussitôt que vous serez averti que le premier transport sera terminé, licencier toutes les voitures pourvu que vous puissiez prendre les mesures afin qu'au premier avis que vous recevrez de nous, les quatre stations soient fournies vingt-quatre heures après du relais de cent vingt voitures. Au moyen de ces dispositions, deux convois successifs suffiront pour exécuter la totalité du second transport après quoi vous pourrez licencier définitivement toutes les voitures. Nous vous prions de nous accuser la réception de cette lettre.

Agréez, monsieur le sous-préfet, le témoignage de notre considération distinguée.

Le général de division du génie. Le général baron
Campredon Darancey

P. S. Il est bien entendu que la réduction de chaque relais à 120 voitures ne peut avoir lieu que lorsque le premier transport sera terminé.

A messieurs les membres de la sous-préfecture de Panevėžys

Panevėžys le 5 septembre 1812

J'ai l'honneur, Messieurs, de vous prévenir, qu'étant chargé par mon prédécesseur de la rentrée de deux sommes d'argent provenant de contraintes[33]) placées chez les nommés Šukšta et Giedraitis, lesquels devaient payer il y a déjà quelques jours, ces messieurs ne s'étant point exécutés, je vous invite à les prévenir que s'ils ne paient pas ces dites sommes d'ici au 9 courant, je me verrai forcé de leur envoyer de nouvelles contraintes.

Recevez, Messieurs, l'assurance de ma haute considération.

Favel, capitaine

33) La coutume d'obliger les habitants à payer leurs impôts en plaçant chez les retardataires des soldats qu'ils devaient loger et nourrir subsista en France jusqu'à la fin du XIXe siècle.

L'auditeur au Conseil d'état, intendant du gouvernement de Vilna, président de la Commission administrative à monsieur le sous-préfet d'Upytė

Monsieur le sous-préfet, Je vous prie de bien vouloir répondre dans le plus bref délai possible aux questions suivantes:

1°) Quelles sont les réquisitions qui vous ont été faites par la commission administrative dans le mois de septembre pour l'approvisionnement de l'armée française tant en blé ou farines qu'en foin, paille et avoine?

2°) Dans quelle ville vous a-t-il été prescrit de faire le versement?

3°) A quelle époque avez-vous dû le faire selon les ordres de la commission?

4°) Quelles dispositions avez-vous prises pour l'exécution de ces réquisitions?

5°) Quelle est la répartition que vous avez faite?

6°) Quelles sont les communes, paroisses ou maison en retard?

7°) Enfin, quand croyez-vous pouvoir effectuer les versements?

Enfin donnez-moi tous les renseignements qui sont en votre pouvoir, c'est du plus grand intérêt pour vos administrés. La subsistance de l'armée française dans le gouvernement de Vilna est compromise. J'ai demandé à Son Excellence le Gouverneur général des troupes pour faire faire des exécutions militaires. J'attends votre réponse pour les faire partir. Si vous différiez à m'écrire je ne pourrais me dispenser de les diriger sur ce district. Songez, monsieur, à tous les maux que cette mesure entrainerait. Vous pouvez les éviter et j'aime à croire que votre zèle et votre dévoument pour le bien public va vous faire prendre des mesures promptes et efficaces;

Agréez, monsieur le sous-préfet, l'assurance de ma considération très distinguée.

S. de Molay

Vous pouvez me répondre en polonais si cela vous plus commode.
Vilna le 5 septembre 1812.

Le commandant du district de Panevėžys-Ukmergė à monsieur le sous-préfet du district de Panevėžys

Le 9 septembre 1812

Monsieur, L'église des Pierristes qui sert de magasin pour le service de vivres étant encore en construction lorsqu'on l'a affectée à cet usage, la mauvaise saison qui approche exige des réparations; en conséquence je vous invite à vouloir mettre à la disposition de monsieur Meuninck, garde-magasin, deux ou trois voitures de paille et une huitaine d'hommes capables pour boucher le haut des deux pignons de cette église, lesquels se trouvent ouverts.

Ces réparations ne pouvant souffrir de retard, je vous prie de mettre encore dans la journée monsieur Meuninck à même d'y faire travailler de suite.

J'ai l'honneur de vous saluer dans une haute considération.

Favel,capitaine

Par la même raison que ci-dessus je vous prie de mettre à ma disposition du bois à l'usage de mon appartement et bureau.

Ludurel, commissaire des guerres à monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Le 10 septembre 1812

Monsieur le sous préfet, La mission dont je suis chargé dans la Samogitie et dont vous avez eu connaissance par la lettre de la commission administrative de gouvernement, en m'imposant le devoir de faire transporter dans les magasins de Vilna les denrées qui se trouvent dans les magasins de Panevėžys et autres places, m'autorise à faire toutes les réquisitions nécessaires pour les moyens de transport nécessaires; je viens donc vous inviter à prendre au plus tôt les mesures nécessaires pour réunir ces moyens de transport. Je n'ignore point que ceux qui ont été réclamés pour l'artillerie de siège de Riga vont mettre des entraves à votre bonne volonté, mais je pense que le transport de ces munitions ne tardera pas à être effectué, il convient donc que vous preniez des mesures pour utiliser au transport des magasins tous chevaux et voitures que vous pourrez réunir.

Monsieur le sous-préfet, j'ai aussi à vous parler d'un autre objet intéressant; d' après les renseignements qui m'ont été fournis,

monsieur le général Ricard a frappé une réquisition dans le pays; une partie en a été remise au garde-magasin de la place, le restant n'a pas encore été remis, peut être même n'est pas encore rentré en magasin et il est de toute instance que cette rentrée s'opère le plus tôt possible ainsi que la remise à monsieur Meuninck, garde-magasin. Je vais partir pour me rendre dans quelques autres districts où mes affaires m'appellent, je vous prie de veiller à donner des ordres nécessaires pour que les denrées provenant de la réquisition dont je viens de vous parler soient réunis de manière à ce qu'à mon retour à Panevėžys je puisse en faire l'inventaire. Si même elles étaient réunies avant mon arrivée vous pourriez en faire la remise au garde-magasin qui en délivrera un récépissé comptable. Cette opération serait même plus courte en lui faisant livrer celles qui sont déjà réunies et en lui faisant verser directement celles qui ne le sont pas encore.

Je finis, monsieur le sous-préfet, en vous recommandant les moyens de transport pour les denrées à porter à Vilna et en vous priant d'agréer l'assurance de ma parfaite considération.

Ludurel

Monsieur Meunynck

Panevėžys le 11 septembre 1812

La commission administrative du gouvernement de Vilna m'a chargé de faire le rapport exact combien, depuis l'entrée des troupes françaises dans mon district, on a fourni dudit district de différentes espèces de denrées et combien il en reste sous votre inspection. Ayez donc la bonté, monsieur le garde-magasin, de me faire la réponse par écrit de ce qu'il reste encore pour que je puisse m'expliquer clairement devant l'administration.

En attendant j'ai l'honneur d'être[34])

A la préfecture du district de Panevėžys[35])

Messieurs, J'ai l'honneur de vous accuser réception de votre lettre d'aujourd'hui par laquelle vous m'avisez de l'arrivée du trésor du district de Telšiai conduit à Vilna et pour lequel vous me deman-

34) Brouillon conservé comme duplicata.

35) Sans date.

quelles sont vos intentions à cet égard, afin que je justifie des diligences que j'ai faites pour le rentrée de ces denrées dans le magasin des vivres dont je suis chargé.

Je vous ai fait prier le 6 du courant par monsieur le commandant faisant fonctions de commissaire des guerres de faire mettre à ma disposition la paille et les ouvriers nécessaires à quelques réparations à faire à l'église qui sert de magasin à vivres et malgré mes sollicitations réitérées à cet égard je n'ai encore vu ni paille ni ouvriers. Veuillez je vous prie, en faisant droit à mes demandes, me mettre à même de remplir les différents objets de mon service.

J'ai l'honneur de vous saluer avec une parfaite considération.

Le garde-magasin des vivres

Meunynck

Le général Campredon au sous-préfet de Panevėžys

Kapeliškiai[37]) près Joniškis le 1er octobre 1812

Monsieur le sous-préfet, J'ai l'honneur de vous prévenir que d'après les ordres formels et urgents de Son Excellence monseigneur le maréchal duc de Tarente, il est nécessaire que vous réunissiez mille chevaux de votre arrondissement pour un transport considérable de l'artillerie et du génie qui va s'effectuer. Ces chevaux devront être attelés à environ mille voitures à raison de trois, quatre ou six chevaux par voiture. Ce nombre devra être augmenté ensuite de deux mille chevaux, mais pour le moment les quatre mille suffiront J'enverrai un officier à Panevėžys pour vous faire connaître les différents points où seront distribués ces chevaux et voitures dans la direction de Ruhenthal et Jurbarkas en passant par Panevėžys où vous pouvez former d'avance des rassemblements provisoires.

Vous sentez, monsieur le sous-préfet, que ces dispositions ne peuvent éprouver aucun retard et j'ose compter sur votre empressement à les mettre à exécution.

J'ai l'honneur de vous saluer, Monsieur, dans une parfaite considération.

Le général de division, inspecteur général du génie

Campredon

37) Le texte porte Kapale.

Le général Darancey au sous-préfet de Panevėžys

Ruhenthal le 4 octobre 1812

Monsieur le sous-préfet, Sûrement que vous avez reçu l'invitation au nom de monsieur le général Campredon et au mien pour avoir à faire rassembler dans les différentes stations de votre arrondissement par lesquelles l'équipage de siège attaché à la grande armée a précédement passé trois mille chevaux à chacune de ces stations.

J'ai l'honneur de vous prévenir qu'il est absolument nécessaire que de suite les chevaux soient rassemblés attendu que l'équipage se met en marche[38]) et même je profite du retour des chevaux de Linkuva qui ont amené ici des effets d'artillerie pour renvoyer six bouches à feu que messieurs les gendarmes de votre département veulent bien escorter et qui de Linkuva fileront sur Jurbarkas. Je vous préviens, monsieur le sous-préfet que je donne ordre à monsieur le chef de bataillon Scheille de se rendre de suite auprès de messieurs les sous-préfets de Raseiniai et Panevėžys pour avoir à exiter leur zèle afin de faire fournir de suite dans les différentes stations les chevaux nécessaires. Sûrement que les uns et les autres nous maintiendront dans la bonne opinion que nous avons conçue d'eux d'après le zèle et l'activité qu' ils ont apportés pour les premiers transports et ce sera avec bien du plaisir que nous en rendrons compte à monsieur le maréchal.

J'ai l'honneur de vous saluer avec la plus parfaite considération, monsieur le sous-préfet.

Le général commandant l'équipage de siège Darancey

---

38) Le 24 septembre, le général russe Essen avait essayé d'obtenir du général prussien Yorck qu'il découvrît le parc de siège français par de fausses manoeuvres (répétition pour Tauragė), mais l'annonce de la prise de Moscou par Napoléon ramena Yorck à une conception plus juste de son devoir. Lorsque la garnison de Riga, renforcée par l'armée de Finlande, essaya de s'emparer du parc, elle put bien occuper Jelgava, mais fut ensuite repoussée après de sanglants combats (27 septembre — 2 octobre) qui lui coûtèrent 5.000 tués ou prisonniers.

Par ailleurs, les officiers français qui estimaient que Riga tomberait après trois semaines de tranchée ouverte et qui avaient déja placé quelques batteries, n'estimaient plus possible d'ouvrir effectivement le siège depuis que le IXe corps, au lieu de venir en renfort, avait été dirigé sur Vilna-Minsk.

Ces considérations et le danger perpétuel couru par un immense matériel peu mobile et privé d'attelages, amenèrent le maréchal Macdonald à ordonner le retour de l'équipage de siège.

A monsieur le sous-préfet du cercle de Panevėžys

Ruhenthal le 6 octobre 1812

Monsieur le sous-préfet, Je réponds à la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 3 de ce mois. Il est impossible ques les moyens de transport qui vous sont demandés pour l'artillerie éprouvent le moindre retard. Telles sont les intentions de Son Excellence le duc de Tarente.

Vous voudrez bien en conséquence prendre toutes les mesures les plus promptes pour cet objet. Il faut d'abord assurer le service des relais de Žeimelis et Linkuva qui sont les plus voisins de Ruhenthal. Je vous prie de vous conformer aux dispositions qui vous seront indiquées par les officiers d'artillerie envoyés auprès de vous pour assurer cet important service, lequel ne doit éprouver aucun retard.

Tout autre transport doit être ajourné s'il le faut.

Agréez, monsieur le sous-préfet, le témoignage de ma parfaite considération.

Le général de division du génie Campredon

Je joins mes instances les plus pressantes à celles de monsieur le général Campredon avec qui je me suis concerté pour toutes les mesures ordonnées.

Le général commandant l'équipage de siège de la grande armée

Baron Darencey

Ludurel, commissaire des guerres en mission dans la Samogitie à monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Panevėžys le 6 octobre 1812

Monsieur le sous-préfet, A ma première arrivée à Panevėžys j'eus l'honneur de vous donner communication des ordres dont je suis porteur pour faire expédier sur Vilna les farines qui se trouvent dans le magasin de cette place; l'imposibilité où vous vous trouvâtes de fournir des moyens de transport pour cet objet m'obligèrent à retarder ces expéditions qui par cela même ne deviennent que plus urgentes.

D'après les ordres les plus pressants que je viens de recevoir de Vilna, de nouvelles dispositions doivent être prises et les denrées des magasins de Panevėžys doivent être transportées à Polotsk au lieu

de Vilna. Il est d'autant plus essentiel, monsieur le Préfet, que ces ordres s'exécutent sans aucune perte de temps qu'il s'agit de la subsistance d'un corps d'armée de 35.000 hommes[39]) qui se trouve dans les environs de Polotsk, que l'ordre d'y transporter les denrées des magasins de Panevėžys a été donné par Sa Majesté l'Empereur, transmis par Son Altesse le prince major général[40]), Son Excellence le duc de Bassano, grand ordonnateur de la Lithuanie, et c'est assez vous dire que l'on doit tenir à l'exécution de cette mesure pour laquelle on doit mettre tout en oeuvre.

Je sais, monsieur le Préfet, que dans le moment les transports sont difficiles dans le district soit par rapport à ceux que vous faites exécuter sur Smurgonys, soit à raison des demandes qui vous sont faites pour l'artillerie, mais dans le désir que j'ai de me conformer (aux ordres reçus et de soulager) cet arrondissement voici ce que je vous propose.

Les voitures partant de Panevėžys apporteront les farines jusqu'à la hauteur d'Ukmergé dans un lieu que nous désignerions de concert et retourneraient à leur première destination. Je me rendrais moi-même à Ukmergė (pour m'entendre) avec monsieur le préfet de ce district et les faire relever par d'autres qui continueraient le transport jusqu'a Polotsk. Il serait d'autant moins difficile de (réaliser) ce transport par des convois de deux cents voitures qu'à défaut de chevaux on pourrait y employer des boeufs et que sur les chevaux qui sont demandés pour l'artillerie on pourrait en prendre cinquante par station, qui, n'allant, comme je me fais l'honneur de vous le dire, que jusqu'à la hauteur d'Ukmergė seraient de retour sous très peu de jours et pourraient être employés dans les stations désignées.

Monsieur le Préfet, je viens de vous faire part d'une disposition ordonnée par Sa Majesté l'Empereur, transmise par Son Altesse le prince major général et Son Excellence le duc de Bassano. Cette mesure qui doit prolonger mon séjour à Panevėžys jusqu'à son entière exécution est de nature à faire employer tous les moyens pour la remplir, je viens de vous proposer pour parvenir à ce but des moyens aussi faciles qu'il est possible dans ces circonstances. Je vous invite fortement à y accéder sans retard. J'attendrai avec

---

39) Les IIe et VIe corps d'armée des maréchaux Oudinot et Gouvion Saint-Cyr auxquels devait se réunir bientôt le IXe du maréchal Victor.

40) Berthier, maréchal de France et prince de Neufchâtel.

impatience votre réponse soit pour me rendre à Ukmergė et (enlever) à monsieur le préfet de ce district les moyens de retenir les voitures de Panevėžys, soit pour rendre compte du résultat de mes démarches auprès de vous aux premières autorités.

Agréez, je vous prie, monsieur le Préfet, l'assurance de ma parfaite considération

Ludurel

Monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Panevėžys le 10 octobre 1812

Monsieur, Je viens vous prévenir que monsieur Meuninck, garde-magasin, m'ayant informé que ses magasins étaient dépourvus d'avoine et que la consommation journalière tant de la gendarmerie que du 17e régiment polonais[41]) exigeait que vous fîssiez un versement, je viens vous inviter à bien vouloir donner vos ordres pour que ce versement s'effectue le plus promptement possible vu que sous peu de jours il passera quelques détachements de cavalerie.

Veuillez, Monsieur m'accuser réception de la présente.

J'ai l'honneur d'être avec considération.

Favel, capitaine, faisant fonctions de commissaire des guerres.

A monsieur le sous-préfet de Panevėžys

Jelgava le 17 octobre 1812

Monsieur le sous-préfet, Je m'empresse de répondre à la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 15 de ce mois en vous annonçant qu'ayant fait de suite informer chez le premier pharmacien de cette ville si l'on pourrait trouver ici les médicaments portés sur la note que je vous retourne ci-jointe, il a répondu que l'on ne trouverait pas la moitié de tous ces articles et encore, pas en si grande quantité que vous les demandez. J'ai noté d'une croix les articles qui se trouvent ici et que je désirerais vous faire obtenir. Mais comme de telles affaires ne sont nullement de mon ressort, qu'elles regardent monsieur l'intendant de la Courlande supérieure et plus particulièrement encore monsieur le maréchal duc de Ta-

41) Il s'agit du 17e régiment de lanciers lituaniens, régiment de nouvelle formation, commandé par le colonel Michel Tiškevičius. Ce régiment s'illustra pendant la retraite aux combats de Tilsit et Labiau, puis ensuite en Allemagne où il participa à la campagne de 1813.

rente commandant en chef le Xe corps de la Grande Armée, je ne puis, monsieur le sous-préfet, que vous conseiller d'adresser pour cet effet une pétition à l'une ou l'autre de ces deux autorités et vous assurer que, pénétré des mêmes sentiments d'humanité qui vous animent, j'appuierai votre demande de tout mon crédit et par tous les moyens qui dépendront de moi.

Recevez, je vous prie, monsieur le sous-préfet, l'assurance de ma haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être.

Votre très humble et très obéissant serviteur.

Le consul de France à Riga et en Courlande, résidant à Jelgava

Sadet

Monsieur le sous-préfet du district de Panevėžys

Panevėžys le 23 octobre 1812

Monsieur, J'ai l'honneur de vous envoyer ci-joint l'état des objets et argent volés hier soir 22 courant chez le sieur Duffard, maître horloger originaire français, établi dans cette commune.

Je vous invite à faire connaître au public que plusieurs de ces montres ayant été trouvées dans cette ville paraissant avoir été perdues par le voleur et qu'ils pourrait se faire qu'il y en eût d'autres, ceux qui pourraient en avoir trouvé sont invités à les apporter au bureau de la place et qu'à défaut de se conformer au présent ordre, si quelques unes se trouvaient chez un bourgeois quelconque, il sera regardé et traité comme complice du vol en question.

J'ai l'honneur de vous saluer avec considération.

Favel, capitaine

Registre des montres qui m'ont été volées le 22 du courant entre 7 et 8 heures du soir ainsi que des pièces d'argent

Une petite montre en or, les aiguilles en acier, à monsieur de Franck.

Une petite montre en or sous le nom Daranton à Paris, à monsieur Stapewki.

Une montre deux boites en argent, sous le nom Bayley London, à m. de Szipzle.

Une montre en argent sous verre à monsieur le lieutenant de Piller.

Une montre deux boites en argent et quantième sous le nom Walter London à un capitaine russe.

Une vieille montre en argent sous le nom Wills London à un juif.

Une vieille montre en argent, cadran d'argent à monsieur Linkevičius.

Une montre en or de la grandeur d'un rouble sous le nom Bréguet à Paris n° 427, mienne propre.

Une montre en argent et calotte sous le nom Norton London, mienne propre,

Une montre en argent à deux boites sous le nom Rose and Son London, mienne propre.

Numéraire,
65 ducats de Hollande,
5 louis d'or,
1 frédéric d'or,
10 roubles en argent,
1 écu de Biron de 1780,

1 écu de Salisbourg et à peu près 7 roubles de monnaie, tant en pièces de 40 gros que de 20 et quelques pièces de 15.

Duffard

A monsieur le sous-préfet du district d'Upytė

Panevėžys le 6 novembre 1812

Monsieur le sous-préfet, J'ai l'honneur de vous informer qu'à mon arrivée ici, je demandai à votre prédécesseur un interprète auquel je puisse accorder ma confiance afin de pouvoir répondre aux diverses réclamations et demandes qui pourraient m'être adressées soit de la part de la sous-préfecture, soit de la part des habitants. Monsieur Canut[42]) me fut désigné pour remplir cette place

42) La présence de deux Français rien qu'à Panevėžys en 1812 ne doit pas nous étonner. Abstraction faite des artistes amenés par les grands seigneurs (troupe française de théâtre à Biržai) et des précepteurs recherchés par tous les nobles, on trouvait en Lituanie une quantité de Français amenés dans le pays par le mouvement commercial (la France fournissait à peu près exclusivement le vin, le sel, même les jeux de cartes!) ou par la faveur que les autorités leur manifestaient. Ainsi c'est le Français Le Brun qui depuis 1803 était professeur de sculpture à l'Université de Vilna, de même que son compatriote Bécu y enseignait la médecine. A côté des Choiseul qui s'établissaient dans le

et depuis le 1er septembre de l'année courante il en a rempli les fonctions avec zèle et continuellement été employé à mon bureau en cette qualité.

Je viens en conséquence vous prier de me faire part de vos intentions et m'indiquer quels sont les appointements que vous lui ferez, vous observant que cette place doit être payée par le district puisqu'il ne m'est rien alloué pour mes frais de bureau.

J'ai l'honneur d'être avec considération.

Favel, capitaine

Ordre du jour[43])

Gouvernement général de la Lithuanie[44]). Au quartier général à Vilna le 6 novembre 1812.

Des militaires de différents corps d'armée blessés légérement ou malades et d'autres, n'étant ni malades ni blessés, se sont répandus dans les campagnes, les villages et les châteaux de la Lithuanie, quelques uns se sont placés de leur gré et sans ordre comme sauvegarde dans les châteaux et terres des barons, d'autres y ont été placés par quelques officiers pour un laps de temps et continuent d'y rester. Parmi ces militaires il y en a qui se livrent au pillage et au vol. Pour mettre un terme à ces désordres et faire rentrer sous le plus bref délai tous ces militaires à leur corps respectifs ou dans les hôpitaux s'ils sont malades ou blessés, Son Excellence le Gouverneur général ordonne ce qui suit:

Tous les militaires quelconques, malades, blessés ou non, qui se trouvent dans les villages, bourgs, châteaux et propriétés, soit comme sauvegarde soit pour tout autre motif, devront rentrer de suite dans la place la plus voisine où il y aura un commandant militaire qui les réunira et les enverra au chef-lieu de la province pour être mis à la disposition du général gouverneur. Les malades et les blessés seront envoyés dans les hôpitaux les plus à portée.

Ceux de ces militaires qui, quinze jours après la publication de cet ordre ne s'y seront pas conformés, seront poursuivis par des

---

splendide domaine de Plateliai, de moins grands seigneurs comme les Lautrec se fixaient dans des biens plus modestes et y fondaient des foyers de culture française.

La France était loin d'ignorer la Lituanie à cette époque.

43) Pièce imprimée.

44) L'orthographe Lituanie, sans h, est seule correcte, mais nous respectons l'orthographe Lithuanie, qui est celle de l'époque, dans les documents.

colonnes mobiles, arrêtés par tous les détachements et corps qui les rencontreront et livrés aux cours prévôtales pour être jugés comme maraudeurs[45]).

Messieurs les barons, propriétaires et tous autres habitants de la Lithuanie qui garderaient chez eux des militaires après la publication du présent ordre seront condamnés à payer une amende de vingt ducats pour la première fois et, en cas de récidive, seront arrêtés et conduits au chef-lieu de la province où les autorités supérieures statueront sur la punition qu'ils peuvent mériter. Le montant des amendes sera versé dans la caisse des sous-préfectures; les deux tiers seront appliqués aux hôpitaux et le reste donné à la personne qui aura fait connaître l'abus qui a donné lieu à l'amende.

Si des militaires placés en sauvegarde ou se trouvant dans les bourgs, villages, châteaux et terres sous quelque prétexte que ce soit, comme isolés et non commandés pour y tenir garnison ou pour tout autre service étaient sourds à la voix de l'honneur en ne rejoignant pas leurs corps et continuaient à rester dans les campagnes pour y commettre des désordres, les sous-préfets, les maires, les barons propriétaires sont autorisés à les faire désarmer, les arrêter et les faire conduire au commandant de la place la plus voisine.

Tous les commandants de place devront prendre les mesures les plus efficaces pour découvrir les militaires isolés qui se trouvent dans leur arrondissement et faire exécuter à leur égard les dispositions prescrites.

Les militaires blessés ou malades qui marchent sans ordres et sans être compris dans une évacuation faite par ordre, doivent être arrêtés et reconduits à l'hôpital le plus près.

Les commandants de place sont chargés spécialement de veiller à ce que ces abus n'aient pas lieu et à prendre toutes les dispositions convenables pour les réprimer.

Messieurs les généraux gouverneurs des provinces feront les dispositions convenables afin que toutes les autorités militaires, les

---

45) En exécution des ordres de l'Empereur en date du 22 juin, on avait créé dans chaque corps d'armée une cour prévôtale devant laquelle devait „être traduit, condamné à mort et exécuté dans les vingt-quatre heures tout soldat ou individu à la suite de l'armée qui se sera absenté de son corps sans cause légitime, tout maraudeur et tout individu qui sera pris soit pillant, soit molestant les habitants du pays".

sous-préfets, les maires et toutes les autorités civiles qui se trouvent dans les bourgs, villages et hameaux concourent en tout ce qui dépend d'eux à l'exécution du présent ordre[46]).

Le général de division aide de camp de l'Empereur gouverneur général de la Lithuanie Comte de Hogendorp

Par ampliation: le chef de l'état-major du gouvernement général: Reytz

A monsieur le sous-préfet du district d'Upytė

Panevėžys de 21 novembre 1812

Monsieur le préfet, J'ai l'honneur de vous informer que le magasin de farines existant dans cette place et appartenant à l'armée française ayant été destinė pour Vilna et ayant reçu l'ordre de l'y envoyer, je ne puis continuer à vous fournir celle nècessaire à la subsistance des troupes de garnison et de passage qui peuvent arriver.

Je vous invite en conséquence à prendre les même mesures pour fournir le pain que celles que vous employez à fournir la viande, eau-de-vie et fourrage.

J'ai en outre à vous demander qu'il soit mis à ma disposition ou à celle de monsieur Meuninck, garde-magasin, pour le 28 courant, trois cents voitures pour commencer l'évacuation de ce magasin sur Vilna. J'aurai l'honneur de vous faire la demande de celles qui me seront nècessaires dans la suite pour en complèter l'entière évacuation.

J'attends de votre zèle, monsieur le Préfet, qu'il ne soit apporté aucun retard à ma demande ci-dessus.

Agrèez l'assurance de ma considération.

Le commandant du district Favel, capitaine

---

46 L'intervention du gouverneur général vise plus la population civile que les militaires eux-mêmes. Ils s'agit moins ici de maraudeurs proprement dits que de blessés et malades ou de soldats placés en sauvegarde qui ne rejoignaient pas leurs corps. Les nobles s' efforçaient par tous les moyens de garder chez eux les soldats qu'ils employaient comme jardiniers ou valets ou même comme précepteurs. Dans de nombreux cas intervenaient des raisons d'ordre sentimental. Tous ces hommes en marge du réglement se servaient de leur uniforme ou même de leur fusil pour empêcher les réquisitions chez les personnes où ils logeaient. C'est pour mettre un terme à ces abus que le gouverneur général se vit réduit à sévir contre la population civile.

Monsieur le préfet du district d'Upytė

Panevėžys le 22 novembre.

Monsieur le Prėfet, J'ai l'honneur de vous faire passer un rapport de monsieur le lieutenant Dąbrowski du 11e régiment polonais. Je vous prie de vouloir donner vos ordres pour que les enquêtes préliminaires soient faites de suite et bien vouloir me faire part du résultat.

Inclus un ordre du jour de monsieur le comte, général gouverneur de la Lithuanie, je vous prie de m'en accuser la reception.

Recevez, monsieur le Préfet, l'assurance de ma considération.

Le commandant du district Favel, capitaine

A monsieur le sous-préfet du district d'Upytė

Panevėžys le 23 novembre 1812

Monsieur le sous-préfet, La rigueur de la saison exigeant que les factionaires aux différents postes aient des capotes, je vous prie de mettre à ma disposition six pelisses, le plus tôt sera le mieux.

J'ai l'honneur d'être avec considération Favel, capitaine

Monsieur le sous-préfet du district d'Upytė

Panevėžys le 24 novembre 1812

Monsieur le Préfet, En exécution des ordres que j'ai reçus concernant les mesures à prendre pour la rentrée du fourrage que devait fournir le district d'Upytė, je vous envoie un sergent et dix-sept hommes, desquels un sergent et quatre hommes resteront chez vous en garnison, jusqu'à ce que vous m'ayez justifié que toutes ces denrées sont parties pour Vilna. Vous répartirez les treize hommes restant chez les personnes qui sont encore contribuables et je vous invite à m'envoyer l'état de leur répartition avec le nom des personnes chez lesquelles vous les enverrez.

Le commandant du district Favel, capitaine

Monsieur le Préfet du district d'Upytė

Panevėžys le 24 novembre 1812

J'ai l'honneur de vous rappeler qu'il ne doit rester chez vous qu'un sergent et quatre soldats, les autres doivent être répartis entre les contribuables. Ces hommes de garnison doivent être logés,

nourris et payés par les personnes chez lesquelles ils sont en contrainte.

Je ferai retirer les hommes en exécution aussitôt que les voitures de transport seront parties pour Vilna. L'argent qui proviendra de cette exécution sera versé en mon bureau où j'en ferai la répartition entre les hommes en exécution et il ne sera rien payé à la troupe que par mes soins.

Le commandant du district Favel, capitaine

A monsieur le sous-préfet du district d'Upytė

Panevėžys le 25 novembre 1812

Monsieur le Préfet, J ai l'honneur de vous rappeler que le 23 du courant je vous ai écrit pour vous demander qu'il me soit fourni six pelisses pour les factionnaires tant au parc à munitions qu'au magasin à poudre.

Je suis demeuré sans réponse; aujourd'hui je vous invite à mettre de suite à ma disposition la quantité de pelisses que je vous demandais, la rigueur de la saison l'exigeant impérieusement.

Je vous prie de même de donner vos ordres afin qu'il soit mis à la disposition de monsieur le Directeur de l'hôpital cinquante couvertures de laine et autant de bottes de paille pour les malades de l'hôpital, lesquels en manquent complètement ainsi que de bois de lit.

J'ai à vous annoncer que, quoique j'aie trouvé le pain meilleur aujourd'hui qu'auparavant, il est encore éloigné d'être de la qualité ordonnée par les réglements.

Monsieur le Directeur de l'hôpital militaire m'ayant fait présenter un bon pour 200 l. d'orge, j'ai l'honneur de vous prévenir que cette denrée faisant partie du magasin qui doit être évacué à Vilna, je n'ai pu satisfaire à sa demande et vous invite à prendre vos mesures pour que l'hôpital, la garnison et les troupes de passage n'en soient pas privées et que vous ayez à en fournir sans avoir recours aux magasins appartenant à l'armée française.

Inclus la note du besoin journalier de l'hôpital, j'espère que vous ferez droit aux demandes de monsieur le médecin-chef.

Je ne doute pas que sous peu vous n'ayez à m'informer que les ordres de monsieur le général gouverneur s'exécutent concernant le foin et la paille que le district avait tardé d'envoyer.

Recevez, monsieur le Préfet, l'assurance de ma considération.

Favel, capitaine

Les besoins de l'hôpital militaire de Panevėžys de chaque jour

1) 10 poules,
2) 12 bouteilles de vin,
3) 3 garniec de vinaigre,
4) 3 livres de riz,
5) 30 oeufs,
6) 12 livres de beurre,
7) 3 garniec de farine de froment.

Le médecin en chef de l'hôpital militaire.

Laužynovičius (?)

TURINYS

1. *J. Jakštas* Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, III—V skyriai ..... 3— 59
2. *A. Šapoka* Atsakingieji Lietuvos politikos vadai reformų seimo metu ..... 61—173
3. *Dr. A. Vasiliauskas* Vytautos Didžiojo diplomatika. I. Įvadas, II. Dokumentų rūšys ..... 175—214
4. *Raymond Schmittlein* Un district lituanien sous l'occupation Française (1812) ..... 215—272